

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2016

№ 2 (81)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 12 від 4 липня 2016 р.)*

Дніпро
2016

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

канд. юрид. наук **В.А. Глуховець** (*голова*); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; д-р юрид. наук, проф. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **О.Г. Комісаров** д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (*заст. голови*); д-р юрид. наук, проф. **О.М. Обушенко** (*відп. секретар*); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; д-р юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. пед. наук, доц. **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **О.О. Титаренко**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ****Мінка Т.П.**

Особливості паспортизації та реєстрації фізичних осіб
у районах проведення антитерористичної операції 7

Буржинський В.А., Кіріленко Ф.О.

Основні положення інформатизації
Міністерства внутрішніх справ України 11

Долгополова М.М.

Окремі питання застосування спеціальних засобів
підрозділами Національної поліції 19

Жбанчик А.В.

Напрями вдосконалення взаємодії Національної поліції
та Національної гвардії України у сфері забезпечення
публічної безпеки і порядку 27

Богуславський В.В.

Організаційно-правові основи забезпечення
особистої безпеки сил охорони правопорядку 35

Євтушенко І.В.

Організаційно-правові засади взаємодії сил охорони правопорядку
з міжнародними організаціями під час врегулювання
збройного конфлікту на території України 43

**ФІЛОСОФСЬКІ, ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ
ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Кузьменко В.В.**

Онтологія семіотико-математичних побудов
Мухаммада Ібн Муси ал-Хорезмі 53

Собакарь А.О.

Розвиток законодавства про авіаційний транспорт
в Україні: історико-правова експозиція 66

Головіна О.В.

Російська права ідеологія в Україні початку ХХ ст.
як передумова сучасних політичних процесів 74

Нестерцова-Собакарь О.В.

Жіноча початкова та середня освіта: правові основи функціонування
на українських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. 80

Сердюк І.А.

Класифікація правових актів: аналіз існуючих та нові підходи 87

Талдикін О.В.

Адміністративно-поліцейський апарат
на землях України в кінці ХVІІІ століття 94

Чудновський О.В.

Правові засади забезпечення свободи слова в Україні 102

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО
ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Гаркуша В.В.

Повноваження патрульної поліції щодо розгляду справ про
адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху 109

Мінаєва О.М.

Нормотворчі процедури у сфері оподаткування 114

Глухова О.В.

Поняття та зміст дисципліни в органах прокуратури України 122

Ємельянова О.О.

Сутність та призначення механізмів відстрочення
та розстрочення грошових зобов'язань
або податкового боргу платника податків 127

Золотоноша О.В.

Нормативно-правові засади публічного адміністрування
у сфері економіки: історичний аспект 133

Лісняк В.І.

Встановлення податкових пільг як базова правова форма
реалізації стимулюючої функції податку 141

Молчанов Р.Ю.

Новели законодавчого регулювання адміністративної відповідальності у сфері безпеки дорожнього руху 148

Скоров О.І.

Адміністративні акти МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та їх місце в системі актів органів публічної адміністрації 154

**БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ:
ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Пиріг І.В., Прокопов С.О.

Науково-технічні засоби отримання інформації на досудовому слідстві 160

Уваров В.Г.

Процесуальні гарантії прав і свобод людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій в контексті практики Європейського суду з прав людини 168

Шаблистий В.В.

Роль міжнародного кримінального права у забезпеченні безпеки людини 175

Юнін О.С.

Щодо реалізації прокурорського нагляду при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження 182

Дячкін О.П.

Множинність злочинів як критерій суспільної небезпечності 188

Єфімов В.В.

Економічна розвідка як механізм інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування об'єктів АПК України 196

Єфімов М.М.

Організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту при розслідуванні хуліганства 202

Іваниця А.В.

Організація і тактика проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств через необережність 209

Каткова А.Г.

Деякі питання здійснення досудового розслідування
в умовах воєнного, надзвичайного стану
та у районі проведення антитерористичної операції 216

Коваленко А.В.

Кримінально-правова характеристика зловживання
службовим становищем працівників Національної поліції 224

Лускатова Т.О., Лускатов О.В.

Тактичні завдання слідчого експерименту
при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень,
що спричинили смерть потерпілого 231

Людвік В.Д.

Кримінально-правова характеристика
посягання на життя журналіста 238

Плетенець В.М.

Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту 244

Філянїна Л.А.

Правові підстави екстрадиції відповідно до міжнародно-правових
норм та національного законодавства України 248

Христов О.Л.

Особливості початкового етапу розслідування злочинів,
пов'язаних із «рейдерськими» захватами підприємств 254

Бідняк Г.С.

Технічна експертиза документів при розслідуванні шахрайств 261

Замкова Я.В.

Обвинувальний акт як підстава підготовчого
провадження в суді першої інстанції 266

Сорока І.В.

Обстановка як елемент криміналістичної характеристики крадіжок
чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми 274

ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Грибан В.Г.

Фізіологічні основи фізичної підготовки поліції 281

Довідка про авторів 287

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Мінка Т.П.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ОСОБЛИВОСТІ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ТА РЕЄСТРАЦІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У РАЙОНАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розглянуто питання змісту правових режимів паспортизації та реєстрації у зоні АТО. Зазначено, що правові режими паспортизації та реєстрації – це правова форма функціонування правовідносин, що складаються у сфері забезпечення громадян документами, за допомогою яких посвідчується особа власника та підтверджується громадянство, та реалізації ними права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в зоні АТО.

Ключові слова: режим, правовий режим, паспортизація, реєстрація, антитерористична операція.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження правових режимів паспортизації та реєстрації в зоні АТО неможливе без з'ясування стану теоретичних розробок поняття адміністративно-правових режимів, їхнього змісту, існуючих у правовій літературі класифікацій, що надасть змогу визначити місце правових режимів паспортизації та реєстрації в зоні АТО в загальній системі адміністративно-правових режимів, виділити їхні ознаки, систему та призначення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо змісту правових режимів були об'єктом дослідження багатьох вчених, розглядалися також окремі властивості правових режимів: надзвичайних та воєнного стану (А.В. Басов, С.О. Кузніченко, В.М. Комарницький, С.О. Магда), міграційної сфери (К.В. Ростовська, В.М. Снігур, О.В. Хабібуліна), певних предметів чи об'єктів (О.М. Бокій, В.М. Пашков, С.В. Слюсаренко, О.І. Сапожніков, О.С. Фролов, Г.О. Шлома), визначених суб'єктів (С.Ф. Константинов) та ін. Поряд з цим у працях цих

науковців відсутні розробки, що стосуються питань режимів паспортизації та реєстрації в зоні АТО.

Виклад основного матеріалу. Детально з'ясувати природу досліджуванних нами режимів можна за допомогою загальних характеристик правового режиму, що вироблені теорією права.

Автори підручника за редакцією М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка і О. В. Петришина під правовим режимом розуміють певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [1, с. 410].

Узагальнивши погляди вищеназваних науковців стосовно природи правового режиму, можна дійти висновку, що правовий режим являє собою складне, багатогранне правове явище, яке тісно пов'язане із суспільними відносинами. Об'єктом режимного регулювання є специфічні суспільні відносини (в нашому випадку це стосується паспортизації та реєстрації осіб у зоні АТО). Їхня сутність полягає в тому, що вони мають особливу соціальну значущість, формуються у конкретній, порівняно вузькій, але життєво необхідній для людини, суспільства й держави площині.

Правовий режим має специфічну мету та завдання, потребує «особливих форм правового регулювання і специфічних методів впливу та юридичного інструментарію для своєї організації». Правовий режим безпосередньо пов'язаний з управлінням та регулюванням. Він спрямований на створення найбільш сприятливих умов для розвитку певних суспільних відносин, на їх упорядкування, врегулювання, організованість, захист від порушень та негативних тенденцій.

Конкретний набір правових засобів у правовому режимі залежить від характеру та змісту певних суспільних відносин, мети та завдань правового режиму.

В умовах проведення в Україні АТО правові режими забезпечують стійке нормативне регулювання суспільних відносин, але не обмежуються фіксуванням досягнутого рівня розвитку, еволюціонують, розвиваються, адаптуються до сучасних умов буття, що сприяє зміцненню правопорядку та законності в зоні АТО, захисту інтересів особи, суспільства та держави.

Наведене вище дозволяє виокремити ті особливості, які мають правові режими паспортизації та реєстрації в зоні АТО: 1) правові режими паспортизації та реєстрації в зоні АТО встановлюються та забезпечуються державою; 2) закріплюються в законодавстві; 3) їхньою метою є впорядкування суспільних відносин, пов'язаних з контролем за переміщенням осіб та їх ідентифікацією; 4) мають сукупність правових засобів адміністративно-правового режиму, які створюють спеціальні правила поведінки громадян, діяльності органів публічної адміністрації, встановлення деяких додаткових правил або винятків із загальнообов'язкових правових норм (наприклад порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї).

По-перше, такі режими встановлюються та забезпечуються державою з метою забезпечення паспортними документами громадян, які проживають у

зоні АТО (вимушених переселенців та ін.), реєстрації та обліку населення, впорядкування переміщення фізичних осіб територією держави, реалізації конституційних прав та виконання обов'язків громадян, сприяють охороні громадського порядку та забезпечення державної безпеки в зоні АТО.

По-друге, правові режими паспортизації та реєстрації в зоні АТО закріплюються в законодавстві. Вони регулюються цілою низкою нормативних актів, зокрема Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, відомчими нормативними актами МВС України, СБУ України тощо. Основними з цих нормативно-правових документів є постанови Кабінету Міністрів України № 367 від 04.06.2015 р. «Про затвердження порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», № 79 від 04.03.2015 р. «Деякі питання оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції», № 509 від 01.10.2014 р. «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» та ін.

Правові норми, що містяться у правових актах, встановлюють межі функціонування режимів паспортизації та реєстрації в зоні АТО, компетенцію відповідних органів державної влади, права та обов'язки фізичних осіб, передбачають систему заходів контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами правил, що встановлюються режимами, а у разі їх порушення – заходи відповідальності. Так, відповідно до порядку здійснення контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів вздовж лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, в'їзд на неконтрольовану територію та виїзд з неї громадян України та іноземців (осіб без громадянства) здійснюється за умови пред'явлення паспортного документа та перепустки, виданої у встановленому порядку.

По-третє, для забезпечення функціонування правових режимів паспортизації та реєстрації в зоні АТО створено ряд органів державної влади, які наділенні повноваженнями забезпечувати функціонування цих режимів у належному стані шляхом застосування зобов'язуючих та забороняючих заходів регулювання. До основних органів державної влади, що забезпечують функціонування цих режимів, належать: Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, органи Національної поліції.

Висновок. Отже, підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що правові режими паспортизації та реєстрації – це правова форма функціонування правовідносин, що складаються у сфері забезпечення громадян документами, за допомогою яких посвідчується особа власника та підтверджується громадянство, та реалізації ними права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в зоні АТО.

Бібліографічні посилання

1. Загальна теорія держави та права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002.

Минка Т.П. Особенности паспортизации и регистрации физических лиц в районах проведения АТО. Рассмотрены вопросы содержания правовых режимов паспортизации и регистрации в зоне АТО. Отмечено, что правовые режимы паспортизации и регистрации – это правовая форма функционирования правоотношений, которые складываются в сфере обеспечения граждан документами, с помощью которых удостоверяется лицо владельца и подтверждается гражданство, и реализации ими права на свободу передвижения и свободный выбор места жительства в зоне АТО.

Ключевые слова: *режим, правовой режим, паспортизация, регистрация, АТО.*

Minka T.P. Particularities of passport system and registration of persons in the zone of anti-terror operation. The article is sanctified to the questions of maintenance of the legal modes of the passport system and registration in the zone of anti-terror operation. In the article marked, that the legal modes of the passport system and registration are a legal form of functioning of legal relationships, that is folded in the field of providing of citizens documents by means of that the face of proprietor makes sure and citizenship and realization are confirmed by them rights on freedom of movement and free choice of residence in the zone of anti-terror operation.

The legal mode has a specific goal and task, needs the "special forms of the legal adjusting and specific to the method of influence and legal tool for the organization". The legal mode is directly related to the management and adjusting. He is sent to creation of the most favorable terms for development of certain public relations, on their arrangement, settlement, good organization, protecting from violations and negative tendencies. The concrete kit of legal resources in the legal mode depends on character and maintenance of certain public relations, aim and tasks of the legal mode.

Complex research of the legal modes of the passport system and registration in a zone operation it is impossible without finding out of the state of theoretical developments of concept of the administrative-legal regimes, their maintenance, existing in legal literature classifications, that will give possibility to define the place of the legal modes of the passport system and registration in a zone антитерорестична operation in the general system of the legal modes, to distinguish their signs, system and setting.

Keywords: *regime, legal regime, passport system, registration, anti-terrorist operation.*

Надійшла до редакції 01.07.2016

Буржинський В.А.

кандидат юридичних наук

Кіріленко Ф.О.

кандидат юридичних наук

(Департамент інформаційних
технологій МВС України)

УДК 351.71+342.52

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості впровадження та використання нових інформаційних технологій у систему роботи Міністерства внутрішніх справ для задоволення інформаційних потреб суспільства.

Ключові слова: інформаційні технології, Концепція інформатизації МВС, центральні органи виконавчої влади, реформування інформаційного забезпечення, інформаційні послуги для громадян.

Постановка проблеми. Запити нинішнього суспільства суттєво відрізняються від тих, що існували усього лише декілька років тому. Створення єдиного інформаційного простору та забезпечення його ефективного функціонування є очевидним з погляду управління та ресурсного забезпечення.

В умовах демократичних перетворень впровадження єдиних методологічних, технічних та організаційних принципів формування та використання відомчих інформаційних систем і ресурсів у систему роботи Міністерства внутрішніх справ України (МВС) та центральних органів виконавчої влади, що скеровуються Міністром, є логічним та необхідним кроком.

Для більш ефективної роботи цих органів влади треба активізувати роботу з вирішення назрілого питання застосування новітніх інформаційних технологій. Актуальність визначається важливістю використання інформаційних технологій в ефективному та своєчасному задоволенні інформаційних потреб населення, а також внутрішніх потреб органів внутрішніх справ.

Метою статті є аналіз особливостей впровадження та використання нових інформаційних технологій та ресурсів для задоволення інформаційних потреб суспільства. Головне завдання дослідження полягає в аналізі відповідного процесу та намаганні розкрити основний зміст створення єдиного інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. Впровадження новітніх інформаційних технологій у систему роботи Міністерства внутрішніх справ та забезпечення якісно новими організаційно-інформаційними інструментами його структурних підрозділів та інших центральних органів виконавчої влади, що скеровуються Міністерством – Державна прикордонна служба України (ДПС), Національна поліція України (НП), Державна служба України з надзвичайних

ситуацій (ДСНС), Державна міграційна служба України (ДМС), Національна гвардія України (НГ), наразі є невідкладним завданням для більш ефективного виконання поставлених перед ними завдань та задоволення інформаційних потреб суспільства.

Для досягнення окресленої мети пропонується безпосередньо впровадити в діяльність системи Міністерства внутрішніх справ та центральних органів виконавчої влади «Концепцію інформатизації МВС та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, на 2016–2020 роки» (Концепція).

Сучасний рівень інформатизації системи Міністерства внутрішніх справ (МВС) не дозволяє ефективно та своєчасно задовольняти інформаційні потреби населення та внутрішні потреби органів внутрішніх справ, тому Концепція зможе подолати існуючу неузгодженість у діяльності органів і служб у системі МВС при формуванні та використанні відомчих інформаційних систем і ресурсів, нівелювати відсутність організаційної єдності та керованості в системі МВС, надасть можливість упровадити єдині методологічні, технічні та організаційні принципи та підходи до створення інформаційних систем.

Дотримання наведених нижче принципів сприятиме виконанню Концепції та унеможливить двояке трактування передбачених нею основоположних речей, а саме:

- випереджаюче формування нормативно-правової бази інформатизації;
- пріоритетність модернізації та розвитку відомчої ІТ-інфраструктури;
- координація заходів інформатизації МВС та центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) відповідно до мети, етапів, ресурсів;
- максимальне урахування передового досвіду ЦОВВ у сфері інформатизації, продовження реалізації проектів, фінансування яких вже здійснюється та реалізується відповідно до графіка;
- забезпечення функціональної сумісності (інтероперабельності) при міжсистемному обміні даними з використанням різних платформ програмно-технічних засобів;
- системний підхід та науково-методичний супровід заходів інформатизації;
- першочергове фінансування проектів інформатизації, узгоджених та включених до переліку завдань Програми інформатизації;
- узгодженість заходів інформатизації МВС та ЦОВВ відповідно до мети, етапів, ресурсів;
- економічна обґрунтованість проектів інформатизації.

Детальний аналіз окреслених вище підходів до здійснення інформатизації свідчить, що МВС, як центральний орган виконавчої влади, повинен у першу чергу впровадити якісно новий підхід до розроблення нормативно-правових актів, які регулюють відносини в інформаційно-технічній сфері та спроможні чітко визначити пріоритетні напрямки роботи у вказаній сфері усіх суб'єктів інформатизації (МВС та ЦОВВ), надати можливість усім заці-

кавленим сторонам взяти участь у здійсненні якісно нових перетворень у системі МВС та ЦОВВ.

Концепцію розроблено відповідно до законів України, які регулюють відносини у сфері інформатизації, а також з урахуванням основних напрямів державної політики, визначених у Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р, Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1118-р, Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016, Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1189-р.

Реалізація завдань Концепції має забезпечуватися проектами інформатизації (Програма інформатизації), які об'єднані за пріоритетними напрямами Програми інформатизації МВС та ЦОВВ, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України.

У рамках Концепції інформатизації має бути створено захищене сервісоорієнтоване інформаційне середовище спільного користування (G-cloudДатаЦентр).

Шляхом об'єднання на базі МВС в енергоефективний та компактний центр оброблення даних (ЦОД МВС) частин інформаційних ресурсів ЦОВВ (ДПС, НП, ДСНС, ДМС, НГ), актуальних вибірок з БД\реєстрів\обліків, доступу до середовища буде забезпечуватися через е-сервіси та аутентифікацію користувачів через ЕЦП. Одним із чинників реалізації Концепції є такі принципи:

- «передаю частину своїх даних – користуюся усіма даними спільного інформаційного середовища»;

- «несу відповідальність за актуальність та точність своєї частини інформації»;

- «запит-відповідь або прямий доступ до бази даних МВС\інших ЦОВВ замінюється на принцип роботи зі спільним інформаційним середовищем МВС через е-сервіси (зручний інтерфейс)»;

- «технологічні процеси та бази даних залишаються у власному адмініструванні ЦОВВ, а в перспективі, з покращення адміністрування, захисту інформації та розроблення нових сервісів – частина переданої до ДатаЦентру МВС ресурсу від ЦОВВ МВС збільшується».

Разом з цим формуються пакети е-сервісів: «внутрішніх» – для взаємодії МВС та ЦОВ МВС у спільному інформаційному середовищі (G-cloud) та «зовнішніх» – для надання е-послуг населенню як через ЦОВ МВС, так і через Головний сервісний центр МВС. З часом частина е-сервісів для населення може бути передана в адміністрування та супроводження на аутсорсінг зов-

нішнім операторам послуг (оптимізація коштів на утримання ресурсу).

Окремо слід акцентувати увагу на основних принципах взаємодії в інформатизації системи МВС, а саме:

а) *МВС* – цивільна інституція, реалізує державну політику, формує стратегії розвитку та реформ, координує взаємодію ЦОВВ системи МВС між собою та із зовнішніми ЦОВВ, взаємодіє з міжнародними інституціями технічної допомоги та громадськими організаціями; МВС є утримувачем інформаційного ресурсу «системи МВС», адміністратором спільного інформаційного середовища. Розвиває аналітичний блок та thinktank та входить до загальнодержавної структури E-government.

б) *ЦОВВ системи МВС* – забезпечують взаємодію з населенням, надання послуг та е-послуг, користуються інформаційними та аналітичними ресурсами МВС, наповнюють та відповідають за їм належну частину інформації спільного інформаційного середовища. Самостійно адмініструють та супроводжують свої внутрішні технологічні процеси та БД. При цьому ЦОВВ системи МВС *не мають права*: дублювати функції МВС, створювати та адмініструвати Державні реєстри, що дублюють ЦОД, здійснювати інтеграцію даних із інших ЦОВВ, паралельно створювати та дублювати структури інформатизації.

Слід ураховувати, що при здійсненні першочергових кроків з реалізації Концепції зазначені в ній процеси необхідно одразу поставити на системну колію, а саме: вивчення технічно-наукового пізнання та загальноприйнятих практик, в основі яких лежить дослідження об'єктів, як частини інформаційних систем. Цей підхід визначений науковцями як такий, що сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і виробленні ефективної стратегії їх вивчення. Системність зумовлюється тим, що вона орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що спрямовують її на виявлення багатоманітних типів зв'язків складного об'єкта та зведення їх в єдину теоретичну картину [1].

Під об'єктом слід розуміти інформаційні технології, інформаційно-телекомунікаційні системи, інформаційні продукти та ресурси МВС. Разом з тим необхідно усвідомлювати, що такі перетворення неможливі без модернізації та розвитку відомчої ІТ-інфраструктури, які будуть здійснюватися централізовано та з урахуванням єдиного бачення виконання Концепції усіма суб'єктами інформатизації.

Розроблення будь-яких нормативних документів із питань інформатизації та інформаційно-аналітичної спрямованості, у тому числі й впровадження технологій електронного урядування, слід здійснювати відповідно до завдань, визначених Концепцією, та погоджувати з підрозділом, відповідальним за реалізацію Концепції, тобто ДІТ МВС.

При окресленні цілей та завдань, необхідно враховувати й економічну складову [1]. Витрати на реалізацію усіх поставлених Концепцією завдань повинні бути мотивовані та погоджені з МВС України. На нашу думку, реалізувати основні завдання, що стоять перед інформаційними підрозділами

МВС, можливо лише за умови дотримання зазначених вище принципів роботи із Концепцією.

Разом з цим за результатами реалізації положень Концепції очікується:

- якісно нова модель інформаційного забезпечення діяльності МВС та ЦОВВ як основа їх подальшого ефективного реформування і розвитку;
- гарантований рівень безпеки інформаційних ресурсів при наданні до них широкого доступу авторизованих користувачів;
- прозорість і контрольованість витрат на експлуатацію і розвиток ІТ-інфраструктури МВС та ЦОВВ;
- доступність якісних електронних послуг, зниження адміністративних витрат, пов'язаних з наданням та одержанням таких послуг;
- підзвітність, прозорість та підконтрольність рішень і дій посадових осіб МВС та ЦОВВ через упровадження інформаційних технологій громадського контролю;
- упровадження технологій електронного опитування щодо громадської думки, широкого багатоканального зворотного зв'язку з різними категоріями громадян на базі відкритих інтерактивних ГІС-ресурсів;
- створення єдиного інформаційного середовища МВС та ЦОВВ;
- високий рівень довіри суспільства до діяльності МВС та ЦОВВ.

Під створенням єдиного інформаційного середовища МВС та ЦОВВ слід розуміти сукупність технічних і програмних засобів зберігання, оброблення та передачі інформації, а також подальші умови реалізації процесів інформатизації, які націлені на виконання службових завдань та отримання інформації усіма користувачами Єдиної інформаційної системи.

На сьогодні вкрай необхідно перейти на іншу модель роботи у зазначеному середовищі, оскільки кожен суб'єкт інформаційної системи МВС, який володіє базами даних, здійснює обмін даними в межах МВС застарілими засобами передачі інформації.

Низка проблем, наприклад таких, як, здійснення наповнення, оброблення та захисту інформації із використанням застарілих програмних комплексів, які не здатні об'єднати та автоматизувати роботу інформаційних ресурсів ЦОВВ та надати готовий інформаційний продукт, що врахує та здійснить аналіз наявної інформації в усіх базах даних, призводять до зниження ефективності виконання роботи та гальмують процес інформатизації.

На сьогодні МВС є утримувачем та адміністратором інформаційного ресурсу системи МВС, а ЦОВВ – користувачем і наповнювачем інформаційного ресурсу МВС та постачальником послуг населенню.

Зважаючи на зазначене, слід виконати затверджений робочою групою перелік завдань, що, у свою чергу, дозволить вирішити окреслені проблеми та запровадити якісно нову модель інформаційного забезпечення діяльності МВС та ЦОВВ.

Використання новітніх інформаційних технологій як сучасного механізму призведе до покращення процесу прийняття управлінських рішень, надасть можливість накопичувати, обробляти, аналізувати та отримувати ре-

зультат у вигляді виважених державних управлінських рішень та розроблення довгострокових перспектив функціонування підпорядкованих підрозділів.

Однак без належного захисту інформації та ведення рівня відповідальності в Єдиній інформаційній системі МВС неможливо налагодити дієву роботу та виконувати необхідні функції формування бази. Рішення питань безпеки буде успішним тільки за умови використання комплексного підходу до побудови систем захисту. На базі Департаменту інформаційних технологій пропонується створити *єдиний центр сертифікації для доступу до баз даних*. Робота такого центру дозволить розробити для кожного користувача своєрідний цифровий сертифікат, що зможе підтвердити відповідність між ключем та інформацією, дозволеною власнику ключа.

У сертифікат входять:

- серійний номер сертифіката;
- об'єктний ідентифікатор алгоритму цифрового підпису;
- ім'я центру сертифікації, який засвідчує підпис власника;
- термін придатності;
- ім'я власника сертифіката (ім'я користувача, якому належить сертифікат);
- ключ власника сертифіката;
- об'єктні ідентифікатори алгоритмів, асоційованих з відкритими ключами власника сертифіката;
- електронний цифровий підпис, згенерований з використанням секретного ключа центру сертифікації (підписується результат хешування усієї інформації, що зберігається у сертифікаті);
- ім'я видавця.

Поряд із виконанням завдань, які спрямовані на вирішення проблем ефективності роботи МВС та ЦОВВ і прийняття дієвих управлінських рішень та захисту інформації, слід розробити такі новітні електронні інформаційні сервіси для населення, коли кожен громадянин зможе оперативно та віддалено користуватися інформаційними послугами, які надає МВС та ЦОВВ.

Реалізація Концепції можлива шляхом здійснення комплексу науково-методичних, правових, організаційних та технологічних заходів, пов'язаних зі створенням, впровадженням, використанням та розвитком інформаційних технологій, систем, мереж, ресурсів та засобів сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Безпосередня ж реалізація завдань Концепції забезпечується проектами інформатизації, які об'єднані за пріоритетними напрямками Програми.

При цьому потребують розроблення та прийняття в установленому порядку положення: про Єдину інформаційну систему МВС, про відомчі інформаційні системи, бази (банки) даних, про комплексну систему захисту інформаційних ресурсів МВС та ЦОВВ; регламенти електронної взаємодії між МВС та ЦОВВ; порядок доступу користувачів до відомчих інформаційних ресурсів МВС та ЦОВВ, а також їх використання; порядок обміну інформацією з іншими державними органами; перелік та порядок надання електронних

послуг та інших необхідних нормативно-правових актів.

Будь-яка ініціатива повинна розпочинатися із нормативно-правового підґрунтя, отже запропонована Концепція не є винятком. Передусім необхідно затвердити нормативно-правовий акт, який би визначав основні правила організації та діяльності МВС і ЦОВВ у рамках виконання Концепції.

Нагальною є необхідність затвердження правильної побудови та стану роботи сукупних даних, організованих відповідно до наявних масивів інформації кожного ЦОВВ (база даних), що в подальшому будуть входити до Єдиної інформаційної системи, яка є сукупністю організаційних і технічних засобів для збереження та оброблення інформації з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів.

При цьому необхідно затвердити сукупність правил, що регулюють або обмежують інформаційно-технічний зв'язок та обмін інформацією в Єдиній інформаційній системі МВС між ЦОВВ та іншими органами державної влади. Необхідно видати міжвідомчі нормативні акти, які зможуть відобразити вичерпний перелік інформаційних послуг для громадян, що надаватимуться за допомогою даних в ЄІС.

І окремо, слід чітко затвердити регуляторні механізми функції захисту електронних баз даних, які належать усім суб'єктам, а також розробити прозору та зрозумілу систему керування рівнями та засобами доступу до вказаного захищеного ресурсу із використанням електронного сертифіката та інших особистих ідентифікаторів користувачів.

Висновки. Таким чином, при виконанні концептуальних завдань Концепції для досягнення окресленої мети усіма суб'єктами необхідно здійснити основні організаційні заходи та цілеспрямовано об'єднувати усі наявні інформаційні ресурси.

Такі заходи мають здійснюватися відповідно до затвердженої Програми інформатизації, сформованої на основі пропозицій, наданих МВС та ЦОВВ, розроблення та прийняття в установленому порядку відповідних щорічних планів інформатизації та моніторингу стану їх виконання. Плани інформатизації складаються із визначенням обсягів та джерел їх фінансування, а також термінів їх виконання. При цьому координацію діяльності з проведення заходів інформатизації МВС та ЦОВВ здійснює *Департамент інформаційних технологій МВС*.

Контроль за виконанням планів покладається на керівництво ДІТ МВС та уповноважених представників ЦОВВ, які за результатами роботи мають щороку звітувати керівництву МВС про обсяги робіт, виконаних за звітний період, та про стан інформатизації у МВС та ЦОВВ.

Проблема становлення інформаційного суспільства у широкому розумінні цього слова в Україні полягає у намаганні впроваджувати інноваційні зміни засобами старих форм управління.

Для подолання сформованих стереотипів потрібна цілеспрямована та клопітка робота із формування нового мислення, уміння бачити в ІТ сукупність практичних прийомів, засобів і методів, що розширюють межі можли-

востей таких користувачів.

Отже, на даний час необхідно створити в суспільстві інституційну спроможність виробляти політику засобами сучасних управлінських технологій, і тоді можна буде зробити реальний крок до побудови інформаційного суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Стаття Блауберг, Е.Р. Юдін – Режим доступу: [[http://vseslova.com.ua/word/ Системний_підхід-97623u](http://vseslova.com.ua/word/Системний_підхід-97623u)].
2. Про міліцію : Закон України від 25 грудня 1990 р. № 583-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
4. Положення про Міністерство внутрішніх справ України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>.
5. Положення про Департамент інформаційних технологій МВС України від 14 грудня 2015 р. № 1572.

Буржинский В.А., Кириленко Ф.А. Основные положения информатизации Министерства внутренних дел Украины. Рассмотрены особенности внедрения и использования новых информационных технологий в систему работы Министерства внутренних дел для обеспечения информационных нужд общества.

Ключевые слова: *информационные технологии, Концепция информатизации МВД, центральные органы исполнительной власти, реформирование информационного обеспечения, информационные услуги для граждан.*

Burzhynsky V.A., Kirilenko F.A. The main provisions of informatization of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The article discusses and analyzes the characteristics of introduction and use of new information technologies in the system of Ministry of Law and qualitatively new organizational and informational tools its departments and other central bodies of executive power that directed the Minister – State Border Service of Ukraine, the National Police of Ukraine, State Emergency Service of Ukraine, State Migration Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine, currently is imperative for a more effective implementation of their tasks and information needs of society.

To achieve the goals outlined offered directly implemented in the activities of the Ministry of Interior and the central authorities «Concept of information MIA and central authorities, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine in 2016-2020 years».

Keywords: *information technology concept of information MIA central authorities, reforming information management, information services for citizens.*

Надійшла до редакції 23.06.2016

Долгополова М.М.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано окремі питання застосування спеціальних засобів підрозділами Національної поліції України. Ключовим питанням є дослідження правової регламентації процесу використання окремих заходів примусу полісменами. Виокремлено правові норми, які забезпечують можливість застосування спеціальних засобів співробітниками поліції.

Ключові слова: спеціальні засоби, Національна поліція, застосування спеціальних засобів.

Постановка проблеми. У демократичному суспільстві досягнення високого рівня дисципліни і законності неможливе без законослухняної поведінки громадян, покращення якості та ефективності роботи правоохоронних органів. Ухилення від виконання обов'язків, закріплених у законі, передбачає адекватне реагування держави, у тому числі застосування заходів адміністративного примусу. Застосування заходів державного примусу за будь-які протиправні діяння завжди привертало увагу суспільства, соціальних груп, так як воно здебільшого стосується інтересів людей, їх об'єднань [1].

Одним із найбільш серйозних втручань з боку правоохоронних органів у життєдіяльність громадян є застосування до них спеціальних засобів адміністративного припинення. Поліція – надійний суб'єкт забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. У процесі реалізації покладених на неї завдань поліція має право застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби, вогнепальну зброю у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України. Саме цим пояснюються підвищена увага до цієї проблеми, яка також обумовлюється ще фактором, який не виключає можливість помилок, свавілля, потурання державних органів чи посадових осіб, що застосовують примус. Крім того, аналіз статистичних даних травматизму та загибелі працівників ОВС свідчить, що деякі з них при посяганні на їх життя невміло застосовували спеціальні засоби й табельну вогнепальну зброю або в необхідний момент не застосовували їх зовсім [2, с. 56–58] А тому питання підвищення ефективності застосування спеціальних засобів і табельної вогнепальної зброї працівниками органів внутрішніх справ потребує ґрунтовного теоретичного вивчення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правових підстав застосування правоохоронними органами спеціальних засобів та вогнепальної зброї певним чином висвітлювалися у публікаціях О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Б.Б. Боровікова, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Р.А. Калюжного, А.П. Ключніченка, Б.П. Кондрашова, А.Н. Коржа, О.І. Остапенка, Є.Ф. Побігайла, В.В. Чернікова, М.П. Федорова, О.С. Фролова, О.С. Юніна, Х.П. Ярмачі та ін. Однак комплексного вивчення підстав застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї підрозділами Національної поліції поки не здійснено. Тому важливо актуалізувати наукове бачення означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес сьогодення несе в собі як позитивні, так і негативні зміни [3]. Розвиваються та удосконалюються знання та технічні засоби, за допомогою яких вчиняються правопорушення, а отже, розвиваються та удосконалюються знання та технічні засоби по їх попередженню та усуненню.

Відповідно, проблема забезпечення безпеки громадян, працівників органів внутрішніх справ і громадської безпеки постає досить актуальною серед інших питань їх життєдіяльності. Аналіз випадків загибелі та поранення працівників органів внутрішніх справ у небезпечних службових ситуаціях свідчить про невиконання або некваліфіковане використання спеціальних засобів.

Отже, насамперед доцільно визначитися з поняттям спеціальної техніки, складовою частиною якої і є досліджувані нами засоби. За визначенням І. Хараберюша, спеціальна техніка – це сукупність технічних засобів, спеціальних пристроїв, речовин та відповідних тактичних прийомів, що використовуються із суворим дотриманням законності під час здійснення оперативно-службових заходів з метою профілактики та розкриття злочинів, охорони громадського порядку та забезпечення охорони окремих установ [4].

Спеціальні засоби при цьому виступають невід'ємним елементом спеціальної техніки, яку застосовують у службовій діяльності співробітники правоохоронних органів. Більшість науковців схиляються до того, що спеціальні засоби – це пристрої, прилади і предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для захисту людини від злочинних посягань, ураження та локалізації або обмеження дій правопорушника, подачі звукового або світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення, хоча й можуть мати зовнішні ознаки пристроїв, приладів і предметів, призначених для інших цілей [5, с. 78].

Як зазначають у своїх роботах Юнін О.С., Банах С.М., усі спеціальні технічні засоби, що використовуються при охороні громадського порядку, можна умовно поділити на три великі групи за їх функціональним призначенням і конструктивними особливостями:

- 1) засоби індивідуального захисту;
- 2) засоби активного захисту (засоби активної оборони);
- 3) засоби забезпечення спеціальних операцій (пристрої для проник-

нення в захопленні правопорушниками приміщення; спеціальні транспортні засоби і спеціальні засоби на їх базі) [6].

Так, перші дві групи спецзасобів безпосередньо призначені для захисту особового складу ОВС. Третя – використовуються при проведенні спеціальних операцій, які пов'язані із затриманням озброєних злочинців, припиненням масових заворушень та іншими проявами порушень громадського порядку згідно з чинним законодавством.

Згідно із ч. 1 ст. 42 Закону України „Про Національну поліцію”, працівники поліції уповноважені застосовувати такі заходи примусу як фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї з метою забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізації негативних наслідків, у тому числі збереження місця події у первинному, незмінному стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події у передбачений в законі спосіб, а також затримання правопорушника, його доставляння до територіального підрозділу поліції [7, с. 153].

Відповідно до ст. 43 вищезазначеного закону, поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є не виправданим або неможливим. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Крім того, поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [8].

Крім того, згідно зі статтею 45 Закону України „Про Національну поліцію”, працівники поліції мають право застосовувати спеціальні засоби, перелік яких було значно розширено, зокрема, відтепер на виконання своїх повноважень поліцейський може використовувати також засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо), спеціальні маркувальні і фарбувальні засоби та службових коней.

Окремо слід зупинитися на деяких вимогах до застосування спеціальних

засобів, які були введено у зв'язку із набранням чинності ЗУ «Про Національну поліцію». Так, відтепер поліцейському заборонено застосовувати кайданки більше ніж на 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску. А також було встановлено заборону застосування водомета при температурі повітря нижче +10°C (замість 0°C, встановлених Правилами застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49).

Розглянемо детальніше підстави для застосування спеціальних засобів працівниками поліції, які містяться у ст. 45 Закону, тобто випадки, коли закон допускає можливість застосування сили до порушника. Поліцейський уповноважений застосовувати спеціальні засоби тільки у разі, якщо він пройшов відповідну спеціальну підготовку. В ч. 3 ст. 45 визначено загальні правила застосування спеціальних засобів:

1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються: а) до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; б) під час затримання особи; в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого; г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоди собі й оточуючим; г) проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі;

2) гумові та пластикові кийки застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

4) засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини;

5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються для: а) затримання особи; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

6) електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського;

7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби застосовуються для: а) маркування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масо-

вих заворушень з метою подальшого виявлення осіб та затримання, а також контролю за переміщенням речей;

8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа; в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для: а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину;

10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, застосовуються для: а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення; в) затримання особи, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти; г) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил; е) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; є) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей;

11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, застосовуються для: а) забезпечення маскування дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи;

12) службовий собака застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставляння) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського;

13) службовий кінь застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [8].

Суттєвим моментом є те, що усі перелічені випадки застосування спеці-

альних засобів здійснюються поліцейським на власний розсуд, залежно від обставин, які складаються. Він повинен оцінити, наскільки небезпечний напад, взявши за основу для оцінювання життя або здоров'я особи, наскільки дії нападника тим чи іншим чином створюють реальну загрозу для людини, наскільки вони активні. Оцінити реальність загрози життю або здоров'ю того, кого охороняють, можливо тільки розглядаючи кожен конкретний випадок, зважаючи на виявлені обставини і враховуючи умови як об'єктивні, так і суб'єктивні, в яких знаходиться сторона, на яку направлено посягання. Усі ці аспекти суб'єкт застосування спеціальних засобів може врахувати і правомірно використати лише за умови їх детальної регламентації та наявності навичок, знань та вмінь використання спецзасобів.

Не менш важливим, на думку І.П. Старожука, є питання передбачення поліцейським настання суспільно небезпечних наслідків з боку правопорушника, у випадку чого законодавець дає санкцію на застосування спеціальних засобів. Поліцейський має право застосовувати спеціальні засоби для припинення опору поліцейському та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Розглядаючи термін «опір» у рамках підстав застосування поліцейським спеціальних засобів, слід мати на увазі спротив, що вчиняється особою із застосуванням сили, а також певних предметів [9].

У зв'язку з тим, що більшість відомчих нормативно-правових актів, які регламентують застосування спеціальних засобів при виконанні службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів, не відповідають оновленому законодавству України, можна запропонувати прийняття наказу МВС України, де детально визначити порядок використання спеціальних засобів, порядок навчання правил застосування технічних засобів безпеки, а також питань особистої безпеки поліцейських при поводженні зі спеціальними засобами захисту в різних ситуаціях (надзвичайних обставинах, масових заворушень, при проведенні спеціальних операцій, охороні громадського порядку та громадської безпеки).

Розглянувши сукупність спеціальних засобів, які використовуються підрозділами Національної поліції, ми визначили, що законодавець запроваджує поняття «спеціальні засоби» як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

Однак для більш детальної регламентації процесу застосування та використання спеціальних засобів у практичній діяльності правоохоронних органів вважаємо за потрібне прийняття нормативного акта, який би закріпив чіткий порядок дій при застосуванні спеціальних засобів під час виконання

службових обов'язків підрозділами Національної поліції, визначивши при цьому поняття «спеціальні засоби» як пристрої, прилади і предмети спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для захисту людини від злочинних посягань та забезпечення її безпеки, ураження та локалізації або обмеження дій правопорушника, подачі звукового або світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення, хоча й можуть мати зовнішні ознаки пристроїв, приладів і предметів, призначених для інших цілей.

Висновки. Таким чином, розглянувши основні аспекти застосування підрозділами Національної поліції спеціальних засобів, можна констатувати про необхідність узгодження та унормування питання зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів, які знаходяться на озброєнні в поліції. Крім того, виникла нагальна потреба у прийнятті окремого правового акта (міжвідомчого спрямування), який би закріпив та деталізував основні вимоги до застосовування спеціальних засобів під час виконання службових обов'язків підрозділами Національної поліції, визначив порядок використання спеціальних засобів, порядок навчання правилам застосування технічних засобів безпеки, а також питань особистої безпеки поліцейських при поводженні зі спеціальними засобами захисту в різних ситуаціях (охороні громадського порядку та громадської безпеки, надзвичайних обставинах, масових заворушень, при проведенні спеціальних операцій).

Бібліографічні посилання

1. Іосіфов Ю.О. Деякі проблеми застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку / Іосіфов Ю.О., Чугунов М.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pravo/100/17034>.
2. Власенко І.В. Основні тенденції та причини травматизму у правових органах / Власенко І.В., Суховерський С.В. // Восточно-європейський журнал передових технологій. – 2010. – № 8 (45).
3. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посібник / Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. – К., 2009.
4. Хараберюш І.Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ. Загальна частина : навч. посібник. – Донецьк, 2002.
5. Тактико-спеціальна підготовка (тактика професійної діяльності) : навч. посібник / Оболенський Ю.Б., Константінов С.Ф., Юнін О.С., Назаренко С.П. ; за заг. ред. Петкова В.П. – К., 2010.
6. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : навч. посібник / С.М. Бахнах, В.Р. Булачек, І.С. Винярчук, Ю.Р. Йосипів та ін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011.
7. Науково-практичний коментар розділу IV «Повноваження поліції» та розділу V «Поліцейські заходи» Закону України «Про Національну поліцію» / Т.П. Мінка, Р.В. Миронюк, В.А. Глуховець та ін. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. – Х. : Право, 2016.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379. (із змінами та доп.).
9. Правові підстави застосування поліцією спеціальних засобів / І.П. Сторожук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo/495-butyak/21384-2012-06-18-21-25-25.html>

Долгополова М.М. Отдельные вопросы применения специальных средств подразделениями Национальной полиции. Проанализированы отдельные вопросы применения специальных средств подразделениями Национальной полиции Украины. Ключевым вопросом выступает исследование правовой регламентации процесса использования отдельных мер принуждения полицейскими. Выделены правовые нормы, которые обеспечивают возможность применения специальных средств сотрудниками полиции.

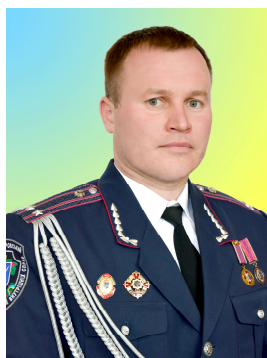
Ключевые слова: *специальные средства, Национальная полиция, применение специальных средств.*

Dolgopolova M.M. Some issues of the use of special means by the National police units. The article analyzes some issues of application of special means units of the National Police of Ukraine. The key issue is to study the legal regulation of the use of administrative process termination policeman. Distinguishes legal norms that enable the use of special police means.

Due to the fact that the majority of regulations departmental direction that govern the use of special devices on duty law enforcement officers do not meet the updated legislation of Ukraine, we can state the need for reconciliation and normalization issues of storage, carrying and use of special tools which are in service with the police. In addition, there is an urgent need to accept a separate legal act (interagency direction), which would be consolidated and detailed basic requirements for the application of special means in the line of duty units of the national police, identified the order of use of special means learning the rules of procedure for use of technology security and personal safety of police officers when dealing with special means of protection in different situations (public order and public safety, emergency, riots, during special operations).

Keywords: *Special means, National Police, the use of special means.*

Надійшла до редакції 24.05.2016

Жбанчик А.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

Досліджено стан взаємодії Національної поліції України та Національної гвардії України у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Ключовим питанням став аналіз нормативно-правової бази, за допомогою якої реалізується процес взаємодії названих підрозділів у системі органів внутрішніх справ. З метою досягнення належного рівня забезпечення публічної безпеки і порядку в державі запропоновано конкретні шляхи вдосконалення взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України.

***Ключові слова:** взаємодія, публічний порядок, публічна безпека, Національна поліція, Національна гвардія, форми взаємодії, шляхи удосконалення.*

Постановка проблеми. Розвиток нашої держави в умовах ускладнення суспільно-політичної ситуації та прогресування економічної кризи неможливий без суттєвого підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, що уповноважені вести боротьбу зі злочинністю і корупцією, запобігати адміністративним правопорушенням у громадських місцях, забезпечувати повсякденний спокій громадян, усувати негативні наслідки порушення громадської безпеки.

Питанням розбудови системи Національної гвардії (далі – НГ України) й реформування МВС України, як складової вітчизняного сектора безпеки, приділялася значна увага протягом останніх 10 років. Її головним орієнтиром є відповідність європейським критеріям захисту прав і свобод людини, демократичного розвитку суспільства, подолання загроз національній безпеці, передусім поширення транснаціональної злочинності, нелегальної міграції, тероризму.

Аналіз нормативно-правових актів, юридичної публіцистики та нормопроєктної роботи свідчить, що при визначенні напрямів удосконалення взаємодії Національної поліції та НГ України у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку слід враховувати процеси, які відбуваються у галузях: реформування системи органів кримінальної юстиції в цілому та окремих правоохоронних органів зокрема; приведення у відповідність до європейських стандартів сил охорони правопорядку, як складової частини вітчизняного сектора безпеки; запровадження позитивного зарубіжного досвіду в діяльність

органів внутрішніх справ України.

Проблематика реформування системи МВС України є одним з найактуальніших завдань як юридичної науки, так і практики, що ставляться перед цим правоохоронним органом вищими посадовими особами держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання діної проблеми. Попри те, що діяльність міліції та НГ України у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку ставала об'єктом досліджень А.В. Басова, Є.В. Білозьорова, С.Г. Брателя, О.К. Волоха, А.П. Головіна, В.А. Грабельникова, О.В. Джафарової, Я.М. Когута, І.М. Копотуна, О.В. Кривенка, С.О. Кузніченка, М.В. Лошицького, О.М. Музичука, Ю.С. Небеського, А.С. Поклонського, А.В. Сергєєва, А.В. Серьогіна, А.С. Спаського, О.І. Ульянова, Д.П. Цвігуна, В.М. Цикалевича, С.О. Шатрави, О.С. Юніна, О.Г. Яреми та інших вчених, питання взаємодії названих органів не знайшли достатнього висвітлення з огляду на нещодавне їх утворення.

Виклад основного матеріалу. Отже, реформування НГ України у складі МВС України є одним із актуальних завдань сьогодення. Разом із тим перебіг означеного реформування не отримав такого широкого оприлюднення в науковій літературі, як, наприклад, реформування органів внутрішніх справ. До того ж наразі у цьому аспекті залишаються невирішеними багато питань, включаючи й розроблення термінологічного апарату реформування НГ України та аналізу його результатів тощо [1].

Виходячи із аналізу законодавчої бази, яка регулює діяльність Національної поліції України та НГ України та механізми їх взаємодії, можемо констатувати, що для цього необхідно, по-перше, удосконалити законодавчу й нормативно-правову базу діяльності НГ України в питаннях співпраці її з підрозділами Національної поліції; по-друге, оптимізувати структуру Національної гвардії України та реформувати її систему управління; по-третє, удосконалити на усіх рівнях взаємодію з органами, що виконують завдання у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку України.

Частину недоліків у правовому регулюванні спільної діяльності Національної поліції та НГ України усунуто прийняттям Закону України «Про Національну гвардію України» та Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України». Втім, відповідні удосконалення стосувалися змін у правовому статусі військового правоохоронного органу в контексті вирішення кризової суспільно-політичної ситуації. Однак питання взаємодії удосконалено лише у загальному вигляді – як принципи діяльності, функції або обов'язки Національної поліції чи Національної гвардії України.

Кардинальні зміни у правовому статусі НГ України було закріплено у Концепціях реформування МВС та НГ України, а також проектах законів, які повинні були регулювати діяльність сил охорони правопорядку. Зокрема, було розроблено низку проектів Концепції реформування органів внутрішніх справ України, деякі з них у процесі підготовки неодноразово змінювалися.

Наприклад, передбачалася реорганізація внутрішніх військ МВС України в Національну гвардію МВС України, потім – у Державну варту МВС України, змінювалися і завдання внутрішніх військ. Водночас основна суть Концепції залишалася незмінною.

Відповідно до Стратегії реформи МВС передбачається продовження реформування НГ України у військове формування, на яке покладатиметься забезпечення громадської безпеки та громадського порядку, а також виконання інших завдань, що вимагають постійної оперативної готовності та підвищеної мобільності. Згідно з очікуваними результатами реалізації положень вказаної Стратегії, має бути створений позитивний баланс сил у системі публічної безпеки, утвердження демократії, верховенства права та дотримання прав і свобод громадянина. Вказаного результату не можна досягнути без здійснення ефективної взаємодії між НГ України та Національною поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Також можна зазначити, що основним напрямком вказаної реформи мають бути системні перетворення у секторі безпеки. Так, у переважній кількості досліджень адміністративно-правових засад забезпечення громадського порядку та безпеки зазначалося, що процеси глобалізації призводять до інтернаціоналізації загроз. С.М. Гусаров, наприклад, підкреслював, що швидко зростають загрози організованої злочинності, зокрема наркотрафіку, спроби отримати політичні й економічні дивіденди на дестабілізації суспільно-політичної ситуації та деякі інші [2, с. 1].

Також визнано, що потребує підсилення суттєво послаблена попереджувальна функція правоохоронних органів (НГ України та поліції у тому числі). Однак у цьому аспекті досі робиться акцент на реагування за фактом (часі виїзду на виклик), а не на профілактиці злочинів та правопорушень. Отже, не подолано притаманний радянській системі репресивний уклін, а перехід до виконання правоохоронними органами публічно-сервісної функції не реалізовано.

З іншого боку, рівень гарантій конституційних прав особи на захист гідності, недоторканності помешкань тощо все ще не відповідає європейським стандартам, вимогам правового демократичного суспільства і держави, у т. ч. через дублювання функцій і завдань правоохоронних органів, відсутність дієвої системи координації діяльності органів, значне дублювання їх завдань, неефективного використання обмежених сил і засобів, розпорошення фінансування. В Україні не створено ефективних механізмів постановки завдань правоохоронним органам громадськістю та використання отриманої інформації «зворотного зв'язку» для оцінки правоохоронної діяльності.

Серед основних принципів, які визначалися у вказаному проекті, можна виділити: домінування функцій попередження і профілактики над реагуванням; централізацію управління системою правоохоронних органів; удосконалення законодавства про діяльність правоохоронних органів.

Важливою умовою успішного реформування завжди визначалося удосконалення системи стратегічного планування, яка, у свою чергу, є однією із

форм взаємодії. Так, у вказаному проекті пропонувалося створити при Президентові України координаційні органи (Комітет з питань розвідки, Комітет з питань державної і внутрішньої безпеки із завданнями визначення пріоритетів і координації діяльності спецслужб) із утворенням їх апаратів у складі Апарату Ради національної безпеки і оборони України. Але в цілому це призведе до збільшення контрольних органів і дублювання функцій суб'єктів контролю та нагляду за діяльністю поліції, а також до появи додаткових «спроб» оцінки діяльності органів внутрішніх справ. На нашу думку, необхідно насамперед привести критерії оцінювання діяльності правоохоронних органів до вимог світового співтовариства.

Організаційно побудова поліції повинна базуватися на принципі субсидіарності, що означає максимально доцільну передачу повноважень і функцій на нижчі рівні. Проте, на нашу думку, існує необхідність у визначенні взаємодії правоохоронних органів у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, і насамперед на державному рівні, що сприятиме централізації управління і покращенню ефективності взаємодії Національної поліції та НГ України, а на наступному етапі створить можливість коригувати безпосередньо діяльність залежно від особливостей оперативної обстановки регіону.

Слід зазначити, що для України все ще актуальною є ситуація, в якій існує необхідність у розробці законопроекту, який надав би законодавче визначення таким явищам, як «громадський (публічний) порядок» та «громадська (публічна) безпека», а також визначення окремого кола завдань правоохоронних органів у сфері їх забезпечення. Однак при цьому необхідно визначити ще й порядок взаємодії правоохоронних органів, а саме Національної поліції та НГ України, який згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України» визначається Кабінетом Міністрів України [3]. Тобто основна увага має бути зосереджена саме на забезпеченні виконання основних функцій конкретного правоохоронного органу, адже це зазначено у ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України». Призначенням вказаного правоохоронного органу є участь у забезпеченні публічної безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян, а також виконання інших завдань, що вимагають постійної оперативної готовності та підвищеної мобільності.

Також у ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» визначено, що Національна гвардія є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами, зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Дане положення свідчить про намір законодавця організувати взаємодію НГ України із правоохоронними органами за усіма напрямками діяльності, але поки що не

визначено чіткий порядок та процедуру здійснення такої взаємодії.

У ст. 6 цього закону вказано, що Міністр внутрішніх справ здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво НГ України для забезпечення реалізації державної політики у сфері діяльності Національної гвардії України, політичних та стратегічних цілей, принципів і напрямів її розвитку та всебічного забезпечення життєдіяльності цього органу, її функціонування та розвитку з метою виконання основних завдань державної політики у сфері її діяльності, але знову не було визначено порядку здійснення такої діяльності, а також порядку безпосередньої взаємодії між підрозділами Національної поліції та НГ України під час охорони публічного порядку і забезпечення публічної безпеки.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що проблеми у правовій регламентації діяльності НГ України, а також її взаємодії з Національною поліцією під час забезпечення публічної безпеки і порядку залишаються невіршеними.

У цілому такі проблеми викликані відсутністю нормативно-правового акта, який би забезпечив прозоре визначення порядку та процедури здійснення взаємодії між названими інституціями, а також розмежував би їх завдання та функції у вказаній сфері. Як негативний чинник зниження ефективності взаємодії НГ України та Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку також можемо вказати велику кількість нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність. На нашу думку, такі проблеми можна усунути шляхом внесення змін до чинного законодавства, відповідно до прийнятих Законів України «Про Національну поліцію» та «Про Національну гвардію України».

Відповідно до оновленої правової основи діяльності правоохоронних органів, головним завданням системи органів МВС України сьогодні є такі: забезпечення профілактики правопорушень; виявлення, припинення, розкриття і запобігання злочинам, розшук осіб, які їх вчинили; забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів; розшук осіб, які безвісно відсутні; забезпечення досудового розслідування злочинів, а після внесення відповідних змін до законодавства України – і кримінальних проступків; протидія корупції; охорона і забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; нагляд за особами з антисоціальною поведінкою, які перебувають на обліку; нагляд і контроль за додержанням правил перевезень екологічно небезпечних вантажів; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних посягань; організація та здійснення охорони державного кордону, контроль за дотриманням паспортно-реєстраційного режиму, забезпечення протидії нелегальній міграції; забезпечення пожежної безпеки, організація роботи з гасіння пожеж та профілактики порушень протипожежних правил; участь в організації та проведенні рятувальних заходів і аварійно-відновлювальних робіт щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; участь у наданні соціально-правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам у виконанні покладених на

них законом обов'язків тощо.

Однак, аналізуючи сукупність нормативно-правових актів та наукових розробок у зазначеній сфері, поки що не створено умов для прийняття Законів України «Про громадський (публічний) порядок» або «Про внутрішній правопорядок», як законодавчих актів, що мають врегулювати суспільні відносини та заповнити правові прогалини у сфері визначення поняття «громадський (публічний) порядок», «громадська (публічна) безпека» тощо.

Незважаючи на викладені у Законі України «Про Національну гвардію України» широкі повноваження частин і підрозділів НГ України у виконанні завдань як військового формування, залишилася без уваги детальна регламентація їх ролі і місця в системі органів внутрішніх справ. Більш того, гальмує процес розвитку названих підрозділів низький рівень політики формування надійного та професійного кадрового корпусу ОВС України. Як вихід з цієї ситуації потрібно: по-перше, терміново оновити положення програм навчальних дисциплін, що мають на меті формування знань у працівників органів внутрішніх справ, які готуються у навчальних закладах МВС України; по-друге, враховувати ці зміни при підвищенні кваліфікації, підготовці та перепідготовці практичних працівників системи МВС; по-третє, внести необхідні зміни у навчальні посібники й підручники, що підготовлені як базові з дисциплін спеціалізації фахівців для підрозділів Національної поліції та НГ України; по-четверте, передбачити проведення подальших наукових досліджень оновленого статусу НГ України та Національної поліції, як складових частин сектора безпеки; по-п'яте, доцільно забезпечити випуск періодичних збірників навчально-методичних матеріалів та оглядів позитивного досвіду діяльності сил охорони правопорядку та взаємодії між ними при виконанні спільних завдань; по-шосте, започаткувати процедуру допущення до самостійного несення служби військовослужбовців НГ України із залученням уповноважених працівників Національної поліції та визначення достатності рівня їх підготовленості шляхом введення кваліфікаційного заліку.

Не менш важливим напрямом удосконалення взаємодії є й налагодження інформаційного забезпечення реалізації спільних заходів Національної поліції і НГ України. У зв'язку з цим слід звернути увагу на пропозиції О.Г. Комісарова щодо забезпечення інформатизації у системі охорони громадського порядку [4], а також пропозиції І.М. Шопіної щодо удосконалення доступу до публічної інформації в органах внутрішніх справ [5] й упорядкування законодавства у сфері надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України [6]. У практичній площині доцільним є забезпечення використання у радіоэфірі поліцейських кодів, що позначають певні події, які виникають під час несення служби; забезпечення функціонування центрів обміну оперативною інформацією; суттєве оновлення засобів зв'язку; використання комп'ютерних технологій у протидії правопорушенням.

Висновок. Таким чином, досягнути бажаного результату в частині забезпечення публічної безпеки і порядку не можна без здійснення ефективної взаємодії між НГ України та Національною поліцією, основними шляхами

удосконалення якої можна назвати:

1) включення до Законів України «Про Національну поліцію» та «Про Національну гвардію України» окремої статті, у якій визначити підстави залучення сил Національної поліції та НГ до виконання спільних завдань, а також порядок визначення ініціатора взаємодії та керівника відповідних заходів;

2) доповнення в підзаконні нормативно-правові акти МВС України (накази) пунктів щодо взаємодії нарядів Національної поліції та НГ України у звичайних та особливих умовах, а також під час виявлення й припинення окремих видів злочинів і правопорушень;

3) розроблення Інструкції «Про Порядок взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку». До структури цієї Інструкції доцільно включити такі розділи: загальні положення, у яких визначити сферу регулювання, основні терміни, правову основу, підстави і рівні взаємодії; основні засади організації взаємодії (ініціатор, порядок призначення відповідальних осіб, види планів, що використовуються для організації спільної діяльності); основні заходи, що здійснюватимуться під час взаємодії (у звичайних умовах та при ускладненні оперативної обстановки); порядок передачі оперативної інформації; критерії оцінювання ефективності взаємодії;

4) забезпечення розробки і запровадження типових планів взаємодії територіальних органів Національної поліції та НГ України з урахуванням наявного досвіду такого планування. У відповідному типовому плані мають відображатися: мета розробки плану; перелік нормативних посилань; порядок використання термінів і скорочень; чітке визначення органів, які залучатимуться до взаємодії; мета і завдання взаємодії; особи, відповідальні за здійснення взаємодії; розподіл обов'язків суб'єктів взаємодії; порядок взаємодії підрозділів Національної поліції та НГ України у звичайних умовах та під час ускладнення оперативної обстановки; форми і порядок інформування про хід виконання спільних заходів та їхні результати. Завдання щодо розробки типового плану повинно бути покладено на територіальні підрозділи Національної поліції та НГ України. Також положення планів необхідно інтегрувати у плани комплексного використання сил та засобів органів внутрішніх справ і планів охорони громадського порядку, що розробляються, при проведенні масових заходів, комплексних профілактичних відпрацювань та спеціальних операцій.

Подальший розвиток взаємодії Національної поліції та НГ України має відбуватися у контексті розбудови сил охорони правопорядку, передбачати можливість імплементації міжнародних правоохоронних стандартів забезпечення прав і свобод людини, а також враховувати позитивний національний досвід виконання спільних завдань з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю.

Бібліографічні посилання

1. Зозуля І.В. Перебіг реформування Внутрішніх військ МВС України за матеріалами «Білої книги» Внутрішніх військ: стан і вдосконалення законодавчої бази [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/2302/I>
2. Гусаров С.М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 / Гусаров С. М. – К., 2009.
3. Про внесення змін до Закону України "Про Національну гвардію України" щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України : Закон України від 25.12.2015 № 920-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>
4. Комісаров О.Г. Теорія і практика інформатизації в системі охорони громадського порядку : *монографія* / О.Г. Комісаров. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012.
5. Висновок на проект Закону України «Про Національну гвардію України» до № 4393 від 11.03.2014 р.: Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України. – К., 2014.
6. Шопіна І. М. Проблеми удосконалення надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України / І. М. Шопіна // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 889–893 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_149.pdf

Жбанчик А.В. Пути совершенствования взаимодействия Национальной полиции и Национальной гвардии Украины в сфере обеспечения публичной безопасности и порядка. Исследовано состояние взаимодействия Национальной полиции Украины и Национальной гвардии Украины в сфере обеспечения публичной безопасности и порядка. Ключевым вопросом статьи стал анализ нормативно-правовой базы, с помощью которой реализуется процесс взаимодействия указанных подразделений в системе органов внутренних дел. С целью достижения надлежащего уровня обеспечения публичной безопасности и порядка в государстве предложены конкретные пути совершенствования взаимодействия Национальной полиции и Национальной гвардии Украины.

Ключевые слова: взаимодействие, публичный порядок, публичная безопасность, Национальная полиция, Национальная гвардия, формы взаимодействия, пути совершенствования.

Zhbanchyk A.V. Ways of improvement of interaction between The National police and The National guard of Ukraine in the field of public order and safety maintenance. The article examines the state of communication between the National police of Ukraine and National guard of Ukraine in the sphere of ensuring public safety and order. The key issue of the article is the analysis of the legal framework, which implements a process of interaction of these units in the system of bodies of internal Affairs.

Still unresolved problems in legal regulation of activity of the National guard of Ukraine, as well as its interaction with the National police in ensuring public safety and order. Such problems caused by the lack of a regulatory act, which would ensure transparent procedure and the procedure of interaction between these institutions and delineate their tasks and responsibilities in this area.

As a negative factor reducing the efficiency of interaction between the National guard of Ukraine and the National police in providing public security and order can also specify a large number of legal acts regulating their activity.

One way to solve this problem, we propose the development and implementation of master

plans of interaction of territorial bodies of the National police and the National guard of Ukraine taking into account the existing experience of such planning.

Special attention is paid to this important area of improvement of interaction, as the development of the implementation of the joint activities of the National police and the National guard of Ukraine.

With the aim of achieving an appropriate level of ensuring public safety and order in the state and suggested particular ways of improving cooperation between national police and the national guard of Ukraine.

Keywords: *cooperation, public order, public security, National police, National guard, forms of interaction, ways of improvement.*

Надійшла до редакції 24.05.2016

Богуславський В.В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Проаналізовано організаційні та правові аспекти забезпечення особистої безпеки сил охорони правопорядку. З'ясовано, що організаційний аспект охоплює собою кадрове, матеріально-технічне, економічне, соціальне, психологічне та інше забезпечення безпеки. Правовий блок складається з нормативно-правового та індивідуально-правового елементів.

Ключові слова: *правопорядок, сили охорони правопорядку, особиста безпека, організаційно-правові заходи.*

Постановка проблеми. Особиста безпека сил охорони правопорядку завжди було важливим питанням, яке істотно актуалізувалося в умовах проведення антитерористичної операції. Проте особиста безпека сил охорони правопорядку, в тому числі організаційно-правові основи її забезпечення, не були предметом окремих досліджень. Натомість увага приділялася особистій безпеці окремих категорій осіб: працівників правоохоронних органів взагалі та органів внутрішніх справ зокрема. Тому ці дослідження ми покладемо в основу даної публікації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вважається, що безпека працівників правоохоронних органів забезпечується двома блоками: організаційно-правовим та мотиваційно-особистісним [1, с. 144]. До організаційно-правового блоку відносять комплекс об'єктивних передумов для ефективного і безпечного здійснення професійної

діяльності [1, с. 144]. Так, відомий дослідник у галузі особистої безпеки працівників правоохоронних органів А.І. Суббот зазначає, що небезпека і фактори ризику в професійній діяльності працівників правоохоронних органів зменшуються чи нейтралізуються органічною системою взаємозалежних і взаємообумовлених заходів організаційно-управлінського та правового характеру [2, с. 10]. Аналогічної думки дотримуються І. Вітик та В. Костюк, наголошуючи, що розв'язання проблем безпеки правоохоронних органів та особистої безпеки їхніх співробітників передусім досягається шляхом поєднання організаційно-управлінських та нормативно-правових заходів і засобів [3, с. 24]. Так само вважає й С.В. Городянко, додатково стверджуючи, що метою організаційно-правового забезпечення безпеки є забезпечення природних прав на життя, здоров'я, честь, гідність та недоторканність у процесі виконання своїх посадових обов'язків [4, с. 6, 11]. Хоча дані твердження адресовані працівникам правоохоронних органів, вважаємо, що цілком коректно їх застосовувати й до більш ширшої категорії – сили охорони правопорядку.

Зазначене зумовлює постановку **мети**, що полягає у комплексному аналізі організаційно-правових основ забезпечення особистої безпеки сил охорони правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи організаційно-правові основи забезпечення особистої безпеки, вважаємо за потрібне звернути увагу, що організаційний та правовий блоки розглядаються не просто як окремі аспекти, а як цілісний механізм, елементи якого, взаємодіючи один з одним, дають бажаний результат. Це ставить перед нами завдання дослідити окремо правовий, а окремо – організаційний аспекти забезпечення особистої безпеки.

Стосовно правового (нормативного) забезпечення, то воно полягає у закріпленні в нормативних актах прав на життя, здоров'я тощо. Нормативне забезпечення А.І. Суббот розділяє на два блоки: 1) нормативно-матеріальний, змістом якого є встановлення норм, якими держава забезпечує особисту безпеку працівників правоохоронних органів, та 2) нормативно-процесуальний, змістом якого є деталізована процедура забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів, визначена нормами процесуального права [2, с. 12]. Ми погоджуємося із правильністю даної думки, але вважаємо за потрібне доповнити класифікацію нормативного забезпечення особистої безпеки. Загальновизнано, що правові акти розділяються на нормативно-правові та індивідуально-правові. При цьому нормативно-правові акти містять приписи, які розповсюджуються на невизначене коло осіб. Натомість, індивідуально-правові акти адресуються конкретним особам і є обов'язковими для виконання тільки ними. Тому пропонуємо розширити запропоновану А.І. Субботом класифікацію правового забезпечення, включивши до неї: 1) нормативно-правовий блок, котрий розділяється на а) матеріально-правовий та б) процесуально-правовий та 2) індивідуально-правовий блок. На нашу думку, до нормативно-правового блоку належать: 1) декларативні норми, які проголошують (декларують) забезпечення особистої

безпеки¹; 2) норми, які передбачають відповідальність за різні форми посягання на особисту безпеку сил охорони правопорядку²; 3) процесуальні норми, які регулюють порядок діяльності щодо притягнення до відповідальності осіб, які порушили вищезазначені заборони; 4) норми, які встановлюють особливий режим захисту персональних даних осіб, які залучаються до охорони правопорядку³; 5) норми, які уповноважують застосовувати силу, а також зберігати, носити для цього відповідні засоби (зброю, спеціальні засоби тощо)⁴.

Як бачимо, зазначені правові норми утворюють не просто сукупність, вони являють собою правовий механізм, коли різні його елементи взаємодіють між собою, дозволяючи досягти бажаного результату.

Так, підґрунтя механізму утворюють декларативні норми, які передбачають потребу захищати особисту безпеку (в тому числі й осіб, які охороняють правопорядок). На їх основі правові норми передбачають три окремі напрями забезпечення особистої безпеки. Перший напрямок полягає у встановленні кримінальної та адміністративної відповідальності за посягання на життя та здоров'я осіб, які охороняють правопорядок (матеріальний аспект), та встановленні порядку притягнення винних осіб до кримінальної або адміністративної відповідальності (процесуальний аспект). Другий напрямок полягає в обмеженні доступу до окремих видів інформації про осіб, які охороняють правопорядок. Третій напрямок полягає у наданні особам, які охороняють правопорядок, повноважень носити та зберігати зброю та спеціальні засоби, застосовувати силу для відбиття посягань на їх особисту безпеку, а також у звільненні таких осіб від відповідальності за

¹ Прикладами декларативних норм є ст. 27 Конституції України, де зазначено, що захищати життя людини встановлено як обов'язок держави [6]. Декларативні норми також містяться у галузевих нормативно-правових актах. Так, у ст. 28 Закону України «Про Службу безпеки України» встановлено, що військовослужбовці Служби безпеки України при виконанні покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом, а їх недоторканність, честь і гідність охороняються законодавством [7].

² Зазначений у декларативних нормах обов'язок держави захищати особисту безпеку осіб, які охороняють правопорядок. До цих норм у першу чергу належать ст. 112, 115, 342, 345, 346, 348, 349, 350, 381 Кримінального кодексу України [8], а також ст. 185, 185-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9].

³ Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якості заходів безпеки допускається зміна даних про особу, зміна місця проживання, роботи і навчання при наявності даних про загрозу життю, здоров'ю або майну працівника та його близьких родичів у зв'язку із здійсненням ним оперативно-розшукової діяльності [10]. Відповідно до ч. 6 ст. 28 Закону України «Про Службу безпеки України», не допускається розголошення факту належності співробітників СБУ до її оперативних підрозділів [7]. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», відомості про проходження служби працівниками Національного бюро надаються тільки з дозволу Директора Національного бюро або його заступника [11].

⁴ Ці норми містяться в ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» [5], а також бланкетні норми інших законів (ст. 85 Закону України «Про прокуратуру» [12], ст. 25, 26 Закону України «Про Службу безпеки України» [7], ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [13]).

шкоду, завдану в ході вищезазначеного застосування сили.

З'ясувавши правові аспекти забезпечення особистої безпеки, ми переходимо до організаційних аспектів, які в теорії також іменуються управлінськими аспектами.

Вважається, що організаційні (управлінські) заходи із забезпечення безпеки правоохоронних органів та особистої безпеки їхніх співробітників мають передбачати достатньо широкий перелік дій, а саме: розробку інструкцій, алгоритмів поведінки правоохоронців у несприятливих ситуаціях, під час дій у невідомій, неясній ситуації, де можлива загроза особистому життю; систематичну перевірку готовності особового складу до виконання обов'язків в умовах підвищеного ризику для життя та в екстремальних ситуаціях; дотримання правил порядку дій учасників проведення занять, тренувань, особливо в разі застосування зброї, імітаційних засобів, спеціальних засобів сльозогінної, світло-шумової і руйнівної дії; формування та розвиток навичок користування приладами радіаційної, хімічної розвідки, дозиметричного контролю, засобами захисту органів дихання та шкіри в осередках хімічного забруднення; закріплення за працівниками правоохоронних органів права на постійне носіння зброї, вміння володіти нею та знання законних підстав для її застосування; аналіз та вжиття відповідних заходів щодо злочинних намірів до правоохоронців, членів їхніх сімей, порядок використання наявної інформації для профілактики таких правопорушень; здійснення комплексу заходів для розкриття злочинів, вчинених стосовно співробітників правоохоронних структур, та притягнення таких осіб до відповідальності; по можливості забезпечення особового складу спеціальними засобами захисту, зброєю, набоями, спорядженням тощо [14, с. 115].

Як зазначає К.В. Мамай, у теорії та практиці управління безпекою персоналу виокремлюють такі головні причини трагічних випадків із працівниками: випадковість, небезпечні умови діяльності, неналежна організація та взаємодія під час виконання професійних завдань, брак досвіду роботи, нерациональне використання сил та засобів оптимізації роботи, небезпечні дії з боку працівників [15, с. 265].

Аналізуючи ці чинники, звернемо увагу на слушне твердження А.І. Суббота, який зазначає, що лише такий чинник, як випадковість виходить за межі керованих чинників, нею не можна управляти. Але на інші можна впливати, тож слід пам'ятати, що небезпечні умови та небезпечні дії в практиці працівників правоохоронних органів, помножені на їхній непрофесіоналізм, низьку професійну культуру, значно підвищують професійну небезпечність їхньої діяльності [16].

На думку С.В. Городянко, організаційні заходи охоплюють також кадрове, матеріально-технічне, економічне, соціальне, психологічне та інше забезпечення безпеки [4, с. 11]. Стосовно реалізації кожного з цих аспектів організаційного блоку забезпечення особистої безпеки можна зазначити таке.

Для кадрового забезпечення управлінського процесу пропонують вживати такі заходи: постійно вдосконалювати систему добору працівників для

служби у правоохоронних органах; підвищувати професійну придатність діючих співробітників; проводити атестування особового складу; допомагати молодим співробітникам швидше адаптуватися до особливостей служби в різних структурах правоохоронних органів; підвищувати престиж професії правоохоронця; вживати заходи зі зменшення плинності кадрів; ретельно відбирати кадри працівників правоохоронних органів за критеріями моральних і громадянських якостей; організувати початкову та службову підготовку за місцем служби, підвищення рівня професійної майстерності, спеціальної та фізичної підготовки особового складу правоохоронних органів, збільшувати практичні заняття, тренування, навчання з відпрацюванням дій, передбачених заходами особистої безпеки; виявляти осіб, психологічно нестійких у стресових ситуаціях, із недостатніми адаптаційними можливостями до ситуацій, пов'язаних із підвищеним ризиком [16].

Різновидом кадрового забезпечення також вважають удосконалення професійної майстерності сил охорони правопорядку, яке має здійснюватися за такими напрямками: удосконалення досвіду службової, бойової, оперативно-розшукової діяльності; складання заліків у системі службової підготовки; постійне вдосконалення професійної майстерності; формування вмінь і навичок безпечної поведінки спілкування на службі й поза службою; знання й неухильне виконання відповідних наказів, директив, практичних рекомендацій керівного апарату системи правоохоронних органів; навчання основ професійної діяльності, майстерного володіння спеціальними засобами й засобами зв'язку та індивідуального захисту; розробка принципів, мети, змісту, форм та методів роботи з профілактики, мінімізації, компенсації та корекції можливих фізичних, психічних, соціальних відхилень у співробітника правоохоронних органів [16].

Не менш важливим аспектом є формування відповідних особистих якостей працівника правоохоронних органів за такими напрямками: культура поведінки з колегами по роботі (з керівництвом, підлеглими та рівними за посадою); правила безпечної поведінки зі сторонніми особами; правила поведінки зі злочинцями та правопорушниками; правила належної поведінки на вулиці, в сім'ї тощо; формування вмінь і навичок безпечного розв'язання конфліктних ситуацій [16].

До кадрових заходів також відносять підтримання у процесі професійної діяльності належного рівня професійних знань, навичок та умінь. Для того щоб забезпечити належний рівень практичних навичок та вмінь (фізична, вогнева підготовка, тактика дій особового складу в типових і екстремальних умовах), потрібне постійне тренування та вдосконалення [16]. Для цього в системі професійної підготовки передбачено і підвищення кваліфікації, і перепідготовку, і стажування. Велике значення має також самостійна підготовка. Доцільність викладеного пояснюється тим, що успішність підходів до управління безпекою правоохоронних органів та їхніх співробітників значною мірою залежить від знання та врахування чинників, що можуть підвищувати ймовірність виникнення небезпечних ситуацій, настання трагічних

випадків під час виконання службових обов'язків, та головних причин, що сприяють їх виникненню (недостатня професійна підготовка, недосвідченість; необережність; відсутність або неповнота необхідної інформації; інформаційні перешкоди та інформаційне перевантаження; обмеження часу на прийняття правильного рішення, адекватного ситуації; великі фізичні навантаження, що призводять до перевтоми, виснаження, втрати почуття обережності та здатності до самозахисту; агресивність оточення; страх дістати ушкодження; нестандартність ситуації; недостатня натренованість професійної поведінки в екстремальних ситуаціях) [17, с. 55].

До матеріально-технічних заходів забезпечення особистої безпеки, на думку В.Г. Фатхутдінова, належать забезпеченість працівників необхідними та сучасними матеріально-технічними засобами (зброя, спеціальні засоби, спецтехніка, індивідуальні засоби, відеозйомка, зв'язок, транспорт тощо) з метою оперативного та ефективного вирішення службових завдань та функціональних обов'язків [18, с. 184].

До соціальних заходів забезпечення особистої безпеки відносять соціальні гарантії (обов'язкове страхування у разі нещасних випадків при виконанні службових обов'язків, медичне обслуговування, створення відповідних умов для праці та відпочинку) та підвищення позитивного іміджу професії [18, с. 184].

До економічних заходів відносять спроможність працівників задовольнити свої матеріальні потреби та потреби своєї сім'ї [18, с. 184].

Інші автори об'єднують соціальні та економічні заходи в один блок – соціально-економічні, до якого відносять: наявність соціальних гарантій правоохоронців (обов'язкове страхування в разі нещасних випадків під час виконання службових обов'язків, медичне обслуговування, створення відповідних умов праці та відпочинку); спроможність працівників задовольнити свої матеріальні потреби та потреби сім'ї [16].

На нашу думку, соціально-економічні заходи забезпечення безпеки, безумовно, створюють відповідне підґрунтя для забезпечення особистої безпеки, але впливають на її забезпечення не прямо, а опосередковано.

Психологічні заходи спрямовані на розвиток стійкої психіки в екстремальних ситуаціях, готовність до дії у складних ситуаціях; відновлення психіки після виконання завдань, пов'язаних із ризиком, та після стресу; запровадження у відповідних підрозділах правоохоронних органів штатних посад співробітників-психологів; формування тактико-психологічних прийомів забезпечення безпеки під час затримання злочинців; психологічну готовність до застосування прийомів і заходів фізичного впливу; психологічну готовність до застосування зброї на поразку; формування вмінь і навичок психічного саморегулювання; психологічну адаптацію після стресових ситуацій; оптимізацію умов місцезнаходження працівників під час виконання своїх завдань; урахування фізіологічних факторів надання допомоги працівникам податкової міліції з корекції самосприйняття та самоусвідомлення в питаннях особистої безпеки [16].

Висновки. Завершивши стислий виклад результатів аналізу організаційно-правових аспектів забезпечення особистої безпеки сил охорони правопорядку, доходимо таких висновків. Організаційно-правове забезпечення особистої безпеки сил охорони правопорядку є складним механізмом, елементи якого взаємодоповнюють один одного. Організаційний блок елементів охоплює собою кадрове, матеріально-технічне, економічне, соціальне, психологічне та інше забезпечення безпеки. Правовий блок складається з нормативно-правового та індивідуально-правового елементів.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі доцільно проводити у напрямку аналізу місця та ролі інформаційного забезпечення особистої безпеки сил охорони правопорядку.

Бібліографічні посилання

1. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. – К. : КНТ, 2007.
2. Суббот А.І. Адміністративно-правові засоби забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.І. Суббот. – Ірпінь, 2013.
3. Вітик І. Діяльність служби безпеки України та соціальні права: науково-теоретичний аспект / І. Вітик, В. Костюк // Віче. – 2011. – № 21. – С. 23–26.
4. Городянюк С.В. Організаційно-правове забезпечення безпеки діяльності працівників ОВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.В. Городянюк. – К., 2007.
5. Про національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
8. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
11. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
12. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
13. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15/para0228#o228>
14. Правовий, соціальний та фізичний захист працівників органів державної податкової служби України : навч. посібник / В.Т. Білоус, Ю.В. Корнєєв, Л.А. Саприкіна та ін. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001.
15. Мамай К.В. Організація охорони громадського порядку та безпеки під час прове-

дення масових заходів / К.В. Мамай // Держава і право. – 2011. – № 54. – С. 263–267.

16. Суббот А. Сучасні підходи до формування безпеки правоохоронних органів та особистої безпеки їхніх співробітників / А. Суббот // Віче. – 2012. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3129/>

17. Криволапчук В.О. Психологічна характеристика особистісної надійності працівників кримінальної міліції // Наука і правоохорона. – 2011. – № 4. – С. 52–56.

18. Фатхутдінов В.Г. Особиста безпека працівників органів внутрішніх справ при проведенні масових заходів / В.Г. Фатхутдінов // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 24 (63). – № 2. – 2011. – С. 179–185.

Богуславский В.В. Организационно-правовые основы обеспечения личной безопасности сил охраны правопорядка. Проанализированы организационные и правовые аспекты обеспечения личной безопасности сил охраны правопорядка. Установлено, что организационный аспект охватывает кадровое, материально-техническое, экономическое, социальное, психологическое обеспечение безопасности. Правовой блок состоит из нормативно-правового и индивидуально-правового элементов.

Ключевые слова: *правопорядок, силы охраны правопорядка, личная безопасность, организационно-правовые меры.*

Bohuslavskiy V.V. Organizational and legal framework personal safety enforcement.

In the scientific article are analyzed the organizational and legal aspects of personal security forces of law and order.

Established that the personal security forces of law and order, including organizational and legal framework to ensure it had not been the subject of separate investigations. Instead, attention was paid to the personal security of certain categories of people: law enforcement officers in general and police in particular.

Emphasized that organizational unit and the legal unit of personal security are not seen as just some aspects, but as a holistic mechanism which elements interact with each other, giving the desired result.

Proved that the legal unit include: 1) declarative rules that declare personal security; 2) rules providing various forms of responsibility for attacks on personal security forces of law and order; 3) procedural rules that govern the activities for bringing to justice those who violate the above prohibitions; 4) standards that establish a special regime of protection of personal data of persons involved in law enforcement; 5) rules authorizing the use of force, and save wear appropriate means (weapons, special tools, etc.).

Arrangements of security police and personal safety of their employees should provide sufficiently wide range of actions, including: the development of guidelines algorithms conduct law enforcement in adverse situations, when action is unknown, obscure situations where danger of personal life; systematic verification of readiness of personnel to perform duties in terms of risk to life and in extreme situations; observance of rules of procedure of actions of participants of learning, training, particularly in the case of weapons simulation tools, special tools tear, light and noise ravages; formation and development skills using devices of radiation, chemical detection, radiation monitoring, respiratory protection and skin cells to chemical pollution; consolidation of law enforcement officers the right to permanent carrying of weapons, skills and knowledge of its own legal justification for its use; analysis and take appropriate measures to criminal intentions to law enforcement officers, their families, the use of the information available for the prevention of offenses; implementation of measures for solving crimes committed against law enforcement agencies, and to bring such persons to justice; possible provision of personnel specialized protective equipment, weapons, ammunition, equipment and so on.

Keywords: *rule of law, security forces, private security, organizational and legal measures.*

Надійшла до редакції 12.05.2016

Євтушенко І.В.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.31

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ПІД ЧАС ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз теоретичних, нормативних та організаційних положень взаємодії сил охорони правопорядку України з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту. Надано визначення механізму взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час виконання службово-бойових завдань з врегулювання збройного конфлікту. Визначено суб'єкти організації взаємодії на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. З'ясовано роль військово-цивільного співробітництва.

***Ключові слова:** збройний конфлікт, сили охорони правопорядку, механізми взаємодії, службово-бойова діяльність, нормативно-правове забезпечення*

Постановка проблеми. Складна соціально-економічна, суспільно-політична та воєнна обстановка, які склалися на сьогодні в регіонах держави, безпосередньо впливають на стан забезпечення національної безпеки України. Проведення антитерористичної операції на Південному Сході України катастрофічно впливає як на рівень та якість життя населення, так і на територіальну цілісність держави. За таких умов сили охорони правопорядку України не можуть за рахунок тільки власних сил та засобів ефективно виконувати службово-бойові завдання з протидії терористичним актам та відсічі зовнішньої агресії. На допомогу Україні «прийшла світова спільнота», однак з причин невизнання міжнародними правовими інституціями «зовнішнього агресора», допомога Україні поки що можлива тільки шляхом залучення спеціальної моніторингової місії Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Питання врегулювання збройного конфлікту, вимагають комплексного вирішення та участі різних відомств і владних структур у забезпеченні правопорядку, захисту інтересів держави і громадян, усунення тяжких наслідків, а в умовах сьогоdnішніх глобалізаційних процесів – і залучення міжнародних організацій сфери безпеки. Основними силами охорони правопорядку, що виконують завдання з врегулювання сучасного збройного конфлікту, є Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба, Служба безпеки України, Національна поліція України тощо. Головними міжнародними організаціями сфери безпеки, що можуть надати допомогу Україні у врегулюванні збройного конфлікту, є ОБСЄ, Організація Об'єднаних Націй та Організація Північноатлантичного договору.

Останні кризові події в Україні показали, що актуальним на сьогодні є питання удосконалення організаційно-правових засад взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо процесу взаємодії між частинами, органами та підрозділами сил охорони правопорядку, а також врегулювання збройних конфліктів розглянуто у працях І. О. Кириченка, М. М. Литвина, О. М. Шмакова, С. А. Кузніченка, О. Г. Комісарова, Ю. П. Бабкова, В. М. Бацамута, В. В. Аллерова, В. І. Тробюка, Т. А. Сутюшева, О. В. Лавніченка, М. М. Орлова та ін. Однак слід зазначити, що дослідження взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту майже не проводилося.

З цієї причини питання вдосконалення взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту шляхом удосконалення нормативно-правових засад взаємодії лишається досить актуальним. У цьому зв'язку виникає практична необхідність у виробленні основних положень, які будуть становити суть взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту.

Метою статті є аналіз теоретичних, нормативних та організаційних положень взаємодії сил охорони правопорядку України з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення стану справ щодо організації взаємодії сил охорони правопорядку в умовах надзвичайних (кризових) ситуацій соціального характеру було проведено експертне опитування у вигляді анкетування. У якості респондентів були обрані військовослужбовці Служби безпеки України та Національної гвардії України, які мали особистий практичний досвід виконання службово-бойових завдань в умовах виникнення надзвичайних (кризових) ситуацій соціального характеру та проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Вибірка склала 507 респондентів з числа військовослужбовців, що проходили службу у Національній академії Національної гвардії України, військових частинах Національної гвардії України № 3028, 3008, 1241, 2250, 3066 та Інституті підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

На запитання «На Вашу думку, чи відповідає існуюче законодавство вимогам, що виникають в умовах надзвичайних (кризових) ситуацій соціального характеру?» 47 % респондентів відповіли «Не в повній мірі відповідає», 42 % – «Слабко відповідає існуючим вимогам».

На питання «Проведення яких заходів, на Вашу думку, є обов'язковим для поліпшення організації взаємодії сил охорони правопорядку у надзвичайних (кризових) ситуаціях соціального характеру?» найбільшу кількість голосів (86 %) було надано відповіді «Створення єдиної системи дій щодо

реагування на надзвичайні ситуації соціального характеру».

На питання «Чи є необхідною та ефективною діяльність міжнародних організацій у врегулюванні надзвичайних (кризових) ситуацій соціального характеру, а особливо збройних конфліктів?» 67 % респондентів відповіли, що є необхідною, 52 % респондентів відповіли, що є ефективною.

На запитання «Які утруднення Ви зустріли при виконанні завдання?» найбільшу кількість голосів було надано відповіді – «Відсутність міжвідомчої взаємодії».

На запитання «Які, на Вашу думку, необхідно внести зміни в існуючу систему дій сил охорони правопорядку в умовах надзвичайних (кризових) ситуацій соціального характеру?» найбільшу кількість голосів було надано відповіді «Удосконалити організацію взаємодії».

На питання «Які, на Ваш погляд, обставини сприяли недолікам при організації міжвідомчої взаємодії у надзвичайних (кризових) ситуаціях соціального характеру?» найбільшу кількість голосів було надано відповіді «Відсутність узгодження спільних дій».

На питання «Які конкретно недоліки відмічені Вами в управлінських рішеннях керівництва щодо організації взаємодії у вказаних умовах?» найбільшу кількість голосів було надано відповіді «Несвоєчасність управлінського рішення».

Отже, за результатами опитування тільки 11 % респондентів визнали, що чинне законодавство повною мірою відповідає вимогам, що виникають в умовах надзвичайних (кризових) ситуацій, а 81 % – вважають, що наразі необхідно вдосконалити нормативно-правовий механізм взаємодії. Також слід зазначити, що більшість респондентів визнали необхідність та ефективність діяльності міжнародних організацій до врегулювання збройних конфліктів. Таким чином, надалі розглянемо теоретичні засади механізму взаємодії організаційних структур, до яких належать як сили охорони правопорядку України, так і міжнародні організації.

При усьому різноманітті сучасних підходів до проектування організаційних структур і вдосконалювання механізмів управління, в їх основі закладено ідеї, пов'язані із структурно-функціональними особливостями управлінської системи. Проте проблеми стосовно вдосконалювання системи взаємоузгоджених дій суб'єктів взаємодії вирішуються, як правило, без науково-теоретичного забезпечення цих заходів. Тому для вдосконалення ефективності взаємодії між організаційними системами необхідно мати науково обґрунтовані пропозиції і рекомендації щодо прийняття управлінських рішень.

Вирішення проблеми забезпечення взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями потребує інституційного, фінансового, організаційного, економічного та наукового забезпечення, тоді як його встановлення відбувається через активізацію відповідних механізмів нормативно-правового регулювання. Ефективним інструментом реалізації принципу чіткої визначеності категорії «взаємодія» в контексті теорії взаємодії організаційних систем є пізнання змісту термінів, які категоріально кореспондуються

між собою.

За загальноприйнятим визначенням у наукових джерелах під взаємодією розуміють заздалегідь погоджені дії, які здійснюються суб'єктами взаємодії (партнерами) для реалізації завдань взаємодії, враховуючи діяльність усіх суб'єктів взаємодії [1, с. 111]. Взаємодія здійснюється в умовах повної визначеності стосовно діяльності усіх суб'єктів. Головна ознака взаємодії – відсутність шкідливого впливу на партнера. Завдання суб'єктів взаємодії можуть абсолютно чи частково збігатися.

В. Ю. Мікрюков під взаємодією розуміє систему відносин, що змінюються, між взаємозалежними елементами, сутністю якої є обмінний процес [2]. Ця думка є слушною, так як під час організації взаємодії присутнім є обмін інформацією, досвідом чи іншими ресурсами. Саме обмін покладено в основу взаємодії.

Воєнний енциклопедичний словник дефініцію взаємодії військ визначає як погоджені дії військ, а також взаємний вплив їх спільних дій на досягнення мети операції [3]. Дане визначення є загально визнаним. Більш сучасним є таке визначення «...погоджених за місцем, метою, порядком, часом, сигналами та способами взаємного сповіщення для найбільш ефективного використання сил і засобів під час виконання поставлених завдань дії правоохоронних органів та військових формувань держави» [4, с. 66].

Таким чином, відповідно до теорії взаємодії організаційних систем [5], основними елементами взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями є такі:

- визначення суб'єктів організації взаємодії;
- визначення чинників, що впливають на організацію взаємодії;
- визначення форм організації взаємодії;
- визначення способів організації взаємодії;
- визначення напрямків організації взаємодії;
- оцінювання ефективності організації взаємодії.

Отже, механізм взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час виконання службово-бойових завдань з врегулювання збройного конфлікту – це сукупність заходів, засобів, важелів, які застосовують сили охорони правопорядку та міжнародні організації для організації їхньої взаємодії під час врегулювання збройного конфлікту шляхом визначення суб'єктів взаємодії, чинників організації взаємодії, форм організації взаємодії, способів організації взаємодії, напрямків організації взаємодії та оцінювання ефективності організації взаємодії.

Нормативні засади взаємодії сил охорони правопорядку України з міжнародними організаціями під час врегулювання збройного конфлікту на території України зазначені у нормативно-правових актах України та установчих нормативно-правових актах міжнародних організацій.

В Законі України «Про Збройні Сили України» [6] у ст. 11 зазначено, що Міністерство оборони України «...здійснює в межах своєї компетенції міжнародне співробітництво за воєнно-політичним, військово-технічним та

іншими напрямками, а також з питань цивільно-військових відносин з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями...».

В Законі України «Про Національну гвардію України» [7] у ст. 2 наведено сьому функцію Національної гвардії України «охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні», ст. 19 визначено застосування озброєння та бойової техніки під час «...охорони та оборони важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні під час виконання завдань територіальної оборони... забезпечення охорони приміщень, будівель, житла та іншого майна дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні у разі їх евакуації, здійснення охорони місць компактного перебування персоналу цих представництв та установ, а також супроводження колон з вантажем і персоналом представництв (установ), що евакуюються...».

В Законі України «Про Державну прикордонну службу України» [8] у ст. 2 наведено третю функцію Державної прикордонної служби України «охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій». Серед прав Державної прикордонної служби України ст. 20 у п. 43 зазначено «...взаємодіяти з питань охорони державного кордону України, протидії незаконній міграції, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, установлених законодавством».

В Законі України «Про Національну поліцію України» [9] ст. 4 визначено положення з міжнародного співробітництва Національної поліції, у п. 1 «...взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна...», у п. 2 «...поліцейські можуть направлятися до міжнародних організацій, іноземних держав як представники поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень поліції». Серед основних повноважень поліції у ст. 23 п. 25 зазначено, що Національна поліція «...виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України». Також серед повноважень поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення ст. 25 п. 4 визначено, що Національна поліція «...здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями».

Отже, Збройні Сили України в межах своєї компетенції здійснюють

міжнародне співробітництво тільки з питань цивільно-військових відносин з відповідними міжнародними організаціями. Найбільш широко взаємодія з міжнародними організаціями зазначена в законодавчому нормативно-правовому акті Національної поліції України. Взаємодія Національної гвардії України з міжнародними організаціями організується під час виконання службово-бойових завдань з охорони представництв міжнародних організацій. Серед суб'єктів взаємодії Державної прикордонної служби України під час виконання завдань законодавцем визначено міжнародні організації. В Законі України «Про Службу безпеки України» [10] про взаємодію з міжнародними організаціями законодавець не згадує.

Наразі в Україні з числа міжнародних організацій сфери безпеки повноваження щодо врегулювання збройного конфлікту надані Спеціальній моніторинговій місії ОБСЄ. Тому на прикладі нормативно-правових актів ОБСЄ розглянемо організацію взаємодії міжнародних організацій сектора безпеки з силами охорони правопорядку України. Рішенням № 1117 911-го пленарного засідання ОБСЄ щодо Розміщення Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні п. 3 Спеціальній моніторинговій місії доручено «...з метою виконання своїх завдань налагоджувати контакти з місцевими, обласними та центральними органами влади, громадянським суспільством, етнічними та релігійними групами, а також з місцевими жителями». Отже, представники Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в умовах проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганських областях в першу чергу повинні взаємодіяти з центральними, обласними та місцевими органами влади. Тому переходимо до організаційних засад взаємодії.

На стратегічному (загальнодержавному) рівні організація взаємодії між силами охорони правопорядку України та міжнародними організаціями сфери безпеки в умовах проведення антитерористичної операції та регулювання збройного конфлікту здійснюється Радою національної безпеки і оборони. В ст. 13 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [11] одним з повноважень секретаря Ради національної безпеки і оборони України у п. 6 визначено «... за дорученням Голови Ради національної безпеки і оборони України представляє позицію Ради національної безпеки і оборони України у Верховній Раді України, у відносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, з політичними партіями і громадськими організаціями та засобами масової інформації, з міжнародними організаціями». На наш погляд, доречно ширше зазначити роль та місце Ради національної безпеки і оборони України як організатора та координатора взаємодії сил охорони правопорядку України з міжнародними організаціями в умовах врегулювання збройного конфлікту.

На оперативному (державному та регіональному) рівні організація взаємодії між силами охорони правопорядку України та міжнародними організаціями сфери безпеки в умовах проведення антитерористичної операції здійснюється Антитерористичним центром Служби безпеки України. В п. 3 «Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при

регіональних органах Служби безпеки України» [12] одним із завдань Анти-терористичного центру наведено «...взаємодія зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом». У п. 4 восьмим завданням Антитерористичного центру визначено, що Антитерористичний центр «...встановлює з дозволу Голови Служби безпеки України зв'язки та здійснює взаємодію зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом, бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України у сфері боротьби з тероризмом». У п. 14 дев'ятим завданням штабу визначено, що штаб Антитерористичного центру «... бере участь в організації взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом з відповідними центральними органами виконавчої влади, а також із спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом». Отже, питання організації взаємодії Антитерористичного центру з міжнародними організаціями визначені достатнім чином.

На тактичному (місцевому) рівні, на наш погляд, організація взаємодії між силами охорони правопорядку України та міжнародними організаціями сфери безпеки в умовах проведення антитерористичної операції повинна здійснюватися військово-цивільними адміністраціями, повноваження яких викладено у відповідному Законі України «Про військово-цивільні адміністрації» [13]. Однак цей законодавчий акт викликає занадто багато запитань. По-перше, чому військово-цивільні адміністрації входять до складу штабу антитерористичної операції. В Україні не введено воєнного стану, навіть і надзвичайного, діє тільки особливий період. По-друге, чому не зазначені суб'єкти взаємодії військово-цивільних адміністрацій, а особливо міжнародні організації, з якими постійно взаємодіють ці суб'єкти. Тому Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» доречно доопрацювати з приводу цих питань.

Розглядаючи тактичний рівень взаємодії доречно зазначити, що антитерористична операція на Сході України показала необхідність обов'язкового врахування соціальних, політичних, культурних, релігійних, економічних та гуманітарних факторів під час планування та проведення військових операцій. Тому за досвідом Канади, Нідерландів та Данії у Збройних Силах України створено підрозділи військово-цивільного співробітництва.

Військово-цивільне співробітництво – «це систематична, планомірна діяльність Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України (далі – Збройні Сили України) по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій шляхом надання допомоги цивільному

населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових та невійськових сил та засобів» [14].

На сьогодні у районі зіткнення працюють 14 груп та два об'єднані центри військово-цивільного співробітництва в Маріуполі та Северодонецьку. У подальшому кількість фахівців планується збільшувати. При цьому в Міністерстві оборони зазначають, що якщо зараз відповідні групи військово-цивільного співробітництва є у кожному оперативному командуванні, то планується забезпечити такими фахівцями командування кожної бригади [14].

Основними завданнями підрозділів військово-цивільного співробітництва є організація взаємодії з місцевими органами виконавчої влади, міжнародними та громадськими організаціями, цивільним населенням. Отже, можна зробити висновок, що провідна роль в організації взаємодії сил охорони правопорядку України з гуманітарними міжнародними організаціями повинна належати цим підрозділам.

Таким чином можливо дійти таких **висновків**.

1. За результатами опитування тільки 11 % респондентів визнали, що чинне законодавство повною мірою відповідає вимогам, що виникають в умовах надзвичайних (кризових) ситуацій, а 81 % – вважають, що наразі необхідно вдосконалити нормативно-правовий механізм взаємодії. Також слід зазначити, що більшість респондентів визнали необхідність та ефективність діяльності міжнародних організацій до врегулювання збройних конфліктів.

2. Механізм взаємодії сил охорони правопорядку з міжнародними організаціями під час виконання службово-бойових завдань з врегулювання збройного конфлікту – це сукупність заходів, засобів, важелів, які застосовують сили охорони правопорядку та міжнародні організації для організації їхньої взаємодії під час врегулювання збройного конфлікту шляхом визначення суб'єктів взаємодії, чинників організації взаємодії, форм організації взаємодії, способів організації взаємодії, напрямків організації взаємодії та оцінювання ефективності організації взаємодії.

3. Збройні Сили України в межах своєї компетенції здійснюють міжнародне співробітництво тільки з питань цивільно-військових відносин з відповідними міжнародними організаціями. Найбільш широко взаємодія з міжнародними організаціями зазначена в законодавчому нормативно-правовому акті Національної поліції України. Взаємодія Національної гвардії України з міжнародними організаціями організовується під час виконання службово-бойових завдань з охорони представництв міжнародних організацій. Серед суб'єктів взаємодії Державної прикордонної служби України під час виконання завдань законодавцем визначено міжнародні організації. В законі України «Про Службу безпеки України» про взаємодію з міжнародними організаціями законодавець не згадує.

4. На стратегічному (загальнодержавному) рівні організація взаємодії між силами охорони правопорядку України та міжнародними організаціями сфери безпеки в умовах проведення антитерористичної операції та врегулювання збройного конфлікту здійснюється Радою національної безпеки і обо-

рони, на оперативному (державному та регіональному) рівні – Антитерористичним центром Служби безпеки України, на тактичному (місцевому) рівні – військово-цивільними адміністраціями.

5. Основними завданнями підрозділів військово-цивільного співробітництва є організація взаємодії з місцевими органами виконавчої влади, міжнародними та громадськими організаціями, цивільним населенням. Отже, провідна роль в організації взаємодії сил охорони правопорядку з гуманітарними міжнародними організаціями повинна належати цим підрозділам.

Бібліографічні посилання

1. Обґрунтування механізмів взаємодії та порядку сумісних дій органів державної влади, місцевого самоврядування з силами охорони правопорядку в умовах виникнення кризових ситуацій (шифр «Соціум») : звіт НДР (заключ.) 27.11.2012 / Академія ВВ МВС України ; кер. І. О. Кириченко. – Х., 2012. – 224 с. – № держреєстрації 0111U009274. – Інв. № 438.

2. Микрюков В. Ю. Теория взаимодействия войск / В. Ю. Микрюков. – М., 2002.

3. Военный энциклопедический словарь. – М. : Воениздат, 1984.

4. Підручник сержанта внутрішніх військ / О. В. Лавніченко, Ю. П. Бабков, О. М. Попригін та ін. ; за заг. ред. С. Т. Полторака. – Х., 2002.

5. Белай С. В. Державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру: теорія, методологія, практика : монографія / С. В. Белай. – Х., 2015.

6. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення : 10.03.16).

7. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення : 10.03.16).

8. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>

10. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.92 р. № 2229-ХІІ : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page>

11. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

12. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України від 14.04.1999 р. № 379/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/379/99> (дата звернення : 10.03.16).

13. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII : станом на 10 бер. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141-19>

14. Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://civic.com.ua/functions>

Евтушенко И. В. Организационно-правовые основы взаимодействия сил охраны правопорядка с международными организациями при урегулировании вооруженного конфликта на территории Украины. Проведен анализ теоретических, нормативных и организационных положений взаимодействия сил охраны правопорядка Украины с международными организациями во время урегулирования вооруженного конфликта. Дано определение механизма взаимодействия сил охраны правопорядка с международными организациями при выполнении служебно-боевых задач по урегулированию вооруженного конфликта. Определены субъекты организации взаимодействия на стратегическом, оперативном и тактическом уровнях. Выяснена роль военно-гражданского сотрудничества.

Ключевые слова: *вооруженный конфликт, силы охраны правопорядка, механизмы взаимодействия, служебно-боевая деятельность, нормативно-правовое обеспечение*

Yevtushenko I.V. Organizational and legal framework force enforcement interaction with international organizations in the settlement armed conflict in Ukraine. The difficult socio-economic, socio-political and military situation prevailing today in regions of the country, directly affecting the state of national security of Ukraine. The counterterrorist operation in south-east Ukraine dramatically affect both the level and quality of life, and the territorial integrity of the state. Under these conditions, the strength of law enforcement is unable to Ukraine due only its own forces and means to effectively carry out service and combat missions to combat terrorist acts and repel foreign aggression. To help Ukraine "came the international community," but the reasons for non-recognition of international legal institutions "external aggression", while helping Ukraine is possible only through the involvement of the special monitoring mission the Organization for Security and Cooperation in Europe.

Settlement of armed conflict requires a comprehensive solution and participation of various departments and authorities to ensure the rule of law, protection of the state and citizens, elimination of serious consequences, but in terms of today's globalization and attracting international security organizations.

The article is a theoretical analysis, regulatory and organizational provisions interaction forces policing Ukraine with international organizations in the settlement of the armed conflict.

Determined that the strategic (national) level, the interaction between the forces of law and order Ukraine and international organizations of the security sector in terms of settlement of the armed conflict carried out by the National Security and Defense Council of Ukraine. At the operational (national and regional) level the interaction between the forces of law and order Ukraine and international organizations of the security sector in terms of anti-terrorist operation carried Terrorist Center. At the tactical (local) level, in our view, the interaction between the forces of law and order Ukraine and international organizations of the security sector in terms of anti-terrorist operation should be military and civilian administrations.

Anti-terrorist operation in eastern Ukraine has shown that in the present conditions it is imperative to take into account the social, political, cultural, religious, economic and humanitarian factors when planning and conducting military operations. So in today's armed conflicts leading role divisions of civil-military cooperation, whose main task is to organize cooperation with local authorities, international and non-governmental organizations, civil population.

On the basis of generalizations can be concluded that the interaction forces that enforcement of international organizations Ukraine's security sector at the moment is practically not developed.

Keywords: *armed conflict, the forces of law enforcement mechanisms of interaction, service and combat activities, regulatory support.*

Надійшла до редакції 10.05.2016

ФІЛОСОФСЬКІ, ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кузьменко В.В.

доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 1.001.8:510.21

ОНТОЛОГИЯ СЕМИОТИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОСТРОЕНИЙ МУХАММАДА ИБН МУСЫ АЛ-ХОРЕЗМИ

Кузьменко В.В. Онтологія семіотико-математичних побудов Мухаммада Ібн Муси ал-Хорезмі. Онтологія математичних об'єктів ал-Хорезмі – його семіотико-математичних побудов – це онтологія побудов розуму, який використовує свою діалектичну здатність. У трактатах середньовічного мислителя математичні об'єкти – це ідеальні сутності. Вони є відображенням чуттєво-реальних речей, але мають самостійне існування. Математичні об'єкти володіють певним набором властивостей, робота з ними стає можливою за допомогою суворих логічних методів. Його математичні об'єкти аподиктичні, вони не можуть бути виправлені новим досвідом, вони не підлягають коригуванню і мають неемпіричний характер.

В онтологічному контексті, будь-яке ціле число, як математична – абстрактна сутність, мислиться ал-Хорезмі у платонівському контексті, як знак – символ, необхідний для позначення речі при описі результатів пізнавальної діяльності картини світу і об'єктивних законів суспільства. Трактатування числа ал-Хорезмі слід розглядати з позиції діалогу культур, у контексті сучасної теорії логіко-дискурсивних відносин між знаками Ч. С. Пірса. Число, за ал-Хорезмі, одночасно іконічний знак, індекс, символ.

Ключові слова: онтологія математичних об'єктів, математична – абстрактна сутність, безліч одиниць, трансцендентальний світ, діалог культур, пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Вопрос об отношении семиотического описания математики как отвлечённого знания к реальному миру является одним из основных при философском объяснении онтологии её объектов. Он рассматривался в философии, начиная с античности, в трудах Платона и Аристотеля. В Новое время взаимное влияние философии, естествознания и математики, как инструмента описания картины мира, анализировалось

философами-рационалистами, затем И. Кантом в «Критике чистого разума». В XIX и XX столетиях названная проблема также оставалась актуальной. Её исследованием занимались не только философы, например Л. Витгенштейн, Э. Гуссерль, Г. Вейль, но и выдающиеся математики. Назовём лишь имена А. Н. Колмогорова, В. И. Арнольда, В. А. Успенского, Н. А. Шанина, П. С. Новикова и др.

Укажем читателю, что в Новое время в философской и естественнонаучной мысли можно отыскать различные мнения в отношении онтологии математических объектов, приведём лишь некоторые из них. Утверждения о самостоятельном существовании математических объектов подвергалось критике Дж. Беркли. В работе «Аналитик, или Рассуждение, адресованное неверующему математику» он отрицал существование бесконечно малых величин на том основании, что они чувственно не воспринимаемы [1, с. 395]. Напротив, определяя онтологию математического знания как системы осмысления и описания природы, Л. Эйлер утверждал о том, что «...математика является наукой, которая не только показывает в каждом случае соотношения, но и определяет причины, от которых они зависят по природе самих вещей» [12, с. 9]. Л. Кронекер, а в последствии и представитель парижской школы теории функций Э. Борель, признавали математические объекты существующими независимо от нашего мышления. Они утверждали, что об их существовании мы можем судить лишь с помощью построения, благодаря которому математические объекты становятся познаваемыми.

Отметим, что Р. Карнап, анализируя взаимное влияние философии математики и естествознания, в работе «Философские основания физики» утверждал, что «...законы логики и математики являются универсальными, но ничего не говорят нам о мире. Они просто устанавливают отношение не потому, что мир так устроен, а потому, что эти понятия так определены» [3, с. 54]. Следовательно, на математических законах нельзя основывать научные объяснения. Математика – это всего лишь язык научных описаний, но не само описание.

Определим для читателя, что представление о самостоятельном существовании математических объектов приводит к трудностям как гносеологического, так и методологического характера. Математик оказывается между двумя реальностями – чувственно воспринимаемых вещей и математических объектов – выработанного разумом отвлечённого от реальности знания. Но, как математик, он имеет дело лишь со «второй реальностью» – знанием, отвлечённым от действительности, с абстрактными объектами, при помощи которых обозначаются объекты реального мира.

Объекты, с которыми имеем дело в математике, делятся на два класса – ассеротические и аподиктические. К ассеротическим относятся объекты, которые имеют относительный характер и могут быть исправлены новым опытом. Особенностью аподиктических объектов является то, что они не поддаются никакой корректировке и имеют внеэмпирический характер, например, ряд действительных чисел.

Особенно подчеркнём то обстоятельство, что каждая математическая теория неизбежно восходит к конструируемым структурам, которые строго заданы. При развитии математической теории её объекты обретают две особенности, первая из которых – определённость объектов конечным числом свойств. Вторая особенность объектов математических теорий – их соподчинённость. В процессе развития математической теории её объекты выстраиваются в строгой иерархии, не зависящей ни от произвола отдельного математика, ни математического сообщества в целом. Мышление математика по необходимости требует логической стройности.

Цель настоящей статьи – раскрыть онтологический статус семиотико-математических построений Мухаммада ибн Мусы ал-Хорезми.

Объектом исследования являются философско-методологические и естественнонаучные установки, детерминирующие основания математических проблем и особенности построения математического знания в средневековье.

Предметом исследования является онтологический статус семиотико-математических сущностей в трактатах Мухаммада ибн Мусы ал-Хорезми.

Методы исследования. Сложность и многогранность темы обусловили необходимость исследования различных сфер бытия – познавательной, ценностной, социальной. Обращение к указанным сферам бытия детерминировало использование комплекса исследовательских методов. В настоящем исследовании применены методы анализа и синтеза, системный метод, метод историко-культурного детерминизма, метод совпадения исторического и логического, компаративистский и герменевтический методы. Перечисленные методы позволяют в своей совокупности рассмотреть проблему в различных ракурсах, анализировать исходные посылки постановки математических проблем и построения математического знания в указанный исторический период.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. Отметим для читателя, что философско-математическое творчество Мухаммада ибн Мусы ал-Хорезми достаточно анализировалось математиками и историками математики. Назовём лишь некоторые имена. А. Д. Александров, А. Н. Боголюбов, Б. Л. Ван Дер Варден, Г. Волейтнер, И. Ю. Крачковский, А. Е. Крымский, Г. П. Матвиевская, Б. А. Розенфельд, А. П. Юшкевич и другие историки математики рассматривали историю появления системы счисления, которую применил ал-Хорезми, сведения об алгебре ал-Хорезми, картину Земли, описываемую ал-Хорезми, давали оценку ал-Хорезми в развитии средневековой математики. Однако онтологический статус семиотико-математических построений Мухаммада ибн Мусы ал-Хорезми остался вне поля зрения указанных и других авторов. Поэтому анализ данной проблематики по праву является предметом нашего исследования.

Изложение основного материала. Определяя цель своих математических трудов, а также семиотико-математические сущности, которые необходимы в ходе познавательной деятельности при описании природы и социальных явлений, Мухаммад ибн Муса ал-Хорезми писал в «Краткой книге об

исчисления алгебры и алмукабалы»: «... Я составил краткую книгу об исчислении алгебры и алмукабалы, заключающую в себе простые и сложные вопросы арифметики. Ибо это необходимо людям при дележе наследств, составлении завещаний, разделе имущества и судебных делах, в торговле и всевозможных сделках, а также при измерении земель, при проведении каналов, строительстве и прочих разновидностях подобных дел. ...Когда я рассматривал то, что нужно людям при счёте, я нашёл, что всё это суть числа из единиц, и единица входит в состав всех чисел. Я нашёл также, что все числа, превышающие единицу, и до десяти мы называем единицами. Затем десяток удваивается и утраивается, подобно тому, как это делается с единицей, и получается двадцать, тридцать и так далее до полной сотни. Затем сотня, удваивается и утраивается, подобно тому, как это делается с единицей и десятком до тысячи. Затем тысячи повторяются таким же образом в каждом сочетании до конца познаваемого из чисел.

Я нашёл, что числа, в которых нуждаются при исчислении алгебры и алмукабалы, бывают трёх видов: корни, квадраты и простые числа, равные или большие единицы, или дроби, меньшие её. Квадрат – это то, что получается из корня при его умножении на себя. Простое число – это всякое число, называемое словами без отношения к корням или квадрату.

Среди этих простых видов имеются такие, которые равны друг другу. Так, например, когда говоришь: квадраты равны корням, квадраты равны числу или корни равны числу» [5, с. 21]. На наш взгляд, в онтологическом контексте, любое целое число, как математическая – отвлечённая сущность, мыслится ал-Хорезми в платоновском контексте, как знак – символ, необходимый для обозначения вещи при описании результатов познавательной деятельности, относящейся к картине мира и объективным законам общества. Число мыслится ал-Хорезми не как сумма частей, а как множество самостоятельных, целостных и неделимых единиц. Расчленение каждого из чисел на множество единиц позволяет определять каждую из них как целостность. Ал-Хорезми представляет числа существующими в особом трансцендентном мире.

Уточним для читателя, что своим отношением к математическим сущностям Платон продолжает пифагорейскую традицию. На наш взгляд, по убеждению античного мыслителя, математика, как абстрактное построение разума, оказывается моделью, порождающей, при её приложении к познанию первоначала всего сущего, остальные виды знания. Она в то же время и модель, порождённая остальными видами знания. По Платону, предметом познания совершенной науки выступает вечно сущее, единое или одна идея, которая включает в себя своё собственное идейное многое – виды. Познание единой идеи даёт возможность различить не только постигаемую разумом особенность всеобщего, но и абстрагируемую в ходе аналитико-синтетической деятельности рассудка особенность чувственно-воспринимаемого единичного или особенность видов возникающих и исчезающих вещей.

По нашему убеждению, и что явствует из текстов «Математических трактатов», числа рассматриваются средневековым математиком как репрезентанты идеального в чувственно-наглядном бытии. Трактровку числа, которая представлена ал-Хорезми, как множества целостных неделимых единиц – элементов описания результатов познавательной деятельности, следует рассматривать с позиции диалога культур, в контексте современной теории логико-дискурсивных построений отношений между знаками Ч. С. Пирса. Число, по ал-Хорезми, одновременно иконический знак, индекс, символ.

Укажем для читателя, что, по Ч. С. Пирсу, икона – знак, отсылающий к мыслимому объекту, который он, знак, обозначает в силу своих свойств, которыми обладает независимо от того, существует ли мыслимый объект или нет [8, с. 185]. Икона классифицирована Ч. С. Пирсом как знак в его отношении к объекту, соотношенный в качестве возможности с квалисайном. «Икона не действует как Знак, но это не имеет ничего общего с её характером знака. Все что угодно, будь то качество, существующий индивид или закон, есть Икона чего угодно, если она похожа на обозначенную вещь и употребляется как её знак» [8, с. 185]. В классификации знаков определение «иконический» придано Ч. С. Пирсом одновременно реме-квалисайну – знаку самому по себе, либо отражающему природу явления, реме-легисайну – знаку общей природы и реме-синсайпу – указывающему на индивидуальный объект. «Квалисайн же, напротив, не имеет никакой самотождественности. Это просто качество явления, уже через мгновение не совсем такое, как прежде. Вместо тождественности в нём есть большое сходство, и ему не надо сильно отличаться, чтобы получить название совсем другого квалисайна» [8, с. 172]. Отметим, что, по Ч. С. Пирсу, рема – это любой знак, не являющийся ни ложным, ни истинным, как почти каждое отдельное слово, за исключением «да» и «нет», которые получают особый статус лишь в современных языках. В целом икона определяется им как репрезентамен, репрезентативное качество которого есть его Первичность.

Рассматривая онтологию числа в учении ал-Хорезми, автор подчёркивает, числа представлены им как семиотико-математические объекты – мыслимые знаки – иконы, отражающие одновременно качество явления, которое через мгновение совсем не такое как прежде. Знаки, указывают на индивидуальный объект, имеющий собственную природу. В онтологическом контексте, числа в учении ал-Хорезми занимают промежуточное положение между вещами и наиболее общими и совершенными идеями вещей и явлений. В основе иконичности природы числа лежит отношение подобия между знаком, и обозначаемым им объектом-идеей, которая, по своей природе вечная и не уничтожаемая.

Но особо отметим, что, на наш взгляд, знак-число в учении ал-Хорезми не тождествен ни себе, ни обозначаемому им объекту. Знак-число отождествляется при помощи его значения – объекта, с которым он также не может быть отождествлен. В своей онтологии число-знак определяет Первичность идеи, отсылает к идее, к тому, что находится в мире возможного. Наглядное,

чувственно воспринимаемое, это относится и к знаку, отображающему число, является началом познания.

В трактате «Книга об индийском счёте» ал-Хорезми писал: «Когда я увидел, что индийцы из IX знаков составляли любое своё число, благодаря расположению, какое они установили, я пожелал раскрыть, если будет угодно богу, что получается из этих букв, для облегчения обозначающему. Если индийцы именно того хотели и смысл для них в этих IX буквах был тот который мне открыт, да направит меня бог не это. Если же они делали это по другой причине, кроме той, которую я указал, из моего изложения и эту причину можно будет найти точно и без всякого сомнения, и она легче откроется наблюдающему и изучающему.

... В фигурах их имеются также различия у разных людей: такое различие бывает в фигуре буквы пять и шесть, а также семь и восемь. Но в этом никакой помехи. Ведь это знаки выражающие число, а фигуры, в которых имеются различия следующие ... я же открыл в книге алгебры и алмукабалы, т.е. воспоминания и противопоставления, что всякое число является составленным и что всякое число составляется их единиц» [4, с. 5]. У ал-Хорезми число состоит из отвлечённых единиц. Семиотико-математическое число складывается из неразличимых единиц. Можно с уверенностью утверждать, что в учении средневекового математика онтология числа как знака заключена в том, что оно существует только лишь в познавательной деятельности и её описании. Число отвлечено от вещи, которая обозначается и познаётся при помощи числа. По нашему убеждению, ал-Хорезми рассматривает числа и другие математические предметы как сущности второго порядка – мыслимые сущности в их отвлечённости от физических тел.

В учении ал-Хорезми, число есть отражение вещи в мышлении. Совершенство мысли определяется совершенством её предмета. Самый совершенный предмет – это совершенная мысль. Число есть мышление о мышлении или мышление, направленное на рефлексию самого себя. Следовательно, в своей онтологии, число есть чистая форма, действительность, к которой не примешивается ничего материального, никакая возможность. В онтологическом контексте число в учении ал-Хорезми – это элемент чистого мышления – иконический знак, отражающий объект познавательной деятельности.

По нашему убеждению, в контексте диалога культур, онтология числа ал-Хорезми представляется в следующих положениях: математическое число как знак, являясь сущностью первого порядка, состоит из неразличимых абстрактных единиц, составляющих многообразие в единстве. Число-эйдос, являясь символом, представляет сущность второго порядка. Оно начало нового, следующего в ряду числа. Именно число-эйдос в своей отвлечённо-квалитативистской форме способно символизировать отношения логических построений в познавательной деятельности.

Автор считает необходимым рассмотреть гносеологический и методологический аспекты творчества средневекового мыслителя, без анализа которых невозможно до конца раскрыть онтологию его семиотико-

математических построений. Напомним читателю, что познавательная деятельность Мухаммада ибн Мусы ал-Хорезми направлена на исследования не только картины мира, но и социальных явлений. Одна из сторон его деятельности как юриста – поиск методологии при делении наследства. Методы, конструируемые ал-Хорезми, должны привести к гармонии – пропорции деления наследства, оставшегося родственникам умершего человека.

В «Книге о завещаниях» ал-Хорезми раскрывает суть методологии. Рассмотрим один из примеров. «Человек умер, оставив свою мать, свою жену, двух своих братьев и двух своих сестёр от того же отца и матери, и завещал другому человеку одну девятую своего имущества. Правило таково: ты устанавливаешь [число] частей необходимого наследства, если возьмешь их сорок восемь. Ты знаешь, что если от всего имущества ты вычтешь одну девятую, останется восемь девятых, и то, что отнимается, равно одной восьмой того, что остаётся. Прибавь к восьми девятым одну восьмую этого и к сорока восьми – одну восьмую этого для того, чтобы твоё имущество стало полным, это шесть. Получается пятьдесят четыре. Тот, кому завещана одна девятая, получит из этого шесть, т.е. девятую всего имущества. То, что остаётся, т.е. сорок восемь, [делится] между наследниками по их долям» [5, с. 55]. Говоря языком традиционной логики, ал-Хорезми использовал при делении наследства дедуктивный метод. Он, устанавливая долю наследства каждого претендующего на него, рассмотрел наследство как абстрактное построение – множество с его элементами.

Рассмотрим с онтологической позиции методологический приём ал-Хорезми в контексте диалога культур, используя современное математическое понятие «множество», введенное Г. Кантором в конце IX столетия. По нашему убеждению, средневековым мыслителем был поставлен вопрос: всегда ли математические понятия, даже непосредственно близкие нашей интуиции, можно представить как результат абстрагирования? Постулируя наследство – множество в качестве абстрактной сущности, ал-Хорезми предложил отличать интуитивно ясный эмпирический факт наличия многих вещей – их множественности – от множества как единой вещи, которая уже не является эмпирическим фактом и не может быть проиллюстрирована на примере. Он рассматривает множество как ряд абстрактных объектов интуиции. На наш взгляд, под наследством – множеством понимается класс, совокупность объектов, безразлично какой природы. Существенно, прежде всего, то, что собрание объектов расценивается как один объект – мыслится как единое целое. Множество при этом имеет свою структуру и содержание. Над объектами множества можно производить любые логико-арифметические операции.

Можно смело утверждать о том, что с позиции онтологии, ал-Хорезми математические объекты рассматриваются как построения разума, как идеальные сущности, необходимые в описании процесса и результатов познавательной деятельности – в платоновском контексте. Для ал-Хорезми, как и для Платона, математические объекты – это особый способ отношения к бытию, при

котором чувственно воспринимаемое мыслится в виде числовых отношений.

Особо подчеркнём, что на основании анализа математических текстов средневекового мыслителя мы не вправе утверждать о его знакомстве с античной греческой классикой, но мы вправе предположить подобное. Проведём сравнение построений ал-Хорезми и Платона. Укажем читателю и на то, что идеи теоретико-множественного объяснения диалектических и математических построений Г. Кантора, разработанные им в конце IX столетия, имплицитно присутствовали в трудах мыслителей античности и средневековья.

В диалогах Платона «Парменид» и «Филеб», которые мы сравниваем с построениями ал-Хорезми, (к диалогу «Филеб» непосредственно обращается Г. Кантор в «Теории множеств»), идеи упорядоченных множеств можно выделить при выяснении античным мыслителем сущности «единого». В. А. Панфилов пишет: «Современная философия математики становится более понятной, если уяснить, как проходила историческая эволюция и каковы теоретические принципы философии математики Платона» [7, с. 3]. В «Пармениде» при определении абсолютного и относительного значения единого Платон вкладывает в уста Парменида фразу: «А будучи больше или меньше тех величин, с которыми оно соизмеримо, оно по сравнению с меньшими будет содержать больше мер, а по сравнению с большими меньше» [10, с. 366], смысл которой может быть интерпретирован как основание теоремы о линейных точечных многообразиях. Весь диалог Аристотеля и Парменида, который касается выяснения представлений о едином, напоминает, во-первых, положения логико-арифметических построений ал-Хорезми, раскрытые им при описании методов деления наследства, во-вторых, общее учение о многообразиях Г. Кантора.

Интерпретации автора могут быть оспорены. В трудах античного философа нет сколь либо чётких дефиниций, в них в неотрывном единстве представлено художественное и научное, этическое, эстетическое и теологическое. Отметим, что идеи инфинитезимальной математики проявились ещё за столетие до учения Платона, в апориях Зенона Элейского. Разрабатывая аксиомы и теоремы учения о многообразиях, немецкий математик обращался и к философскому наследию Платона, и к апориям Зенона Элейского.

В онтологии платоновской диалектики единого и иного, которая представлена в «Пармениде», различаются несколько видов единого. Первый – противоположен всякой множественности, лишен раздельности. Второй – является объединением множественного, его Платон называет «единое сущее». Третий вид единого – это единица, с которой начинается счёт, и которая противоположна любому другому числу. Платон определяет единое и как беспредельное, бесконечное, неизменяемое. Мысль о едином в «Пармениде», находящемся в «себе самом», базируется на определении отношения целого и части. Платоновский Парменид говорит о «замысловатой игре». Сначала он берётся доказать наличие единого, а затем – его отсутствие. В беседе с Аристотелем он утверждает, что изменение из бытия в небытие испытывает не «единое сущее», а предполагаемое «единое несуществующее».

В «Пармениде», где речь идёт о едином, возможно интерпретировать идею предела. Единое постоянно находится в стадии изменения. Переходя от «было» к «будет», оно встречается с «теперь», которое является границей между прошлым и будущим. Понятия «теперь» и «вдруг» Платоном отождествляются, так как «вдруг» является точкой, от которой происходят изменения в одну и другую сторону. «Вдруг» – это начало отсчёта.

Платон математическим объектам приписывает самостоятельное существование, они рассматриваются как построения разума, который, используя диалектическую способность, «...не выдаёт свои гипотезы за нечто изначальное, напротив, они для него только предположения как таковые, то есть некие подступы и усмотрения к началу всего, которое уже не предположительно. Достигнув его и придерживаясь всего, с чем оно связано, он приходит затем к заключению, вовсе не пользуясь ничем чувственным, но лишь самими идеями в их взаимном отношении, и его выводы относятся только к ним» [9, с. 319]. Знание философии и математики, по Платону, относятся к постоянным и вечным эйдосам, к которым исследователь восходит от гипотез.

Таким образом, можно с уверенностью утверждать об имплицитном влиянии идей античного и средневекового мыслителей та инфинитезимальную математику, разрабатываемую, в частности, и в «Теории множеств» Г. Кантора. Можно с уверенностью утверждать и о единстве онтологии понимания и трактовки математических сущностей Платоном, ал-Хорезми и Г. Кантором.

Автор настаивает на схожести онтологических позиций в отношении математических сущностей ал-Хорезми и Г. Кантора. Один из основных тезисов немецкого математика состоит в том, что носителем числа является не вещь, а понятие. Процессу счёта должно предшествовать представление о счётном множестве и его элементах, соответствующих понятию единого объекта. «Множество цветов радуги (красный, оранжевый, желтый, зелёный, голубой, синий, фиолетовый) и множество музыкальных тонов (C, D, E, F, G, A, H) являются эквивалентными множествами и оба подпадают под общее понятие семь. Множество пальцев моих рук и множество точек в так называемом арифметическом треугольнике эквивалентны, им соответствует число десять. Актуально бесконечное множество (v) всех положительных конечных чисел v эквивалентно множеству ($\mu + v i$) всех комплексных чисел вида $\mu + v i$, где $\mu + v$ получают независимые друг от друга целочисленные положительные значения» [2, с. 298–299]. Для Г. Кантора числа не являются самостоятельными сущностями, отвлечёнными от внешних вещей. Последние же трактуются им не только как дискретные единицы, они составляют ограниченные группы, рассматриваемые как единое целое, как множества, каждому из которых приписывается число как предикат.

В онтологическом контексте Г. Кантор, как и ал-Хорезми, анализирует свойства групп вещей, абстрагируясь от самих вещей. Аксиомы теории множеств, будучи непротиворечивыми с основоположениями теории, всё же интерпретируются с помощью математических, а не физических объектов. Они

не являются гипотезами, оказывающимися либо истинными, либо ложными, о свойствах реального мира. Теория множеств представляет обобщение принципов таких абстрактных теорий, как арифметика и теория действительных чисел. В теории множеств мы сталкиваемся с абстракциями от абстракций. В силу крайних абстракций её понятия и принципы могут играть весьма незначительную роль для описаний в физических теориях.

Отметим, что принадлежность числа к понятию не существенна для арифметики. Арифметические единицы ведут себя независимо от их интерпретации, т. е. от понятия, с которым они в данном построении связаны. Законы арифметики заданы не сферой их приложения, а свойствами абстрактной предметности.

В контексте осмысления познавательной деятельности представляют интерес тригонометрические построения ал-Хорезми, где математические сущности составляют систему отношений, необходимых для конструирования и описания картины мира. «Следует предпослать [дальнейшему] с надлежащим вниманием [главу] о кругах планет. Круг, который арабы называют фелек, подразделяется на XII знаков [Зодиака] (зодиакальный круг, от греческого ζῳον – живое существо. – В. К.), знак [зодиака] – на XXX градусов, которые называют их частями, градус – на LX минут, минута – на LX секунд, секунда – на IX терций, и, таким образом, величина [делений] уменьшается сколько угодно, хотя бы до бесконечности, хотя эти части, если исходить из ощущений, кажутся мелкими, на самом деле, если следовать логическому рассуждению, они не так уж незначительны, иначе нам непременно пришлось бы прийти к выводу, что части этих частей являются неделимыми. ...

Здесь следует знать, что синус (элемент геометрических отношений при делении окружности. – В. К.) бывает плоский и обращённый. Плоский синус любого места находится таким образом: с имеющимся значением [дуги] войдём в столбец синусов и установим, что соответствует ему. Если значение [дуги] сопровождается минутами, то следует войти [в столбец синусов] второй раз, увеличив градусы значения на один градус. Если представить себе, как относится второй к первому, будет ясно, сколько из него приходится на эти минуты. Поэтому, если второй синус больше первого, нужно прибавить к первому столько, сколько приходится на эти минуты, а если он меньше, то нужно это же отнять от первого [синуса]. Таким образом, искомый синус будет найден.

Если же ты захочешь найти обращённый синус и если значение, с которым входят [в столбец синусов], меньше девяноста градусов, то это значение нужно отнять от девяноста, далее нужно найти [плоский] синус остатка и отнять этот синус от шестидесяти. То, что останется, есть то, что ты ищешь. ...

Всякий, кто стремится познать астрономическую науку, изучит это изложение с полным вниманием» [6, с. 82–83]. Автор настаивает, что средневековый математик в своей онтологии рассматривает космос в платоновском контексте как живое существо – зодиакальный круг, от греческого ζῳον – живое существо. Более того, система описаний ал-Хорезми во многом совпадает с описаниями античного мыслителя, несмотря на использование ал-

Хорезми особых знаково-символических построений.

Отметим для читателя, что Платон, обратив внимание на организованность и мифа, и речи, и иных творений ума и рук человека, утвердил идею трактовки внутреннего совершенства и внутренней упорядоченности космоса. Но античный философ размышлял, прежде всего, об этико-жизненных первоначалах бытия. Его онтологию следует определить в первую очередь как этическую онтологию. С известной долей упрощения и модернизации можно сказать, что космология Платона спаяна с эстетикой, антропологией и гносеологией. В его учении представления о человеке, о душе и об истине являются собой моменты единого целого, всеобъемлющего учения о бытии, где умозрение неразложимо на отдельные составляющие. Онтологию Платона без преувеличения можно определить как этическую онтологию, поскольку первоначала бытия оказываются стихиями логоса. Учение Платона о бытии – это учение о космосе и логосе. В диалоге «Тимей» Платон раскрывает представление о космосе как самодовлеющей, совершенной сфере, которое усложнено, поскольку внутри единого космоса введено семь сфер и их непрерывное вращение. «Весь этот замысел вечносущего бога относительно бога, которому только предстояло быть, требовал, чтобы тело [космоса] было сотворено гладким, повсюду равномерным, одинаково распространенным во все стороны от центра, целостным, совершенным и составленным из совершенных тел. В его центре построивший дал место душе, откуда распространил её по всему протяжению и в придачу облек ею тело извне. Так он создал небо, кругообразное и вращающееся, одно-единственное, но благодаря своему совершенству способное пребывать в общении с самим собою, не нуждающееся ни в ком другом и довольствующееся познанием самого себя и содружеством с самим собой. Предоставив космосу все эти преимущества, [демиург] дал ему жизнь блаженного бога» [11, 34 b]. Космос для Платона – вечная, нетленная красота, которая характеризуется ничем иным, как имманентно присущим ему умом, единственной силой, которая приводит все беспорядочное в неизменный порядок и красоту. «Как бы то ни было, нам следует считать, что причина, по которой бог изобрел и даровал нам зрение, именно эта: чтобы мы, наблюдая круговращения ума в небе, извлекли пользу для круговращения нашего мышления, которое сродни тем, небесным [круговоротам], хотя, в отличие от их невозмутимости, оно подвержено возмущению; а потому, уразумев и усвоив природную правильность рассуждений, мы должны, подражая безупречным круговращениям бога, упорядочить непостоянные круговращения внутри нас» [11, 47 c-d]. Описание Платоном пропорциональных небесных круговращений в «Тимее» создаёт образ модели, которой должны следовать душа и мышление в своих круговращениях.

Автор подчёркивает, что логическая модель правильного мышления Платона имеет свою специфическую особенность: целое, круг, задано. Следовательно, происходит деление круга. Представление о единице изменяется от деления к делению, отражая каждый раз меру данного, особенного её построения. Доказательством выступает конструирование системы, прохожде-

ние круга. В то же время путь распадается на ряд точек-кругов, где каждое из доказательств является собой прохождение определённых путей. При таком способе доказательства известны начало и конец. Требуется определить среднее, которое связывает их воедино. Именно Платонову модель можно определить как первооснову тригонометрических построений. Прохождение круга даёт один и тот же результат, независимо от того, в какую сторону мы движемся, и какой из элементов выбираем первым. Каждый элемент в результате оказывается всем целым или есть только одно целое, взятое с разных сторон. Выявить это целое, значит, раскрыть гармоническую связь между рассматриваемыми предметами, которые по своей природе различаются, значит познать их истину. С логической точки зрения, сравнение двух неподобных по своей природе предметов означает высказывание суждения об этих предметах. Высказывая суждение «А есть Б», мы неподобные по своей природе А и Б приводим в состояние подобия при помощи нахождения связующего звена. В силлогистике эту функцию выполняет «средний термин». У Платона же А и Б сопряжены в единое целое посредством того, что выявляется всё целое А и всё целое Б, которые оказываются одним и тем же. Получается, что суждение – это своего рода уравнение. Составление пропорции, решение уравнения – это построение целого и выявление общей меры, это нахождение среднего термина. Мысленное прохождение круга означает достройку до целого тех частей, которые даны изначально как разрозненные, не составляющие единого целого.

В качестве **вывода** укажем для читателя, что онтология математических объектов ал-Хорезми – его семиотико-математических построений, это онтология построения разума, который использует свою диалектическую способность. Математические объекты – идеальные сущности, в построениях средневекового мыслителя. Как и у Платона, у ал-Хорезми математические сущности, являясь отображением чувственно-реальных вещей, обретают самостоятельное существование. Они обладают определённым набором свойств, работа с которыми становится возможной по строгим логическим методам. Его математические объекты аподиктические, они не могут быть исправлены новым опытом, они не поддаются корректировке и имеют внеэмпирический характер.

Библиографические ссылки

1. Беркли Дж. Сочинения / Дж. Беркли. Аналитик, или Рассуждение, адресованное неверующему математику. – М., 1978.
2. Кантор Г. Труды по теории множеств / Г. Кантор. – М., 1985.
3. Карнап Р. Философские основания физики. Введение в философию науки / Р. Карнап. – М., 1971.
4. Мухаммад ибн Муса ал-Хорезми. Книга об индийском счёте // Математические трактаты. – Ташкент, 1983.
5. Мухаммад ибн Муса ал-Хорезми. Краткая книга об исчислении алгебры и алмукабалы // Математические трактаты. – Ташкент, 1983.
6. Мухаммад ибн Муса ал-Хорезми. Тригонометрические таблицы // Математические трактаты. – Ташкент, 1983.

7. Панфилов В. А. Философия математики Платона / В. А. Панфилов. – Днепропетровск, 1997.
8. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс. – М., 2000.
9. Платон. Государство / Платон. Соч. в 4-х т. – М., 1994. – Т. 3.
10. Платон. Парменид / Платон. Соч. в 4-х т. – М., 1993. – Т. 2.
11. Платон. Тимей. Собр. соч. в 4-х т. / Платон. – М., 1994. – Т. 3.
12. Эйлер Л. Исследования по баллистике / Л. Эйлер. – М., 1961.

Онтология математических объектов ал-Хорезми – его семиотико-математических построений, это онтология построения разума, который использует свою диалектическую способность. Математические объекты – идеальные сущности, в построениях средневекового мыслителя являясь отображением чувственно-реальных вещей, обретают самостоятельное существование. Они обладают определённым набором свойств, работа с которыми становится возможной по строгим логическим методам. Его математические объекты аподиктические, они не могут быть исправлены новым опытом, они не поддаются корректировке и имеют внеэмпирический характер.

В онтологическом контексте, любое целое число, как математическая – отвлечённая сущность, мыслится ал-Хорезми в платоновском контексте, как знак – символ, необходимый для обозначения вещи при описании результатов познавательной деятельности, относящейся к картине мира и объективным законам общества. Трактовку числа ал-Хорезми следует рассматривать с позиции диалога культур, в контексте современной теории логико-дискурсивных построений отношений между знаками Ч. С. Пирса. Число, по ал-Хорезми, одновременно иконический знак, индекс, символ.

Ключевые слова: онтология математических объектов, математическая – отвлечённая сущность, множество единиц, трансцендентальный мир, диалог культур, познавательная деятельность.

Kuzmenko V.V. Ontology of semiotic-mathematical constructions by Mukhammad Ibn Musa al-Khorezmi. The ontology of mathematical objects al-Khorezmi – his semiotic-mathematical constructions, it is the ontology build mind, who uses his dialectical ability. Mathematical objects are ideal entities, in the constructions of the medieval thinker as displaying sensually real things, becoming an independent existence. They have a certain set of properties, which becomes possible by strict logical methods. His mathematical objects apodictically, they can't be fixed with this new experience, they do not lend themselves to adjustment and have unempirically character.

In the ontological context, any integer number, as a mathematical – abstract the essence of the thought of al-Khwarizmi in the Platonic context, as a sign and a symbol is needed to denote things in the description of the results of the cognitive activity related to the film world and the objective laws of society. The number is thought of al-Khwarizmi, not as the sum of the parts, and how many independent, unitary and indivisible units. The dismemberment of each of the numbers on many units allows you to define each of them as integrity. Al-Khwarizmi introduces the numbers existing in the transcendental world special. From the texts of the "Mathematical treatise" is clear, numbers are considered medieval mathematician as the representatives of the ideal in the sensual-visual being. Interpretation of number, which is represented by al-Khwarizmi, as many holistic indivisible units of the elements of the description of the results of cognitive activity, should be considered from the perspective of the dialogue of cultures, in the context of modern theories of logical-discursive constructions of the relations between signs Pierce. The number of al-Khwarizmi at the same time iconic sign, index, symbol.

Keywords: ontology of mathematical objects, mathematical – abstract essence, many of the units, transcendental peace, dialogue of cultures, cognitive activity.

Поступила в редакцию 13.05.2016

Собакарь А.О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.814.2(043)

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АВІАЦІЙНИЙ ТРАНСПОРТ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕКСПОЗИЦІЯ

Простежено зміни законодавства та правової практики від початку ХХ ст. із зародженням авіації до сучасного періоду її швидкого розвитку в Україні. Виділено три періоди розвитку законодавства про авіаційний транспорт в Україні, кожен з яких піддано детальному науковому аналізу.

Ключові слова: авіаційний транспорт, законодавство, нормативно-правовий акт, повітряне право, повітряний кодекс, історичний період.

Постановка проблеми. Транспортні комунікації є необхідним благом та важливою суспільною потребою. Вони пов'язують країну зі світовою спільнотою, забезпечують успішне функціонування і розвиток ринкової економіки, зростаючу мобільність мільйонів людей. Саме рух транспорту безпосередньо забезпечує задоволення транспортної потреби, тобто просторове переміщення.

Основним засобом надання руху транспорту упорядкованого, організованого стану, безумовно, є його правова регламентація, яка полягає у встановленні загальних правил (моделі) поведінки в певних транспортних ситуаціях. Не є винятком повітряні перевезення, практичне здійснення яких неможливо без встановлення суворого правопорядку стосовно умов і правил їх виконання. Організація і практичне здійснення польотів відрізняються яскраво вираженою специфікою, яка пов'язана з особливостями правового положення суверенного і відкритого повітряного простору, з юридичними підставами і умовами виконання міжнародних польотів, а також з дотриманням встановлених правил авіаційних перевезень.

З появою авіації загального призначення виникла необхідність встановлення правил повітряного руху та організації контролю за їх дотриманням.

У порівнянні з іншими традиційними правовими інститутами правове регулювання повітряних перевезень має недовгу історію, обумовлену специфікою авіаційного транспорту, що набув широкого розповсюдження досить недавно.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання розвитку правової регламентації функціонування авіаційного

транспорту нарисово окреслено у наукових роботах дослідників різних періодів, зокрема Крохіна З.Т., Шестакова В.З., Сакача Р.В., Старікова О.І., Зачеси В.Я., Зінковського Н.Н., Воробйова В.Г., Ляхова А.Г., Малєєва Ю.М., Нерсеяна А.В., Піджакова А.Ю., Гончарука С.Т., Дараганової Н.В., Вайсберга І.В., Куклева Є.А., Рухлінського В.М., Лінькова А.В., Кармизова М.В., Бичкова А.С., Захаренкова В.В., Трофімова С.В., Філіпова А.В., Кулика М.С. та ін. Водночас можна зазначити, що в сучасній історико-правовій науці окреслену проблематику відбито доволі фрагментарно та епізодично.

Тому публікацією власної розвідки маємо на меті простежити зміни законодавства та правової практики щодо розвитку авіаційного законодавства України на різних історичних етапах.

Виклад основного матеріалу. Важлива роль в обґрунтуванні необхідності створення системи повітряного законодавства належить європейським ученим, зокрема, французькому юристові Полю Фошилю, який вперше зайнявся розробкою правових питань свободи повітря, регулювання права повітряної війни, юридичного режиму аеростатів і т.д. [1, с. 39].

Перше колективне обговорення даних питань відбулося у 1874 р. в Брюсселі, де було скликано конференцію для вивчення міжнародно-правових питань повітряного пересування [2, с. 20–21]. Незважаючи на те, що учасники конференції не змогли дійти згоди у багатьох питаннях повітряного права, її проведення можна вважати початком державно-правової практики формування повітряного законодавства. Згодом деякими громадськими і науковими організаціями було зроблено ряд пропозицій з питань повітряного права і права війни. Також планувалося створення Міжнародного Повітряного кодексу Міжнародним юридичним комітетом авіації.

Підтримуючи позицію І.С. Перетерського [3, с. 37], цілком логічно у початковому періоді розвитку повітряного права виділити два етапи, розділені між собою світовою війною 1914–1918 рр. На першому етапі повітряне пересування, зокрема авіація, мало, головним чином, спортивний та експериментальний характер, і масової експлуатації повітряних апаратів ще не було. Тому і законодавчі акти на той час ще не спиралися на необхідний випробувальний матеріал; законодавець йшов обережно, начебто «у темряві», часто не стільки регулював те, що існує, скільки передбачав майбутнє. Лише у деяких питаннях (охорона стратегічних інтересів) були помітні кроки щодо створення належного нормативного регулювання.

У багатьох державах перші нормативні акти, що регламентують відносини, пов'язані з повітряними перевезеннями, з'явилися в період з 1911 до 1914 рр. При цьому в кожній країні були свої особливості розвитку зазначеного законодавства. Так, в Російській імперії у 1912–1914 рр. були видані розпорядження про заборонені зони, про заборону перетинання кордону; у 1911 р. у Франції прийнято декрет про повітряне сполучення, у Швеції – Закон «Про заборону польотів без особливого дозволу» (7 вересня 1914 р.), у Сербії – Закон «Про повітряне пересування» (21 лютого (6 березня) 1913 р.), що передбачав майже усі основні питання повітряного права, а у Великобританії – «Акт

про повітряну навігацію». Зміст цього акта не відповідає його широкому заголовку: у ньому встановлюється лише можливість оголошення відомих зон забороненими для повітряного пересування і визначається караність осіб, що порушили ці заборони. В Німеччині нормування повітряного права почалося з видання місцевими адміністративними владами обов'язкових постанов, що встановлюють правила про заборонені зони, про дозволи на повітряне пересування, про огляд повітряних суден та іспити для пілотів. До них належать: розпорядження пруських міністрів внутрішніх справ і громадських робіт від 22 жовтня 1910 року і 5 серпня 1913 року, розпорядження баварського міністра внутрішніх справ від 11 жовтня 1911 року і т.д. Окреме місце займає Саксонський закон 15 квітня 1913 року «Про примусове відчуження земель, необхідних для повітряного пересування» [3, с. 86].

Перша світова війна стала поштовхом до розвитку авіапромисловості, виникло широке застосування повітряного пересування, і юридичне нормування його стало життєвою необхідністю. Після закінчення війни прогрес авіаційної техніки виявився причиною формування в усіх державах спеціального повітряного законодавства, що регламентувало як повітряне пересування, так і питання у сфері адміністративного, цивільного і кримінального права, пов'язані з авіацією.

У кожній з держав повітряне законодавство на той час було побудоване, як правило, за однотипною схемою: основний закон про повітряне пересування і різні розпорядження, інструкції, інші підзаконні акти, що видаються державними органами, виконуючими свою діяльність у сфері авіації і повітроплавства. Зокрема, у деяких державах було прийнято Закон «Про повітряне пересування» – у Франції (31 травня 1924 р.), в Німеччині (1 серпня 1922 р.), в Японії (8 квітня 1921 р.), у Великобританії – Урядове розпорядження про повітряне пересування від 19 грудня 1923 р. З числа пізніших найбільш розроблених повітряних законів слід згадати італійський Королівський декрет про правила повітряного пересування від 11 січня 1925 р., а також «Акт про комерційну авіацію» від 20 травня 1926 р., прийнятий в США.

Першими нормативними актами про повітряне пересування, що заклали основи вітчизняного авіаційного законодавства, можна вважати Декрет Ради Народних Комісарів РРФСР «Про повітряне пересування в РРФСР» від 17 січня 1921 р., і ряд доповнюючих його наказів, інструкцій і розпоряджень, виданих Управлінням військово-повітряних сил та Інспекцією цивільного повітряного флоту, який в тому числі поширювався й на територію України. Декрет складався з 4 розділів і 26 статей. Він досить детально регулював питання діяльності цивільної авіації. У першому розділі містилися статті про обов'язкову реєстрацію пілотів, про реєстрацію і приписку до аеродромів повітряних суден, наголошувалося, що експлуатація аеродромів допускалася за наявності свідоцтв про реєстрацію. У другий розділ були включені правила польотів у повітряному просторі. Декрет зобов'язував пілотів цивільної авіації пройти випробування для допуску до польотів, для виконання польотів повітряне судно повинне було мати пізнавальні знаки і необхідні судові до-

кументи, встановлювалися правила польотів у заборонених зонах. Третій розділ встановлював дозвільну систему виконання польотів іноземних повітряних суден у повітряному просторі. Відповідальність власників повітряних суден, а також пілотів регулювалася четвертим розділом.

На підставі Декрету було прийнято ряд нормативних документів: Правила про видачу пілотських свідоцтв, про реєстрацію повітряних суден, про видачу посвідчень про придатність повітряних суден до польотів, про розпізнавальні знаки, про вогні і сигнали повітряних суден і про порядок здійснення польотів, затверджені Інспекцією цивільного повітряного флоту від 3 жовтня 1922 г. [4, с. 36], Правила про ведення книг повітряних суден та Інструкція про порядок здійснення митного нагляду повітряних суден, затверджені Інспекцією цивільного повітряного флоту від 12 жовтня 1922 р., Інструкція Інспекції цивільного повітряного флоту щодо здійснення польотів від 20 вересня 1923 року [4, с. 28] та ін.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що вже у 20-х роках минулого сторіччя у внутрішньому законодавстві більшості країн, включаючи і СРСР, склалася досить чітка, збудована за ієрархічним принципом, система законодавства про повітряні перевезення.

Як зазначав В.Л. Лахтін, специфічність техніки повітряного пересування і юридичні відносини, що виникають у зв'язку з нею, а також особливі властивості повітряного простору не дали можливості вести цю регламентацію по лінії застосування існуючих загальних законів, а викликали необхідність створення в кожній державі нових спеціальних повітряних законів і доповнюючих їх правил, розпоряджень та інструкцій відповідних державних органів [5, с. 165]. Учений звертав увагу на те, що повітряне законодавство будувалося як по лінії адміністративної та господарської регламентації повітряного пересування і пов'язаних з ним питань, із встановленням відповідних санкцій, так і по лінії регламентації цивільних відносин, викликаних появою нового виду транспорту [5, с. 165].

Надалі радянське повітряне законодавство, традиційно дотримуючись такої схеми побудови, складалося із змінюючих один одного Повітряних кодексів 1932, 1935, 1961, 1983 рр., а також численних відомчих актів Міністерства цивільної авіації СРСР, предметом регулювання яких переважно були питання державного управління діяльністю цивільної авіації [6, с. 10].

Перший повітряний кодекс СРСР, затверджений 27 квітня 1932 року, включав 9 розділів і 68 статей. Проте практика застосування даного документа була не дуже довгою – він діяв усього лише три роки і був замінений новим Повітряним кодексом СРСР від 7 серпня 1935 р. унаслідок того, що ні за своїм змістом, ні за юридичною технікою він не відповідав швидким темпам розвитку цивільної авіації, коли стала очевидною необхідність більш чіткого правового регулювання.

У післявоєнний період роль повітряного транспорту в СРСР значно зросла, він продемонстрував свою ефективність, високу швидкість переміщення на великі відстані, оперативність у сфері доставки термінових і цінних ван-

тажів. Радянський уряд приділяв значної уваги подальшому розвитку цивільної авіації, щоб дозволити підприємствам, установам і громадянам ширше користуватися послугами повітряного транспорту з метою пересування, перевезення багажу і вантажів [7, с. 3].

Швидкий розвиток цивільної авіації вимагав більш чіткого правового регулювання повітряних перевезень. Разом з тим означене питання в юридичній літературі якщо й розглядалося, то мало фрагментарний характер. Основні роботи у сфері правового забезпечення функціонування авіаційного транспорту належать до 20–30-х років минулого сторіччя і пов'язані з іменами таких учених як І.С. Перетерський [8, с. 5; 9, с. 7–8], С.Б. Крилов [10; 11, с. 17–18], Е.І. Кельман [12; 13], А.Д. Кейлін [14], В.Л. Лахтін [15, с. 29–47], П.І. Люблінський [16], А.О. Штіпельман [17] та ін.

Оскільки пріоритетні позиції у вітчизняній транспортній системі традиційно займали залізничний і автомобільний транспорт, радянські вчені-правники украй рідко зверталися у своїх роботах до питань правового регулювання повітряних перевезень. Очевидно, це не могло не позначитися на ефективності законодавства в згаданій сфері, яке практично було позбавлено теоретичної основи. За справедливим зауваженням В.В. Вітрянського, «рівень правового регулювання перевезень вантажів, пасажирів і багажу впродовж усього радянського періоду відрізнявся явною неадекватністю ступеня суспільного розуміння ролі і значення транспорту в житті країни» [18, с. 65].

У 1960-х роках питання про зміну та уніфікацію повітряно-транспортного законодавства набуло ще більшої актуальності, оскільки Повітряний кодекс СРСР 1935 р. в значній частині застарів і не відповідав відносинам, що виникали на авіаційному транспорті при плануванні перевезень, укладенні договорів і в процесі самого перевезення [7, с. 5]. У зв'язку з цим в 1959 році Радою Міністрів СРСР і Головним управлінням Цивільного повітряного флоту було запропоновано проект нового кодексу.

Повітряний кодекс СРСР 1961 року [19], розроблений відповідно до діючих актів цивільного законодавства, усував деяку невідповідність між швидким розвитком повітряного транспорту і застарілими нормами, що регулювали відносини у процесі перевезення пасажирів, багажу і вантажів. Значна увага була приділена питанням безпеки польотів, а також міжнародним перевезенням пасажирів, багажу і вантажів [7, с. 71].

11 травня 1983 року Указом президії Верховної Ради СРСР було прийнято новий Повітряний кодекс СРСР [20]. Він представляє особливий інтерес, оскільки був, мабуть, найдосконалішим з усіх повітряних кодексів радянського періоду, головним достоїнством якого є детальна розробленість питань, що стосуються адміністративно-правового регулювання повітряних перевезень. Зокрема, він містив 11 глав, 153 статті, в яких відображені задачі і функції Державної комісії з безпеки польотів цивільної авіації СРСР (Державіа-нагляд СРСР) і Державного авіаційного реєстра цивільної авіації СРСР (Державіареєстр СРСР); встановлено порядок державної реєстрації цивільного повітряного судна (далі – ПС) та його допуску до польотів, регламенто-

вано перелік судових документів, що знаходяться на борту ПС; визначено права й обов'язки командира ПС, порядок підготовки ПС до перевезення пасажирів, багажу, вантажів і пошти; викладено вимоги до організації повітряного руху, обладнання повітряних трас СРСР і місцевих повітряних ліній, правила міжнародних польотів цивільних ПС СРСР та іноземних ПС, правила використання цивільної авіації в народному господарстві країни; передбачено адміністративну відповідальність посадових осіб за порушення правил безпеки польотів, користування засобами повітряного транспорту; дано опис прапора та емблеми Аерофлоту і т. ін. Крім названого Кодексу, регулювання діяльності цивільної авіації здійснювалося також на основі Положення про використання повітряного простору СРСР, Основних правил польотів у повітряному просторі СРСР, Настанови з виконання польотів у цивільній авіації СРСР, Статуту про дисципліну працівників цивільної авіації, Настанови з технічної експлуатації і ремонту авіаційної техніки в цивільній авіації СРСР [21, с. 12].

Загалом радянський період становлення законодавства про авіаційний транспорт характеризується посиленою увагою держави до процесів розвитку авіаційної галузі, про що свідчить численна редакція повітряного кодексу. З розвитком техніки вдосконалювався й правовий інструментарій організації польотів.

У пострадянський період нормативно-правове регулювання повітряних перевезень зазнало чималих змін. В Україні проблема зміни існуючого і створення нового законодавства, регулюючого процес повітряних перевезень, гостро постала одразу після проголошення державного суверенітету України. У зв'язку з проголошенням свободи підприємницької діяльності спочатку з'явилася достатньо велика кількість експлуатантів повітряних суден, більшість з яких займалася здійсненням повітряних перевезень. Фактично була ліквідована державна монополія на даний вид діяльності, який в СРСР здійснювався лише однією авіакомпанією «Аерофлот». Все це і спричинило необхідність створення нормативної бази, яка регулювала б відносини авіаперевізників та інших учасників транспортного процесу [22].

Основа повітряного законодавства України склав Повітряний кодекс, прийнятий 4 травня 1993 року [23]. Він визначає правові засади діяльності користувачів повітряного простору України, державного регулювання діяльності цивільної авіації, господарської і комерційної діяльності авіації, встановлює авіаційні правила, визначає правове положення повітряних суден, аеродромів та аеропортів, нормує порядок сертифікації та допуску повітряних трас, польоти повітряних суден, повітряні перевезення та авіаційні роботи тощо.

Наразі правову основу функціонування авіаційного транспорту в Україні, крім Повітряного кодексу, складає значна кількість нормативно-правових актів, які можна згрупувати за предметом правового регулювання:

по-перше, акти «загальнотранспортного» характеру, що містять норми про авіаційний транспорт (Закони України «Про транспорт», «Про транзит

вантажів», «Про перевезення небезпечних вантажів» та ін.);

по-друге, нормативно-правові акти спеціального характеру, що безпосередньо регулюють питання функціонування авіаційного транспорту;

по-третє, акти інших галузей законодавства, що містять норми стосовно роботи авіаційного транспорту (наприклад, це нормативно-правові акти, що регулюють окремі питання охорони відносин на авіаційному транспорті);

по-четверте, акти допоміжного характеру (Державні стандарти України (ДСТУ), Державні санітарні норми (ДСН), галузеві стандарти, державні будівельні норми і правила тощо).

Висновок. Законодавство про авіаційний транспорт в Україні пройшло тривалий шлях становлення та розвитку. Умовно його можна поділити на три періоди: імперський (характеризується двома етапами, розділеними між собою світовою війною 1914–1918 рр. На першому етапі повітряне пересування, зокрема авіація, мало, головним чином, спортивний та експериментальний характер, і масової експлуатації повітряних апаратів ще не було. На другому етапі з'являються норми, якими починають регулюватися повітряні перевезення), радянський (характеризується посиленою увагою держави до процесів розвитку авіаційної галузі, про що свідчить численна редакція повітряного кодексу. З розвитком техніки вдосконалювався й правовий інструментарій організації польотів) та сучасний.

Бібліографічні посилання

1. Грабарь В.Э. История воздушного права / В.Э. Грабарь // Вопросы воздушного права : сборник трудов секции воздушного права Союза Авиационистов СССР и Авиационистов РСФСР. – М., 1927. – Вып. 1. – С. 39.
2. Лопаногов И. С. История воздушного права / И. С. Лопаногов // Авиация и воздухоплавание. – 1924. – № 3. – С. 20–21.
3. Перетерский И.С. Воздушное право / И.С. Перетерский // Журнал «Вестник Воздушного Флота». – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1923.
4. Сборник Законов и Распоряжений по гражданской авиации. С комментариями проф. Перетерского И.С. – М., 1926.
5. Лахтин В.Л. Основные проблемы внутригосударственного воздушного права / В.Л. Лахтин // Вопросы воздушного права : сборник трудов секции воздушного права Союза Авиационистов СССР и Авиационистов РСФСР.– М., 1927. – Вып. 1. – С. 165.
6. Сацюк В. Состояние нормативно-правовой базы гражданской авиации и основные направления ее развития / В. Сацюк // Воздушный транспорт. – 2000. – № 13. – С. 10.
7. Савичев Г.П. Договор воздушной перевозки / Г.П. Савичев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963.
8. Перетерский И.С. Договор воздушной перевозки / И.С. Перетерский // Советское право. – 1924. – № 2. – С. 12–14.
9. Перетерский И.С. Очерки воздушного права / И.С. Перетерский // Вестник Воздушного Флота, 1918. – № 1, 2. – С. 7–8.
10. Крылов С.Б. Воздушное право СССР / С.Б. Крылов // Воздушно-транспортное право СССР. – Л. : Изд. УКГВФ, 1933. – Вып. 1.
11. Крылов С.Б. Основы воздушного права / С.Б. Крылов // Рабочий суд. – 1929. – № 15–16. – С. 17–18.
12. Кельман Е.И. Вопросы воздушного права / Е.И. Кельман // Вестник советской юстиции. – 1926. – № 8/9. – С. 13–15.
13. Кельман Е.И. Новые проекты международно-правового регулирования ответст-

венности воздушного перевозчика перед третьими лицами / Е.И. Кельман // Вопросы воздушного права. – М., Л. : Гос. изд-во, 1930. – Вып. 2. – С. 102–119.

14. Кейлин А.Д. Правовое положение командира гражданского воздушного судна / А.Д. Кейлин // Вопросы воздушного права. – М., Л. : Гос. изд-во, 1930. – Вып. 2. – С. 120–136.

15. Лахтин В.Л. Обзор современного развития воздушного права и его тенденций // Вопросы воздушного права. – М. : Гос. изд-во, 1930. – Вып. 2. – С. 29–47.

16. Люблинский П.И. Преступления в области воздушного транспорта // Вопросы воздушного права. / П.И. Люблинский. – М., Л. : Гос. изд-во, 1930. – Вып. 2. – С. 165–189.

17. Штипельман А.А. Вопросы воздушного права / А.А. Штипельман. – М., 1934.

18. Витрянский В.В. Договор перевозки / В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2001.

19. Воздушный кодекс СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 52 (1087). – С. 538.

20. Воздушный кодекс СССР : утвержден Указом Верховного Совета СССР от 11 мая 1983 г. № 9275-Х // Свод законов СССР. Том 8. 1987 г. Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1987. – № 40. – Ст. 652.

21. Владимиров Н.И. Основы авиации и безопасности полетов воздушных судов : учебное пособие / Н.И. Владимиров. – К. : Книга, 1986.

22. Черненко А. Новые тенденции в правовом регулировании международных авиаперевозок. Ч. 1 / Черненко А., Золотухин А. // Offshore journal. – 2004. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aerohelp.ru/law/info/341>

23. Повітряний кодекс України: введений в дію Постановою Верховної Ради України № 3168-ХІІ від 4 травня 1993 року // ВВР України. – 1993. – № 25. – Ст. 274.

Собакаръ А.А. Развитие законодательства об авиационном транспорте в Украине: историко-правовая экспозиция. Прослежены изменения законодательства и правоприменительной практики с начала XX века с зарождением авиации до современного периода ее стремительного развития в Украине. Выделено три периода развития законодательства об авиационном транспорте в Украине, каждый из которых подвергся детальному научному анализу.

Ключевые слова: авиационный транспорт, законодательство, нормативно-правовой акт, воздушное право, воздушный кодекс, исторический период.

Sobakar' A.O. Evolution of legislation on aviation in Ukraine: historical-legal exposition. The article traced the changes in legislation and law enforcement practice from the beginning of the twentieth century. with the birth of aviation to the modern period of rapid development in Ukraine. Allocated three periods of development of the legislation on aviation transport in Ukraine, each of which has been subjected to detailed scientific analysis. It is proved that the legislation on aviation transport of Ukraine has passed a long way of formation and development. Conventionally it is divided into three periods: Imperial (characterized by two stages, separated by a world war of 1914-1918. In the first phase, air movement, including aviation, wore mostly athletic and experimental, and mass exploitation of aerial vehicles not yet exist. In the second stage appear the norms that have become regulated air transport), Soviet (characterized by increased attention of the state on the development of the aviation industry, as evidenced by the numerous edition of the air code. With the development of technology and improved legal tools fly) and modern period.

The attention is focused on the fact that currently the legal basis for the functioning of aviation transport in Ukraine in addition to the Air code is a significant number of legal acts grouped according to subject of legal regulation: acts zagalnoosvitnioi" character, containing rules on air transport; regulatory-legal acts of a special nature, which directly regulate the functioning of air transport; acts of other branches of law containing the rules regarding the operation of air transport; acts of a subsidiary nature.

Keywords: air transport, legislation, normative legal act, air law, the air code, or historical period.

Головіна О.В.

кандидат історичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 94(477)“19/20”

РОСІЙСЬКА ПРАВА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ ст. ЯК ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто становлення національної та політичної ідентичності в Україні в історичному дискурсі, існування подвійних ідентичностей у колективній та індивідуальній свідомості українців на початку ХХ ст., проблему вибору ідентичностей у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: українська національна ідентичність початку ХХ ст., політична ідентичність, подвійні ідентичності, проблема ідентичності у сучасній Україні.

Постановка проблеми. У дослідженні розглянуто трансформацію правої російської ідеології від монархізму до націоналізму як ідеологічної передумови політичних процесів в Україні початку ХХ ст. та сьогодення. Вивчення даної проблематики має велике значення для подальшого розв'язання історико-політичних аспектів політичних процесів початку ХХ ст. та їх ідеологічних передумов, а також для розуміння сучасних політичних процесів.

Проблема національної та політичної самоідентифікації громадян України постає надзвичайно актуальною і невідкладною в контексті формування модерної української нації європейського типу. Пошуки ідентичності у сучасній Україні та наукове осмислення даного кола питань диктується нагальними потребами українського суспільства – необхідності консолідації нації та захисту суверенітету та цілісності держави. Адже процеси завершення державо- і націєтворення нерозривно пов'язані із процесами формування спільної ідентичності громадян України. А саме: поступ у визначенні національної та політичної ідентичності стає рушієм у формуванні нових структур свідомості, оновленої ментальності української нації в її духовно-культурній суверенності та політичній єдності.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто проблематику трансформації офіційної загальноімперської правої ідеології від монархізму до націоналізму, засадами якої була ідеологічна тріада «православие – самодержавие – народность», як ідеологічні передумови політичних процесів в Україні початку ХХ ст. та сьогодення. Вивчення означеної проблематики має велике значення для дослідження політичних процесів початку ХХ ст. та їх ідеологічних передумов для розуміння сучасних політичних процесів та політичних органі-

зацій, що діяли в Україні у період 1905 – лютий 1917 р.: від чорносотенних союзів до створених у 1908 р. організацій російських націоналістів.

Для всебічного розуміння складних соціально-політичних процесів, що відбуваються в сучасній Україні, необхідно дослідити їх історичні передумови, оскільки дослідження особливостей формування національної та політичної ідентичності на українських землях неможливе поза історичним дискурсом, що у межах даної розвідки охоплює період із початку ХХ ст.

Формування понятійного апарату – одне із завдань історичних досліджень. Проаналізувавши зміст понять «чорносотенний» та «монархічний», можна дійти висновку, що ці поняття не є тотожними, оскільки монархізм, як політична ідеологія, становить складний комплекс течій різних ступенів радикальності: від поміркованих до екстремістських, що не визнавали ніяких обмежень монархічної влади та готові були захищати традиційний устрій будь-якими засобами.

Розглянувши різні точки зору на використання термінології у роботах сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, можна зробити висновок про доцільність використання при вивченні правих, тобто таких, що виступають за *status quo*, політичних об'єднань такого термінологічного апарату:

– поняття «монархічний» є загальним для ідеологічних напрямів та рухів, що формувалися у Російській імперії упродовж ХІХ та склалися у цілісну систему на початку ХХ ст., були спрямовані на підтримання, збереження та зміцнення існуючого монархічного ладу; поняття «консервативний» є родовим по відношенню до поняття «монархічний» та може використовуватися як узагальнююче;

– поняття «правомонархічний», «охоронний», «реакційний» є нейтральними за змістом та можуть використовуватися як тотожні для означення політичних рухів та течій в Україні та в цілому на території Російської імперії. Їх посилення пов'язано із небезпекою освяченому традицією та владою установленому ладу на початку ХХ ст.: у 1905–1907 рр. російській самодержавній владі загрожували революційні сили, а після придушення революційних виступів головною загрозою стає український національний рух;

– поняття «чорносотенний», «крайне правий», «чорносотенно-монархічний» є тотожними та використовуються до позастанових об'єднань радикальної спрямованості та відповідного руху, представники якого припускали використання будь-яких засобів для захисту та збереження існуючого традиційного устрою;

– «російський націоналістичний» – це напрям консервативного руху, що виник на території України у період загрози територіальній цілісності Російській імперії та загострення відцентрових (сепаратистських) тенденцій.

У дослідженні розглянемо праву загальноімперську ідеологію: від монархізму до російського націоналізму, як передумову політичних процесів на території України на початку ХХ ст., наслідки яких спостерігаються у політичних процесах сьогодення, оскільки ідеологічні чинники значною мірою визначають та обумовлюють вектор державотворчого і політичного процесів.

В історичних умовах розвитку українського народу формування національної та політичної української свідомості значно ускладнювалося. За несприятливих обставин для національного розвитку українського народу, передусім масової денационалізації вищих, найбільш освічених і впливових прошарків українського суспільства, в українського населення формувалися подвійні (іноді і потрійні) ідентичності. Феномен множинної ідентичності був типовим явищем, притаманним імперіям XIX ст. Подвійні ідентичності у суспільній свідомості українців: як колективній, так і індивідуальній, були на початку XX ст. звичайним та розповсюдженим явищем.

Додатковою причиною існування подвійної політичної лояльності було створення у Російській імперії певної суспільно-економічної ситуації, що майже унеможлиблювала відкрите протистояння системі монархічної державної влади. Феномен подвійної політичної лояльності та пов'язану з ним подвійну національну самоідентифікацію української інтелігенції розглянуто у монографії І. Гирича, присвяченій українській суспільно-політичній думці середини XIX – початку XX ст. у Наддніпрянській Україні [1]. Отже, досліджуючи процеси формування національної та політичної ідентичностей у населення українських земель на початку XX ст., необхідно зважати на особливості формування національної української самоідентифікації та враховувати складність етнополітичних процесів, що мали поширення саме на території України.

Як зазначає В. Любченко, особливістю правого руху на території України була участь у ньому етнічних українців – вагомий відсоток становили етнічні за походженням українці й серед представників російських націоналістичних партій, які відповідно до тогочасної офіційної доктрини про єдність російського народу самоідентифікували себе як росіяни («русские»). Як зазначає В. Любченко, позиція російських націоналістичних організацій в українському питанні – це одночасно й позиція політично активних етнічних українців – представників вищих верств суспільства, які повною мірою використовували переваги, що їх надавала їм офіційно визнана належність до панівної в імперії нації [3].

Політична ідеологія, відбиваючи політичні відносини, включає систему поглядів, ідей, цінностей, теорій, в яких знайшли відображення інтереси політичних суб'єктів, цілі, завдання, методи, засоби політичної діяльності.

Трансформація охоронної ідеології від монархічної до націоналістичної пов'язана зі змінами у соціально-політичному житті Російської імперії початку XX ст. та безпосередньо на території України. Праві політичні течії та рухи у загальному значенні визначаються як такі, що спрямовані на підтримання, збереження та зміцнення існуючого ладу. Піднесення крайнє правої ідеології у різноманітних проявах відбувається тоді, коли освяченому традицією та владою усталеному ладу загрожує небезпека. Саме така ситуація склалася у Російській імперії на початку XX ст.: існуючому устрою у 1905–1907 рр. були протиставлені революційні сили, а згодом – український національний рух.

Загострення національного питання у роки першої російської революції та національно-визвольні рухи, що охопили територію Російської імперії, та насамперед Україну, призвело до активізації правих сил та їх консолідації на основі російського націоналізму. Загроза існуючому ладу змусила ідеологів монархізму шукати нову ідею, що змогла б згуртувати своїх прихильників. Саме такою ідеєю, що об'єднала представників панівного табору за нових умов, став російський націоналізм.

На зміну застарілій та дискредитованій непопулярними заходами під час загрози для існуючого ладу системі чорносотенних організацій була запропонована нова ідеологія – великоросійського націоналізму, – що мала згуртувати навколо себе прихильників збереження російської державності та зміцнення влади російського монарха на ідеологічних засадах «самодержавие – православие – народность».

Унаслідок занепаду чорносотенних організацій доби першої російської революції виникла нагальна потреба у створенні політичних партій, які стали б виразниками оновленої охоронної ідеології. Ці об'єднання за своїм соціальним складом не мали базуватися на широких народних масах, були створені без залучення «народних низів», бо сила такої партії полягала не стільки у масовості, скільки в її ролі у політичному житті країни, насамперед, у Державній думі. Таким чином, на початок 1908 р., коли революційне піднесення змінилося періодом реакції, стало зрозуміло, що необхідні об'єднання, які б дали російському народу національну ідею.

Таким чином, у російській правій ідеології початку ХХ ст. доцільно виділити дві складові: монархічний рух, що виник як реакція на загрозу самодержавному ладу, російський націоналізм, як поміркований напрямок, що прийшов на зміну правомонархічному – чорносотенному руху. У цих напрямках правої російської ідеології можна виділити спільне та виокремити відмінності.

Російський націоналізм, як доктрина, формувався у межах монархічної ідеології. Виникнення та існування російського націоналізму було неможливим без ідеологічних монархічних засад. На початку ХХ ст. в Україні, як частині Російської імперії, панівною була монархічна, охоронна ідеологія, в основі якої була уваровська тріада «самодержавие – православие – народность».

Ідеологія російського монархізму мала чітку, що складалася століттями, структуру, складовими якої були: ідея «споконвічності», «історичності», монархічних начал для Росії; ідея «надкласовості» самодержавної влади та її народного начала; ідея єдності царя з народом.

Самобутність російської державності, її відмінність від західних та східних деспотій доводилася на основі аргументації правого крила слов'янофілів про відмінність історії Росії від історії західноєвропейських держав. Якісно нового змісту теорія самобутності історичного розвитку Росії набула після поразки Росії у російсько-японській війні 1904–1905 рр. і революційних подій 1905–1907 рр. У середовищі інтелігенції поживавився процес пошуку ідей,

які б визначили вектор історичного розвитку Росії: захід чи схід.

Досліджуючи складові монархічної ідеології, можна дійти висновку про те, що уваровська тріада «самодержавіе – православіе – народність» залишалася пануючою в охоронній ідеології самодержавства. Принцип націоналізму, що згодом виділився як окремий, є трансформованим до нових умов принципом «народності». Таким чином, можна зробити висновок, що монархічні та російські націоналістичні політичні організації були виразниками охоронних ідей у Російській імперії та, зокрема, на Україні. Ідеологічними передумовами діяльності правих політичних партій та організацій були правомонархічна ідеологія та російська націоналістична ідеологія, які доцільно розглядати як два напрямки єдиної консервативної ідеологічної течії – російського монархізму.

Існування подвійних лояльностей та ідентифікацій українців початку ХХ ст. та вплив цих факторів на формування свідомості сучасних українців викликали коло проблем, що потребують розгляду:

- умови формування національної та політичної української ідентичності, ідентичностей в Україні;
- проблема існування подвійних ідентичностей у колективній та індивідуальній свідомості українців початку ХХ ст.;
- вплив подвійних ідентичностей у суспільній свідомості на вибір ідентичностей у сучасній Україні;
- проблеми пошуку ідентичності у сучасній Україні.

Висновки. Наявність подвійних ідентичностей у суспільній свідомості у минулому впливає на вибір ідентичності у сучасній Україні. Досить часто спостерігається подвійна російсько-українська ідентичність, тому сьогодні перед громадянами України стоїть важкий і довгий шлях пошуку ідентичності, адекватної етнополітичній ситуації в Україні. Таким чином, однією з причин кризи національної ідентичності є приналежність громадян України до різних соціально-культурних традицій, що виражається у наявності у світогляді взаємовиключних установок.

Проблема національної та політичної самоідентифікації громадян України постає надзвичайно актуальною і невідкладною в контексті формування модерної української нації європейського типу. Пошуки ідентичності у сучасній Україні та наукове осмислення даного кола питань диктується нагальними потребами українського суспільства – необхідності консолідації нації та захисту суверенітету та цілісності держави. Адже процеси завершення державо- і націєтворення нерозривно пов'язані із процесами формування спільної ідентичності громадян України. А саме: поступ у визначенні національної та політичної ідентичності стає рушієм у формуванні нових структур свідомості, оновленої ментальності української нації в її духовно-культурній суверенності та політичній єдності.

Бібліографічні посилання

1. Гирич І. Б. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / І. Б. Гирич. – К. : Укр. письменник, 2014.
2. Грушевський М. З біджучої хвилі: статті і замітки на теми дня. 1905–1906 / М. Грушевський. – К., 1906 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBizhXvyli.html>
3. Грушевський М. На руїнах / М. Грушевський // З біджучої хвилі : статті і замітки на теми дня. 1905–1906 / М. Грушевський. – К., 1906 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1906/ZBizhXvyli/NaRujinax.html#Line23>
4. Любченко В. Б. Проблема національної самоідентифікації етнічних українців – учасників російського націоналістичного руху в Наддніпрянській Україні (1908–1914 рр.) / В. Б. Любченко // Укр. іст. зб. – К. : Інститут історії України НАН України, 1997. – № 1. – С. 184–201.

Головина О.В. Российская правая идеология в Украине в начале XX в. как предпосылка современных политических процессов. Рассмотрено становление национальной и политической идентичности в Украине в историческом дискурсе, существование двойных идентичностей в коллективном и индивидуальном сознании украинцев в начале XX в., проблема выбора идентичностей в современном украинском обществе.

Ключевые слова: украинская национальная идентичность начала XX в., политическая идентичность, двойные идентичности, проблема идентичности в современной Украине.

Golovina O.V. Russian right ideology in Ukraine early in XX century as precondition of contemporary political processes. The research studies the development of the national and political identity in Ukraine in a historical discourse, the existence of dual identities in the collective and individual consciousness of the Ukrainians in the early twentieth century, the problem of choice of identities in the contemporary Ukrainian society.

Keywords: Ukrainian national identity in the early twentieth century, political identity, dual identities, the problem of identity in contemporary Ukraine.

Надійшла до редакції 23.06.2016

Нестерцова-Собакарь О.В.
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)
УДК 342.7 (477) «19 – 055.2»

ЖІНОЧА ПОЧАТКОВА ТА СЕРЕДНЯ ОСВІТА: ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розкрито правові основи функціонування жіночої початкової та середньої освіти на українських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Всебічне використання історичного досвіду дало можливість виділити суттєві чинники становлення руху жінок за рівноправ'я та отримання повноцінного права на освіту. Доведено, що жіноча освіта була важливим рушієм на шляху до цього рівноправ'я незалежно від державної та етнічної належності.

Ключові слова: жінка, правове становище, українські землі, освіта, права, обов'язки, початкова освіта, середня освіта.

Постановка проблеми. У системі цивільних прав і свобод одним з головних є право громадян на освіту. Серед соціальних реформ, що відбулися після відміни кріпацтва, провідне місце посідали реформи у сфері освіти населення. Відкриття земських, думських, міських реальних єпархіальних училищ, встановлення всестанового характеру початкової школи, збільшення кількості вищих і професійних навчальних закладів відігравали прогресивну роль в економічному і культурному розвитку суспільства.

Буржуазному світогляду відповідало гасло рівності усіх перед законом. Право жінок на освіту було частиною цих вимог. Революціонери-демократи пропагували ідеї політичної і соціально-економічної рівності чоловіків і жінок, роз'яснювали, що право жінок на освіту – нерозривна частина жіночого питання, питання про їх політичні і цивільні права. У будь-якому аспекті вивольний рух у суспільстві мав складовою боротьбу за рівноправ'я жінок. А жіноча освіта була важливим рушієм на шляху до цього рівноправ'я незалежно від державної та етнічної належності. Вимоги до надання жінкам права на освіту підтримувалися передовими вченими країни: І.М. Сеченовим, М.І. Пироговим, П.Ф. Лесгафтом, С.П. Боткіним, К.М. Бестужевим-Рюмінім та ін.

Водночас до реального рівноправ'я було ще далеко. Царський уряд намагався принизити значення громадського руху, що розвивався, стосовно захисту прав жінок. У дворянсько-буржуазній періодиці та літературі поширювалася думка, нібито у країні не існує жіночого питання, яке мало місце в

Америці, Англії, оскільки центр тяжіння цього питання для російської жінки полягає нібито не в її цивільних або політичних правах, а перш за все у праві жінок на освіту, що нібито питання про жіночу освіту є абсолютно самостійним питанням, незалежним від успіхів у сфері емансипації жінок [1, с. 1, 10].

Боротьба передової громадськості за права жінок відіграла величезну роль у розвитку руху за жіночу освіту, стимулювала суспільно-педагогічний рух середини 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. В умовах переважної неписьменності населення, і ще більшої серед жіноцтва, особливого значення набув рух за жіночу початкову освіту як фундамент усієї освітянської будови.

Отже, метою статті є визначення особливостей правових основ функціонування жіночої початкової і середньої освіти на українських землях у складі Російської й Австро-Угорської імперії.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать цифрові дані, зрушення у справі початкової школи почалися ще в дореформений період, одразу після приходу до влади Олександра II. Лише за 1856–1864 рр. у Російській імперії число початкових шкіл збільшилося більше ніж учетверо, кількість учнів зросла у 2,3 раза, а учениць – у 5 разів, досягши 18 % від кількості усіх, хто навчався.

Царський уряд після багаторічного обговорення проєктів Міністерства народної освіти 14 липня 1864 р. затвердив «Положення про початкові народні училища» [2, с. 226], встановив нову систему керівництва початковою освітою, остаточно ліквідував систему управління навчальними закладами, введеною статутами 1804 і 1828 рр. Питання про загальне початкове навчання було обійдене.

На Україні Положення було обов'язковим для Харківського, Одеського, Київського учбових округів, а також для Чернігівської та Полтавської губернії. Згідно з Положенням, до початкових народних училищ було віднесено навчальні заклади відомств: Міністерства народної освіти у містах, посадах та селах, що утримуються за рахунок місцевих товариств і частково за рахунок казни та пожертвувань приватних осіб, та початкові училища, що засновуються приватними особами різного звання; державних маєтностей, удільного та гірного, а також громадські училища; духовного – церковнопарафіяльні училища; а також усі недільні школи ремісничого та робітничого станів як для жіночої, так і чоловічої статі.

Для управління початковими народними училищами створювалися губернські та повітові ради, звіти яких повинні були надаватися попечителям учбових округів [3, с. 91]. Ради училищ ухвалювали рішення про організацію і закриття народних училищ, займалися призначенням і звільненням вчителів і т.п. [4, с. 23]. Положення 1864 р. так визначало головну мету початкових народних училищ: «стверджувати в народі релігійні та моральні поняття та розповсюджувати початкові корисні відомості» [5, с. 13]. Що стосується жінок, то в Положенні було зазначено: «У початкових народних училищах можуть навчатися діти обох статей там, де немає можливості мати окремі училища чоловічі і жіночі» [6, с. 23].

Уряд прагнув не допускати проникнення в початкові училища неблагонадійних у політичному аспекті вчителів. 26 травня 1869 р. було прийнято закон «Про запровадження народних зразкових училищ у деяких губерніях і їх урядове фінансування» [7, с. 138]. У 1874 р. він був поширений і на Україну. 4 липня 1875 р. для училищ такого типу було затверджено тимчасову інструкцію, що проіснувала майже без змін до 1917 р.

Училища відкривалися за умови, якщо земства, приватні товариства або фізичні особи забезпечували їх ділянкою землі, утримували технічний персонал і брали участь у оплаті праці педагогів. У початкових училищах діти вивчали Закон Божий, російську мову (в тому числі в українських губерніях, де чужа мова давалася і хлопчикам, і дівчаткам важко), а у позаурочний час – гімнастику і ремесла для хлопчиків і рукоділля для дівчаток.

Після реформи міського самоврядування 1870 р. з'явилися доступні для більш широких верств населення міські початкові чоловічі та жіночі училища (школи), утримувані за кошт міських громад. Власниками міських училищ могли виступати як уряд, так і органи земського та міського самоврядування, станові установи, приватні особи. Спочатку вони були однокласними і багатокласними. З липня 1912 р. міські училища почали перетворюватися у вищі початкові училища з чотирирічним курсом навчання на базі однокласного початкового училища [8, с. 60].

Особливе місце в системі початкових народних шкіл, де навчалися дівчата, посідали навчальні заклади, що перебували у віданні Святійшого Синоду. 13 червня 1884 року Олександр III затвердив «Правила про церковнопарафіяльні школи», призначені для релігійного виховання дітей. Церковнопарафіяльні школи набули достатньо широкого розповсюдження. У загальноросійському масштабі в системі початкової освіти їх частка становила майже 50 % [9, с. 8]. На Україні в руках церкви знаходилося 48 % шкіл [10, с. 434].

Значно поступалися церковні школи земським і за обсягом навчання жіночої частини населення, хоча залученню дівчаток в церковно-приходські школи керівництво духовного відомства надавало особливу увагу. На його думку, навчання дівчаток у церковно-приходських школах мало дуже важливе значення, тому що дівчатка – майбутні матері сімейств і на них служителі церкви можуть цілком розраховувати як на своїх вірних помічниць і союзників у справі підтримки в народі моральності й впливу православної церкви.

Важливу роль у жіночій освіті другої половини ХІХ ст. відігравали жіночі недільні школи. Однією з перших була відкрита 31 січня 1860 року в будинку другої гімназії Києва недільна школа Нельговської [3, с. 91]. На початку 1860 року у Ніжині була відкрита недільна школа для жінок. У цей же період відкриваються недільні школи у Житомирі [3, с. 97–98], а також (з ініціативи жінок купецького стану) недільна школа при жіночій Фундуклеївській гімназії на Подолі у Києві.

Політика уряду стосовно жіночих недільних шкіл характеризувалася жорстким контролем за змістом навчання та офіційним поділом шкіл на чо-

ловічі та жіночі. Вимагалось, щоб у жіночих недільних школах не були "...засновниками та розпорядниками молоді люди всякого роду служби та звання, але вельми бажано, щоб такими були завжди особи жіночої статі" [3, с. 96].

У 1891 р. недільні школи були вилучені з підпорядкування Міністерства освіти і передані Духовному відомству. На чолі їх мали стояти священики. Навчання робітників понад програми початкової школи загрожувало закриттям школи і зняттям з роботи педагога. Тому викладання часто велося напів-легально.

Проте при такому досить інтенсивному зростанні жіночої початкової освіти залучення жіночої частини населення країни до початкової школи залишалося, як і раніше, надто низьким – 1,3 %, а серед дівчаток шкільного віку, від 7 до 14 років, учениці початкової школи складали 6,4 % [11, с. 484]. Дещо покращилася ситуація до 1900 р. У цей час загальне число дівчаток, що навчалися в початковій школі, складало близько 25 % від загальної кількості тих, хто в них навчався (831544 дівчаток з 3801113). У вказаних школах мали нагоду вчитися: у містах – 1/6 дівчаток шкільного віку, в селах – 1/20 частина дівчаток. За 40 років (1861–1900) число початкових шкіл у Російській імперії зросло більш ніж в 10 разів, кількість дівчаток, що навчалися, – в 22 рази. Їх питома вага серед учнів початкової школи зросла більш ніж в 2,5 раза.

Розвиток жіночої початкової освіти на українських землях у складі Російської імперії був чинником і умовою становлення жіночої середньої освіти. До середини XIX ст. середня жіноча освіта в Російській імперії, у тому числі і в Україні, була представлена незначною кількістю інститутів шляхетних дівць – закритих жіночих навчальних закладів, що мали суто становий характер і готували дівчат-дворянок до сімейного та світського життя.

Згідно з «Положенням про жіночі училища відомства Міністерства народної просвіти» від 10 травня 1860 р., в містах відкривалися середні жіночі училища. Вони були поділені на училища 1-го розряду (що наближалися до курсу гімназій) та училища 2-го розряду (відповідні курсу повітових училищ). Вони відкривалися в тих містах, громадськість яких виділяла кошти на їх створення. Асигнування з державної казни були незначними.

Зростаюча потреба у безстанових жіночих навчальних закладах та її усвідомлення широкою громадськістю знайшли відображення в активній діяльності представників різних станів щодо збору коштів для відкриття жіночих навчальних закладів у різних губерніях. Так, 26 серпня 1860 року в Полтаві було відкрито жіночу гімназію першого розряду, де у січні 1861 року навчалось 190 дівчат [12, с. 293–294].

Перші жіночі гімназії належали до відомства імператриці Марії, а пізніше – Міністерства народної просвіти. На Україні перші жіночі гімназії виникли після Полтавської: у 1865 р. – в Чернігові, 1868 р. – в Одесі, 1872 р. – у Харкові, 1876 р. – у Кременчуці, 1877 р. – в Ромнах, 1878 р. – у Лубнах. На перше січня 1890 року в Харківському навчальному окрузі було 19 міністерських гімназій, в Одеському – 17, у Київському – 13 [12, с. 293–294].

Приватні жіночі заклади (з правами державних) виникали з пансіонів. Вони дотримувалися правил і програм, встановлених Міністерством народної освіти. 1890 р. у Харкові було 5 приватних гімназій та по одній у Києві і Одесі.

Одним з перших виступів, який проголосив необхідність жіночої освіти, була стаття М.І. Пирогова «Питання життя», що була опублікована в журналі «Московська збірка» в липні 1856 р. і поклала початок розвитку суспільного педагогічного руху 60-х рр. XIX ст. Він уперше заявив, що освіта і виховання жінок вимагає великих змін [13, с. 168]. Виступ М.І. Пирогова викликав великий суспільний резонанс і був широко підтриманий передовою російською громадськістю. Реформи жіночої освіти стали невідкладними і необхідними.

«Положення про жіночі гімназії й про гімназії Міністерства народної освіти» від 24 травня 1870 р. суттєво обмежувало громадський вплив на жіночі середні навчальні заклади. Практично нанівець було зведено роль піклувальної ради, а педагогічна втратила право визначати обсяг предметів і підручники та навчальні посібники. Були затверджені перші загальнодержавні навчальні плани і програми жіночих навчальних закладів.

На перше січня 1890 року на Україні в Харківському учбовому окрузі діяло 19 міністерських гімназій, в Одеському – 17, в Київському – 13. Окрім міністерських, функціонували також приватні жіночі гімназії. Так, наприклад, у Харкові їх було 5, в Києві і Одесі – по одній [12, с. 293–294]. Збільшилася чисельність жіночих гімназій на початку XX століття.

Жіночі міністерські гімназії на початку XX ст. лише на півдні України були відкриті у Катеринославі, Маріуполі, Керчі, Бердянську, Євпаторії, Болграді; в Херсоні (дві), Одесі (шість), Миколаєві (дві), Ананьєві, Єлисаветграді (дві), Вознесенську, Новому Бузі. Крім цього, до 1917 р. у краї існувала досить розгалужена мережа приватних та громадських жіночих гімназій [14, с. 10].

Напередодні Першої світової війни було прийнято закон (підписаний Миколою II 1 липня 1914 р.) „Про зміну окремих узаконень про чоловічі та жіночі гімназії, прогімназії та реальні училища” [15]. Ним, зокрема, започатковувалися попечительські ради у приватних чи частково державних середніх навчальних закладах. Вони мали досить широкі повноваження: обирати кандидатів на посади директорів гімназій та прогімназій, інспекторів, наглядачів тощо; наглядати за збереженням майна; визначати розмір оплати за навчання; подавати пропозиції попечителеві учбового округу щодо вдосконалення навчального процесу, зміни структури навчального закладу тощо [15].

Духовне відомство, поруч із початковими, мало і середні навчальні заклади – єпархіальні училища, що відкривалися з дозволу Синоду і мали, за статутом 1868 р., «...викликати і виховати в дітях відданість престолу і Вітчизні» [16, с. 52]. З кінця 60-х рр. XIX ст. в єпархіальні училища приймалися не тільки діти духівництва, але також діти інших станів, для них була встановлена подвійна платня [4, с. 137].

Особи, які закінчили єпархіальні училища, одержували право викладання в початкових народних і церковнопарафіяльних школах. Для педагогічної практики вихованок при єпархіальних училищах відкривалися початкові

школи різних типів (церковнопарафіяльні, недільні і т.п.) До 1889 р. такі школи були започатковані при 23 єпархіальних училищах [4, с. 224]. Постали питання про термінове укомплектування новостворених народних училищ вчительськими кадрами. Між тим наприкінці XIX ст. питання про підготовку педагогічних працівників, передусім жіночої статі, остаточного розв'язання не знайшло. 23 серпня 1903 р. Міністерство народної освіти дозволило викладання усіх предметів у початкових народних училищах особам, які склали іспит на звання домашнього вчителя [17].

Для визначення правових характеристик жіночої освіти на українських землях у складі Російської імперії звернімося до цих моментів у правовому становищі українських жінок в Австро-Угорщині. У другій половині XIX ст. було введено нову систему освіти, зокрема, після реформи шкільництва і заведення загального шкільного навчання в 1860-х рр. народні школи нижчого типу (в селах) були мішані, вищі (організовані в містах) були поділені на школи для дівчат і хлопців. Через те що в Галичині міські школи майже виключно були польськими, українська громадськість заснувала в містах кілька приватних початкових шкіл, в тому числі й жіночих (наприклад, дівочу початкову школу ім. Тараса Шевченка у Львові 1898 р.).

Початками середньої жіночої освіти в Галичині були польські приватні ліцеї з 6 роками навчання, в яких вчилися й українки. Першою українською школою такого роду був ліцей, що здобув широку популярність, заснований завдяки єпископу К. Чеховичу в Перемишлі в 1890-х рр. Перші приватні гімназії для дівчат з польською мовою постали тоді ж у Львові. Перша українська була відкрита 1906 р. у тій же столиці Галичини. На Буковині дівчата навчалися разом із хлопцями в українських гімназіях в Чернівцях, Винниці і Кіцмані. Більша кількість українок вчилася в учительських семінаріях [18, с. 690–691].

Висновок. Таким чином, процеси становлення початкової й середньої освіти та формування відповідної правової бази проходили паралельно на українських землях у складі Російської й Австро-Угорської імперії, однак суттєвою перевагою других була поява українських національних навчальних закладів. Отже, жіноча початкова та середня освіта на Галичині та Буковині відігравала дещо більшу роль для формування не стільки правового статусу, скільки правової свідомості жінки на українських землях саме як української жінки. Самим життям неупинно формувався новий соціальний статус жінки, зокрема української, і це вимагало не лише відповідного правового закріплення, а й забезпечення необхідних організаційно-правових засад освіти, зокрема початкової та середньої.

Бібліографічні посилання

1. Зинченко Н. Е. Женское образование в России : ист. очерк / Н. Е. Зинченко. – СПб., 1901.
2. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения : в 10 т. – СПб., 1865. – Т. 3. : Царствование императора Александра II, 1855–1864.
3. Ушинский К. Д. Собрание сочинений / К. Д. Ушинский ; гл. ред. А. М. Еголин. –

М. ; Л., 1948. – Т. 3 : Педагогические статьи, 1862–1870 гг.

4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А. И. Пискунов. – М., 1976.

5. Ососков А. В. Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917) : учеб. пособие / А. В. Ососков. – М., 1982.

6. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России (до Великой Окт. соц. революции) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / сост. и автор вводных очерков С. Ф. Егоров. – 2-е изд., перераб. – М., 1986.

7. Константинов Н. А. Очерки по истории начального образования в России / Н. А. Константинов. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1953.

8. История русской педагогики с древнейших времен до Великой пролетарской революции / под ред. С. А. Каменева ; сост. Н. А. Желваков. – М., 1936. – Ч. 2.

9. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX века / В. З. Смирнов. – М., 1954.

10. История Украинской ССР : в 10 т. – К., 1983. – Т. 4 : Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.).

11. Россия в конце XIX в. / под ред. В. И. Ковалевского. – СПб., 1900.

12. Ливрон В. Женские учебные заведения / В. Ливрон // Статистическое обозрение Российской империи. – СПб., 1875.

13. Тишкин Г. А. Женский вопрос в России, 50–60-е гг. XIX в. / Г. А. Тишкин. – Л., 1984.

14. Бобров В. В. Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій півдня України у XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Заг. педагогіка, іст. педагогіки та освіти” / В. В. Бобров. – К., 1998.

15. Об изменении некоторых узаконений о мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах : Высоч. утв. 1 июля 1914 г. одобр. Гос. Советом и Гос. Думой закон // Державний архів Харківської області. Ф. 646 : Харківська гімназія для дівчат і хлопчиків Неверової К. Г., оп. 1, спр. 1 Циркулярные распоряжения и другая переписка, арк. 212–213, 212 а, 212 зв.

16. Устав епархиальных женских училищ. – Пенза, 1880.

17. Письмо Министерства народного просвещения попечителю Киевского учебного округа. 23 августа 1903 г. // Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. 707 : Управление попечителя Киевского учебного округа, оп. 227, спр. 8. Положение об учителях и учительницах рисования и черчения, арк. 43.

18. Жіноча освіта // Енциклопедія Українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Перевид. в Україні. – К., 1994. – Т. 2. – С. 689–691.

Нестерцова-Собакаръ А.В. Женское начальное и среднее образование: правовые основы функционирования на украинских землях во второй половине XIX – в начале XX в. Раскрыты правовые основы функционирования женского начального и среднего образования на украинских землях во второй половине XIX – начале XX века. Всестороннее использование исторического опыта позволило выделить существенные факторы становления движения женщин за равноправие и получения полноценного права на образование. Доказано, что женское образование было важным двигателем на пути к этому равноправию независимо от государственной и этнической принадлежности.

Ключевые слова: *женщина, правовое положение, украинские земли, образование, права, обязанности, начальное образование, среднее образование.*

Nestertsova-Sobakar’ O.V. Female primary and secondary education: legal framework of functioning in the Ukrainian lands in the second half of XIX – early in XX century. The article considers the legal bases of functioning of female primary and secondary

education in the Ukrainian lands in the second half of XIX – early XX century. Full use of historical experience, allowed us to identify significant factors affecting the development of women's movement for equal rights and receive equal rights to education. It is proved that female education was an important vehicle towards this equality regardless of state and ethnicity. The best public struggle for women's rights has played a huge role in the development of the movement for women's education, which stimulated public-education movement of the mid 50's – early 60-ies of the XIX century In the conditions of the overwhelming illiteracy of the population, and even greater among women, particular importance is given to the movement for women's primary education as the Foundation of the whole educational structure. The processes of formation of primary and secondary education and the formation of an appropriate legal framework took place in parallel on the Ukrainian lands within the Russian and Austro-Hungarian Empire, however, a significant advantage of the second was the emergence of Ukrainian national training institutions. So, women primary and secondary education in Galicia and Bukowina played a somewhat greater role for the formation of not so much the legal status, legal consciousness of many women in the Ukrainian lands as Ukrainian women. Relentless was formed by the new social status of women, in particular Ukrainian, and this required not only the relevant legislation but also establishing appropriate organizational and legal basics of education, namely primary and secondary.

Keywords: *women, legal status, Ukrainian land, education, rights, obligations, primary education, secondary education.*

Надійшла до редакції 19.05.2016

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 341.0

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ АКТІВ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до класифікації правових актів. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації волевиявлення право-дієдатних суб'єктів права, а також обґрунтовано ряд нових підходів до поділу категорії «правовий акт» на основі таких критеріїв, як суб'єкти волевиявлення, юридичні наслідки, сфера їх буття, ступінь ефективності та ставлення до них з боку громадянського суспільства.

Ключові слова: *правовий акт, нормативно-правовий акт, акт застосування норм права, акт тлумачення норм права, акт безпосередньої реалізації норм права, легітимний правовий акт, нелегітимний правовий акт.*

Постановка проблеми. Нагальна потреба пізнання правового акта як однієї з форм буття права та самостійного явища правової дійсності в усій багатоманітності його проявів вимагає розробки науково обґрунтованих під-

ходів до класифікації однойменної категорії. На існуванні цієї проблеми зробив наголос вітчизняний правник М. Цвік. У своїй науковій праці «Про систему юридичних актів» учений, зокрема, зауважив: «На жаль, і досі не встановлено вплив на теорію юридичних актів загальних положень юридичної науки, відсутня класифікація актів, не проведено аналіз їх окремих видів, не встановлено принципів їх розмежування. Питання про систему юридичних актів багато в чому підміняється дослідженням різних аспектів системи права» [5, с. 15].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на наведене вище судження М. Цвіка про відсутність класифікації юридичних актів, зазначена теоретична проблема не нова для правової доктрини. Вагомий внесок у її розробку зробили такі фахівці у галузі загально-теоретичної юридичної науки як С. Алексєєв, П. Рабінович, О. Скакун та ін. Водночас її не можна вважати остаточно вирішеною через обмеженість підходів до видової диференціації правових актів і їх недосконалість.

При підготовці цієї статті автор поставив за мету уточнити існуючі та запропонувати ряд нових підходів до класифікації правових актів.

Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання такого загальнонаукового методу пізнання, як аналіз. З огляду на визначену мету дослідження та його предмет, методологічне значення мають різні інтерпретації поняття «правовий акт», які у формі різних суджень знайшли своє відображення в сучасній юридичній літературі:

правовий акт (у широкому розумінні) – це волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що породжує юридичні наслідки;

правовий акт (у вузькому розумінні) – це забезпечене з боку держави та визнане легітимним з боку громадянського суспільства формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади, їх службових і посадових осіб, що має офіційний характер, здійснює справедливий з погляду домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на поведінку суб'єктів права і породжує юридичні наслідки, що відповідають принципу правопевності.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що науковці при дослідженні та висвітленні актуальних або традиційних питань теорії правових актів уживають такі юридичні терміни, як «правовий акт» і «юридичний акт». Автор обстоює тезу про те, що, незважаючи на початкові відмінності у смислових значеннях слів «правовий» і «юридичний», свідченням чого є їх етимологічний аспект, сучасна юридична наука має використовувати похідні від них терміни «правовий акт» і «юридичний акт» як синоніми, а однойменні поняття – як тотожні за своїм змістом та обсягом.

Огляд наукової та навчальної юридичної літератури за темою дослідження свідчить про те, що вченими обґрунтовано низку підходів до класифікації поняття «правовий акт». Так зокрема, О. Скакун диференціює правові акти за двома критеріями: 1) за формою вираження та 2) юридичною субор-

динацією. За першою підставою правник виокремила такі їх види:

- 1) письмовий (акт-документ);
- 2) усний (заяви, розпорядження, накази, вказівки);
- 3) конклюдентний (акт-дія) [4, с. 312].

За другим критерієм класифікує правові акти на такі:

- 1) нормативні, що регулюють певну сферу суспільних відносин і є загальнообов'язковими;
- 2) індивідуальні (ненормативні), що породжують права і обов'язки лише у тих конкретних суб'єктів, яким вони адресовані, у конкретному випадку;
- 3) інтерпретаційні (акти тлумачення норм права), що мають допоміжний характер і, як правило, «обслуговують» нормативні акти [4, с. 312].

Аналіз наведених вище підходів до поділу поняття «правовий акт» дозволяє зробити деякі уточнення як стосовно критеріїв для класифікації, так різновидів волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, що їх виокремила О. Скакун.

Будь-який предмет, явище або процес має свій зміст і належну йому форму. Немає змісту без форми, так само, як і немає форми без змісту. Водночас кожен предмет, явище або процес мають специфічний зміст і відповідну йому форму [2, с. 173].

У філософії під *формою* розуміють спосіб існування й вираження *змісту*, тобто певним чином упорядкованої сукупності елементів та процесів, що утворюють предмет. Поняття «форма» використовується також у значенні внутрішньої організації змісту, і в цьому розумінні проблематика форми отримує подальший розвиток у категорії «структура».

Будь-яке цілісне утворення з необхідністю має як свою зовнішню, так і внутрішню форму. *Зовнішня форма* – це вираження зовні цілісного утворення, що є чимось самостійним відносно змісту. *Внутрішня форма* – це структура, спосіб організації, певна упорядкованість частин цього цілого, що є складовою його змісту [2, с. 188–189].

Вищевикладені теоретичні положення щодо діалектичної категорії «форма» мають методологічне значення і з необхідністю вимагають уточнення критерію для класифікації правових актів. Вважаємо, що підставою для видової диференціації має стати саме зовнішня форма їх вираження.

Запропонований О. Скакун підхід до класифікації правових актів за юридичною субординацією узгоджується з інтерпретацією вченим досліджуваного нами поняття у його вузькому розумінні. Він суттєво обмежує обсяг категорії «правовий акт» множиною волевиявлень органів публічної влади, їх посадових і службових осіб і залишає поза увагою акти безпосередньої реалізації право-дієздатними суб'єктами своїх прав і обов'язків.

Не вирізняється методологічною коректністю і підхід до класифікації правових актів-документів, обґрунтований С. Алексеевим. Як підставу для їх видової диференціації правник використав залежність від того, які основні елементи правової системи вони (правові акти) виражають. На підставі цього вчений розрізняє такі їх види:

1) нормативні юридичні акти (акти правотворчих компетентних органів, які містять юридичні норми – основу механізму правового регулювання);

2) інтерпретаційні акти нормативного або індивідуального характеру (акти офіційного тлумачення, що містять правоположення, дотичні до нормативної основи механізму правового регулювання);

3) акти застосування права (державно-владні акти, що є виразом індивідуально-правової діяльності компетентних органів, які долучаються до механізму правового регулювання при виникненні правовідносин або при їх забезпеченні);

4) акти реалізації прав і обов'язків (договори, інші акти-документи, що є виразом автономних рішень окремих осіб, правомірні дії, що завершують дію механізму правового регулювання) [1, с. 199].

Аналіз наведеного вище підходу до класифікації правового акта також свідчить про його кореляцію із вузьким розумінням досліджуваної категорії, щоправда не за суб'єктами волевиявлення, а за формою зовнішнього вираження. Така форма є письмовою, зокрема, документальною.

На нашу думку, не вирізняється методологічною коректністю використана вченим як підстава для видової диференціації правових актів-документів їх залежність від того, які основні елементи правової системи вони виражають. Вказаний умовивід ґрунтується на судженні про те, що порівняльному правознавству, як галузі наукових знань, не відомий поділ структурних елементів правової системи на основні та неосновні.

З огляду на положення теорії правового регулювання, що мають відношення до його стадій і механізму в їх діалектичному взаємозв'язку, вважаємо доцільним і методологічно коректним використання як критерію для класифікації правових актів, причому не лише тих, які мають документальну форму, залежність волевиявлень право-дієздатних суб'єктів права як юридичних засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, від стадій правового регулювання. На стадії моделювання поведінки суб'єктів таким засобом є нормативно-правовий акт; на стадії тлумачення норм права – інтерпретаційно-правовий акт; на стадії застосування норм права – правозастосовний акт; і, нарешті, на стадії реалізації прав і обов'язків – акт безпосередньої реалізації норм права.

П. Рабінович поділ поняття «юридичний акт» здійснив за такими підставами:

а) за сферою обов'язковості – на нормативні (загальні) та індивідуальні (правозастосовні);

б) за характером регульованої діяльності – на поведінкові (регламентують фізичну поведінку) та роз'яснювальні (регламентують інтелектуальну діяльність);

в) за суб'єктами видання – на законодавчі, президентські, виконавчі, судові та ін.;

г) за способом зовнішнього вираження – на усні (вербальні), письмові (документальні), діяльнісні (конклюдентні);

д) за юридичною формою – на закони, укази, постанови, вирокі, рішення, ухвали, накази, інструкції тощо [6, с. 80].

Аналіз наведених вище підходів до класифікації правових актів дає підстави для таких висновків:

1) усі класифікаційні ряди, які виокремив автор, узгоджуються із вузьким підходом до розуміння поняття, що складає предмет дослідження;

2) термін «сфера» традиційно використовується в загальнотеоретичній юридичній науці у взаємозв'язку зі словосполученнями «суспільного життя» чи «правового регулювання». Що ж до різновидів правового акта, які за сферою обов'язковості виокремив автор, то, нашу думку, вони залежно від характеру правових приписів однаковою мірою можуть мати як імперативний (обов'язковий), так і диспозитивний характер;

3) вважаємо методологічно некоректним з погляду положень теорії правового регулювання виокремлення як самостійного різновиду за характером регульованої діяльності роз'яснювального правового акта, що, за задумом П. Рабіновича, регламентує інтелектуальну діяльність. Аргументом, який підтверджує цей умовивід, є така властивість предмета правового регулювання, як його здатність бути об'єктом зовнішнього контролю. Принагідно зазначити, що на існуванні цієї властивості наголошує і сам учений [3, с. 155], однак чомусь ігнорує її у запропонованому підході до класифікації юридичних актів;

4) розширення потребує класифікаційний ряд правових актів, який виокремив учений на основі використання суб'єктного критерію. На нашу думку, цей підхід до поділу досліджуваного поняття повинен ґрунтуватися на положеннях теорії правовідносин і, зокрема, видової диференціації їх суб'єктів.

У контексті питання, що вирішується нами, найбільш продуктивною є ідея про виокремлення двох різновидів суб'єктів правовідносин: індивідуальних і колективних. До першого відносять індивідів (фізичних осіб). Зважаючи на їх конституційно-правовий правовий статус розрізняють: а) громадян держави; б) іноземців (громадян інших держав); в) біпатридів (громадян двох держав); г) апатридів (осіб без громадянств). Обсяг поняття колективних суб'єктів правовідносин складають: а) організації та об'єднання (юридичні особи) – державні органи, підприємства та установи, а також недержавні організації, підприємства, установи, політичні партії; б) соціальні спільноти – народ (нація), територіальні громади (за адміністративно-територіальними одиницями, виборчими округами тощо), трудові колективи.

З огляду на наведену вище диференціацію суб'єктів правовідносин, а також широкий підхід до розуміння поняття «правовий акт», можна запропонувати таку класифікацію категорії, що складає предмет розгляду, за суб'єктами волевиявлення:

1) правові акти фізичних осіб. Волевиявлення цієї категорії суб'єктів правовідносин, як правило, пов'язане з безпосередньою реалізацією ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Водночас спеціальний правовий

статус громадян держави, котрі перебувають на державній службі, передбачає для посадових і службових осіб органів публічної влади можливість і необхідність прийняття правозастосовних актів;

2) правові акти юридичних осіб. Характер волевиявлення цієї категорії суб'єктів правовідносин визначальною мірою обумовлений їх приналежністю до юридичних осіб приватного чи публічного права. Саме юридичні особи публічного права (державні органи та органи місцевого самоврядування), на відміну від юридичних осіб приватного права, у встановлених конституцією межах і відповідно до законів здійснюють правотворчі, правоінтерпретаційні та правозастосовні повноваження;

3) правові акти соціальних спільнот. З-поміж цього різновиду правових актів на особливу увагу заслуговує волевиявлення народу, котрий є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Такі акти, як правило, здійснюються у формі загальнодержавного референдуму або ж виборів.

Суттєвою ознакою поняття «правовий акт» є його здатність породжувати юридичні наслідки. З погляду теорії юридичних фактів і, зокрема, їх видової диференціації, юридично значущі діяння суб'єктів права мають своїм наслідком виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків. Зважаючи на це, можна виокремити:

- 1) правові акти, що породжують права і обов'язки суб'єктів права;
- 2) правові акти, що змінюють права і обов'язки суб'єктів права;
- 3) правові акти, що припиняють права і обов'язки суб'єктів права.

Важливе пізнавальне значення має диференціація правових актів за сферою їх буття. За цією підставою пропонується розрізняти такі їх види:

- 1) правові акти, що існують в економічній сфері;
- 2) правові акти, що існують у політичній сфері;
- 3) правові акти, що існують у культурній сфері;
- 4) правові акти, що існують у сімейній сфері;
- 5) правові акти, що існують в екологічній сфері.

З погляду теорії правового регулювання суспільних відносин правові акти розглядаються як юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється впорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин. Такі юридичні засоби, свідченням чого є юридична практика, характеризуються різним ступенем ефективності. А це, у свою чергу, дає підстави для виокремлення як самостійних таких різновидів волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права:

- 1) правові акти, що мають високий ступінь дієвості (ефективності);
- 2) правові акти, що мають низький ступінь ефективності.

Зрозуміло, що ступінь ефективності правового акта є оціночним поняттям. Однак, якщо, наприклад, результати волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права в економічній сфері перевести в кількісні показники (реальна зайнятість працездатної частини населення, рівень безробіття, мінімальна та середня заробітна плата, прожитковий мінімум тощо), можна зробити обґрунтовані висновки про реальний стан економіки, ефективність правового регулювання та правореалізаційної діяльності в цій сфері.

Суттєвою ознакою поняття «правовий акт» у вузькому розумінні є його легітимний характер. Виявом довіри населення до органів публічної влади, їх службових і посадових осіб є легітимація їх рішень з боку громадянського суспільства. Лише за таких умов правові акти публічної влади будуть ефективними, тобто здатними досягти мети правового регулювання суспільних відносин.

Зважаючи на це, не позбавлена сенсу диференціація волевиявлення органів публічної влади, їх посадових і службових осіб на такі різновиди:

1) легітимні правові акти, що користуються підтримкою у населення і спонукають представників громадянського суспільства до соціально активної правомірної поведінки;

2) нелегітимні правові акти, що не користуються підтримкою у населення, а реалізація їх приписів громадянами вимагає посиленого контролю з боку держави.

Висновки. Про багатоманітність прояву правового акта, як самостійного явища правової дійсності, свідчать підходи до класифікації однойменного поняття, в основу яких покладено такі критерії: 1) зовнішню форму вираження; 2) залежність волевиявлень право-дієздатних суб'єктів права як юридичних засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, від стадій правового регулювання; 3) суб'єкти волевиявлення; 4) юридичні наслідки; 5) сферу їх буття; 6) ступінь їх ефективності; 7) ставлення до них з боку громадянського суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М., 1982. – Т. II.
2. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – 2-е изд. – М., 2001.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П.М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змінами. – К., 2001.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х., 2001.
5. Цвік М.В. Про систему юридичних актів / М.В. Цвік // Вісник академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 14–24.
6. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1: А – Г.

Сердюк И.А. Классификация правовых актов: анализ существующих и новые подходы. Рассмотрены существующие в современной юридической науке подходы к классификации правовых актов. На основе их анализа уточнены основания для видовой дифференциации волеизъявления право-дееспособных субъектов права, а также обоснован ряд новых подходов к делению категории «правовой акт» на основе таких критериев, как субъекты волеизъявления, юридические последствия, сфера их бытия, степень эффективности и отношение со стороны гражданского общества.

Ключевые слова: *правовой акт, нормативно-правовой акт, акт применения норм права, акт толкования норм права, акт непосредственной реализации норм права, легитимный правовой акт, нелегитимный правовой акт.*

Serdyuk I.A. Classification of legal acts: analysis of existing and modern approaches.

Existing in modern legal science approaches concerning classification of legal acts are considered. Grounds for type differentiation of free will of capable subjects to law are refined on the basis of their analysis.

A range of new approaches concerning division of the category “legal act” is substantiated basing on the following criteria:

- by the subjects of free will:
 - 1) legal acts of physical person
 - 2) legal acts of legal entities
 - 3) legal acts of social societies;
- by legal consequences:
 - 1) legal acts giving rise to rights and obligations of subjects to law;
 - 2) legal acts changing rights and obligations of subjects to law;
 - 3) legal acts abolishing rights and obligations of subjects to law.
- by the sphere of their efficiency:
 - 1) legal acts having high level of efficiency;
 - 2) legal acts having low level of efficiency.
- by attitudes towards them on the part of civil society:
 - 1) legitimate legal acts;
 - 2) illegitimate legal acts.

Keywords: *legal act, normative and legal act, act of application of norms of law, act of interpretation of norms of law, act of direct realization of norms of law, act of direct realization of norms of law, legitimate legal act, illegitimate legal act.*

Надійшла до редакції 15.06.2016

Талдикін О.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ АПАРАТ
НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ**

Розглянуто адміністративно-поліцейський апарат Російської Імперії на землях України. Доведено тенденцію до посилення і зміцнення державного апарату в кінці ХVІІІ століття. Розкрито централізацію управління місцевими органами в контексті запровадження суворого поліцейського режиму. Окреслено поліцейські функції військових губернаторів. Подано структуру первинних органів поліції на селі. Зосереджено увагу на цензурних управліннях, як уперше створених спеціальних органах, що відповідали за поліцію друку на землях України.

Ключові слова: *адміністрація, губернії, волості, намісництва, поліція, поліцеймейстер, староста, цензура.*

Постановка проблеми. На довгому шляху до незалежності України різні етапи еволюції української державності мали як періоди активного утворення і формування основних державних інститутів, так і періоди їх знищення, коли самостійність українських земель в їх політичному, економічному та правовому становищі поступово втрачалися під впливом і тиском сусідніх держав, перш за все північного сусіда – Російської імперії.

Однією з недостатньо вивчених проблем історії держави і права України є питання, пов'язані зі розвитком на її території в кінці XVIII століття адміністративно-поліцейського апарату Російської імперії. У цей час відбувається остаточна руйнація самостійних, характерних для державних утворень України інститутів влади та затвердження російських органів управління на місцях, що мали у своїй компетенції поліцейські функції. Не можна не звернути увагу на суперечливі наслідки існування й діяльності цих адміністративно-поліцейських органів, сама наявність яких представляє безпосередній інтерес у контексті дослідження історії правоохоронних органів України в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Джерельну базу дослідження склали матеріали фондів трьох архівів України: Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Дніпропетровської області та Державного архіву Харківської області. Правова основа статті ґрунтується на законодавчих актах, зібраних у Зібранні 1-му Повного зібрання законів Російської імперії. Сформульовані узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Особливе значення мали праці, на які посилається автор, зокрема: Беннігсена Л.Л., Берлінського М.Ф., Віцина О.І., Дерюжинського В.Ф., Пиджаренка О., Сорокіна Ю.О., Хавського П., Энгельгарда М.О., Ярмиша О.Н.

Метою даної статті є спроба на основі аналізу джерельно-правової бази та бібліографії визначити особливості адміністративно-поліцейського апарату на землях України в кінці XVIII століття. Зокрема, розкрити їх структуру та надати розгорнуту класифікацію органів і посад, які реалізовували поліцейські функції в означений період.

Виклад основного матеріалу. В кінці XVIII століття, із вступом на російський престол імператора Павла I, на українських землях відбулися зміни в адміністративно-територіальному устрої та системі місцевих органів управління. Характер цих змін мав радше реакцію монарха на політику своєї матері – Єкатерини II – щодо внутрішнього устрою, при якій скасування усіх нововведень у державному управлінні взагалі і в управлінні українськими землями зокрема було основним напрямком його діяльності в перші роки правління.

Вирішальним законодавчим актом реформи місцевого управління в Україні можна вважати указ від 30 листопада 1796 року *"О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам"*. В результаті цього законодавчого акта вже в 1797 році відновив свою діяльність на частині Лівобережної України Генеральний суд, земські і підкоморний суди. В ході реорганізації, згідно з указом *"О новом*

разделении державы на губернии" від 12 грудня 1796 року, було внесено зміни в адміністративно-територіальний устрій, які припускали ліквідацію усіх намісництв і створення губерній [1]. Так з'являються: Малоросійська губернія, з включенням до її складу Чернігівського, Новгород-Сіверського, частин Київського і Катеринославського намісництв; Новоросійська губернія, що складається із земель Катеринославського, Вознесенського намісництв і Таврійської області; Слобідсько-Українська губернія, з територією в межах 1765 року; а також Київська, Подільська і Волинська губернії.

І якщо згідно з губернською реформою 1775 року суттєво зросла роль намісників і намісницьких правлінь, "считавшихся наравне с Коллегиями", то в період правління Павла I, органи місцевого управління втратили колишню самостійність, керівництво їх діяльністю стало ще більш централізованим. Істотні зміни в кінці XVIII століття відбулися і в поліцейських органах губерній. Взагалі, характеризуючи усталений порядок управління, багато дослідників і сучасники визначають його як поліцейський: "Режим, установившийся в России в царствование Павла I, характеризуется как "военно-полицейская диктатура" [2, с. 68]; "...Находилось немало личностей, достаточно гнусных и корыстных, чтобы исполнять втайне роль шпионов в городах, где они втирались в общество, подслушивали что говорится, и часто одного доноса этих людей было достаточно, чтобы сделать несчастным множество лиц и целые семейства [3, с. 30]".

Які ж реальні зміни відбулися в органах, що мали у своїй компетенції поліцейські функції, в період правління монарха, якого начальник таємної поліції при Олександрі I, генерал Я.І. Санглен характеризував як особистість суперечливу "...с сердцем добрым, чувствительным, душой возвышенною, умом просветленным, пламенною любовью к справедливости, духом рыцаря времен прошедших, он был предметом ужаса для подданных своих" [2, с. 47].

У процесі реформування поліцейських органів губерній основними напрямками в цьому плані можна вважати:

- реорганізацію міської поліції;
- подальше вдосконалення земської поліції;
- організацію поліції цензури.

У цей період так само було доповнено указами і загальне керівництво поліцейськими справами з боку військового та цивільного губернаторів, а також губернського правління. З метою контролю за збором податків, набором рекрутів, а також спостереження за діяльністю різних губернських і повітових органів, у тому числі й поліцейських, губернаторам, згідно з указом від 17 вересня 1799 року, доручалося об'їжджати губернію не менше двох разів на рік. Указом від 14 травня 1800 було визначено порядок відносин Сенату з цивільними губернаторами, а ним з губернаторами військовими. У жовтні того ж року вийшов ще один указ, який зобов'язував цивільних губернаторів розглядати кримінальні справи за відсутності губернаторів військових. Указом від 8 січня 1800 року було визначено провадження справ про втікачів військових дезертирів поліцейським порядком, при якому рішення у справах

виносили губернські правління. Ціла серія указів визначала діяльність поліції міст губерній. Вони підтверджували підпорядкування поліції військовим губернаторам (призначені замість намісників) або військовим комендантам [4; 5; 6]. За їх відсутності керівництво поліцією покладалося на батальйонних командирів, і лише тільки за відсутності останніх: на городничих [7]. Управи благочинія, як колегіальні органи поліцейського управління в містах, були ліквідовані в 1796 р, а в губернські міста були призначені поліцмейстери з помічниками для *"исправления полицейских дел"* [8; 9; 10]. В усіх інших містах губерній виконання поліцейських функцій покладалося на городничих, спільно з магістратами і ратушами [11]. Одним з останніх указів, який стосується організації структури органів міської поліції, був указ Павла I від 25 липня 1799 року *"Об устройстве полиции и определении чиновников в оную"* [12]. Цей законодавчий акт був покликаний усунути негативні наслідки попереднього, від 14 травня 1799 року, в результаті якого в губерніях і повітових містах на посади поліцейських чиновників призначалися купці і міщани, які, виходячи з повідомлень комендантів, *"не имея ни навыка, ни нужных сведений, не могут отправлять их с надлежащею исправностью..."*. Указ від 25 липня 1799 року наказував змінити порядок комплектування поліцейських посад, віддаючи перевагу: *"на места сии определит из оставшихся за упразднением мест и других в казенной службе бывших способных и расторопных чиновников по избранию Губернаторов и Комендантов, с положением надлежащего им из городских доходов жалованья..."* [13, с. 135].

Взагалі за правління Павла I посилюються вимоги, що пред'являються до поліцейських чиновників. Ще до виходу указу від 25 липня 1799 року до канцелярії Київського губернатора були представлені документи з м. Кременчука, в яких цивільний губернатор повідомляв про звільнення пристава кримінальних і цивільних справ Малахненка і приватного пристава Гогунцова за невиконання своїх службових обов'язків [14]. Діяльність адміністративно-поліцейських чиновників у цей період піддавалася більш ретельному контролю. Донosi і скарги на них прогресували. У тому ж році колезький асесор з м. Глухова подав скаргу Малоросійському військовому губернатору, повідомляючи про неправомірні утиски з боку городничого [15].

Призначення на посади здійснювалося відповідно до затвердженого попереднім указом штату. Так, на підставі нових штатів міської поліції місто Київ було розділено на три частини і складалося з 18-ти кварталів, до яких було зараховано і передмістя: *Зверинец, Плоское, Курениевка, Преорка и Сирец*, загальною кількістю в 694 двори. Головна будівля поліції була розташована на Подолі, в ній під головним начальством військового губернатора і коменданта міста перебували поліцмейстер, два асесора, квартиргер і браунтінспектор. У трьох частинах міста поліцією відали приватні інспектори, три судді, три браунтмейстери. У 18-ти кварталах перебували 18 унтерінспекторів і 18 комісарів з відповідною кількістю штатних солдатів і драгунів [16, с. 262]. Щорічно на утримання Київської міської поліції відпускалося 13454 рубля з міських доходів [16, с. 262; 17]. Ці доходи склалися шляхом збору

спеціального податку на користь міської поліції. Цікаво, що в 1799 році церковнослужителі були звільнені від зборів сум на користь поліції [18]. Взагалі говорячи про взаємини церкви і поліції, необхідно зазначити їх тісну співпрацю. Священнослужителі були зобов'язані сприяти розслідуванню злочинів, пов'язаних зі священнослужителями, і виконувати вимоги поліції, що стосуються різних питань [19].

Нижні чини міських поліцій губернських міст: десятники, сторожі, так звані нахтвехтери, згідно з указом від 14 травня 1799 року, як і раніше, обиралися з числа городян. Це підтверджують документи про відбір Харківською міською думою ста десяцьких для міської поліції [20]. Міста, що мали стратегічне значення, в першу чергу міста-порти, мали дещо відмінну комплектацію штатів міської поліції, що було обумовлено їх відповідним статусом. Наприклад, в Одесі ще в 1795 році міська поліція, перебувала під начальством "особливого градоначальника" секунд-майора Григорія Кир'янова. Поліцейську частину очолював безпосередньо капітан де Почіолу. Міська поліція тут мала такий склад: *"1 унтер-офицер, 2 капрала, из которых 1 был базарным, 16 рядовых и 1 барабанищик, для содержания кордонов по Херсонской и Тираспольской дорогам, отряжались 12 казаков Екатеринославского казачьего полка. Сверх того, при полиции находились 2 вольных писаря, 3 десятских – русский, греческий и еврейский, да выбранных от общества, помещично, словесных судей 3 (один из русских, два из греков)"* [21, с. 354, 355]. Такий склад поліції зберігся і в період правління Павла I, з тією лише відмінністю, що в 1796 році в Одесі був заснований магістрат, а майор Кір'янов призначений поліцмейстером [21, с. 379].

Губернська реформа органів управління 1775 року практично не внесла ніяких кардинальних змін у порядок організації поліції в селах. Ця сторона діяльності повітової поліції була доопрацьована вже за Павла I, коли указом від 7 серпня 1797 року було утворено волості і волосні управління. Цей законодавчий акт передбачав складання у повітах серед державних селян так званих волостей, чисельність яких не повинна була перевищувати 3-х тисяч душ. Так само визначалося й головне селище у волості, де засідало волосне правління, що складалося з волосного Голови, старости головного селища волості і волосного писаря. Посади членів волосного правління були виборні, з числа державних селян і терміном на один рік. Кандидати на ці посади обиралися усіма селищами волості з числа селян *"добрых поведением и примерных в хозяйстве, а также в земледелии и скотоводстве искусных, дабы они собою могли другим примером стать"* [22, с. 296]. Кожне село волості очолював староста і десятники, по одному на десять дворів. Посада старости селища також була виборною, а десяцьких була сформована по черзі усіма жителями селища строком на один місяць.

Обов'язки волосного управління полягали:

- в оприлюдненні законів і постанов, що стосуються селян;
- у настанові поселян християнському смиренню та добродійності взагалі;
- у пропаганді правил особистої гігієни та профілактичних заходів про-

ти заразних хвороб, падежу худоби, а також у нагляді за дотриманням цих правил;

- у спостереженні за вірністю мір і ваг при торгівлі на території волості;
- у викоріненні злодійства, бродяжництва та *корчемства* (пияцтва);
- у зборі подушного податку в повітове казначейство;
- у провадженні суду і розправи у дрібних справах;
- у піклуванні про вдів і сиріт;
- у піклуванні про поліпшення сільського господарства;
- у закладі хлібних магазинів на випадок неврожаю;
- у вжитті заходів до гасіння пожеж;
- у нагляді за діями підлеглих їм старост і десяцьких.

Як видно з переліку, обов'язки волосного правління практично в усьому копіювали обов'язки нижнього земського суду, з урахуванням поправки на територіальну різницю. *"Этот аппарат, содержащийся за счет крестьян, находился в полной зависимости от земских начальников"* [23, с. 36]. Старости і десятники селищ волості були зобов'язані суворо стежити за порядком і стягувати за його упущення, *"а без того снисходительно и дружески обходиться с поселянами, все просьбы их терпеливо принимать, быть за них ходатаями и к взяткам отнюдь не касаться, поелику сии за упущение своей должности, так и за удручение своих подчиненных подвержены будут равному взысканию и по законам истязанию"* [22, с. 296]. Необхідно підкреслити, що волосні управління, як первинні органи управління в сільській місцевості, наділені певними поліцейськими функціями, виявилися найбільш життєздатними. Будучи практично незмінними, вони проіснували до початку ХХ століття. Крім безпосередньо поліцейських обов'язків з охорони *"тишины и спокойствия"* в селищах, волосним управлінням, їх старостам і десяцьким відводилася найважливіша роль у справі забезпечення надходжень до скарбниці – вибивання податків. Рішення з маловажних злочинів, а також оприлюднення будь-якої інформації, як-то оголошення указів і постанов губерньської і повітової влади, оголошувалося волосними правліннями та старостами селищ на волосних і сільських сходах, які збиралися з цією метою епізодично, в міру потреби [24].

Система органів сільського управління поширилася незабаром після утворення волостей і на селян приватних маєтків. Згідно з указами від 5 квітня 1797 року, а також від 15 травня 1808 року, було засновано Сільські накази. Компетенція та обов'язки цих органів у поліцейському відношенні були багато в чому схожі з усіма вже наявними у волосних правліннях, *"с той только разницей, которой требовало самое назначение удельных имений"* [22, с. 297].

У кінці ХVІІІ століття починається активна діяльність у сфері організації поліції цензури, вірніше було б сказати – поліції друку, як спеціальних органів, призначення яких полягало в нагляді за видаваною і ввозимою в імперію літературою. До другої половини ХVІІІ століття книгодрукування було монополією держави, яка була порушена в 1771 році. Згідно з указом Сенату від 15 січня 1783, друкарська справа ставала вільною для приватної підприє-

мницької діяльності. З цього часу в друкарнях дозволялося друкувати книги російською та іноземними мовами, з наглядом, щоб в них нічого "противного законам божьим и гражданским или же к явным соблазнам пленящегося издаваемо не было...". Таке "спостереження" спричинило за собою необхідність упорядкування контролю за друкованою продукцією і призвело до створення превентивної і каральної цензури. Необхідно зазначити, що в кінці XVIII століття превентивна цензура ще не мала централізованої організації і покладалася на Синод, Сенат, академії, губернаторів і поліцію. Каральна цензура взагалі тільки почала розвиватися і діяла у випадкових справах [25, с. 832]. Таким чином, на землях України в створених намісництвах, з часом губерніях, цензура була прерогативою губернаторів і місцевої поліції. Обмеження цієї прерогативи почалося ще в період царювання Єкатерини II, коли згідно з резолюцією 1796 року управам благочинія заборонялося розглядати "книги касательные закона" [26]. Надалі, згідно з указом від 16 вересня 1796 року, відбулася організація спеціальних органів, які займалися цензурою. Два з п'яти таких органів були утворені на землях України – в Одесі та на Радзівилівській митниці. Це так звані цензурні управління, що знаходяться під наглядом губернської влади. Їх складу в кількості 3-х осіб – одного духовного, і двох світських, було доручено огляд усіх книг духовного і світського змісту: як надрукованих, так і ввезених [27, с. 150]. У період правління Павла I в 1798 році ввезення іноземних видань було обмежено і здійснювалося спочатку тільки через Радзівилівську митницю, а потім заборонено зовсім.

У цей час відбувається виділення підпорядкування цензурних управлінь з компетенції місцевої влади та зосередження їх у компетенції Петербурзького управління цензури. На Україні були призначені цензори в усіх портових містах [22, с. 150, 151].

Одним із напрямків діяльності поліції цензура знову стає лише в I половині XIX століття. У числі інших обов'язків вона покладається на міністерство поліції, набуваючи з виходом цензурних статутів 1826, 1828 років чіткої регламентації. З цього часу місцева поліція знову починає здійснювати контроль за друкованою продукцією. Так, у квітні 1833 року Уманський справник доносив до канцелярії Київського, Подільського і Волинського військового генерал-губернатора про місцевого поміщика Мархоцького, який, крім організації в своєму маєтку особистого суду, обзавівся і власною друкарнею [28].

Висновки. Таким чином, у кінці XVIII століття чітко проявилася тенденція до посилення і зміцнення державного апарату. Основну увагу було звернено на централізацію управління місцевими органами і встановлення суворого поліцейського режиму. Зі скасуванням намісництв і намісників, поліцейські функції останніх перейшли до військових губернаторів. Поліція повітів отримала в своє розпорядження волосні управління як первинні органи поліції на селі. Поліція міст замість колегіальних управ благочинія отримала нові штати. На українських землях вперше було створено спеціальні органи, що відповідали за поліцію друку – цензурні управління.

Бібліографічні посилання

1. Полное собрание законов Российской империи : в 233 т. – СПб., Собр. 1-е. (далее – ПСЗ): Собр. 1-е. – Т. XXIV. – № 17632.
2. Сорокин Ю.А. Павел I / Ю.А. Сорокин // Вопр. истории. – 1989. – № 11. – С. 46–68.
3. Беннигсен Л.Л. Записки / Л.Л. Беннигсен // Русские мемуары. Избранные страницы. 1800–1825. – М. : Правда, 1989. – С. 19–37.
4. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXIV. – № 17878.
5. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXIV. – № 18269.
6. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18478.
7. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXVII. – № 19424.
8. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXIV. – № 17933.
9. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18829.
10. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXVI. – № 19349.
11. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 18985.
12. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXV. – № 19047.
13. Хавский П. Собрание законов о полицейском управлении, или указы губернаторам и устав управы благочиния, со включением законов им предшествовавшим и последовавших с 1708 по апрель месяц 1823 года. – СПб., 1823.
14. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАУ), ф. 533, оп. 1а, сп. 127, арк. 13.
15. ЦДАУ, ф. 222, оп. 1, сп. 162, арк. 1–3.
16. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва / АН УРСР, Археограф. коміс., Ін-т археол., Ін-т історії. Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М.Ю. Брайчевського. – К. : Наук. думка, 1991.
17. Піджаренко А. Історія і тайни уголовного і політичного сыска. – К. : Юрінформ, 1994.
18. ЦДАУ, ф. 169, оп. 1, сп. 9, арк. 2.
19. ЦДАУ, ф. 169, оп. 1, сп. 7, 8, 13.
20. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 3, оп. 1, сп. 443, арк. 28.
21. Історія Одесси // Записки імператорського Одеського Общества історії і древностей. – Одеса, 1853. – Т. 3.
22. Вицын А. Краткий очерк управления в России от Петра Великого до издания общего учреждения министерств. – Казань, 1855. – 297 с.
23. Ярмыш А.Н. Наблюдать неотступно ... Административно-полицейский аппарат царизма и органы полицейского сыска в Украине в конце XIX – начале XX веков. – К., Юрінформ, 1992.
24. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО), ф. 540, оп. 1, сп. 5, арк. 68.
25. Энгельгард Н.А. Цензура в эпоху великих реформ / Н.А. Энгельгард // Исторический вестник. – 1902. – Сентябрь.
26. ПСЗ. Собр. 1-е. – Т. XXII. – № 16378.
27. Дерюжинский В.Ф. Полицейское право : пособие для студентов / В.Ф. Дерюжинский. – СПб., 1903.
28. ЦДАУ, ф. 442, оп. 1, сп. 1497, арк. 1–11.

Талдыкин А.В. Административно-полицейский аппарат на землях Украины в конце XVIII века. Рассмотрен административно-полицейский аппарат Российской империи на землях Украины. Доказана тенденция усиления и укрепления государственного аппарата в конце XVIII века. Раскрыта централизация управления местными органами в контексте учреждения строгого полицейского режима. Очерчены полицейские функции военных губернаторов. Представлена структура первичных органов полиции сел. Сосредоточено внимание на цензурных управлениях, как впервые созданных специальных органах, которые отвечали за полицию печати на землях Украины.

Ключевые слова: администрация, губернии, волости, наместничества, полиция, полицмейстер, староста, цензура.

Taldykin O.V. Administrative and police apparatus in the lands of Ukraine at the end of the XVIII century. On the long road to the independence of Ukraine the different stages of evolution of Ukrainian statehood was a period of active formation and major public institutions and periods of destruction, when the independence of Ukrainian lands was eliminated in their political, economic and legal situation gradually under the influence and pressure of the neighboring countries, especially its northern neighbor - Russian empire. One of the uncertainties of history of state and law of Ukraine: issues related to the development of its territory at the end of the XVIII century the administrative and police apparatus of the empire. At this time, the final destruction of the independent state bodies of Ukraine and adoption of the Russian authorities, which have jurisdiction in police functions. We can not pay attention to the ambiguous consequences of the existence and activities of the administrative and police authorities, the existence of which has a direct interest in the context of the study of the history of law enforcement bodies of Ukraine as a whole.

The author has considered administrative and police apparatus of the Russian Empire in the lands of Ukraine. Proved a tendency to increase and strengthen the state apparatus at the end of the XVIII century. Presented centralized control on the ground in the context of the implementation of strict police regime. Outlined military police functions governors. Presented primary structure of the rural police.

Thus, at the end of the XVIII century was evident tendency to increase and strengthen the state apparatus. The main attention was paid to centralized management and local police establish strict regime. With the abolition Viceroyalty and the deputies went past police functions to the military governors. Police districts have at their disposal the county administration as the primary police agencies in the country.

Ukrainian lands were first set up special bodies responsible for police print - censorship control. Note the appearance of the first police censorship of the press in lands Ukrainey

Keywords: *administration, provinces, municipalities, the province, the police, the police chief, mayor, censorship.*

Надійшла до редакції 06.06.2016

Чудновський О.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.7

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ

Здійснено спробу проаналізувати міжнародно-правові акти щодо стану дотримання свободи слова та правові умови обмеження свободи слова, визначення стандартів свободи слова, їх значення для розвитку України як правової незалежної демократичної держави.

Ключові слова: *свобода слова, свобода вираження, Європейський суд з прав людини, обмеження свободи слова.*

Постановка проблеми. Одним із напрямків державної політики України в галузі прав людини є забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою. Одним із пріоритетних прав і свобод людини та громадянина є свобода слова. Свобода слова – це ознака демократи-

чної та правової держави.

Свобода слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення, в тому числі погляди та переконання. Останні можуть при цьому стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Свобода слова створює значну гарантію громадського контролю над державною владою [11, с. 250].

Виклад основного матеріалу. Великий юридичний словник визначає свободу слова як «одне з особистих політичних прав громадян», яке є складовою частиною більш загального права, що отримала назву «свобода інформації». Свобода слова, на думку авторів словника, В.Д. Зорькіна, В.Є. Крутських, А.Я. Сухарєва, «являє собою можливість публічно (усно, письмово, з використанням засобів масової інформації) висловлювати свою думку (думки)». Також у словнику зазначено, що "законодавство і судова практика в демократичних країнах виробили систему обмежень свободи слова з метою недопущення зловживань нею» [8, с. 562].

Законодавчо визначено, що свобода слова у друкованій формі означає право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації [5].

Європейський суд з прав людини зазначає, що «свобода вираження є однією з основних складових демократичного суспільства та необхідною умовою його прогресу й розвитку кожної людини. Це стосується не лише інформації та ідей, що сприймаються схвально або з байдужістю, а й тих, які ображають, шокують або дратують державу чи частину населення. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та широти поглядів, без яких демократичне суспільство неможливе [10, с. 139].

В Україні свобода слова закріплена в Конституції. Конституція України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1].

Мета України – це розвиток як європейської сучасної демократичної держави, дотримання міжнародного законодавства у сфері свободи слова та її інтеграція до Європейського Союзу. Першим кроком розвитку України, як європейської держави, стало набуття в 1995 році статусу держави – члена Ради Європи та прийняття зобов'язання дотримуватися норм та правил, особливо, що стосуються свободи слова.

Будучи членом Ради Європи, Україна взяла на себе усі зобов'язання, які приймаються цією міжнародною організацією з питань дотримання та розвитку свободи слова. Отже, правовим підґрунтям свободи слова стала Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. на Генеральній Асамблеї ООН, що визначає право кожного на свободу переконань і на вільне їх

виявлення [2]. Генеральна Асамблея ООН для подальшого забезпечення свободи слова 16 грудня 1966 року прийняла Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який проголошує право кожного на свободу думки та визнає за кожним право безперешкодно дотримуватися та вільно виражати свої погляди. Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір [4].

Свобода слова, як складова частина демократичного суспільства, повинна мати ефективний механізм свого захисту, передбачений Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, прийнятою Радою Європи 4 листопада 1950 р. Дана конвенція визначає стандарти свободи слова та гарантує свободу вираження поглядів (стаття 10), тобто кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [3].

Україна, ратифікувавши в 1997 році Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, зобов'язалася не обмежувати свободу слова без належних підстав, відкрила доступ до Європейського суду з прав людини, можливість здійснювати захист свободи слова в Україні та спрямувала свою політику:

– на недопущення звуження змісту та обсягу існуючих свобод людини, проголошених Конституцією України, законами України та підзаконними нормативними актами;

– на удосконалення парламентського контролю за дотриманням конституційних свобод людини і громадянина через інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [6].

Свобода слова є практично необмеженою, але держава може на законній підставі обмежувати це право тільки в тому випадку, коли дотримано умови, визначені у ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «здійснення свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [3]. Тобто необхідність обмеження свободи слова, вважає Європейський суд з прав людини, мусить бути переконливо обґрунтованою, в разі якщо ці умови не задоволені, втручання з боку органів державної влади на свободу слова є порушенням Конвенції. Випадки обмеження свободи слова та вираження поглядів мають бути закріплені в законі та мають бути визнані як необхідні в демократичному суспільстві. Отже, обмеження свободи слова є за-

конними, лише якщо вони відповідають трьом суворим вимогам.

По-перше, втручання державних органів повинно відбуватися на законних підставах. Основою ідеєю цього є передусім унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів. З метою запобігання свавільним законам, на думку Європейського суду з прав людини, необхідно дотримуватися двох основних вимог:

– закон має бути загальнодоступним для того, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон;

– норма не є нормою закону, доки вона не сформульована достатньо чітко, щоб громадянин був спроможний регулювати свою поведінку, а також міг у випадку надання йому кваліфікованої консультації – розумно передбачити наслідки, до яких призведе його певна дія («Санді Таймз проти Сполученого Королівства») [13].

По-друге, таке втручання повинно мати законну мету. Перелік цих цілей у ч. 2 ст. 10 Конвенції є виключним у тому розумінні, що жодна інша ціль не вважається законною підставою для обмеження свободи самовираження. Європейський Суд послідовно дотримується позиції, згідно з якою обмеження свободи слова, встановлені в ч. 2 ст. 10 Конвенції, «мають тлумачитися вузько, а необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо доведена» («Обсервер і Гардіан проти Сполученого Королівства») [14].

По-третє, обмеження повинні бути дійсно необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення однієї з цих цілей. «Необхідність» у цьому випадку означає, що повинна бути «нагальна соціальна потреба» для обмеження свободи слова. Причини, якими держава виправдовує накладення обмежень, повинні бути «відповідними і достатніми», а самі обмеження мають бути сумірними цілям, що переслідуються.

Європейський суд також детально визначив принцип сумірності. Відповідно до нього, для визнання обмеження свободи слова легітимним суд має переконатися, що оскаржуване діяння не є питанням безперечної громадської важливості. Держава також повинна довести, що має підстави бути абсолютно впевненою, що розкриття визначеної інформації матиме значні негативні наслідки. Отже, якщо оспорюване вираження поглядів становить громадський інтерес, то цей факт зазвичай переважає на користь розголошення інформації [12].

Для здійснення захисту права на свободу слова та свободу вираження поглядів створюють міжнародні організації, однією з яких є Міжнародна організація «ARTICLE 19».

Міжнародна організація «ARTICLE 19» розробила принципи регулювання у сфері свободи слова та вираження поглядів. У чинному українському законодавстві вже імплементовано окремі рекомендації «ARTICLE 19», зокрема, у Законі України «Про інформацію» було подано дефініцію поняття «оціночне судження», що запозичене з «Визначення дифамації: принципи свободи вираження поглядів і захисту репутації».

«ARTICLE 19» занепокоєна тим, що найбрутальніші порушення прав людини та основних свобод виправдовуються урядами як необхідні для захи-

сту національної безпеки. Пам'ятаючи про необхідність того, щоб люди були здатними наглядати за діяльністю власного уряду і брати активну участь в управлінні демократичним суспільством, вони повинні мати доступ до інформації, якою володіє уряд. Бажаючи сприяти відвертому визнанню обмеженого характеру винятків зі свободи висловлювань та інформації, які можуть застосовуватися в інтересах захисту національної безпеки, аби відвернути уряди від використання інтересів національної безпеки як приводу для застосування невиправданих обмежень на здійснення цих свобод. Визнаючи необхідність правового захисту цих свобод за допомогою ухвалення законів, що містять чіткі та однозначні норми, а також задовольняють істотним вимогам верховенства права, і знову наголошуючи на необхідності судового захисту цих свобод незалежними судами.

Тому «ARTICLE 19» з урахуванням положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Основних принципів ООН про незалежність судових органів та Європейської конвенції про права людини, розробила низку міжнародних принципів, відповідно до яких держава може здійснити обмеження свободи слова, та 1 жовтня 1995 року групою експертів з міжнародного права, національної безпеки і прав людини, скликаною «ARTICLE 19», Всесвітньої кампанії за свободу слова, за допомогою Центру прикладних правових досліджень Університету Вітватерсранд в Йоганнесбурзі були схвалені ці принципи, на підставі яких можна застосовувати обмеження свободи слова.

Ці принципи ґрунтуються на міжнародних і регіонально-правових нормах і стандартах захисту прав людини, державній практиці, що розвивається, а також на загальних принципах права, визнаних міжнародною спільнотою.

Міжнародна організація «ARTICLE 19» рекомендує, щоб компетентні органи на національному, регіональному і міжнародному рівнях вжили заходів до поширення загальної обізнаності з цими принципами, їх схвалення і виконання.

Отже, «ARTICLE 19» визначив принципи застосування обмеження свободи слова:

– захист особистої думки: нікого не можна піддавати жодним обмеженням, обтяженням або санкціям на підставі особистих думок чи переконань;

– висловлювання, що можуть становити загрозу національній безпеці: особа може бути покарана за висловлювання як таке, що загрожує інтересам національної безпеки, тільки якщо уряд спроможеться довести, що:

а) висловлювання прямо спрямоване на підбурення до насильства;

б) висловлювання, імовірно, матиме наслідком спалахи такого насильства;

в) існує прямий і негайний причинний зв'язок між висловлюванням та імовірністю спалаху такого насильства або дійсним спалахом.

– захист свободи висловлювань:

а) мирне користування правом на свободу висловлювань не повинно вважатися загрозою для національної безпеки або піддаватися будь-яким обмеженням чи покаранням;

б) жодна особа не повинна бути покараною за критичні або образливі зауваження щодо нації, держави або її символів, уряду, його установ, або окремих урядовців, або іноземної нації, держави або її символів, уряду, його установ або окремих урядовців, хіба що такі зауваження прямо спрямовані та матимуть імовірним наслідком спалахи насильства;

– оприлюднення дій, що можуть становити загрозу національній безпеці: заборонено заважати висловлюванню або карати за висловлювання лише тому, що воно містить інформацію, створену організацією або про організацію, яку уряд оголосив такою, що загрожує інтересам національної безпеки або спорідненим інтересам;

– використання мов національних меншин та інших мов: висловлювання, письмові або усні, в жодному разі не підлягають забороні на підставі того, що їх подано певною мовою, зокрема, мовою національної меншини;

– незаконне обмеження свободи висловлювань третіми особами: уряди повинні вживати належних заходів для перешкодження окремим особам або групам осіб незаконно заважати мирному здійсненню свободи висловлювань, навіть коли висловлювання засуджують уряд або політику уряду. Зокрема, уряди повинні засудити незаконні дії, спрямовані на обмеження свободи висловлювань, а також розслідувати такі справи і віддавати винних осіб під суд [10, с. 161–164].

Висновки. Отже, забезпечення свободи слова України можливо лише за умов демократизації українського суспільства, дотримання міжнародного права у сфері свободи слова та здійснення контролю за її дотриманням з метою подальшого розвитку та функціонування національного законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page>
2. Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>
6. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/757-14>
7. Декларація Комітету Міністрів Ради Європи «Про свободу вираження поглядів та інформації» від 29 квітня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_885
8. Большой юридический словарь / под ред. В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских, А.Я. Сухарева. – М., 1997.
9. Іванов В. Ф. Європейська конвенція з прав людини. Свобода вираження поглядів : довідник з українського та європейського інформаційного законодавства / упоряд. В. Ф.

Іванов, Ю. Є. Зайцев. – К., 2002. – С. 139.

10. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів : збірник публікацій ARTICLE 19 / за ред. Т. Шевченка, Т. Олексіюк. – К., 2008.

11. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / Авт. кол. ; відп. ред. : Ю. І. Римаренко. – К., 2006.

12. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського Суду з прав людини та загальні критерії її обмеження / Т. М. Слінько, В. В. Середюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 580-585.

13. Sunday Times v. The United Kingdom : Judgment 26 April 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Sunday%20%7C%20Times&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

14. Observer and Guardian v. The United Kingdom : Judgment 26 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Observer%20%7C%20Guardian%20%7C%20%22THE%20UNITED%20KINGDOM%22&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

Чудновский А.В. Правовые основы обеспечения свободы слова в Украине. Предпринята попытка проанализировать международно-правовые акты о состоянии соблюдения свободы слова, правовые условия ограничения свободы слова, определение стандартов свободы слова, их роль для развития Украины как правового независимого демократического государства.

Ключевые слова: свобода слова, свобода выражения, Европейский суд по правам человека, ограничения свободы слова.

Chudnovskyy O.V. Legal bases of ensuring of freedom of speech in Ukraine. One of the priorities of human rights and citizens' freedom of speech. Freedom of speech is a sign of democracy and the constitutional state. Freedom of speech is that no one can forbid a person to hold opinions, to some extent reflect the objective reality in their submissions and publicly express those materialized in the language mapping, including views and beliefs

European Court of Human Rights states that "freedom of expression is one of the main components of a democratic society and a prerequisite for its progress and development of each person.

In Ukraine freedom of speech is enshrined in the Constitution. Ukraine Constitution guarantees everyone the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs.

The legal basis for freedom of speech in Ukraine was the Universal Declaration of Human Rights, which defines the right of everyone to freedom of opinion and freedom of their detection, and the International Covenant on Civil and Political Rights, which proclaims the right of everyone to freedom of opinion and recognizes every right to hold and freely express their views.

State policy on freedom of speech in Ukraine aims:

– to prevent narrowing of the content and scope of existing freedoms enshrined by the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine and normative acts;

– improving parliamentary control over the observance of constitutional freedoms and civil rights through the institution of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights.

Freedom of speech is almost unlimited, but the state may legitimately restrict that right only when observed conditions identified in Part 2 of Art .10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. That is, the need to limit freedom of speech, says European Court of Human Rights must be clearly justified in the event that these conditions are not met, interventions by public authorities to free speech is a violation of the Convention.

Ensuring freedom Ukraine is possible only in conditions of Ukrainian society, respect for international law in the field of freedom of expression and monitoring of compliance to further development and operation of national law.

Keywords: freedom of speech, freedom of expression, the European Court of Human Rights, restriction of freedom of speech.

Надійшла до редакції 30.06.2016

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Гаркуша В.В.

кандидат юридичних наук,
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.811.12

ПОВНОВАЖЕННЯ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розглянуто повноваження патрульної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Встановлено переваги та недоліки спрощеного провадження у справах про адміністративні правопорушення, надано пропозиції із вдосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: патрульна поліція, повноваження патрульної поліції, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Постановка проблеми. Однією зі сфер функціонування нашої держави є діяльність правоохоронних органів, які знаходяться на стадії реформування. Реформа зумовлена нагальною необхідністю забезпечення безпеки громадян. Одним з перших кроків на шляху реформування МВС України стало створення Національної поліції – нового центрального органу виконавчої влади, який з 7 листопада 2015 року замінив міліцію на усій території України. Статус даного органу визначено в Законі України від 02.07.2015 «Про Національну поліцію» [1]. «Поліцейська реформа», яка має напрямок на кардинальну зміну як якості роботи правоохоронних органів, так і на зміну законодавства в даній галузі, що у майбутньому повинно вплинути на ставлення громадян до працівників правоохоронних органів (а саме поліції), і на ставлення самих поліцейських до своєї роботи.

Відповідно до статті 13 цього Закону, патрульна поліція входить до складу Національної поліції. Нова патрульна поліція увібрала в себе завдання не тільки із запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням, попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних

правопорушень, випадків насильства у сім'ї, виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню, а й з забезпечення безпеки дорожнього руху, організації контролю за додержанням законів, інших нормативно-правових актів з питань безпеки дорожнього руху [2]. Отже, значна частина діяльності патрульної поліції по своїй суті є адміністративно-юрисдикційною. Вона здійснюється у сфері охорони публічного порядку та безпеки, а також забезпечення безпеки дорожнього руху, що викликає додаткову необхідність дослідження повноважень патрульної поліції у цій сфері, зокрема щодо особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху приділялося багато уваги, зокрема такими вченими: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, А.В. Гаркуша С. М. Гусаров, І.П. Голосніченко, Т.О. Гуржій, С. М. Гусаров, В.В. Доненко, В.В. Донський, В. В. Єгупенко, Т.О. Коломоєць, С.А. Комісаров, В.М. Лозовий, М.В. Лошицький, О.Л. Міленін, Т.П. Мінка, В. А. Мисливий, Р.В. Миронюк, Р.С. Мельник, Р.І. Михайлов, О.В. Негодченко, А. М. Подоляка, В. Й. Развадовський, О. Ю. Салманова, О.В. Собакарь та ін. Проте, враховуючи створення нового органу МВС – Національної поліції та її структурного підрозділу – патрульної поліції, дане питання потребує додаткового вивчення.

Метою статті є розгляд законодавчого забезпечення діяльності патрульної поліції, зокрема тих нормативно-правових актів, що визначають повноваження даного структурного підрозділу Національної поліції у сфері провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, визначення прогалін законодавства та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *задач*:

1. Проаналізувати законодавство, що регламентує діяльність патрульної поліції щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, та практику його застосування.

2. Визначити недоліки правових норм, що визначають повноваження патрульної поліції щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та надати пропозиції з їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Законом України від 14.07.2015 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» [3] внесено ряд змін до КУпАП. До найбільш суттєвих з них слід віднести визначення компетенції Національної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у ст. 222 КУпАП [4]. Також внесено зміни до ст. 258 КУпАП, відповідно до якої протокол не складається у разі вчинен-

ня адміністративних правопорушень, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції, та адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксованих в автоматичному режимі. Якщо під час складення постанови у справі про адміністративне правопорушення особа оспорить допущене порушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається, то уповноважена посадова особа зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення. Це правило не стосується правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, де відразу виноситься постанова у справі про адміністративне правопорушення, незалежно від згоди з правопорушенням та стягненням особи, яка притягається до відповідальності.

У цілому вважаємо, що такий порядок провадження є прийнятним, оскільки значно спрощує процедуру та економить час особи, яка притягується до відповідальності в разі згоди її з правопорушенням та накладеним стягненням. У той же час протокол у справі про адміністративне правопорушення, відповідно до статті 251 КУпАП, є доказом у справі про адміністративне правопорушення й іноді виникають такі ситуації, коли він є єдиним джерелом доказу. Отже, в такому випадку справа взагалі буде без доказів, що є неприпустимим.

Спрощене провадження у справі про адміністративне правопорушення породжує ще одну проблему – застосування доставлення, а також таких заходів забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення як адміністративне затримання, особистий огляд і огляд речей та вилучення речей та документів. Це пояснюється тим, що єдиною підставою доставлення та однією з підстав адміністративного затримання є складення протоколу про адміністративне правопорушення, якщо протокол неможливо скласти на місці вчинення правопорушення, а складення протоколу є обов'язковим. Крім того, про проведення особистого огляду, огляду речей, вилучення речей та документів складається протокол або про це зазначається у протоколі про адміністративне правопорушення або у протоколі про адміністративне затримання. Але наказом МВС України від 07.11.2015 № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» [5] не передбачено форми протоколу проведення особистого огляду, огляду речей, вилучення речей та документів, тому на практиці про проведення зазначених заходів забезпечення провадження зазначається у протоколі про адміністративне правопорушення.

Окрему увагу слід приділити нормативно-правовим актам, що регламентують діяльність патрульної поліції під час проваджень у справах про адміністративні правопорушення. Окрім наказу МВС України від 07.11.2015 № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі», інші підзаконні нормативно правові акти є застарілими та не відповідають Закону України «Про Національну поліцію». Так, у Правилах дорожнього руху вжито термін «мі-

ліція» замість «поліції», діє старий статут патрульно-постової служби, не скасовано нормативно-правові акти, які регламентували діяльність Державної автомобільної інспекції, зокрема наказ МВС від 27.03.2009 № 111 «Про затвердження Інструкції з питань діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС». На основі цих нормативно-правових актів потрібно розробити новий з урахуванням змін у діючому законодавстві (наприклад Стандартні операційні процедури), який би регламентував діяльність патрульної поліції в типових та нестандартних ситуаціях, у тому числі під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Висновок. На підставі викладеного вище можемо стверджувати, що в цілому МВС України знаходиться на правильному шляху, але потребують подальшого вдосконалення окремі напрями діяльності Національної поліції, зокрема провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху патрульною поліцією. Для цього необхідно прийняти ряд підзаконних нормативно-правових актів, які б регламентували діяльність патрульної поліції під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а існуючі привести у відповідність до Закону України про Національну поліцію. Щодо спрощеного провадження у справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху слід зазначити, що, з одного боку, воно дійсно має певні переваги, оскільки економить час особи, яка притягується до відповідальності в разі згоди її з правопорушенням та накладеним стягненням, з іншого – його застосування потребує законодавчого доопрацювання окремих норм КУпАП, а саме: до статті 258 в частині запровадження необхідності складення протоколу про адміністративне правопорушення в тому разі, коли особа, яка притягується до відповідальності, не погоджується з вчиненим правопорушенням та (або) стягненням, що на неї накладається.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 // *Голос України*. – 2015. – № 141–142.
2. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : наказ МВС України від 02.07.2015 № 796 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 14.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/596-19>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // *ВВР УРСР*. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
5. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 № 1395 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15/print1446483519289608>

Гаркуша В.В. Полномочия патрульной полиции по рассмотрению дел об административных правонарушениях в сфере безопасности дорожного движения. Рассмотрены возможности патрульной полиции по рассмотрению дел об административных правонарушениях в сфере безопасности дорожного движения. Установлены преимущества и недостатки упрощенного производства по делам об административных правонарушениях, предложены пути усовершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: патрульная полиция, полномочия патрульной полиции, производства по делам об административных правонарушениях.

Garkusha V.V. Powers of patrol police in cases of administrative violations in road safety. It was established that the new patrol police has incorporated not only the task of preventing criminal, administrative offenses, the prevention, detection and suppression of criminal and administrative offenses, cases of domestic violence, identify the causes and conditions contributing to their perpetration, but also to ensure road safety, the monitoring of the observance of laws and other normative legal acts on road safety. Considered authority patrol police in cases of administrative violations in the field of road safety. Defined category of cases on administrative offenses proceedings in respect of which a simplified proceedings and their peculiarity, namely if during the drafting of the resolution on administrative violation osporyt individual violation and administrative penalties that it imposed, the authorized officer is obliged to make a protocol on administrative offense. This rule does not apply to offenses in the area of road safety where once a decision is issued in the case of an administrative offense, regardless of consent to the offense and charges imposed on a person who is attracted to administrative responsibility.

It is concluded that simplified the proceedings of an administrative offense has certain advantages as significantly simplifies and saves time person who is liable in case of consent of the offense and the penalties imposed on the other hand its use requires legislative revision of some regulations CAO, as a protocol on administrative offense under Article 251 of the CAO is proof in cases of administrative offenses and sometimes there are situations where it is the sole source of evidence in cases of administrative offenses. The proposals to improve legislation in this area, namely the appropriate changes to Article 258 of the Code of Ukraine on administrative offenses in terms of the necessity of drawing up a protocol on administrative offense in If you disagree person called to account on offense and (or) collection which is on it imposed.

Keywords: patrol police, patrol police powers, of the cases on administrative offenses.

Надійшла до редакції 10.05.2016

Мінаєва О. М.кандидат юридичних наук
(Харківський апеляційний
адміністративний суд)

УДК 347.73

НОРМОТВОРЧІ ПРОЦЕДУРИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Досліджено особливості нормотворчих процедур у сфері оподаткування. Підвищена перманентність внесення змін до податкового законодавства України свідчить про особливе місце нормотворчих процедур для регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування. Розкрито зміст та з'ясовано характер співвідношення між собою таких категорій як «правотворча», «законотворча» та «нормотворча» процедури. Наголошено, що нормотворчі процедури у сфері оподаткування можуть мати установчий, трансформаційний, ліквідаційний або змішаний характер. Вказано на необхідність та визначено особливості, за якими треба диференціювати суб'єктів нормотворчості від учасників нормотворчих процедур у сфері оподаткування. Визначено низку критеріїв класифікації нормотворчих процедур з огляду на їх специфіку та багатоаспектність. Усі засади здійснення нормотворчих процедур у сфері оподаткування розділено на дві великі групи та розкрито зміст і особливості дії кожного з принципів, які належать до вказаних груп.

***Ключові слова:** нормотворчі процедури, оподаткування, правотворча процедура, законотворча процедура, нормотворча процедура, установчий характер, трансформаційний характер, ліквідаційний характер, учасники нормотворчих процедур.*

Постановка проблеми. Суспільні реалії зумовлюють необхідність постійного оновлення нормативної основи регулювання суспільних відносин. Такого роду завдання покладається на нормотворчі органи публічної влади, до сфери компетенційних повноважень яких входить конструювання та прийняття нормативно-правових приписів. Нормотворчість є специфічною діяльністю відповідних органів публічної влади та потребує належного процесуального регулювання. Процесуальна діяльність нормотворчих органів здійснюється у формі конкретних нормотворчих процедур. Підвищена перманентність внесення змін до податкового законодавства України свідчить про особливе місце нормотворчих процедур для регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження питань, пов'язаних із визначенням специфіки нормотворчих процедур у сфері оподаткування, здійснювалося у наукових працях: О. М. Козиріна, М. П. Кучерявенка, С. Г. Пепеляєва, А. В. Реута, О. В. Яковенка та ін. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків з цієї тематики, багато аспектів залишаються нез'ясованими.

Метою пропонованої статті є проведення поглибленого науково-теоретичного дослідження особливостей та засад, на основі яких здійснюються нормотворчі процедури у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитися з думкою В. М. Протасова, який в загальнотеоретичному аспекті класифікує правові процедури на:

- а) правотворчі;
- б) матеріальні;
- в) процесуальні [1, с. 15].

Стосовно ж податкового права, авторитетний вчений-правник М. П. Кучерявенко зазначає, що вищезазначену класифікацію процедур можна застосовувати тільки з належною аргументацією, тобто без механічного перенесення відповідної конструкції на податкові відносини [2].

А. Н. Козирін зазначає, що специфіка нормотворчих процедур у сфері оподаткування дозволяє нам говорити про їх існування як специфічного виду установчо-регламентаційних процедур [3, с. 57]. Для того щоб визначитися з можливістю існування саме специфічних нормотворчих процедур у сфері оподаткування, М. П. Кучерявенко пропонує здійснити розмежування таких понять як «правотворча процедура», «законотворча процедура», «нормотворча процедура». Вчений-правник зазначає, що використання категорії правотворчих податкових процедур не вбачається послідовним, оскільки змістовне наповнення даної категорії полягає у глобальному механізмі формування, конструювання нормативно-правових приписів.

У даному випадку під таким конструюванням нормативно-правових приписів не обов'язково слід розуміти прийняття законодавчих актів. М. П. Кучерявенко зазначає, що така категорія як правотворчість стосується усіх джерел права, а отже, застосовувати таку узагальнюючу конструкцію при регулюванні податкових відносин – значить виходити з того, що податково-процесуальна специфіка є характерною як для процедури прийняття нормативно-правових актів (законів) національного характеру, участі в укладенні міжнародних договорів у сфері оподаткування, так і для застосування правових позицій судових органів, які мають прецедентний характер (у випадку розгляду їх у якості джерела податкового права). Тому, коли ведуть мову про правотворчі податкові процедури, під ними, як правило, розуміють все ж таки законотворчі процедури [2].

М. П. Кучерявенко зазначає, що правотворчі процедури характеризуються подвійним змістом. З одного боку, мова йде саме про момент зародження нормативного припису, яким регулюється податковий обов'язок. Фактично, як зазначає автор, ми говоримо про виникнення точки відліку, з якої вбачається за можливе регулювати поведінку учасників податкових відносин. У вищезазначеному контексті правотворчу процедуру можна охарактеризувати як «передпроцедуру», яка породжує процесуальну та матеріальну податкові процедури. З іншого ж боку, відповідні правотворчі процедури здійснюються у вже визначених межах, які безпосередньо регулюють законотворчу діяльність – складання проекту нормативно-правового акта, його обговорення та прийняття.

Таким чином, автор зазначає, що процедура прийняття нормативно-

правових актів у сфері оподаткування здійснюється у вже врегульованих формах [2]. В. М. Протасов зауважує, що при характеристиці правотворчих процедур акцент потрібно робити на тому, що під правотворчістю слід розуміти таку ж регульовану правом сферу суспільної діяльності, якій властиві усі атрибути нормативно-правового регулювання (акти реалізації права; юридичні норми, що регламентують правотворчість; юридична відповідальність; правовідносини тощо). В той самий час вчений-правник зазначає, що правотворчість – це не звичайна, урегульована нормами права діяльність, а особливий компонент системи нормативного регулювання, який характеризується за своєю змістовною специфікою [1, с. 31–32].

У контексті вищесказаного важко погодитися з тезою О. М. Козиріна стосовно того, що встановлення загальнообов'язкових платежів у формі нормативно-правового акта є основною нормативною гарантією обов'язковості їх сплати, примусовості їх вилучення [3, с. 57]. Як влучно зазначає М. П. Кучерявенко, податок не є формою нормативно-правового акта, відповідний вид загальнообов'язкового платежу повинен встановлюватися нормативно-правовим актом, очевидно, насамперед, – законодавчим актом (законом). У той самий час, як зазначає автор, низка загальнообов'язкових платежів може вводитися на локальному (місцевому) рівні положеннями органів місцевого самоврядування (місцевих рад) і в такий спосіб реалізовувати приписи податкового законодавства, якими закріплено обов'язковий перелік місцевих податків та зборів і правові механізми їх адміністрування [2].

Потрібно зауважити, що нормотворчі процедури у сфері оподаткування можуть мати установчий, трансформаційний та ліквідаційний характер. Нормотворчі процедури установчого характеру направлені на первинні регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування. Під первинністю регулювання ми розуміємо конструювання нормативних конструкцій, які мають своїм спрямуванням забезпечити регулювання суспільних відносин, які до цього не були нормативно врегульованими. Підставами такого регулювання виступають прогалини у праві, виникнення нових суспільних відносин, які потребують нормативного впорядкування та формулювання основ їх регламентації, викликана суспільно-політичними та соціально-економічними реаліями необхідність запровадження нових юридичних засобів впорядкування суспільних відносин у сфері оподаткування тощо. Що ж стосується нормотворчих процедур трансформаційного характеру, то за їх посередництвом приймаються публічно-владні акти, якими вносяться зміни до діючих нормативних податково-правових приписів. Такі зміни до податкового законодавства вносяться шляхом прийняття законів про внесення змін до чинного податкового законодавства. В той же самий час вищезазначеними нормативно-правовими актами можуть визнаватися окремі положення, або ж цілі акти, як такі, що втратили чинність, тобто як такі, що фактично ліквідуються. Що ж стосується ліквідації нормативно-правових приписів у сфері оподаткування, то вона здійснюється в рамках нормотворчих процедур ліквідаційного характеру. Дані процедури мають місце в тому випадку, коли певні нормативні приписи в силу суспіль-

них реалій повинні припинити свою дію. Проте слід зазначити, що в даному випадку ми не говоримо про дерегуляційні процеси, адже суспільні правовідносини у сфері оподаткування в силу імперативності підгалузі податкового права є такими, що потребують нормативного регулювання.

Отже, ми в жодному випадку не можемо говорити, що нормотворець шляхом ліквідації того чи іншого припису податкового права ставить собі за мету припинити регулювання у відповідній сфері податкових відносин, тим самим припинити можливість існування таких податкових правовідносин. Податкові відносини у будь-якому випадку є відносинами штучного характеру, тобто такими, що створені за посередництвом публічно-владних актів нормотворця. Для них не характерна загальна логіка розвитку суспільних відносин, які спочатку виникають об'єктивно, а вже потім унормовуються нормативно-правовими приписами. Беззаперечним є той факт, що вони виникають у зв'язку із суспільною потребою у їх існуванні, проте, аж ніяк не у зв'язку з їх фактичним, об'єктивним, неунормованим правовими приписами існуванням. У контексті вищесказаного слід також зазначити, що конкретні нормотворчі процедури можуть мати також змішаний характер. Про змішаність нормотворчих процедур у сфері оподаткування ми говоримо в тому випадку, коли в рамках конкретної нормотворчої процедури водночас приймаються нові нормативні приписи та/або вносяться зміни до вже існуючих податково-правових положень та/або ліквідуються окремі нормативні положення податкового законодавства. Такий підхід зумовлений насамперед тим, що за посередництвом публічно-владного акта, який був прийнятий в рамках конкретної нормотворчої процедури, можуть існувати приписи, якими вперше врегульовується певна сфера оподаткування, трансформується алгоритм регулювання вже існуючих відносин або взагалі ліквідуються діючі приписи податкового права.

Вбачається за доцільне зауважити, що ми повинні чітко диференціювати суб'єктів нормотворчості та учасників нормотворчих процедур у сфері оподаткування. Так, ВРУ та місцеві ради є суб'єктами нормотворчості, так як вони безпосередньо приймають публічно-владні акти, якими і встановлюються загальнообов'язкові для їх дотримання податково-правові приписи. Що ж стосується учасників нормотворчих процедур у сфері оподаткування, то вони беруть участь у нормотворчій діяльності опосередковано, шляхом подання законопроектів про внесення змін до податкового законодавства. В учасників відповідних процедур, на відміну від його суб'єктів, немає повноважень на прийняття публічно-владних актів установчого характеру у сфері оподаткування. До учасників нормотворчих процедур у сфері оподаткування ми можемо віднести зокрема КМУ. В той же самий час слід зазначити, що така правова категорія, як «учасники нормотворчих процедур у сфері оподаткування», є ширшою по відношенню до такої податково-правової категорії, як «суб'єкти нормотворчості у сфері оподаткування». Такий підхід зумовлений насамперед тим, що суб'єкти нормотворчих процедур, можуть брати активну участь у розробці, обговоренні податкових приписів, які в подальшому ними

приймаються. Таким чином, ми говоримо, що ВРУ та місцеві ради можуть водночас бути як суб'єктами нормотворчості у сфері оподаткування, так і учасниками відповідних нормотворчих процедур. При цьому слід вказати, що в темпоральному розумінні спочатку вищезазначені суб'єкти виступають в якості учасників нормотворчих процедур у сфері оподаткування, а вже потім (в момент прийняття відповідних податково-правових положень) набувають статусу суб'єктів нормотворчості. Що ж стосується усіх інших публічно-владних суб'єктів, то вони можуть бути виключно учасниками нормотворчих процедур у сфері оподаткування, так як не наділені повноваженнями з прийняття публічно-владних актів у податково-правовій сфері.

Нормотворчі процедури, з огляду на їх специфіку та багатоаспектність, можуть бути класифіковані за низкою критеріїв:

- залежно від суб'єкта, який приймає податково-правовий припис, ми розрізняємо:

а) нормотворчість ВРУ;

б) нормотворчість органів місцевого самоврядування;

- залежно від виду податку чи збору, який встановлюється в результаті нормотворчої діяльності суб'єктів відповідних процедур, ми розрізняємо:

а) нормотворчої процедури із встановлення загальнодержавних податків та зборів;

б) нормотворчої процедури із встановлення місцевих податків та зборів;

- залежно від обов'язковості встановлення податку чи збору ми виділяємо:

а) нормотворчі процедури із встановлення обов'язкових податків та зборів;

б) нормотворчі процедури, які спрямовані на встановлення факультативних податків та зборів.

Коли ми говоримо про обов'язкові податки та збори, то під ними ми розуміємо загальнообов'язкові платежі, обов'язковість (імперативність) сплати яких встановлюється в силу прямої вказівки Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [4]. До таких податків ми відносимо загальнообов'язкові платежі, закріплені в п. 9.1 ст. 9 ПКУ та п. 10.1 ст. 10 ПКУ (за винятком податку на майно, в частині загальнообов'язкового платежу, відмінного від земельної ділянки). Що ж стосується факультативних податків та зборів, то вони встановлюються на рівні територіальної громади залежно від локальної специфіки. До таких податків та зборів, зокрема, належать податок на майно (в частині податку на майно, відмінне від земельної ділянки), збір за місця паркування транспортних засобів, туристичний збір.

- залежно від характеру приписів, які встановлюються в рамках нормотворчих процедур, ми розрізняємо:

а) нормотворчі процедури з конструювання приписів матеріального характеру;

б) нормотворчі процедури з конструювання приписів процесуального характеру;

в) нормотворчі процедури з конструювання приписів змішаного характеру.

Що ж стосується засад (принципів здійснення) нормотворчих процедур

у сфері оподаткування, то їх можна підрозділяти на загальні принципи права та податково-правові принципи. До загальних принципів ми відносимо, зокрема, такі вихідні нормативні положення як принцип верховенства права, принцип законності, принцип процедурності тощо. Коли ж ми говоримо про податково-правові принципи, то їх ми виокремлюємо з-поміж засад податкового законодавства, які знаходять своє нормативне закріплення в рамках приписів ст. 4 ПКУ. Необхідність виділення принципів реалізації нормотворчих процедур у сфері оподаткування з-поміж основних засад податкового законодавства зумовлена тим, що відповідні вихідні положення не знайшли свого окремого системного закріплення в рамках окремої статті ПКУ. В якості податково-правових принципів нормотворчих процедур у сфері оподаткування ми відносимо:

- а) принцип рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації (принцип рівності та недискримінації);
- б) принцип фіскальної достатності;
- в) принцип соціальної справедливості;
- г) принцип економічності оподаткування;
- д) принцип нейтральності оподаткування;
- е) принцип стабільності;
- є) принцип рівномірності та зручності сплати загальнообов'язкових платежів;
- ж) принцип єдності підходу до встановлення податків та зборів.

У той же самий час слід зазначити, що усі вищевказані принципи не можуть розглядатися нами як виключно вихідні положення нормотворчості у сфері оподаткування, адже в силу свого закріплення в рамках приписів ст. 4 ПКУ [4] вони мають системоутворюючий характер для усієї системи податкового права. Виокремлені нами податково-правові принципи нормотворчих процедур у сфері оподаткування ми пропонуємо розглядати в якості принципів установчого характеру, так як досліджувані нами вихідні положення податкового права визначають засади встановлення загальнообов'язкових платежів та конструювання нормативних приписів у податково-правовій сфері. Єдиним винятком є принцип стабільності, який визначає процесуальний аспект прийняття податкових нормативно-правових положень.

Надалі вбачається за доцільне розглянути змістовне наповнення наведених нами принципів реалізації нормотворчих процедур у сфері оподаткування. Так, коли ми говоримо про загальноправові принципи, які знаходять свою правореалізацію у процесі конструювання нормотворцем податково-правових приписів, особливо нашу увагу привертає принцип процедурності. Змістовне наповнення даного вихідного положення виявляється в тому, що процедурна діяльність учасників та суб'єктів нормотворчості, зокрема, повинна підпорядковуватися процесуальним приписам чинного законодавства. Відповідно до даного принципу нормотворча діяльність у сфері оподаткування повинна бути чітко алгоритмізованою, тобто здійснюватися у руслі, визначеному законодавцем заздалегідь. Вищезазначений принцип також зна-

ходить свій підгалузевий (податково-правовий) прояв у рамках спеціально-податкового процесуального принципу – принципу стабільності. Так, відповідно до нормативних приписів пп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4 ПКУ, зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Що ж стосується податків та зборів, їх ставок, а також податкових пільг, то вони не можуть змінюватися протягом бюджетного року [4]. Таким чином, ми бачимо, що принцип стабільності встановлює темпоральні вимоги до прийняття нормативних положень, якими вносяться зміни до елементів податків та зборів.

Що ж стосується податково-правових принципів нормотворчих процедур у сфері оподаткування, то вони, як правило, стосуються підходів до встановлення загальнообов'язкових платежів. Ґрунтуються відповідні положення на законах економічного обґрунтування впроваджуваних платежів.

Так, згідно з принципом економічності оподаткування, надходження від встановлюваних за посередництвом нормотворчих процедур податків та зборів не повинно значною мірою перевищувати витрати на адміністрування відповідних загальнообов'язкових платежів. Така логіка законодавця пояснюється тим, що податок являє собою фіскальний платіж, який направлений на формування економічного базису держави. В тому ж випадку, коли витрати на адміністрування податків будуть перевищувати грошові надходження від їх сплати, такі платежі будуть втрачати своє змістовне призначення – забезпечити наповнення дохідної частини відповідних бюджетів. У випадку впровадження податків та зборів, затрати на адміністрування яких перевищували б надходження від них, порушувалася б логіка встановлення таких фіскальних платежів. Також вбачається за доцільне розглянути принцип соціальної справедливості, яким повинен керуватися нормотворець у процесі встановлення загальнообов'язкових платежів. Згідно з даним принципом, податки та збори повинні встановлюватися відповідно до платоспроможності платників податків. Відповідний принцип обмежує нормотворця у можливості встановлення надмірного податкового тягаря для платників податків. Податково-правовим принципом, який має своїм завданням встановити баланс між дохідною та видатковою частинами бюджету, є принцип фіскальної достатності. Відповідно до даного принципу загальнообов'язкові платежі повинні встановлюватися таким чином, щоб забезпечити збалансованість витрат бюджету з його надходженнями. Даний принцип спрямований на забезпечення реалізації такого бюджетно-правового принципу, як принцип збалансованості бюджету.

Висновки. Отже, під нормотворчими процедурами у сфері оподаткування слід розуміти процесуальну діяльність суб'єктів нормотворчості, які згідно з положеннями чинного податкового законодавства уповноважені на створення нормативних конструкцій, що направлені на регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування. Також ми вбачаємо назву статті 7 ПКУ «Загальні засади встановлення податків та зборів» не досить коректною. В

даному випадку було б більш коректним визначити її в якості «Обов'язкові елементи податків та зборів». Такого роду перейменування відповідало б змістовному наповненню відповідного припису ПКУ та демонструвало б його цільове направлення. Що ж до дійсного найменування, то застосування в ньому такого поняття як «засади» не вбачається коректним, так як відповідна категорія фактично є елементом синонімічного ряду такої дефініції як «принципи». Принцип права є вихідним положенням найвищої міри узагальнення, регулятивна дія якого спрямована на забезпечення реалізації публічних, суспільних та приватних інтересів. В даному випадку елементи податку не можуть ототожнюватися з принципами оподаткування, так як перші є інтегративними складовими механізму податку.

Бібліографічні посилання

1. *Протасов В. М.* Основы общеправовой процессуальной теории / Протасов В. М. – М., 1991.
2. *Кучерявенко М. П.* Природа нормотворчих процедур при регулюванні відносин оподаткування / М.П. Кучерявенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwi86bCMOPMAhXJiSwKHWr3CdwQFggbMAA&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbuv%2Fcgirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fnj_2011_2_13.pdf&usg=AFQjCNFD3AQT9vJMRr-V06aoYynVpW-y2g&bvm=bv.122129774,d.bGg&cad=rjt
3. *Налоговые процедуры : учебное пособие / под ред. А. Н. Козырина.* – М., 2008.
4. *Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Минаева О. М. Нормотворческие процедуры в сфере налогообложения. Исследованы особенности нормотворческих процедур в сфере налогообложения. Повышенная перманентность внесения изменений в налоговое законодательство Украины свидетельствует об особом месте нормотворческих процедур в процессе регулирования общественных отношений в сфере налогообложения. Раскрыто содержание и выяснен характер соотношения между собой таких категорий как «правотворческая», «законотворческая» и «нормотворческая» процедуры. Отмечено, что нормотворческие процедуры в сфере налогообложения могут иметь учредительный, трансформационный, ликвидационный или смешанный характер. Указано на необходимость и определены особенности, по которым надо дифференцировать субъектов нормотворчества от участников нормотворческих процедур в сфере налогообложения. Определен ряд критериев классификации нормотворческих процедур, учитывая их специфику и многоаспектность. Все принципы осуществления нормотворческих процедур в сфере налогообложения разделены на две большие группы, а также раскрыто содержание и особенности действия каждого из принципов, которые относятся к указанным группам.

Ключевые слова: *нормотворческие процедуры, налогообложение, правотворческая процедура, законотворческая процедура, нормотворческая процедура, учредительный характер, трансформационный характер, ликвидационный характер, участники нормотворческих процедур.*

Minayeva O. M. Rulemaking in the area of taxation. The article is devoted to research of features of standard-setting procedures in the field of taxation. An increased permanent amendment to the tax legislation of Ukraine testifies to the special place legislative procedures

for the regulation of social relations in the sphere of taxation. The author reveals the content and clarified the nature of correlation between such categories as "legislative", "legislative" and "rulemaking" procedures. It is noted that the rulemaking in the field of taxation can have the founding, transformation, liquidation or mixed. Identified the need and defined the features for which it is necessary to differentiate the subjects of rule-making from participants in the rulemaking procedures in the field of taxation. Identified a number of criteria for the classification of norm-setting procedures, taking into account their specificity and diversity. All the basics of the rulemaking procedures in the field of taxation is divided into two large groups and reveals the contents and characteristics of each of the principles, which belong to the specified groups.

Under the rulemaking procedures in the field of taxation should be to understand the procedural activity of the subjects of the rulemaking, which under the provisions of the applicable tax legislation authorized the establishment of regulatory design, aimed at regulation of public relations in the field of taxation. We also see the title of article 7 of the TCU "General principles of setting levies and fees" is not quite correct. In this case it would be more correct to define it as "required elements of taxes and duties". This name change will be consistent with the content of the relevant provisions of the Tax code and showed him the target. As for the actual names used in it such concepts as "principles" does not seem correct, because in accordance with the category really is an element of a number of synonymous, this definition is "principles". The principle of law is the starting position of higher-level generalization governing the action is aimed at ensuring the implementation of state, public and private interests. In this case, the elements of the tax cannot be equated to the principles of taxation, as integrative components of the mechanism of the tax.

Keywords: *standard-setting procedures, taxation, legislative procedure, legislative procedure, legislative procedure, statutory nature, transformative in nature, residual in nature, participants in standard-setting procedures.*

Надійшла до редакції 13.06.2016

Глуховець О.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Досліджено питання змісту поняття та сутності дисципліни в органах прокуратури. Обґрунтовано, що дисципліна в органах прокуратури – це система суспільних відносин, суб'єктами яких є прокурори, які суворо і точно виконують згідно з порядком і правилами, установленими Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законами України, нормативними актами Генеральної прокуратури України, службові обов'язки, реалізують і додержуються обмежень і заборон по посаді у процесі своєї службової діяльності, сумлінно і відповідально ставляться до дорученої справи.

Ключові слова: *дисципліна, прокуратура, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне провадження.*

Постановка проблеми. Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У вітчизняній науці адміністративного права питанням дисциплінарної відповідальності прокурорів приділялася увага багатьох вчених, зокрема таких як О. В. Агєєв, В. В. Долежан, О. С. Ішук, М. Ю. Івчук, С. А. Кулініч, П. М. Каркач, І. І. Крилов, Т. В. Корнякова, М. В. Косюта, С. В. Подкопаєв, А. В. Пшонка, Є. М. Попович, Г. П. Серєда, В. В. Сухонос, Ю. В. Ударцов та інші. Однак питання сутності та змісту дисципліни в органах прокуратури дотепер повністю не висвітлено.

Крім того, з прийняттям нового Закону України «Про прокуратуру» було цілком змінено застосування заходів дисциплінарної відповідальності до прокурорів, тому проблема сутності та змісту дисципліни у прокуратурі стає більш актуальною.

Метою статті є дослідження сутності дисципліни в органах прокуратури та визначення змісту цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна (лат. *Disciplina*) – це покора, слухняність, порядок, підпорядкування [1, с. 449]; обов'язкове для усіх членів будь-якого колективу підпорядкування твердо встановленому порядку [2, с. 717]; твердо встановлений порядок, підпорядкування якому обов'язкове для усіх членів даного колективу [3, с. 545]. Наприклад, В. П. Полівчук вважає, що відносини з регулювання дисципліни можна розподілити на дві групи: 1) відносини фактичного дотримання і виконання об'єктом управління правил, що встановлені суб'єктом управління; 2) відносини позитивного та охоронного характеру (ця група відносин пов'язана із заохоченням або, навпаки, з покаранням особи за невиконання встановлених правил) [4, с. 26].

Як правильно зазначає О. Ю. Синявська, дисципліна пов'язана передусім із діяльністю, поведінкою. Вона має на меті узгодження діяльності та вчинків кожної людини з інтересами суспільства, колективу, неухильне виконання обов'язків перед суспільством, колективом і в той же час забезпечення охорони прав та свобод людини, створення нормальних умов для праці, відпочинку і т. ін. Життєдіяльність демократичного суспільства неможлива без підтримання дисципліни на високому рівні в усіх її проявах. Так, наприклад, дисципліна, регулюючи діяльність людей, направлена на підтримання порядку в усіх областях суспільного життя. Дисципліна, упорядковує діяльність людей і служить основою нормального функціонування суспільства, вона обов'язкова для усіх членів суспільства. Дисципліна, так само як і санкції за її порушення (правові, моральні), визначається пануючими суспільними відносинами і служить їх укріпленню. Коло суспільних відносин, на які поширюється дисципліна, досить широке і має різний характер. Це, наприклад, відносини:

- у системі державних органів, що складаються в процесі виконання ними відповідних владних повноважень;
- між державними органами, установами та їх структурними підрозділами, посадовими особами;
- між державними органами, установами, посадовими особами, з одного боку, і громадськими та іншими об'єднаннями – з іншого (наприклад, відно-

сини між державними органами і профспілками, акціонерними товариствами і т. п.) [5].

У зв'язку з цим у науковій літературі виділяють декілька видів дисципліни та роблять спроби їх класифікації: державна – виконання державними службовцями вимог, що ставляться державою; трудова – обов'язкове додержання учасниками трудового процесу встановленого розпорядку; військова – додержання військовослужбовцями правил, встановлених законами, військовими статутами, наказами; договірна – додержання суб'єктами права договірних зобов'язань; фінансова – додержання суб'єктами права бюджетних, податкових та інших фінансових розпоряджень; технологічна – додержання технологічних розпоряджень у процесі виробничої діяльності та ін. [6].

Дисципліна, у тому числі і державна, є порядок, зведення норм. Систему норм, що регламентують дисциплінарні відносини у сфері державного управління, можливо класифікувати таким чином:

- норми, що закріплюють загальні та спеціальні права і обов'язки, обмеження, встановлені для суб'єктів дисципліни у сфері державного управління;
- норми, що регламентують застосування заходів заохочення за успіхи у службі та зразкове виконання обов'язків, що стимулюють досягнення в роботі;
- норми, які установлюють заходи впливу на порушників державної дисципліни;
- норми, які визначають методи забезпечення дисципліни у сфері державного управління;
- норми, що регулюють процедуру (порядок підтримання і укріплення державної дисципліни), дисциплінарно-процесуальні. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що в інституті державної дисципліни присутні як матеріальні, так і процесуальні норми [5].

Вказані вище характеристики стосуються, на нашу думку, й дисципліни в органах прокуратури, адже саме дисциплінарні відносини в органах прокуратури регламентують норми, які закріплюють загальні та спеціальні права і обов'язки, обмеження, встановлені для прокурорів (наприклад, Закони України «Про прокуратуру», «Про протидію корупції» та інші). До цих норм також належать норми, які регламентують застосування заходів заохочення до прокурорів у службі та сумлінне ставлення до своїх обов'язків. Ці норми стимулюють досягнення в роботі. Крім того, дисциплінарні відносини в органах прокуратури характеризують і норми, які установлюють заходи дисциплінарної відповідальності прокурорів, а також методи стимулювання додержання прокурорами дисципліни. Вказані вище норми є матеріально-правовими. Реалізація цих норм міститься у нормах дисциплінарно-процесуальних, які регулюють процедуру підтримання та зміцнення дисципліни в органах прокуратури.

Отже, дисципліна в органах прокуратури є різновидом державної дисципліни, адже виникає всередині органів прокуратури, ґрунтується на вимогах до прокурора виконувати свої обов'язки, не перевищувати своїх повноважень, не порушувати прав і інтересів інших осіб, проявляти ініціативу та

відповідальність за доручену ділянку роботи. Особливостями дисципліни в органах прокуратури є те, що вона: по-перше, стосується лише прокурорів; по-друге, регулюється спеціальним законодавством; по-третє, забезпечується особливими процедурами.

Таким чином, дисципліна в органах прокуратури є трудовою і службовою. Трудова дисципліна в органах прокуратури складається в особливій сфері трудових відносин, суб'єктами якої є працівники, які не перебувають на посадах прокурорів, і на яких не розповсюджується дія Закону України «Про прокуратуру». Службова дисципліна є ознакою, що характеризує проходження державної служби прокурорами.

Отже, основу дисципліни в органах прокуратури складають внутрішньо-організаційні відносини з питань проходження служби та внутрішньоорганізаційного розпорядку. Ці відносини пов'язані з дотриманням обов'язків та виконанням заборон і обмежень, дотриманням законодавства. Основним методом регулювання дисципліни в органах прокуратури є імперативний, який ґрунтується на відносинах влади і підпорядкування. Законодавство, яке регулює службову дисципліну в органах прокуратури, має імперативний характер, адже встановлює, які дії можуть вчиняти прокурори (норми-дозволи), і від яких дій прокурорам слід утримуватися (норми-заборони), а також які дії слід вчиняти (норми-приписи).

Службова дисципліна прокурорів передбачає дотримання й морально-етичних вимог: прокурор не має права суміщати виконання своїх службових обов'язків з іншою діяльністю, крім визначеної законодавством. Працівник прокуратури не повинен втручатися в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім випадків, коли їх рішення, дії чи бездіяльність суперечать законодавству та потребують заходів прокурорського реагування. У взаємовідносинах із співробітниками правоохоронних органів працівник прокуратури зобов'язаний бути коректним, тактовно та виважено виявляти вимогливість і принциповість, що базуються на вимогах закону. У відносинах з іншими учасниками судочинства працівник прокуратури повинен дотримуватися ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку, під час судового розгляду має демонструвати коректність, неупередженість та повагу до учасників судового процесу, не може вступати у будь-які позапроцесуальні стосунки з ними.

У деяких випадках дисципліна поширюється на позаслужбові відносини. Так, прокурор не повинен допускати поведінки, яка може зашкодити репутації; не брати участь у політичній діяльності. Працівник прокуратури має право вільно визначати своє ставлення до релігії, брати участь у діяльності релігійних об'єднань, які діють на законних підставах і діяльність яких не спрямована на розпалення расової, політичної, національної та релігійної ворожнечі, не допускаючи їхнього втручання у свої службові справи. Взаємини між працівниками прокуратури в їх колективах повинні ґрунтуватися на засадах товариського партнерства, взаємоповаги і взаємодопомоги. У стосунках між собою працівники прокуратури повинні уникати проявів недо-

бронзичливого ставлення один до одного, спрямовуючи свої зусилля на виконання покладених на прокуратуру завдань.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищенаведене, ми можемо зазначити, що службова дисципліна в органах прокуратури – це система суспільних відносин, суб'єктами яких є прокурори, які неухильно і точно виконують згідно з порядком і правилами, установленими Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законами України, нормативними актами Генеральної прокуратури України, службові обов'язки, реалізують і дотримуються обмежень і заборон по посаді у процесі своєї службової діяльності, сумлінно і відповідально ставляться до дорученої справи.

Бібліографічні посилання

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Т-во М. О. Вольф, 1935. – Ч. 1.
2. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка / Д. Н. Ушаков. – М. : Сов. энцикл., 1934. – Т. 1.
3. Евгеньева А. П. Словарь русского языка / А. П. Евгеньева. – М. : Русский язык, 1957. – Т. 1.
4. Полівчук Д.П. Дисциплінарне провадження в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Д.П. Полівчук. – Дніпропетровськ, 2011.
5. Синявська О.Ю. Поняття службової дисципліни в ОВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12245-ponyattya-sluzhbovo%D1%97-disciplini-v-organax-vnutrishnix-sprav-ukra%D1%97ni.html>
6. Поняття та види дисципліни [Електронний ресурс]. – Режим доступу://http://lubbook.org/book_660_glava_96_Ponjattja_ta_vidi_dis%D1%81ipl%D1%96ni.html

Глуховеря А.В. Понятие и содержание дисциплины в органах прокуратуры Украины. Исследованы вопросы содержания понятия и сущности дисциплины в органах прокуратуры. Обосновано, что дисциплина в органах прокуратуры – это система общественных отношений, субъектами которых являются прокуроры, которые строго и точно выполняют согласно порядку и правилам, установленным Конституцией Украины, Законом Украины "О прокуратуре" и другими законами Украины, нормативными актами Генеральной прокуратуры Украины, служебные обязанности, реализуют и придерживаются ограничений и запретов по должности в процессе своей служебной деятельности, добросовестно и ответственно относятся к порученному делу.

Ключевые слова: *дисциплина, прокуратура, дисциплинарная ответственность, дисциплинарное производство.*

Hlukhoverya O.V. Concept and essence of discipline in public prosecutor bodies of Ukraine. In the article the questions of maintenance of concept and essence of discipline are investigated in the bodies of office of public prosecutor. Grounded, that discipline in the organs of office of public prosecutor is the system of public relations, the subjects of that are public prosecutors, that severely and exactly execute according to an order rules set by Constitution of Ukraine, By the law of Ukraine "On the office" of public prosecutor and other laws of Ukraine, by the normative acts of the General prosecution of Ukraine, official duties, will realize and restrain temper limitations and prohibitions on position in the process of the official activity, honestly and responsibly behave to incumbent business.

Discipline in the organs of office of public prosecutor is the variety of state discipline, in fact arises up into the organs of office of public prosecutor, is base on requirements to the public prosecutor to carry out the duties, not exceed the plenary powers, not violate rights and interests

of other persons, display initiative and responsibility for the incumbent area of work. The features of discipline in the organs of office of public prosecutor is that she: firstly, touches public prosecutors only; secondly, regulated by the special legislation; thirdly, provided by the special procedures.

Basis of discipline in the organs of office of public prosecutor is made inwardly by organizational relations on questions passing of service and inwardly organizational order. These relations are related to the observance of duties and implementation of prohibitions and limitations, observance of legislation. By a basic method, adjusting of discipline in the organs of office of public prosecutor is imperative that is base on relations of power and submission.

Official discipline of public prosecutors provides for inhibition and mental and ethical requirements, so as obligates public prosecutors: a public prosecutor has no authority to combine implementation of the official duties with other activity, except certain a legislation. The worker of office of public prosecutor must not interfere in activity of public and organs of local self-government authorities, except for the cases when their decision, actions or inactivity, conflict with a legislation and need the events of the public prosecutor's reacting.

In some cases discipline spreads to the out-of-office relations. Yes, a public prosecutor must not assume behavior that can harm to reputation; not to participate in political activity. The worker of office of public prosecutor has a right freely to determine the attitude toward religion, to participate in activity of religious associations that operate on legal grounds activity of that is not sent to розпалення of racial, political, national and religious enmity, shutting out their interference with the official businesses.

Keywords: *discipline, office of public prosecutor, disciplinary responsibility, disciplinary proceedings.*

Надійшла до редакції 14.06.2016

Ємельянова О.О.

здобувач

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 347.73

СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВІДСТРОЧЕННЯ ТА РОЗСТРОЧЕННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ АБО ПОДАТКОВОГО БОРГУ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ

Визначено призначення та сутності механізмів відстрочення та розстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків. Розглянуто суб'єктні склади відносин з приводу відстрочення та розстрочення податкових платежів та схожих за своїм юридичним змістом інших відносин – кредитування, позики тощо. Наголошено на різному суб'єктному складі цих різновидів правовідносин, вказано відмінні риси оформлення відповідних договорів, увагу приділено актуальним питанням їх укладання.

Ключові слова: *відстрочення, договір, контролюючий орган, кредит, платник податку, податкове зобов'язання, податковий борг, податок, розстрочення.*

Постановка проблеми. Розстрочення та відстрочення виконання обов'язку зі сплати податку є дієвим інструментом, спрямованим на узгодження інтересів платника та контролюючого органу. Замість ініціації конт-

ролюючим органом процедури банкрутства та подальшого припинення платника, тобто фактичної втрати суб'єкта, що формує дохідні частини державного та місцевих бюджетів, можливим є досягнення згоди щодо перенесення терміну сплати податкового зобов'язання або терміну погашення податкового боргу у разі виникнення останнього, що оформлюється договором між цими суб'єктами. Застосування договірних конструкцій для податкового регулювання є винятком, тому часто на практиці виникають із цим складнощі, що потребують всебічного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вченими неодноразово робилися спроби порівняльно-правового дослідження особливостей змісту та специфіки окремих договірних конструкцій в рамках публічного регулювання. Зокрема, у своїх працях значну увагу цьому питанню приділяли: Л. К. Воронова, О. О. Головашевич, О. О. Дмитрик, І. С. Криницький, А. М. Котенко, М. П. Кучерявенко, Ю. А. Ровинський, А. О. Селіванов та ін.

Проблематика теоретико-правових та прикладних досліджень природи, сутності, значення та перспектив розвитку процедур розстрочення та відстрочення сплати податкового зобов'язання в Україні та інших державах позбавлена однозначних відповідей. Невирішеними на сьогодні залишаються питання, котрі стосуються категоріально-понятійного апарату, змісту, підстав, порядку, особливостей застосування процедур відстрочення та розстрочення податкових зобов'язань та податкового боргу.

Метою нашого дослідження є здійснення теоретико-правового та прикладного аспекту механізмів розстрочення та відстрочення сплати податкового зобов'язання або погашення податкового боргу.

Виклад основного матеріалу. Погашення податкового боргу у найкоротші терміни має бути орієнтиром як для платників податків, так і для контролюючих органів. Інтерес контролюючого органу при цьому полягає у відновленні права держави або територіальної громади на суму несплаченого податкового зобов'язання, яке в даному випадку стає складовою податкового боргу, в той час як інтерес платника полягає у зменшенні на нього податкового тиску внаслідок зупинення нарахування пені, розмір якої зростає з плином часу. Утім, не завжди платник має змогу погасити податковий борг у встановлені податковим законодавством строки через наявність об'єктивних причин. У цьому разі податковим законодавством передбачено можливість розстрочення або відстрочення виконання платником обов'язку зі сплати податку.

Призначення механізму розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків доволі лаконічно та чітко визначено у ст. 100 Податкового кодексу України. Відповідно до її положень, сутність даного механізму полягає у перенесенні строків сплати платником податків його грошових зобов'язань або податкового боргу із сплатою за це відсотків. Їх розмір визначається положеннями ст. 129 даного нормативного акта, якою встановлено порядок нарахування пені. Отже, фактично йдеться про послугу платного перенесення граничного терміну сплати податкового

зобов'язання при виникненні певних факторів [1].

При цьому потрібно наголосити на необхідності вольової поведінки платника для ініціації розстрочення або відстрочення сплати податкового зобов'язання. Мова йде про саму процедуру, яка застосовується в даному випадку. Справа в тому, що оформлюються відносини з приводу перенесення термінів сплати податкового боргу договором, але цей договір має мало чого спільного із цивільно-правовим договором. Більше того, навряд чи можна однозначно стверджувати про договірну природу відносин з розстрочення або відстрочення сплати податкового зобов'язання – в науковій літературі зустрічаються різні точки зору.

А. М. Котенко при характеристиці механізму розстрочення та відстрочення обов'язку зі сплати податку пропонує визнавати ці відносини різновидом кредитних відносин: «розстрочення та відстрочення податкових зобов'язань або податкового боргу є формою надання кредиту». Далі вчений уточнює власну позицію: «...надання розстрочення (відстрочення) податкових зобов'язань або податкового боргу є компромісом між платником та органом державної податкової служби. Податковий орган, вимагаючи сплатити податки та збори, одночасно погоджується отримати відповідні суми пізніше строку, що встановлений нормативно-правовим актом ...» [2].

На наше переконання, згоду отримати певні грошові кошти пізніше навряд чи можна визнавати кредитними відносинами. Термін кредит походить від латинського слова *creditum* – позика, від *credo* – вірю, довіряю. Відповідно до практики застосування термінів, слів та словосполучень, у юриспруденції кредит визначається як особлива форма руху вартості, продаж товарів з відстрочкою платежу або передача на строк грошей та матеріальних цінностей з умовою їх повернення. За надання кредиту стягується процент. При цьому таку конструкцію важко або навіть неможливо застосувати до відносин з приводу відстрочення або розстрочення податкового зобов'язання. Так, подібне відстрочення або розстрочення передбачає платне (сплачуються проценти у розмірі пені) надання можливості сплатити суму податкового зобов'язання пізніше, але особливості даного механізму криються у режимі цих коштів. Якщо кредитні кошти надаються власником під процент та потім мають бути повернуті власнику, то податкове зобов'язання є несплаченою сумою податку, тобто коштами, які ще не належать державі або територіальній громаді. Тому говорити про відстрочення або розстрочення податкового зобов'язання як про різновид кредитних відносин недоречно.

Підтверджено подібну позицію і нормами Цивільного кодексу України. Ст. 1054 даного нормативного акта визначає сутність кредитного договору, за яким банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти [3]. В даному разі простежується схожість цієї конструкції із відстроченням податкового зобов'язання, визначеного ст. 100 Податкового кодексу України, але можна побачити і низку очевидних відмінностей.

Ці відносини відрізняються перш за все за суб'єктивним складом та порядком їх оформлення.

Відмінності у суб'єктивному складі очевидні. У кредитних відносинах учасниками є позичальник та фінансова установа, в той час як у відносинах з приводу відстрочення податкового зобов'язання – платник податків та контролюючий орган. При цьому у кредитних відносинах кошти первісно належать фінансовій установі і повертаються у її власність внаслідок виконання кредитного договору. При відстроченні податкового зобов'язання кошти первісно належать платнику, а після реалізації ним умов договору розстрочення надходять у власність держави або територіальної громади разом із процентами. Роль контролюючого органу в даному разі полягає у забезпеченні виконання укладеного договору. Можна навіть сказати, що вона цим обмежується – контролюючий орган не є вигодонабувачем ані щодо суми податкового зобов'язання, ані щодо суми сплачених за надання розстрочення процентів.

Принципова відмінність між кредитними відносинами та відносинами з приводу відстрочення податкового зобов'язання полягає також у порядку їх оформлення. При укладенні договору кредитування застосовується диспозитивний метод правового регулювання, який передбачає рівність сторін відповідних відносин. У даному випадку кредитор має змогу обрати контрагента – відповідну фінансову установу, де він бажає взяти кредит. Крім того, він може вести з контрагентом мову про умови договору кредитування, змінювати його положення тощо. У випадку укладення договору відстрочення податкового зобов'язання застосовуються норми ст. 100 Податкового кодексу України, відповідно до яких у платника немає ані можливості обирати контрагента, ані змінювати умови такого договору.

Схожість кредитування та механізму відстрочення сплати податкового зобов'язання або податкового боргу проявляється, на наш погляд, в тому, що і кредитор, і платник податків для застосування цих конструкцій мають здійснити вольові дії. В останньому випадку платник звертається до контролюючого органу із заявою про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу. Тобто це не обов'язок, а право платника.

Застосування механізму розстрочення або відстрочення податкового зобов'язання або податкового боргу породжує відразу декілька наслідків. По-перше, це безпосередня ініціація відносин з приводу перенесення строку сплати податку. По-друге, подання такої заяви платником до контролюючого органу обумовлює його згоду із сумою податкового зобов'язання або податкового боргу. При цьому важливо мати на увазі, що винесене контролюючим органом рішення про надання або ненадання можливості відстрочити чи розстрочити податкове зобов'язання або суму податкового боргу не змінює цього факту. Тобто платник може подати заяву про розстрочення, засвідчити таким поданням свою згоду щодо суми зобов'язання, а контролюючий орган може відмовити в застосуванні такого права через, наприклад, недостатність підстав. Після цього сума грошового зобов'язання залишається узгодженою.

Важливо також пам'ятати, що лише подання заяви про відстрочення або розстрочення податкового зобов'язання не є достатньою підставою для надання згоди контролюючого органу на застосування даного механізму. Для цього потрібна наявність доказів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Ці докази мають засвідчувати наявність дій непереборної сили, що призвели до загрози виникнення або накопичення податкового боргу такого платника податків. При цьому для отримання позитивної відповіді щодо поданої заяви необхідно економічно обґрунтувати можливість погашення грошових зобов'язань або податкового боргу або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування механізму відстрочення.

Перелік підстав, за наявності яких платник отримує право на відстрочення або розстрочення податкового зобов'язання, затверджено постановою Кабінету Міністрів [4]. При цьому одночасно із переліком безпосередньо підстав надання розстрочення або відстрочення встановлено переліки документів, якими такі підстави підтверджуються. В рамках даної статті навряд чи доцільно детально розглядати кожен із підстав, але варто ще раз підкреслити, що подібний підхід однозначно підтверджує виключну імперативність механізмів розстрочення та відстрочення податкового зобов'язання та податкового боргу.

Висновки. В ході аналізу сутності механізму розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків було виявлено низку принципів моментів. По-перше, застосування даного механізму є правом платника, а не його обов'язком. По-друге, цей механізм реалізується із застосуванням чітко визначених податковим законодавством процедур, які передбачають особливий порядок отримання такого права. По-третє, контролюючий орган має подвійний статус у відносинах з приводу відстрочення та розстрочення податкового зобов'язання або податкового боргу. З одного боку, він є стороною договору про відстрочення або розстрочення, з іншого – він не отримує кошти, що є предметом договору. З цих позицій недоречно характеризувати ці відносини як форму кредитних відносин. По-четверте, відстрочення податкового зобов'язання відбувається виключно на платній основі із сплатою процентів у розмірі пені, але це не є застосуванням такого забезпечувального заходу, як пеня. В даному випадку лише застосовуються спільні із пенею принципи нарахування процентів до грошового зобов'язання. Нарешті, по-п'яте, механізм розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків є дієвим способом запобігання банкрутству платника у випадку настання об'єктивних перепон у реалізації ним свого податкового обов'язку.

Бібліографічні посилання

1. Податковий кодекс України // ВВР України. – 2011. – № 13. – Ст. 112.
2. Котенко А. М. Договірні відносини у сфері фінансово-правового регулювання : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Артем Михайлович Котенко. – Х., 2012.

3. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

4. Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 р. № 1235 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 1. – Ст. 20.

Емельянова О.А. Суть и назначение механизмов отсрочки и рассрочки денежных обязательств или налогового долга налогоплательщика. Определены назначение и суть механизмов отсрочки и рассрочки денежных обязательств или налогового долга налогоплательщика. Рассмотрен субъектный состав отношений по поводу рассрочки и рассрочка налоговых платежей и похожих по своему юридическому содержанию других отношений – кредитование, займы и т.д. Отмечен разный субъектный состав этих разновидностей правоотношений, указаны отличительные особенности оформления соответствующих договоров, внимание уделено актуальным вопросам их заключения.

Ключевые слова: отсрочка, договор, контролирующий орган, кредит, налогоплательщик, налоговое обязательство, налоговый долг, налог, рассрочка.

Yemelyanova O.O. Essence and purpose of mechanisms of deferral and installment of monetary obligations or tax debt of the taxpayer. The article deals with defining the purpose and nature of delay and deferral mechanisms of monetary obligations or tax debt of the taxpayer. Installment and deferred the obligation to pay tax is an effective instrument for the coordination of interests of the payer and the supervisory authority. Instead of initiating supervisory authority of bankruptcy proceedings and subsequent suspension payer, ie actual losses entity that generates revenue of the state and local budgets, it is possible to reach agreement on postponement of payment of tax liability or tax debt maturity in the case of the latter, formalized agreement between the entities. The use of contractual structures for tax regulation is an exception, so often in practice there are difficulties with this requiring a comprehensive study.

We consider the subject composition relations on installment and installment tax payments and similar legal content of their other relationships – credit, loans and more. Emphasis is on a different subject composition of these kinds of relationships, indicate the distinctive features of execution of relevant agreements, attention to current issues of their conclusion.

The analysis of the essence of the mechanism of installment and deferred cash commitments or tax debt of the taxpayer was found a number of fundamental points. First, the use of this mechanism is the right of a payer, not its duty. Secondly, this mechanism is implemented using well-defined tax law procedures, which provide a special procedure for obtaining this right. Thirdly, the controlling body has a dual relationship status on deferral and installment tax liability or tax debt. On the one hand it is a party to the agreement for deferment or installments, the other – it does not get the funds that are the subject of the contract. From these positions is inappropriate to characterize the relationship as a form of credit relations. Fourth, the deferred tax liability is paid only on payment of interest at penalties, but it is not the use of security measures such as penalty. In this case only apply penalties of common principles of Interest to the liability. Finally, fifth, mechanism of installment and deferred cash commitments or tax debt of the taxpayer is an effective way to prevent the bankruptcy of the payer in case of objective obstacles to the realization of their tax obligations.

Keywords: deferred, agreement, the supervisory authority, the credit, the taxpayer, tax liability, tax debt, tax deferral.

Надійшла до редакції 01.07.2016

Золотоноша О.В.
здобувач
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)
УДК 342.95

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Здійснено історичний аналіз нормативно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні на території сучасної України. Визначено класифікацію нормативно-правових актів, що регулювали діяльність органів публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні, з урахуванням їх хронологічної послідовності, тобто залежно від дати прийняття (видання).

***Ключові слова:** публічне адміністрування у сфері економіки, місцевий рівень, нормативно-правовий акт, законодавство, децентралізація, демократизація.*

Постановка проблеми. Процеси радикальної глобалізації та світової фінансової кризи поставили перед багатьма країнами світу питання модернізації економічної сфери задля зменшення соціальних загроз та ризиків. При цьому особлива увага стала приділятися впровадженню інноваційних підходів публічного адміністрування та технологій, які б дозволяли максимально використовувати внутрішні переваги та ресурси на низовому – місцевому рівні. Практика довела, що передумовою сталого національного економічного розвитку є самодостатність територіальних громад, їх здатність раціонально використовувати наявні у них ресурси. Виходячи із зазначеного, вкрай важливою стає розробка новітніх механізмів публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні, які б дозволяли об'єднувати зусилля та інтереси усіх суб'єктів розвитку: органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, місцевого бізнесу і, безумовно, самої громади [1].

Координація діяльності суб'єктів публічного адміністрування у процесі дотримання законів та інших нормативно-правових актів через прийняття стратегічних рішень, надання адміністративних послуг, адміністрування цих послуг, безумовно, базується на певних управлінських технологіях, методах, засобах і засадах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Певні проблеми нормативно-правового регулювання зазначеної сфери відображені в працях таких вчених, як С. Буковинський, В. Зайчикова, В. Кравченко, І. Луніна, С. Слухай, В. Федосов, В. Шевчук та ін. Однак більшість наукових праць присвячено сучасному стану нормативно-правового

регулювання публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні. У той же час історична складова формування нормативно-правового регулювання вищезазначеної сфери в Україні залишається поза увагою.

Метою статті є здійснення класифікації нормативно-правих актів, що регулювали діяльність у сфері публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні, з урахуванням їх хронологічної послідовності, тобто залежно від дати прийняття (видання).

Виклад основного матеріалу. У межах нашого дослідження особливий інтерес для нас становить саме юридична складова механізму забезпечення розвитку публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні в нашій державі. Спробуємо детально розглянути законодавство, що регламентувало та регламентує адміністративно-правове забезпечення у сфері економіки на місцевому рівні з радянських часів до моменту проголошення незалежності і до сьогодення.

Систему нормативно-правових засад публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні складає певна сукупність нормативно-правових актів, які мають різну юридичну силу. Становлення нормативно-правових засад організації діяльності уповноважених органів державної влади на місцевому рівні у сфері економіки розпочалося ще за часів СРСР, і було обумовлено специфікою тогочасного авторитарного режиму. З цією метою для дослідження впливу певного нормативно-правового акта на сферу публічного адміністрування у сфері економіки розглянемо основні їх групи, з урахуванням хронологічної послідовності їх прийняття та дії, та спробуємо надати їх періодизацію.

І етап (радянський період). Розпочинається з прийняття 31.01.1924 року Конституції СРСР [2], якою було передано усі владні повноваження до компетенції Рад, що утворювали чітку вертикальну систему вищих і місцевих владних органів. Усі гілки державної влади були фактично об'єднані в одну структуру органів (законодавчих та виконавчих) у вигляді Рад. Політична сила більшовиків являла собою основу політичної системи СРСР, усе це сприяло злиттю апарату державної влади з політичним. Ключові питання усіх сфер діяльності країни в першу чергу обговорювалися на партійних з'їздах, після цього затверджувалися Радами. З часом партійні органи стали своєрідним важелем управління органами влади з боку партії.

Конституція СРСР 1924 р. закріпила систему вищих, центральних і місцевих державних органів. Верховним органом влади в СРСР був визнаний З'їзд Рад СРСР. До виняткової компетенції з'їзду ставилися зміна Конституції й вибори Центрального виконавчого комітету (ЦВК) СРСР. Постійно діючим вищим органом державної влади став ЦВК СРСР і його Президія. ЦВК обирався З'їздом Рад СРСР і складався із двох палат: Союзної Ради й Ради Національностей. Обидві палати мали однакові права й розрізнялися лише порядком формування. Союзна Рада складалася із представників союзних республік, число яких було пропорційно чисельності населення кожної з них. Уряд СРСР – Рада народних комісарів – було утворено в липні 1923 р. Фор-

мально його очолював В. І. Ленін. Конституція СРСР 1924 р. визначила статус Раднаркому як виконавчого й розпорядчого органу – ЦВК [3, с. 41–42].

Щодо регулювання економічної сфери, то в 1926 році «Положенням про місцеві фінанси СРСР» було визначено структуру бюджетів місцевого рівня, порядок проведення податкових зборів на місцевому рівні та порядок виконання бюджетів саме на місцевому рівні [4]. Трохи згодом Українським урядом було затверджено «Порядок про місцеві фінанси УРСР», в якому було описано шляхи наповнення та використання коштів бюджетів на місцевому рівні. Даний нормативний акт визначив основні принципи тогочасного українського бюджетного законодавства. Саме це сприяло перерозподілу бюджетних коштів та збільшенню фінансування соціальної сфери на місцевому рівні.

При цьому яскраво проявився змішаний характер організації місцевої влади. Відбулася деяка децентралізація єдиної ієрархічної радянської системи, перерозподіл прерогатив у бік деякого посилення прав і повноважень її низових ланок; розширення соціально-економічних повноважень місцевих Рад, їхніх виконавчих органів, формування спеціальних органів керування комунальним господарством (було детальніше визначено компетенцію місцевих Рад і виконавчих комітетів, систему відділів виконкомів, строк повноважень, форми та методи роботи); спроби більш-менш широкого залучення у виборчий процес на місцях «працюючих мас», пожвавлення Рад при збереженні твердого політичного контролю з боку правлячої партії; формування самостійної фінансово-матеріальної бази місцевих Рад, відновлення системи оподаткування в умовах реанімації товарно-грошових відносин; створення нормативно-правової основи, що забезпечувала певну «автономізацію» місцевих Рад. Однак відмова від НЕПу наприкінці 20-х років поклала край тенденціям до розвитку фінансової самостійності місцевих Рад [3, с. 43].

У кінці 80-х років у СРСР з'являється погляд на місцеве самоврядування як на самостійний рівень здійснення народом конституційно приналежної йому влади, що дійсно демократичне суспільство можливо побудувати лише при відокремленні місцевого самоврядування від державної влади. Починається трансформація централізованої радянської системи організації державної влади і місцевого самоврядування в напрямку демократизації й автономізації місцевих органів влади.

З початком 90-х років в Україні розпочинається зародження демократизації органів державної влади, а саме: поступовий перехід від радянської централізованої системи усіх органів влади до системи органів місцевого самоврядування, сформованих демократичним шляхом. Основними нормативно-правовими актами цього часу можна назвати Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Закон Української РСР від 07 грудня 1990 року «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». Саме з їх прийняттям було закладено правовий фундамент формування органів місцевого самоврядування демократичного характеру в Україні.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, маємо зазначити, що ор-

ганізація діяльності усєї вертикалі органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері економіки на місцевому рівні в радянський період мала певні особливості. Так, зокрема, усі органи державної влади формувалися за принципом чіткої вертикальної архітектури, Ради усіх рівнів формували централізовану вертикально побудовану структуру владних органів; органи місцевого самоврядування (місцеві Ради) не здійснювали функцій органів місцевого самоврядування, а були просто найнижчим рівнем вертикальної системи владних органів; радянський принцип побудови органів державної влади і місцевого самоврядування передбачав чітку ієрархію та підлеглість між місцевими органами влади (виконкомами рад усіх рівнів); принцип влади народу був повністю відсутній, в країні діяв тоталітарний режим правлячої Комуністичної партії, в руках якої було зосереджено усі органи державної влади; процес формування органів місцевого самоврядування демократичного характеру розпочався в Україні лише на початку 90-х років разом із демократизацією української державності та модернізацією політичної системи суспільства в Україні.

II етап (1990–1998 рр.) бере свій початок із набуттям чинності Закону Української РСР від 07.12.1990 р. «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» № 533-XII [5], оскільки саме в цьому нормативно-правовому акті було визначено поняття місцевого самоврядування. Зокрема ст. 1 Закону зазначала, що місцеве самоврядування в Україні – це територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази, а його територіальну основу становили сільрада, селище, район, місто, район у місті, область. Також даним нормативно-правовим актом закріплювалася система місцевого самоврядування, до якої входили сільські, селищні, міські Ради народних депутатів та їх органи, інші форми територіальної самоорганізації громадян (громадські комітети і ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети і форми безпосереднього волевиявлення населення – місцеві референдуми, загальні збори (сходи) громадян). Районні в містах Ради народних депутатів є складовою частиною міського самоврядування. Сільські, селищні, міські Ради народних депутатів об'єднують і координують на своїй території діяльність інших ланок місцевого самоврядування.

Систему регіонального самоврядування становлять районні й обласні Ради народних депутатів, місцеві референдуми в межах території району, області, інші форми самоорганізації громадян районів і областей [6]. Даний Закон став основою для початку процесу формування органів саме публічної влади на місцевому рівні шляхом поєднання функцій органів місцевого самоврядування та уповноважених органів державної влади.

Прийняття цього Закону було важливим з огляду на спробу відродження місцевого самоврядування в Україні, його інституціоналізацію у правовій системі, реалізацію ідеї «владу радам». Але хаос, породжений «дикою» самовряд-

ністю місцевих Рад, спонукав органи законодавчої і виконавчої влади вжити заходів. Тому в березні 1992 р. з'явилася нова редакція Закону про місцеві ради, місцеве і регіональне самоврядування, яким ради були обмежені здійсненням функцій місцевого і регіонального самоврядування, а державні функції було передано представникам Президента України в областях і районах [7, с. 150].

Отже, саме в цей період відбувається поступове розділення системи органів публічної влади на місцевому рівні на дві складові: державну і самоврядну. Але в той же час Законом України «Про Представника Президента України» від 05.03.1992 р. було створено посаду Представника Президента України, який, відповідно до ст. 1 Закону, був главою місцевої державної адміністрації відповідно в області, містах Києві, Севастополі, районі, районі міст Києва і Севастополя. Таким чином, можна зазначити, що даним Законом було створено чітку вертикаль виконавчої влади на місцевому рівні з Представником Президента на чолі. На нього покладалися повноваження з організації функціонування уповноважених органів державної влади та контрольно-наглядова діяльність за органами місцевого самоврядування щодо виконання ними делегованих функцій державних органів [8].

З прийняттям 26 березня 1992 р. Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» здійснилося формальне роздержавлення місцевих рад, які почали визначатися лише як органи місцевого (у селах, селищах, містах) і регіонального (у районах і областях) самоврядування; законодавчо було проведено розмежування власних і делегованих державних повноважень, що делегувалися виконавчим комітетам місцевих рад народних депутатів; на рівні районних та обласних рад не було законодавчо передбачено право створювати власні виконавчі органи (ст. 51). Було визначено базовий рівень місцевого самоврядування – село, селище міського типу, місто, і саме радам цього рівня було надано пріоритет. Отже, цей етап характеризується спробою докорінного реформування системи місцевої влади, відходом від радянської моделі до такої, що була побудована на засадах поєднання державного управління через представників Президента з місцевим самоврядуванням. Однак за такої структури публічної влади на місцях власне самоврядування було обмежено здійсненням виключно представницьких функцій, а деякі його елементи ліквідовано взагалі, логічним наслідком чого стали «двовладдя» і криза влади на місцях, викликані протистоянням органів місцевого та регіонального самоврядування органам місцевої державної адміністрації [7, с. 152].

Наступним кроком у процесі нормативно-правового забезпечення процесу демократизації публічної влади у сфері економіки на місцевому рівні став Закон України від 03.02. 1994 року «Про формування місцевих органів влади і самоврядування». Зокрема, ним передбачалося створення в органах місцевого самоврядування в Україні виконавчих комітетів, які самостійно могли вирішувати питання, віднесені до їх компетенції [9].

28.06.1996 було прийнято Конституцію України, в якій прямо було передбачено, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забез-

печують взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [10]. Також органам місцевого самоврядування могли бути делеговані певні повноваження уповноважених органів виконавчої влади. Органи державної влади, у свою чергу, забезпечують фінансування делегованих органам місцевого самоврядування повноважень з коштів Державного бюджету України або за рахунок перерозподілу надходжень від частини загальнодержавних податків до місцевого бюджету відповідно до вимог законодавства. Також уповноважені органи державної влади мають право передачі органам місцевого самоврядування певних об'єктів державної власності, які необхідні для виконання ними делегованих державною повноважень. У випадку делегування владних повноважень органам місцевого самоврядування, органи виконавчої влади здійснюють контрольню-наглядову діяльність щодо виконання цих повноважень.

У подальшому нормативно-правове поле регулювання діяльності органів публічного адміністрування на місцевому рівні доповнили Закони України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 року [11] та «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 року [12]. Але тогочасна організація діяльності уповноважених державних органів влади та місцевого самоврядування у сфері економіки не відповідала вимогам високорозвинених країн. Усе це породжувало необхідність чіткого розподілу повноважень у сфері економіки на місцевому рівні між уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Поряд з цим необхідно також було зберегти та покращити процес взаємодії даних органів у вищевказаній сфері. Усі ці фактори сприяли початку проведення адміністративної реформи в Україні.

III етап. Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. [13] чітко було зазначено, що нова система державного управління в Україні має бути створена шляхом проведення адміністративної реформи, оскільки наявна в Україні система державного управління залишається в цілому неефективною: вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові, що сформувалися в період незалежності України. Ця система є внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від людей, унаслідок чого нинішнє державне управління стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ. Тому зміст адміністративної реформи полягає, з одного боку, у комплексній перебудові чинної в Україні системи державного управління усіма сферами суспільного життя. З іншого – у розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава [7, с. 155].

Основними нормативно-правовими актами на початковому етапі запровадження адміністративної реформи в Україні були Концепція розвитку законодавства про державну службу, яка була ухвалена Указом Президента України від 05.01.2005 року, та її оновлена редакція 2006 року [14]; Концеп-

ція державної регіональної політики, яка була ухвалена Кабінетом Міністрів України 02.07.2008 року [15], та Концепція реформи місцевого самоврядування, затверджена Кабінетом Міністрів України 29.07.2009 р.

Але попри всі намагання органів державної влади та місцевого самоврядування, до 2010 року зазначених цілей адміністративної реформи в Україні не було досягнуто.

Нового поштовху законодавчому регулюванню взаємовідносин місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування надало формування громадянського суспільства в Україні після революції гідності 2013–2014 р. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [16]. Визначаючи обґрунтовану територіальну основу для діяльності органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг, що надаються такими органами, особливо у сфері економіки, Кабінет Міністрів не відмовився від місцевих державних адміністрацій ані на районному, ані на обласному рівні. Поряд із ними функціонуватимуть і надалі територіальні органи центральних органів виконавчої влади. Усе це свідчить про системну централізацію влади, але вже з певними елементами децентралізації, ураховуючи активний посыл на розвиток місцевого самоврядування, оскільки, зокрема, заплановано створення виконавчих органів районних та обласних рад тощо [7].

В умовах сучасного державотворення в Україні розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері економіки приносить позитивні результати. Органи державної влади шляхом делегування частини власних повноважень, а також шляхом розширення можливостей органів місцевого самоврядування забезпечують цілісність адміністративно-територіального устрою нашої країни.

Висновок. Таким чином, маємо зазначити, що в сучасних умовах проведення адміністративної реформи в Україні одним з найважливіших питань є налагодження чіткої взаємодії та розподілу владних повноважень між уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Хоча здійснення публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні пов'язано із застосуванням норм різних галузей права, центральну роль у цьому процесі відіграють норми адміністративного права. Законодавство нашої країни на сьогоднішній день не позбавлено колізій щодо правового регулювання взаємодії органів публічного адміністрування, розподілу повноважень між ними, дублювання повноважень уповноважених органів державної влади та ін. Законодавча база в Україні не забезпечує умов для ефективного розвитку та повноцінного економічного розвитку на місцевому рівні. Першочергового вирішення потребують питання правового статусу тимчасово окупованих територій, стабілізація економічної сфери, зокрема і на місцевому рівні, створення нових робочих місць та подолання неплатоспроможності населення.

Бібліографічні посилання

1. Гвазава Н. Г. Сучасні концепції місцевого економічного розвитку / Н.Г. Гвазава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/2/11.pdf>.
2. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн / Шевченко О.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/707/>
3. Історія та практика державного управління і місцевого самоврядування в Україні : навч. посібник : у 2-х т. / відп. за вип. : М. О. Багмет, В. М. Ємельянов. – Т. 2. – Миколаїв, 2012. – Вип. 9. (Серія «Україна історія і сучасність»).
4. Письменний В. В. Місцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України : монографія / В. В. Письменний. – Тернопіль : Економічна думка, 2011.
5. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон України від 7 грудня 1990 р. № 533-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/533-12> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р.)
6. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон України від 7 грудня 1990 р. № 533-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/533-12> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р.)
7. Сидор М. Я. Еволюція правового регулювання взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в Україні / М. Я. Сидор // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 4. – С. 148–157.
8. Про Представника Президента України : Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 23. – Ст. 335 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2167-12> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р.)
9. Про формування місцевих органів влади і самоврядування : Закон України від 3 лютого 1994 р. № 3917-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 22. – Ст. 144. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3917-12> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 280/97-ВР від 21 травня 1997 р.)
10. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
13. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.
14. Концепція розвитку законодавства про державну службу, схвалена Указом Президента України від 20 лютого 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 8. – Ст. 421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/140/2006>.
15. Концепція державної регіональної політики, схвалена на засіданні Уряду 2 липня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 983.
16. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01 квітня 2014 р. № 333-р, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 30. – Ст. 831

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

Золотоноша О.В. Нормативно-правовые основы публичного администрирования в сфере экономики: исторический аспект. Осуществлен исторический анализ нормативно-правового регулирования публичного администрирования в сфере экономики на местном уровне на территории современной Украины. Определена классификация нормативно-правых актов, регулирующих деятельность органов публичного администрирования в сфере экономики на местном уровне, с учетом их хронологической последовательности, то есть в зависимости от даты принятия (издания).

Ключевые слова: публичное администрирование в сфере экономики, местный уровень, нормативно-правовой акт, законодательство, децентрализация, демократизация.

Zolotonosha O.V. Normative-legal bases of public administration in the field of economic: historical aspect. This article provides a historical analysis of legal regulation of public administration in the economy at the local level on the territory of Ukraine. Classification is determined normative legal acts regulating the activities of public administration in the economy at the local level based on their chronological sequence, ie, depending on the date of adoption (publication). It is noted that the implementation of public administration in the economy at the local level due to the application of norms of various branches of law a central role in this process is played by the rules of administrative law. The legislation of our country today is not deprived of collisions on the legal basis for cooperation between public administration division of powers between them, duplication of powers of authorized public authorities and others. The legal framework in Ukraine does not provide conditions for efficient development and full economic development at the local level. The primary need of resolving the issue of the legal status of the occupied territories temporary stabilization of the economic sphere, including at the local level, job creation and poverty insolvency population.

Keywords: public administration in the economy, local level, legal act, legislation, decentralization, democratization.

Надійшла до редакції 29.06.2016

Лісняк В.І.

здобувач

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73

ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ ЯК БАЗОВА ПРАВОВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СТИМУЛЮЮЧОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКУ

Досліджено встановлення податкових пільг як правову форму реалізації стимулюючої функції податку. Вказано на багатоманітність цілей публічного інтересу, що мають на увазі при запровадженні податкових пільг у правові механізми податків. Розглянуто особливості дії податкового стимулювання в таких видах податкових пільг, як податкові вирахування і податкові знижки.

Ключові слова: стимулююча функція податку, правова форма реалізації стимулюючої функції податку, встановлення податкових пільг, податкові вирахування, податкові знижки.

Постановка проблеми. Найрозповсюдженішим та найдавнішим правовим засобом реалізації стимулюючої функції податку вважають податкові пільги. Передбачення податкових пільг при справлянні податків належить до податкової компетенції загальнодержавних та місцевих представницьких органів публічного територіального утворення, а також є неодмінною складовою податкового суверенітету держави, що комплексно доповнює право останньої встановлювати і вводити в дію обов'язкові податкові платежі.

Податкові пільги є багатогранною фінансово-правовою категорією. Вони можуть бути розглянуті одночасно і як елемент правового механізму податку, і як податково-правовий інститут, і як інструмент податкової політики держав з реалізації стимулюючої функції податку, і як частина цілісного податкового суверенітету держав в аспекті права впроваджувати та скасовувати право платників податків на застосування податкових пільг. Тому важливого значення набуває проблема необхідності дослідження специфіки процесу встановлення податкових пільг як базової правової форми реалізації стимулюючої функції податку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, пов'язані із визначенням особливостей процесу встановлення податкових пільг як базової правової форми реалізації стимулюючої функції податку, досліджувалися у наукових працях М. І. Вишемирського, О. М. Козиріна, М. П. Кучерявенка, С. Г. Пепеляєва, А. В. Реута, Ю. Н. Старилова, Л. Л. Тарангул, О. В. Яковенка та ін. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків з цієї тематики, багато аспектів залишаються нез'ясованими.

Метою пропонованої статі є здійснення поглибленого науково-теоретичного дослідження особливостей процесу встановлення податкових пільг як інструменту податкової політики держав з реалізації стимулюючої функції податку.

Виклад основного матеріалу. Виконання податковими пільгами ролі інструменту здійснення податкової політики публічного територіального утворення при реалізації стимулюючої функції податку дозволяє представити податкові пільги як правову форму реалізації стимулюючої функції податків. Причому податкові пільги стають центральною та найважливішою такою формою. Про це слушно зазначає І. І. Кучеров, коли пише, що пільгування платників податків і платників зборів, що є діяльністю уповноважених державних органів із надання окремим категоріям податкозобов'язаних осіб податкових переваг, є одним із найважливіших методів здійснення податкової політики. У свою чергу, правовим засобом подібного пільгування як раз і є податкові пільги [3, с. 355]. Така важлива роль податкових пільг не дивує, адже вони є частиною правового механізму податку і тому точніше за інші можливі правові засоби можуть скоригувати його дію у потрібному для реалізації податкової політики держави напрямку, а стимулюючий ефект від надання податкових пільг вже буде відчутним у найкоротші терміни. Це якісно відрізняє податкові пільги від інших правових форм втілення стимулюючої

функції податку (встановлення диференційованих ставок податку, передусім, прогресивного (регресивного) оподаткування; розрахунку та зміни податкового тиску податкової системи держави), які діють більш латентно і не настільки цілеспрямовано, а результати їх впровадження виявляються у середньострокових та довгострокових термінах.

Інша причина безперечної важливості податкових пільг, як правових інструментів реалізації стимулюючої функції податків, полягає у сутності ринкової економіки. Відповідне пояснення надає російський правознавець О. В. Малько, який справедливо вказує, що сучасна дійсність така, що в умовах формування ринкових механізмів пануючими у державному управлінні стають не адміністративні, а економічні методи, що засновані переважно на системі податків. Роль податкових пільг у цих умовах суттєво зростає, оскільки вони починають чинити вплив на різні сфери життєдіяльності, включаючи господарську, підприємницьку, фінансову, соціальну тощо [3, с. 356].

Пільгове оподаткування утворює сприятливий режим оподаткування для окремих категорій фізичних осіб і організацій. При цьому І. І. Кучеров деталізує, що при встановленні і визначенні категорій осіб, що мають право на отримання податкових пільг, держава та її територіальні громади, як податкосправляючі суб'єкти, виходять у першу чергу з необхідності: дотримання справедливості при перерозподілі фінансових ресурсів, поліпшення матеріального становища малозабезпечених фізичних осіб, підвищення фінансової стійкості організацій, стимулювання певних видів діяльності та виробництв, а також утворення сприятливого інвестиційного клімату у державі або на окремих територіях [3, с. 354–355]. Принципово, що таке бачення мети встановлення і надання податкових пільг є доволі широким, не лише пов'язуючись із якимось окремим напрямком впливу за допомогою податків на суспільні відносини.

У цьому контексті слід наголосити на недоцільності звуження мети встановлення податкових пільг. Причини тут, як вбачається, у цілому такі самі, як і при аргументації хибності підходу, за яким у податків виокремлюється лише одна фіскальна функція та ігнорується їх стимулюючий потенціал. Наприклад, у коментарі до чинного Податкового кодексу України М. П. Кучерявенко вказує, що при наданні податкових пільг критерієм має бути матеріальне становище суб'єкта оподаткування. Навряд чи, за цією думкою вченого, є правомірними підстави для надання пільг, якщо вони не пов'язані з майновим положенням [7, с. 303]. Втім, з подібним важко погодитися, якщо розглядати податкові пільги як одну з основних правових форм реалізації стимулюючої функції податку, коли пільги цілком можливо встановлювати для платників податків без прив'язки до їх майнового становища, а лише враховуючи необхідність державної підтримки тієї діяльності, що ці платники здійснюють.

Тут у центрі уваги опиняється потреба для публічного інтересу заохочувати зростання у певних галузях економіки, утворення нових робочих місць, підштовхування суб'єктів оподаткування до впровадження інноваційних тех-

нологій. Саме таким чином у числі платників податків – пільговиків можуть перебувати як суб'єкти малого підприємництва, що за визначенням не мають потужних фінансових ресурсів, так і великі платники податків, які займаються пріоритетними для держави видами діяльності. В Україні такими типовими напрямками податково-правового стимулювання стають сільське господарство, сталеливарна промисловість, фармацевтичні виробництва, що дозволяє конкурувати вітчизняній продукції цих галузей економіки на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Тож можна стверджувати, що мета підтримання податковими пільгами малозабезпечених платників податків є лише однією та далеко не єдиною метою пільгування зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин. Причому вона розкривається, як правило, лише стосовно платників податків – фізичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, тоді як для юридичних осіб визначальними при наданні податкових пільг стають орієнтири, що утворюються економічними стимулами від надання податкових пільг. В умовах вільного ринку встановлення податкових пільг стає дуже важливим засобом опосередкованого впливу та керування економічними процесами. У такому свідомому ставленні до національної економіки та економічної політики, врешті-решт, зацікавлене усе суспільство, усі громадяни та мешканці певної території, на якій справляється конкретний податок із передбачуваними податковими пільгами. Єдині застереження, що мають бути зроблені у контексті пільгового оподаткування – це недопущення порушення засад податкового законодавства при встановленні податкових пільг, а також потреба у проведенні законодавчого контролю при встановленні податкових пільг і податкового контролю при користуванні податковими пільгами платниками податків.

Особливості реалізації стимулюючої функції податку доцільно розглянути за основними видами податкових пільг. При цьому треба зазначити, що класифікацій видів податкових пільг існує дуже багато, проте, передусім, ми маємо виходити із законодавчо визначеної класифікації. Так, у загальній частині Податкового кодексу України різновиди податкових пільг визначені за способами їх надання. За пунктом 30.9 статті 30 Кодексу визначено, що податкова пільга надається шляхом: а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; в) встановлення зниженої ставки податку та збору; г) звільнення від сплати податку та збору [6].

Подібна законодавча класифікація стосується форми податкової пільги, відповідаючи на питання, яким чином податкова пільга застосовується при обрахунку податку. Як вказує М. В. Вишемирський, здійснюючи класифікацію податкових пільг за формальним критерієм, з'ясовується алгоритм, порядок визначення суми податку, скоригованого відповідно до застосованої пільги. При цьому у хронологічній послідовності вирахування податкової суми слід розподілити окремі види податкових пільг у такій послідовності:

а) звільнення від сплати податку та збору (адже ця пільга раніше за інших підключається до механізму вирахування платником податку суми податку); б) податкових вирахувань, що зменшують базу оподаткування до нарахування податку та збору; в) знижених ставок податку та збору; г) податкових знижок (у тому числі податкових кредитів), що дозволяють зменшувати податкову суму після нарахування податку та збору [2, с. 8]. Кожен із цих видів податкових пільг слід застосовувати у зв'язку із конкретними цілями встановлення пільг; розглянемо зараз усі ці форми податкових пільг, крім знижених ставок податку, яким буде присвячено окрему публікацію.

Податкові звільнення від сплати податку стосуються можливості вказати на певні категорії платників податків, на яких поширюється податковий імунітет, і які не лише звільняються від сплати податку, а на яких зовсім не поширюється податковий обов'язок. Характерним прикладом цих осіб, що користуються цими пільгами, є дипломатичні й консульські установи та їх працівники.

Однак разом із тим, цей вид податкових пільг може поширюватися і на певні категорії платників податків – суб'єктів господарювання. Це може бути доцільним для ведення бізнесу в умовах вільних економічних зон, коли пільги стають територіальними податковими преференціями, спрямованими на прискорення економічного розвитку окремих територій. У цьому разі є передумови утворення помітного стимулюючого ефекту на певні частини держави або сектори її економіки. Втім, це не виключає загрозу того, що такі пільги будуть певний час лише зменшувати надходження до бюджетної системи, а очікуваного економічного росту спостерігатися не буде, адже разом із наданням податкових пільг у вигляді таких імунітетів або територіальних податкових преференцій потрібно створити інші законодавчі умови для притоку інвестицій, а також переконати інвесторів у безпечності ведення бізнесу – у першу чергу надати гарантію стабільності у часі таких пільг, принаймні до повернення капіталовкладень інвесторів. Саме подібні обставини свого часу призвели в Україні до незадовільних результатів наприкінці 90-х – початку 2000-х років від впровадження вільних економічних зон із численними податковими звільненнями за їх пільговими податковими режимами.

Наступним видом податкових пільг є податкові вирахування. Вони разом із податковими знижками є найбільш застосованими різновидами податкових пільг. Із приводу їх розрізнення М. П. Кучерявенко вказує, що принциповим критерієм їх відмежування є момент застосування податкової пільги – до або після визначення суми податку. Вирахування використовується у ході визначення розміру бази оподаткування, коли при її розрахунку з неї виключаються елементи, що виділені законодавцем як пільгові. Знижки застосовуються вже після того, як визначено суму податку і його платник використовує своє право на низку виключень з цієї суми (наприклад, на забезпечення утриманців) [4, с. 289]. Однак відмінності між цими пільгами слід проводити не тільки за темпоральним моментом їх застосування, а й за підставами надання податкових переваг платникам податку.

Саме та обставина, що податкові вирахування і податкові знижки, як правило, надаються за різними підставами, впливає на різний ступінь та характер реалізації у них стимулюючої функції податку. У такому контексті доречним є визначення податкових звільнень і податкових знижок, що його надає Л. Л. Тарангул. Вчена вказує, що податкові звільнення – це вид податкових пільг, який надає право платнику податку звільняти від оподаткування певні операції, певний вид діяльності чи визначену суму. Натомість, податкові знижки – вид податкової пільги, яка надається за об'єктом оподаткування і спрямована на зниження бази оподаткування. При цьому важливо, що податкові знижки можна застосовувати в усіх сферах економічної діяльності у розрізі основних прибуткових податків. Характерною ознакою податкових знижок тут є їх зв'язок не тільки із доходами, а й зі здійсненими витратами платника податку [1, с. 77].

Узагальнюючи вказані особливості цих податкових пільг, можна зробити висновок, що податкові вирахування реалізують стимулюючу функцію податку за певними напрямками діяльності господарюючих суб'єктів та галузями економіки. Це дозволяє підтримати слабкі галузі або посилити державну підтримку пріоритетних напрямів економічного розвитку. У свою чергу, податкові знижки, маючи не менший стимулюючий вплив на економічний розвиток, спрямовуються, як правило, без прив'язки до конкретних галузей, а можуть діяти суцільно за усією національною економікою. Утім, характер їх стимулюючого впливу орієнтований на підприємства, що вкладають отриманий прибуток у вдосконалення виробничої бази та оновлення основних фондів, залучення інвестицій у розширення виробництва.

Також вкажемо, що в аспекті податкового стимулювання найбільш важливими податковими знижками виступають інвестиційні податкові знижки та амортизаційні податкові пільги. Перші, як деталізує Л. Л. Тарангул, передбачають вирахування з оподаткованого прибутку деяких видів інвестиційних витрат, як правило, у визначених відсотках до них чи до суми податку. Тоді як амортизаційні податкові пільги, як вже йшлося, передбачають стимулювання певних інвестицій та запровадження нових технологій та техніки. Така знижка надає підприємствам можливість зменшити оподатковуваний прибуток і в більш короткі строки накопичити необхідні ресурси для заміни застарілого обладнання новим, а так само повернути вже вкладені у нове обладнання кошти [1, с. 77]. Внаслідок цих своїх корисних властивостей, подібні податкові пільги активно використовуються у низці провідних країн світу, наприклад, у Великобританії та США. Цей же досвід варто перейняти й Україні, зробивши підтримку платників податків, що займаються інвестиціями та впровадженнями інновацій у власні підприємства, а також їх витрати на наукову та науково-дослідницьку діяльність. Це б дозволило Україні посилити свої позиції та конкурентоздатність вітчизняної продукції у наукомістких та високотехнологічних секторах економіки.

Висновки. Отже, податково-правове стимулювання при застосуванні податкових вирахувань поширюється у горизонтальній площині, акцентуючи пі-

дтримку тієї чи іншої галузі економіки. У свою чергу, податково-правове стимулювання засобами надання податкових знижок відбувається у вертикальній площині, підтримуючи тих господарюючих суб'єктів – платників податків, які впроваджують новітні технології, посилюють ефективність свого виробництва та тим самим роблять результати власної діяльності конкурентоздатними. Такий характер податкового стимулювання є більш природним, оскільки відбувається пряме сприяння оновленню виробничих потужностей платника податку, коли платник податків активно докладає зусиль до посилення своєї конкурентоздатності; тоді як для податкових вирахувань не виключне пасивне ставлення платника податку до своїх основних фондів, а вивільнені за рахунок пільгового оподаткування кошти він може або спрямовувати на будь-які інші витрати, ніж витрати на оновлення виробничих потужностей, або взагалі займатися лише зниженням вартості кінцевого продукту і навіть, за певних умов, вдаватися до демпінгового ціноутворення, що є порушенням антимонопольного законодавства. Так само, із цих мотивів, можна вести мову, що принципи справедливості та рівності оподаткування здебільшого здатні забезпечуватися саме наданням податкових знижок (із умовою спрямування вивільнених коштів на внутрішню інвестиційну та інноваційну діяльність), ніж податковими вирахуваннями, що не настільки виражено здатні стимулювати витрати платника податку у визначеному напрямі.

Бібліографічні посилання

1. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : монографія / за заг. ред. Л. Л. Тарангул. – Ірпінь, К. : Фенікс, 2012.
2. Вишемирський М. І. Податкові пільги за податковим законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. І. Вишемирський. – Ірпінь, 2015.
3. Кучеров И. И. Теория налогов и сборов (Правовые аспекты) : монография / И. И. Кучеров. – М. : ЮрИнфоР, 2009.
4. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Т. 3 : Учение о налоге / Н. П. Кучерявенко. – Х. : Легас ; Право, 2005.
5. Малько А. В. Проблемы льгот и поощрений в праве / А. В. Малько // Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / под. ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2002.
6. Податковий кодекс України : від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – № 229–230.
7. Податковий кодекс України: постатейний коментар : у 2 ч. / В. В. Білоус, Л. К. Воронова, О. О. Головашевич та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2011. – Ч. 1.

Лисняк В. И. Установление налоговых льгот как базовая правовая форма реализации стимулирующей функции налога. Исследовано установление налоговых льгот как правовая форма реализации стимулирующей функции налога. Указано на многообразии целей публичного интереса, преследуемых при внедрении налоговых льгот в правовые механизмы налогов. Рассмотрены особенности действия налогового стимулирования в таких видах налоговых льгот, как налоговые вычеты и налоговые скидки.

Ключевые слова: стимулирующая функция налога, правовая форма реализации стимулирующей функции налога, установление налоговых льгот, налоговые вычеты, налоговые скидки.

Lisnyak V. I. Tax exemptions' establishment as a basic legal form of realization of tax' stimulating function. In the article a tax exemptions' establishment as a legal form of realization of stimulating function of tax is investigated. Variety of public interest's objectives, pursued by the introduction of tax exemptions in the tax mechanisms, is indicated. Features of tax stimulation in such types of tax exemptions, as tax deductions and tax credits, are determined.

Keywords: *stimulating function of tax, legal form of realization of tax' stimulating function, establishment of tax exemptions, tax deductions, tax credits.*

Молчанов Р.Ю.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.811.12

НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Розглянуто зміни до законодавства, що регулює адміністративну відповідальність у сфері безпеки дорожнього руху. Вказано переваги та недоліки правових норм, що визначають порядок здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та надано пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, провадження у справах про адміністративні правопорушення, безпека дорожнього руху.*

Постановка проблеми. Законом України від 14.07.2015 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» [1] було внесено ряд змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) в частині адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Так, цим Законом запроваджено інститут адміністративної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі; введено новий вид стягнення – штрафні бали; запроваджено безальтернативні стягнення за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, а також змінено правила накладення стягнення та виконання постанов за правопорушення в цій сфері; замінено Державну автомобільну інспекцію на Національну поліцію, як основного суб'єкта, який здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, запроваджено спрощене провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху за ті правопорушення, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції.

У той же час, як свідчить практика, багато рішень у справах даної категорії оскаржуються особами, які притягаються до адміністративної відповідальності, внаслідок чого постанови про притягнення до відповідальності та накладені стягнення скасовуються та на підставі п. 1 ст. 247 КупАП [2] виносяться рішення про закриття справи. Однією з причин цього є недосконалість норм, що регламентують порядок притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. У зв'язку з цим виникає необхідність додаткового дослідження даного питання та надання пропозицій щодо вдосконалення окремих норм діючого КУпАП.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання забезпечення безпеки дорожнього руху досліджувалися багатьма відомими вченими. Так, у працях Веселова М.Ю., Гуржія Т.О., О.М. Мойсюка, В.В. Новікова, А.М. Подоляки та М.І. Попова висвітлено проблеми профілактики правопорушень на автомобільному транспорті. О. Л. Міленін і Л. М. Кононенко у своїх працях приділили увагу питанню правосвідомості учасників дорожнього руху. Повноваження суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували С.М. Гусаров, В.В. Єгупенко, М.А. Микитюк, О. Ю. Салманова. Управління у сфері безпеки дорожнього руху розглядали В.М. Бесчастний, В.В. Гаркуша, М.М. Долгополова, В.Й. Развадовський, А.О. Собакарь; відповідальність у сфері безпеки дорожнього руху розглядали Г.В. Джагупов, В.В. Доненко, С.А. Комісаров, О.Ю. Салманова; адміністративно-деліктний аспект досліджували Є.В. Додін, В.В. Гаркуша, В.К. Колпаков, В.К. Шкарупа та ін. Проте, враховуючи створення нового органу МВС – Національної поліції та її структурного підрозділу – патрульної поліції, питання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху потребує додаткового вивчення.

Метою статті є розгляд законодавства, що визначає порядок притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, визначення прогалін законодавства в цій сфері та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення *задач*, спрямованих на дослідження переваг та недоліків правових норм, що визначають порядок притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, та надання пропозицій щодо їх вдосконалення.

Викладення основного матеріалу. Розглянемо найбільш вагоме, на наш погляд, нововведення до КУпАП – запровадження механізму притягнення до адміністративної відповідальності в автоматичному режимі.

Так, КУпАП доповнено статтею 14-2, відповідно до якої адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, несуть юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб. Таким чином, вперше на законодавчому рівні закріплено юридичну особу як суб'єкта адміністратив-

ної відповідальності. Але, в той же час, не визначено механізму притягнення до відповідальності юридичної особи, не визначено, які санкції можуть застосовуватися за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху до юридичної особи.

Законодавець передбачив механізм звільнення від відповідальності власників транспортних засобів за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, у двох випадках: 1) надання власником транспортного засобу інформації, що транспортний засіб вибув з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб, або щодо протиправного використання іншими особами номерних знаків, що належать його транспортному засобу; 2) звернення особи, яка фактично керувала транспортним засобом на момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі, до уповноваженого органу Національної поліції із відповідною заявою про визнання зазначеного факту адміністративного правопорушення та згоди на притягнення до адміністративної відповідальності.

У першому випадку винесена стосовно власника транспортного засобу постанова про притягнення до адміністративної відповідальності скасовується. При цьому власнику не потрібно надавати докази на підтвердження даної інформації. Законом також не передбачено обов'язок уповноваженого органу Національної поліції перевіряти достовірність даної інформації. До того ж у нормі не вказано строк, протягом якого власник транспортного засобу повинен повідомити дану інформацію та орган, в який така інформація повинна надаватися, що передбачає високий ступінь ризику використання даної норми для уникнення відповідальності.

У другому випадку законодавець надав особі, яка фактично керувала транспортним засобом на момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі, 14 днів для сповіщення уповноваженого органу Національної поліції про факт вчинення ним правопорушення. Цей строк починається з моменту отримання постанови про притягнення до відповідальності. При цьому законодавець не називає наслідки пропущення даного строку з поважних причин. Обов'язковою умовою скасування винесеної стосовно власника транспортного засобу постанови та винесення нової постанови стосовно особи, яка фактично керувала транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі, є визнання вказаною особою зазначеного факту адміністративного правопорушення та згоди на притягнення до адміністративної відповідальності.

Така процедура не залишає особі, яка фактично керувала транспортним засобом в момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі, права на оскарження винесеної стосовно неї постанови, адже не є логічним спочатку погодитися із вчиненим правопорушенням, а потім у загальному порядку оскаржувати винесену постанову про притягнення до відповідальності. А якщо ж особа визнала факт керування транспортним засобом у момент вчинення правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі, але не визнала самого правопорушення, відповідно до запропонованої проце-

дури відповідальність понесе власник транспортного засобу за правопорушення, яке фактично вчинила інша особа.

Отже, як бачимо, запропонована процедура притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху має багато прогалин у діючому законодавстві. На нашу думку, в існуючий порядок провадження у справах даної категорії слід вносити зміни, в основу яких ставити необхідність встановлення особи правопорушника і тільки після цього здійснювати розгляд справи про адміністративне правопорушення.

Наступною вагомою новелою законодавчого регулювання порядку притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху є зміна основного суб'єкта, який здійснює провадження та запровадження спрощеного провадження у справах даної категорії.

Так, замінено Державну автомобільну інспекцію на Національну поліцію, як основного суб'єкта, який здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Загальну компетенцію Національної поліції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, в тому числі у сфері безпеки дорожнього руху, закріплено в статті 222 КУпАП. Від імені органів Національної поліції розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень. Також вказаною нормою передбачено можливість уповноваженими працівниками підрозділів Національної поліції стягувати штраф на місці вчинення правопорушення незалежно від розміру виключно за допомогою безготівкових платіжних пристроїв.

Також законодавець розширив випадки притягнення до відповідальності у спрощеному порядку, коли протокол не складається, а виноситься відразу постановою у справі про адміністративне правопорушення. Ці зміни відображено у статті 258 КУпАП, відповідно до якої у разі вчинення особою правопорушення, розгляд якого віднесено до компетенції Національної поліції, та якщо особа погоджується із вчиненим правопорушенням та стягненням, що на неї накладається, уповноважена особа Національної поліції повинна відразу винести постанову у справі про адміністративне правопорушення без складення протоколу. Якщо ж особа осперить допущене правопорушення і адміністративне стягнення, що на неї накладається, то уповноважена особа Національної поліції складає протокол про адміністративне правопорушення, після чого виносить постанову у справі про адміністративне правопорушення. Це правило не стосується правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. В цій категорії справ не має значення чи погоджується правопорушник із вчиненням правопорушення та стягненням, що на нього накладається, чи ні, в будь-якому разі відразу виноситься постановою у справі про адміністративні правопорушення. Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення цієї категорії визначено в наказі МВС України від

07.11.2015 № 1395 «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» [3].

У цілому підтримуємо запровадження спрощеного порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, оскільки така процедура економить час особи, яка притягується до відповідальності, в разі згоди її з правопорушенням та накладеним стягненням. У той же час вважаємо, що спрощений порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху має суттєвий недолік, оскільки в тому разі, коли особа оскаржує правопорушення та (або) стягнення, що на неї накладається, уповноважена особа Національної поліції, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, повинна забезпечити докази вчиненого особою правопорушення. У справах такої категорії часто бувають відсутні свідки правопорушення, також не завжди вдається зафіксувати правопорушення за допомогою технічних засобів фото-, відеофіксації. В такому разі протокол про адміністративне правопорушення, який відповідно до статті 251 КУпАП є доказом у справі про адміністративне правопорушення, може стати єдиним доказом.

Зазначимо відмінність постанови у справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Її зміст визначено в частині другій та третій статті 283 КУпАП, а постанови у справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі, крім цього, частиною третьою вказаної статті. Серед цих реквізитів слід виділити те, що в постанові у справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху повинна міститися інформація про технічний засіб, яким здійснено фото- або відеозапис правопорушення, навіть якщо це правопорушення зафіксоване не в автоматичному режимі. При цьому норма має імперативний безальтернативний характер. Виникає питання: що робити в тому разі, коли правопорушення в сфері безпеки дорожнього руху не зафіксоване за допомогою технічного засобу? В цьому разі винесена постанова буде або незаконною або правопорушник уникне відповідальності.

Отже, спрощене провадження у справі про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху має певні переваги, оскільки економить час особи, яка притягується до відповідальності. В той же час така процедура потребує законодавчого доопрацювання. На цій підставі пропонуємо запровадити спрощене провадження у справах про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху тільки в разі погодження правопорушника із вчиненим правопорушенням, а також стягненням, що на нього накладається, в іншому випадку провадження повинно здійснюватися у звичайному порядку. Також потребує відповідних змін норма, що визначає необхідність зазначення в постанові технічного засобу, яким здійснено фото-, відеофіксацію.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо внести такі зміни до КУпАП:
- в частині п'ятій статті 258 виключити слова «у тому числі»;

- в частині 3 статті 283 після слів «технічний засіб, яким здійснено фото- або відеозапис» доповнити словами «у разі, якщо правопорушення зафіксоване за допомогою технічного засобу».

Висновок. Отже, встановлено переваги та недоліки змін до законодавства, що визначає порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Запропоновано напрями вдосконалення провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Запропоновано зміни до статті 258 КУпАП в частині запровадження спрощеного провадження у справах про адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху тільки в разі погодження правопорушника із вчиненим правопорушенням, а також стягненням, що на нього накладається, а також до статті 283 КУпАП щодо змісту постанови у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 14.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/596-19>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

3. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 № 1395 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15/print1446483519289608>

Молчанов Р.Ю. Новеллы законодательного регулирования административной ответственности в сфере безопасности дорожного движения. Рассмотрены изменения в законодательстве, регулирующие административную ответственность в сфере безопасности дорожного движения. Определены преимущества и недостатки правовых норм, которые устанавливают порядок осуществления производства по делам об административных правонарушениях в сфере безопасности дорожного движения, разработаны предложения по их усовершенствованию.

Ключевые слова: административная ответственность, производство по делам об административных правонарушениях, безопасность дорожного движения.

Molchanov R.Y. Novels legislative regulation of administrative responsibility in the field of road safety. Considered stories legislation regulating administrative responsibility in the field of road safety. Analyzed legislation regulating the order of proceedings in cases of administrative violations in the field of road safety and practice. Advantages and disadvantages of the law that determines the order of proceedings in cases of administrative violations in the field of road safety and provided suggestions for improvement.

Determined the order of proceedings in cases of administrative violations in the field of road safety, recorded automatically. Directions improve production in cases of administrative violations in the field of road safety, recorded automatically. Grounded amend the existing order of the proceedings of this category, based should put the need for the offender and only then carry out the proceedings of an administrative offense.

Considered the legal basis and the procedure simplified proceedings on administrative

violations in the field of road safety. Established its advantages - saving time the person called to account. Established pros and cons of this procedure. On this basis, proposed to introduce a simplified procedure in cases of administrative violations in the field of road safety approval only if the offender of the offense and the recovery that it imposed, otherwise the procedure should be carried out in the usual manner. The necessity of amending the rules governing the content of the resolution in the case of administrative violations in the field of road safety, namely the need for a resolution specifying technical means, which carried photos, videos fixation, if the offense recorded by technical means.

Keywords: *administrative responsibility proceedings on administrative offense, traffic safety.*

Надійшла до редакції 29.05.2016

Скоров О. І.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)*

УДК 351.75(492)

АДМІНІСТРАТИВНІ АКТИ МВС УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ АКТИВ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Надано авторське тлумачення поняття та сутності адміністративних актів, з'ясовано місце адміністративних актів МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в системі актив органів публічної адміністрації.

Ключові слова: *адміністративний акт, діяльність органів публічної адміністрації, адміністративні акти МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.*

Постановка проблеми. Узагальнення інформації про безпеку дорожнього руху показує, що в Україні у 2015 році трапилося 25365 ДТП з потерпілими, в яких загинуло 3970 та отримало травми різного ступеня тяжкості 31467 осіб. Якщо співвіднести кількість ДТП з потерпілими на 100 тис. населення, то цей показник у нашій державі в декілька разів перевищує аналогічні показники у країнах Західної Європи. Серед органів публічної адміністрації МВС України є головним суб'єктом забезпечення безпеки дорожнього руху. Даний державний орган для виконання покладених на нього обов'язків щодо забезпечення безпеки дорожнього руху наділений повноваженнями здійснення як юрисдикційної, так і неюрисдикційної діяльності, результатом якої є прийняття працівниками МВС України певних рішень, які оформлюються у вигляді адміністративних актів.

Так, після ліквідації Державної автомобільної інспекції функції з забезпечення безпеки дорожнього руху увібрала в себе Національна поліція, зокрема її структурний підрозділ – патрульна поліція. Але це стосується переважно юрисдикційної частини забезпечення безпеки дорожнього руху.

Поки що не зрозуміло, яким чином будуть виконуватися інші функції колишньої Державної автомобільної інспекції, зокрема щодо організації дорожнього руху, нагляду за перевезенням небезпечних, великовагових та великогабаритних вантажів, надання реєстраційно-транспортних та екзаменаційно-транспортних послуг тощо. Крім того потребує вдосконалення нормативно-правова основа діяльності МВС України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Досі діє частина нормативно-правових актів, що регламентували діяльність Державної автомобільної інспекції МВС, відсутня чітка правова регламентація Національної поліції щодо виконання функцій із забезпечення безпеки дорожнього руху. Все це зумовлює необхідність дослідження правової природи, сутності та процедури прийняття та реалізації адміністративних актів МВС у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичною основою дослідження в межах наукової статті стали наукові праці В.Б. Авер'янова, С.С. Алексеєва, О.М. Бандурки, О.О. Бандурки, Д.М. Бахраха, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, Л.В. Ковалюк, М.В. Корнієнка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, М.В. Лошицького, Н.П. Матюхіної, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, Р.В. Миронюка, О.І. Миколенка, С.В. Петкова, Д.В. Приймаченка, О.П. Рябченко, С.Г. Стеценка, В.П. Тимошука, С.В. Тихомирова, Х.П. Ярмакі та ін. Проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували також М.Ю. Веселов, А.В. Гаркуша, В.В. Гаркуша, Г.В. Галімшина, В.А. Головка, А.О. Граділь, С.М. Гусаров, Т.О. Гуржій, С.В. Гізімчук, Г.К. Голубєва, В.С. Гуславський, В.В. Доненко, Д.С. Денисюк, М.М. Долгополова, М.А. Микитюк, О.Л. Міленін, В.В. Новіков, О.В. Пефтієв, А.М. Подоляка, В.Й. Развадовський, А.Є. Рубан, О.Ю. Салманова, А.О. Собакар, В.В. Степаненко, М.М. Стоцька, Я.І. Хом'як та ін.

Водночас, незважаючи на досить глибоке дослідження окремих аспектів забезпечення безпеки дорожнього руху, питанням видання адміністративних актів МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху присвячено недостатньо уваги.

Таким чином, недостатнє розроблення даної проблематики на теоретичному рівні, недосконалість чинного законодавства в цій сфері свідчить про актуальність даної статті, а також про необхідність проведення окремого комплексного дослідження питань видання адміністративних актів МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Метою статті є визначення поняття та сутності адміністративних актів, визначення місця адміністративних актів МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в системі актів органів публічної адміністрації.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що проблема визначення поняття адміністративного акта, співвідношення його з нормативним актом, розглядалася неодноразово у працях представників загальної теорії

держави та права, фахівців різних процесуальних галузей права, дослідників адміністративного права. Окремо слід виділити дисертаційне дослідження В.П. Тимощука «Процедура прийняття адміністративних актів: питання правового регулювання», а також його монографічне дослідження «Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії» [1]. Але серед вчених-правників залишається дискусійним питання щодо визначення поняття адміністративного акта, сфери його дії в межах правового поля, видів адміністративних актів.

Як вважає В.П. Тимощук, основною формою діяльності органів публічної адміністрації є видання адміністративних актів, тобто прийняття рішень у конкретних справах, як-то надання дозволів на будівництво, здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання, призначення соціальної допомоги тощо. Ці справи можна назвати «адміністративними справами», адже в усіх окреслених випадках йдеться про забезпечення реалізації та захисту прав і законних інтересів конкретної фізичної або юридичної особи, виконання нею обов'язків, і вирішується така справа в адміністративному порядку, тобто органами публічної адміністрації [1, с. 8]. На наш погляд, у визначенні адміністративного акта органу публічної адміністрації не слід обмежуватися тільки ознакою прийняття управлінських рішень у конкретних справах, хоча вона є однією з ключових у цьому понятті.

Поняття «адміністративний акт» починає використовуватися в науках адміністративного права та державного управління лише з початку ХХ ст. До цього часу, а також більшою мірою і до сьогодні, більш вживаними є поняття «акт управління», «управлінське рішення», «нормативний акт», «індивідуальний акт», «індивідуальний адміністративний акт».

Саме поняття «адміністративний акт» законодавець тривалий проміжок часу взагалі не використовував, однак вчені у своїх працях давно сформулювали і використовували поняття адміністративного акта. М.Д. Савенко вважає, що «акт» (лат. *actus* – дія; *actum* – документ) означає дію, вчинок, а також документ, виданий (прийнятий) уповноваженим на це органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їх посадовими особами» [2, с. 13]. Як бачимо, адміністративний акт розуміється і як дія, і як правовий документ.

На думку С.С. Алексєєва [3, с. 192], правовий акт потрібно розглядати в різноманітних аспектах одночасно як:

а) дію (поведінку), як правило правомірну, тобто юридичний факт, який є підставою для певних правових наслідків;

б) результат правомірної дії, тобто юридично значущий, змістовний елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт «автономного» регулювання), який увійшов до правової матерії внаслідок правотворчої, владної індивідуально-правової чи автономної діяльності суб'єктів;

в) юридичний документ, тобто зовнішній словесно-документальний оформлений вираз волі, який закріплює правомірну поведінку та її результат.

Прикметник «адміністративний» вказує на те, що акт виходить від адміністративних органів (на відміну від актів судових чи законодавчих). Термін «адміністративний акт» також знімає смислове навантаження щодо «управлінського» характеру діяльності органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевого самоврядування та інших уповноважених суб'єктів. Крім того, цей термін дозволяє уникнути конструкції «неправового (неправомірного) індивідуального правового акта управління».

Отже, як бачимо, вчені наводять різні визначення зазначених понять. На наш погляд, адміністративний акт з управлінським рішенням співвідноситься таким чином: адміністративний акт не може існувати без управлінського рішення; управлінське рішення є першопочатком щодо адміністративного акта; адміністративний акт виступає кінцевим результатом управлінського рішення; адміністративний акт є логічним завершенням та втіленням управлінського рішення у процесуальний документ або ж конклюдентну дію уповноваженого суб'єкта.

На законодавчому рівні адміністративний акт було закріплено в постанові Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 року «Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг», яку згодом було скасовано. В ній визначено, що адміністративний акт – це прийняте суб'єктом рішення індивідуальної дії, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків особи [4]. Слід зазначити, що дане визначення адміністративного акта має зовнішній характер, тобто діяльність органів публічної адміністрації спрямована за межі апарату органів управління, адресована громадянам, громадським організаціям, державним підприємствам та установам, які не є підлеглими цим органам та, відповідно, не охоплює внутрішні організаційні акти, звернені до підлеглих за службою апаратів та співробітників. Але, якщо враховувати, що адміністративним актом є волевиявлення адміністративного органу у формі рішення, то справедливо виникає питання – а як же бути з іншими управлінськими рішеннями органів публічної адміністрації, насамперед внутрішніми, направленими на організацію роботи власних працівників, підпорядкованих підрозділів? На наш погляд, таке визначення є занадто вузьким та не охоплює усього розмаїття напрямів діяльності органів публічної адміністрації, де приймаються управлінські рішення.

Отже, під адміністративним актом органу публічної адміністрації пропонується розуміти засноване на законі одностороннє юридично-владне волевиявлення уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації в межах його компетенції, спрямоване на встановлення адміністративно-правових норм, виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин або таке, що має обов'язкові для підлеглих органів та співробітників органів норми, з метою організації і практичного здійснення управління в різних сферах з додержанням встановленої процедури та форми, й тягне за собою певні юридичні наслідки.

Ми підтримуємо точку зору вчених (В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка,

А.М. Бандурки), які в поняття адміністративного акта (правового акта управління) включають як нормативні, так і індивідуальні акти органів публічної адміністрації, які мають як внутрішній характер, спрямований на регулювання внутрішньо-організаційних питань органу публічної адміністрації, так і зовнішній, які стосуються прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб, які не знаходяться в підпорядкуванні даного органу [5].

Враховуючи зазначене, надамо визначення *адміністративним актам МВС України* – це прийняті в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності на підставі закону односторонні владні приписи, які спрямовані на встановлення, зміну й припинення конкретних правових відносин або містять обов'язкові для підпорядкованих по службі осіб МВС України правила (норми) організації охорони громадського порядку й громадської безпеки.

Отже, враховуючи наведені вище визначення, сформулюємо поняття адміністративного акта МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, під яким пропонуємо розуміти прийняті та оформлені у відповідні процесуальні документи або конклюдентні управлінські рішення посадових осіб МВС України за результатами розгляду звернень громадян, під час виявлення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляду справ про адміністративні правопорушення, що встановлюють, змінюють чи припиняють адміністративно-правові відносини або направлені на організацію несення служби, встановлення, зміни чи припинення адміністративно-правового статусу працівника МВС України у зв'язку із виконанням ним функцій у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті розглянуто поняття адміністративних актів органів публічної адміністрації та запропоновано визначення адміністративного акта МВС України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Встановлено, що адміністративні акти МВС мають аналогічне визначення, але характер зазначених актів має свої особливості, виходячи з основних завдань, які покладаються на МВС України, вагоме місце серед яких займає забезпечення безпеки дорожнього руху.

Бібліографічні посилання

1. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. – К., 2010.
2. Абзац четвертий пункту 1 Окремої думки судді Конституційного Суду України Савенка М.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 73 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності), здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та пропозицій до нього (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України) від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 16. – Ст. 710.
3. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. Т. 2. – М. : Юрид. лит, 1982.
4. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-%D0%BF>.

5. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К. : Юрид. думка, 2004.

Скоров А.И. Административные акты МВД Украины в сфере обеспечения безопасности дорожного движения и их место в системе актов органов публичной администрации. Дано авторское толкование понятия и сущности административных актов, выяснено место административных актов МВД Украины в сфере обеспечения безопасности дорожного движения в системе актов органов публичной администрации.

Ключевые слова: административный акт, деятельность органов публичной администрации, административные акты МВД Украины в сфере обеспечения безопасности дорожного движения.

Skorov O.I. The MIA's of Ukraine administrative acts in ensuring of road safety and their place in the system of acts of public administration bodies. The article expressed the author's interpretation of the concept and essence of administrative acts, administrative acts found place Affairs of Ukraine in the field of road safety regulations in the system of public administration.

The analysis of the concept of administrative act and essence of forms and tasks of the Interior Ministry of Ukraine established that under the administrative act Affairs of Ukraine in the field of road safety under which propose understood adopted and decorated in the relevant procedural documents or conclusive administrative decisions officials of the Interior Ministry of Ukraine for consideration of appeals, in the detection of offenses in the area of road safety cases on administrative offenses, which establish, modify or terminate the administrative-law relationship or aimed at organization of service, installation, modification or termination of the administrative and legal status of the MIA Ukraine in connection with the performance of his functions in the field of road safety.

Keywords: administrative act, the activities of the public administration, administrative acts Affairs of Ukraine in the field of road safety.

Надійшла до редакції 01.07.2016

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пиріг І. В.

доктор юридичних наук, доцент

Прокопов С. О.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 347.948.2

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Розглянуто актуальні проблеми науково-технічного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. На основі аналізу думок науковців надано визначення експертної техніки та наведено класифікацію науково-технічних засобів, що застосовуються в експертній практиці. Розглянуто сучасний стан технічного забезпечення діяльності слідчих та спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій та експертів при проведенні експертиз та досліджень.

Ключові слова: *розслідування, науково-технічне забезпечення, експертна техніка, збирання доказів, експертиза.*

Постановка проблеми. Проблемам застосування науково-технічних засобів під час збирання та дослідження доказів у різні часи приділялося достатньо уваги з боку українських вчених-криміналістів: А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Г.Л. Грановського, Ф.М. Джавадова, А.В. Дулова, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, Г.М. Надгорного, М.Я. Сегая, Г.М. Соколовського, І.Я. Фрідмана, М.Г. Щербаковського та ін. Багато питань на сьогодні вирішено, але є й такі, що спонукають до наукової дискусії, а саме: класифікація науково-технічних засобів, правові підстави їх застосування, допустимість доказів, отриманих під час використання сучасної техніки та ін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Під науково-технічними засобами у криміналістиці розуміють прилади, пристосування і матеріали, які використовують для збирання та дослідження доказів або створення умов, що утрудняють учинення злочинів. Такі засоби, за класифікацією В.Ю. Шепітька, можуть бути розподілені на кілька груп: 1) взяті без змін з різних технічних і природно-технічних наук; 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики [1, с. 58]. Такої ж класифікації, яку можна визначити за критерієм джерела походження, дотримуються Є.П. Іщенко [2, с. 142] та В.Г. Гончаренко. Останній об'єднує другу та третю групи та зазначає, що «науково-технічні засоби, використовувані в слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загальнотехнічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, використовувані ... у слідчій роботі, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» – технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього шляхом зміни загально-технічних засобів» [3, с. 10]. Визначені дві групи технічних засобів М.В. Салтевський називає загальними та спеціальними [4, с. 56]. Наведена класифікація технічних засобів загальноприйнята і не викликає значних дискусій серед вчених-криміналістів. Відомою є класифікація, запропонована Р.С. Белкіним, з виділенням технічних засобів польової та лабораторної криміналістики, відповідно до умов її використання [5, с. 37]. Заслугує на увагу також класифікація технічних засобів за функціональним призначенням. За цією ознакою В.Г. Гончаренко поділяє науково-технічні засоби на фотографічні, акустичні, механічного виявлення і моделювання слідів, пошукові аналітичні, пошукові прості та допоміжні [3, с. 12]. Майже аналогічну класифікацію за спеціальним призначенням пропонує М.В. Салтевський [4, с. 57].

Метою статті є виокремлення сучасних науково-технічних засобів, що застосовуються при збиранні інформації на досудовому слідстві.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами застосування технічних засобів при розслідуванні злочинів на досудовому слідстві можуть бути слідчий, оперуповноважений, спеціаліст та експерт. Використання технічних засобів експертом має свої особливості, на які звернув увагу М.В. Салтевський, зазначивши відмінність між застосуванням технічних засобів слідчим або оперуповноваженим та експертом, яка полягає у процесуальному статусі результатів дослідження: «слідчий одержує за допомогою технічних засобів інформацію для себе – для побудови окремих версій, вибору напрямку розслідування. Використання технічних засобів експертом породжує джерело доказів – висновок експерта» [4, с. 57]. Саме тому, поряд із загальнотехнічними і техніко-криміналістичними засобами, пропонуємо окремо виділяти технічні засоби експертних досліджень, або експертну техніку. Під цим поняттям треба розуміти технічні засоби проведення експертних досліджень, суб'єктом застосування яких є виключно судовий експерт. Для застосування експертної техніки потрібно володіти достатньо високим рівнем спеціальних знань порі-

вняно зі знаннями слідчого, оперуповноваженого та інших учасників.

Розглянемо сучасні науково-технічні засоби, що використовуються в переважній більшості спеціалістами, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій, та експертами при проведенні експертиз та досліджень.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій, в основному при огляді місця події, застосовуються технічні засоби збирання інформації, що поділяються на засоби виявлення, фіксації та вилучення. Розробка нових та вдосконалення існуючих технічних засобів виявлення об'єктів значною мірою залежить від виду самих об'єктів, їх стану та властивостей. Значна увага на сьогодні приділяється технічним засобам отримання інформації зі збереженням початкового стану об'єктів без їх знищення чи пошкодження.

Серед традиційних засобів виявлення слідів рук потрібно назвати розробку нових дрібнодисперсних дактилоскопічних порошків з рівномірним шаром нанесення, запропонованих американською фірмою «Sirchie» [6]. Порошки серії Volcano Latent Print Powders при застосуванні дають гарні результати, мають високу чутливість і здатність прилипати, гарні репродуктивні можливості, випускаються в різних кольорних варіаціях, різними за м'якістю та щільністю. Дана фірма, крім звичайних, випускає також магнітні й флуоресціюючі дактилоскопічні порошки – Magnetic Latent Print Powders і Fluorescent Latent Print Powders відповідно, які виробляються в різних кольорових варіаціях та відрізняються високою якістю сумішей. Фірма «Sirchie» випускає і вузькоспеціальні порошки для певного типу поверхні: для клейких (ASP50D, ASP50L, Crystal violet), для воцених поверхонь (Sudan Black), багатобарвних і маслянистих поверхонь (Hi-Fi coin box/galvanic), а також порошки подвійної дії (Hi-Fi dual purpose latent print powder), що об'єднують у собі здатність до флуоресценції або зміни кольору залежно від поверхні та мають властивості звичайних або магнітних порошків. Пензлі, що пропонуються даною фірмою, виготовлені на основі скловолоконних та натуральних (виготовлених з пір'я марабу різних кольорів) матеріалів. Також потрібно розширити виготовлення та використання у практиці аерозольних балончиків для виявлення слідів рук хімічним способом. Готові розчини нінгідрину та азотнокислого срібла в різних розчинниках випускаються низкою закордонних підприємств. Фірма «Sirchie» випускає аерозольні балони з використанням нінгідрину: Nynhidrin Spray 202C – на основі етанолу та ксилему, Nynhidrin Spray / Acetone 201 ACE – на основі ацетону; Nynhydriin Special Formula NSI 609 – на основі гідрофторофенілу (ГФЭ-7100), що має властивість не розмивати барвники. Аерозольні балони мають різні модифікації залежно від кольору та властивостей поверхні.

Розширюються можливості запровадження новітніх розробок в експертну практику. Компанія «Foster & Freeman» (Великобританія) розробила компактну систему окурювання об'єктів на місці події парами цианоакрилату (за назвою «SUPERfume») для виявлення слідів пальців рук на великих поверхнях (приміщення, автомобіль та ін.) зі спеціальним тентом розміром 6х3х2 метри [7]. Даючи можливість окурювати житлові кімнати, офіси, гара-

жі, цей набір дозволяє виявляти та фіксувати відбитки пальців безпосередньо на місці події. Зникає необхідність доставляти громіздкі речі в лабораторію, розбирати та знову збирати великі конструкції. Набір складається з окремих компонентів, що легко транспортувати та розгортати, і включає парову установку, два цианоакрилатних випарники з вентиляторами та фільтруючою системою з активованим вугіллям. Потужна парова установка піднімає вологість до 80 % протягом приблизно 30 хвилин, а потім відбувається процес окурювання до моменту виявлення слідів.

Важливе значення має вдосконалення існуючих та розробка нових пошукових приладів для виявлення схованок. Сьогодні використовуються компактні рентгенівські прилади для просвічування перешкод невеликої товщини, радіоізотопні товщиноміри для виявлення предметів крізь залізобетонні та цегляні перешкоди. Так, працівниками лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України запропоновано модель компактного, розбірного, малогабаритного металошукача з глибиною пошуку металу в цегляній або бетонній стіні – до 70 см, в ґрунті та воді – до 1,5 м і розроблено принципову схему газоаналізатора для пошуку прихованих трупів та їх частин [8]. Розробляються прилади, що працюють на основі звуколокаційних методів, високочастотних коливань, акустичної голографії. Ведуться роботи з розробки відеоінтроскопічних приладів з використанням ультразвуку, радіоактивного випромінювання та інших фізичних явищ, що дають можливість отримувати на моніторі зображення об'єктів, що знаходяться у напіврідких, сипучих та твердих середовищах. Сьогодні існують металошукачі, що можуть диференціювати кольорові та чорні метали, визначати їх геометричні характеристики та глибину знаходження в ґрунті.

Актуальною залишається розробка технічних засобів вилучення мікрооб'єктів. За рекомендаціями Р.С. Белкіна існують два основних методи пошуку мікрооб'єктів: ймовірний та інструментальний [9, с. 557]. Для цього доцільним є вдосконалення конструкцій існуючих засобів вилучення мікрооб'єктів – екстракторів, що розраховані на різні їх види: пирососи, магнітні екстрактори, липкі стрічки тощо. Для виявлення мікрооб'єктів, особливо біологічного походження, можуть використовуватися різного роду освітлювальні прилади, в тому числі з випромінюванням у невидимих зонах спектра. Під час застосування технічних засобів треба дотримуватися методичних рекомендацій з виявлення тих чи інших об'єктів, оскільки, наприклад, дія впродовж часу ультрафіолетового випромінювання, може зробити сліди крові непридатними для біологічного дослідження. Розробляються технічні засоби пошуку об'єктів окремих видів: наркотичних засобів, вибухових, легкозаймистих, радіоактивних речовин, трупів та їх частин, живих осіб, які переходять у приміщенні.

Фірма «Sirchie» пропонує ряд полімерних матеріалів для фіксації об'ємних слідів. Наприклад, зліпки слідів, залишених знаряддями злочину, можуть бути вилучені за допомогою сполук «DUROCAST». Вони застосову-

ються для вилучення об'ємних слідів на металах, деревині, пластмасі та папері. Їх консистенція дозволяє знімати зліпки як з вертикальних, так і з горизонтальних поверхонь, а також не потребує застосування антиадгезивного реагенту для відділення зліпка від поверхні. Зліпки можуть бути вилучені навіть з бойка або затвора вогнепальної зброї. Зліпки залишаються гнучкими протягом дуже тривалого часу.

Переваги сучасної цифрової фото-, відеоапаратури, яка нині повністю замінила аналогову, є безперечними. Використання сучасних об'єктивів зі змінною фокусною відстанню дозволяє фотофіксацію з різних точок зйомки, без додаткових пристроїв. Для фіксації ходу та результатів проведення слідчих дій можливо використання будь-яких цифрових фотоапаратів та відеокамер з достатньою розподільчою здатністю (для фотоапаратів – не менше 3,2 мегапікселів). Але для детальної фотозйомки об'єктів з високою якістю потрібно застосовувати професійні та напівпрофесійні фотоапарати з дзеркальною системою формування зображення. Сучасні фотоапарати здатні проводити відеозйомку, а відеокамери фотографувати, тому при проведенні нескладних слідчих (розшукових) дій можна застосовувати один технічний пристрій. Однак у випадках значного обсягу роботи, що виконується під час слідчої (розшукової) дії, або коли потрібно вести безперервну відеозйомку, застосовують усі можливі технічні засоби фіксації. Перспективною є розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів з можливістю отримання об'ємних зображень у 3D-форматі.

Для роботи зі слідами на місці події широко застосовуються комплекти техніко-криміналістичних засобів, призначених для використання усіма учасниками розслідування: експертами, слідчими, оперуповноваженими. Уніфіковані криміналістичні валізи комплектуються як самими співробітниками експертних підрозділів, так і спеціалізованими підприємствами. Наприклад, підприємство «Експертні системи» (м. Київ) виготовляють криміналістичні валізи серій «СВ-1», «СВ-2», «Хабар», «Слідопит», пожежно-криміналістичні, вибухотехнічні, дактилоскопічні набори, які пройшли апробацію на базі ДНДЕКЦ МВС України й рекомендовані до впровадження в експертну практику. Валізи й набори, у яких розміщені пристрої та обладнання, є ударостійкими та вологозахищеними й адаптованими для транспортування і використання в польових умовах. Комплектація криміналістичних валіз і наборів містить не тільки набір основних інструментів, необхідних для вилучення слідів під час огляду місця події, але й комплекти спеціальних наборів для попереднього дослідження об'єктів. Позитивним у сучасних комплектаціях криміналістичних валіз є наявність усього необхідного для збирання та упакування об'єктів біологічного походження, дослідженню яких на сьогодні приділяється значна увага з розширенням можливостей молекулярно-генетичної експертизи.

Раніше зазначалося, що розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів дослідження об'єктів є найбільш перспективним, хоча і найскладнішим напрямком розвитку технічного забезпечення експертних

підрозділів. Експертна техніка застосовується залежно від завдань, що вирішуються на кожній зі стадій проведення експертизи. Відтак, можемо запропонувати таку класифікацію засобів експертної техніки залежно від стадій проведення експертизи: 1) технічні засоби аналізу властивостей і ознак об'єктів; 2) пристрої для проведення експериментів та отримання експериментальних зразків; 3) засоби порівняння досліджуваних об'єктів; 4) засоби, що дозволяють оцінити дані, отримані при дослідженні.

Прилади для аналізу властивостей і ознак об'єктів найбільш поширені та різноманітні. Серед них можна виділити прилади та пристрої для мікроскопічного аналізу: лупи, мікроскопи; дослідження у невидимих зонах спектра (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, α -, β -випромінювачі); установки для емісійного, адсорбційно-люмінесцентного, мас-спектроскопічного, радіоактиваційного, електрографічного, спектрографічного, хроматографічного аналізів тощо. Систему для аналізу елементного складу речовини з використанням технології лазерної оптико-емісійної спектрометрії «ЕССО» пропонує фірма «Foster & Freeman» (Великобританія). Вона призначена для елементного аналізу паперу, скла, металів, фарби, мінералів тощо з використанням лазерної спектроскопії (LIBS). Це досить нова методика, що дає значні переваги у швидкості, чутливості й ефективності витрат у порівнянні з іншими процесами, в тому числі і мас-спектрометрією. У системі застосовується імпульсний лазер високої інтенсивності, що фокусується на зразку для того, щоб створити мікроплазму випарованої речовини для одержання спектра атома складових елементів зразка. Дані емісійних ліній забезпечують автоматичну ідентифікацію й маркування присутніх у зразку елементів. Аналіз «ЕССО» – швидкий, простий в експлуатації, вимагає мінімального часу підготовки зразків і дає негайні результати ідентифікації складових елементів.

Цією ж фірмою пропонується «Fogam» – спектрометр Рамана для криміналістичного дослідження речовин (барвників документів, лікарських препаратів, вибухових речовин тощо). Спектр Рамана має численні особливості, що характерні молекулярній структурі матеріалу. Аналіз спектра дозволяє визначити збіг та розходження матеріалів, інші дані для встановлення змін у документах. Перевагами рамановської спектроскопії є неруйнуючий контроль; швидке обстеження, що займає менше хвилини; достатня роздільна здатність – аналізує зразки 5 мікронів; мінімальне технічне навчання персоналу. Рамановська спектроскопія для дослідження документів використовує також інфрачервону флуоресценцію й поглинання. Можливість вибирати маленькі зразки дозволяє експерту досліджувати окремі пігментні частки й волокна паперу [9].

Заслужують на увагу сучасні оптичні мікроскопи. Майже усі моделі, окрім візуального дослідження об'єктів при збільшенні від 5 до 98 разів, пристосовані для роботи в інших різноманітних режимах. Наприклад, дослідження в білому світлі, створеному шляхом змішення блакитного, зеленого і жовтого кольорів; дослідження в блакитній (480 нм); зеленій (540 нм); жовтій

(580 нм); червоній частині спектра (650 нм); дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при розташуванні джерела під кутом 3–5 град щодо робочої поверхні (косопадające світло) з дискретністю 90 град до вісі зору; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених люмінесцентними властивостями, при використанні набору інфрачервоних фільтрів; дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при плавній зміні кута освітлення щодо подовжньої вісі зору; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених ультрафіолетовими люмінесцентними властивостями при використанні жовто-зеленого фільтра при роботі джерела ультрафіолетового освітлення; дослідження ретрофлексивних властивостей матеріалів в коаксіальному білому світлі; дослідження матеріалів на просвіт при використанні донного джерела білого світла. Мікроскопи мають можливість з'єднання з монітором комп'ютера з відповідним програмним забезпеченням.

Значними темпами розробляється та вдосконалюється обладнання для дослідження ознак документів. Особливо в цьому напрямку потрібно зазначити напрацювання білоруської компанії «Регула» [10], однією з останніх розробок якої є спектральний компаратор для перевірки справжності документів «Регула-4305», призначений для детальної експертизи паспортів, водійських посвідчень, особистих документів, технічних та транспортних документів, виїзних віз, банкнот та інших цінних паперів із спеціальним захистом.

Експертна техніка, призначена для проведення порівняльних досліджень, дозволяє спростити процес порівняння об'єктів та наочно відобразити результати дослідження. До неї належать порівняльні мікроскопи, прилади електронного та оптичного накладення, програмні комплекси за видами досліджень та інші. Поряд з мікроскопом МСК-1, що досить тривалий час знаходиться у використанні в експертних підрозділах ОВС, у практику впроваджується більш сучасний порівняльний мікроскоп ЕС-1. Він призначений для криміналістичних та судово-медичних досліджень, де потрібна висока якість порівняння дрібних предметів. Мікроскоп обладнаний змінними об'єктивами, що дозволяють збільшувати предмети від 3-х до 96 разів, однакових в обох візирах; системами зміни збільшень, корекції збільшень у візирах. Зручний предметний столик, обладнаний тримачами для різних предметів, має можливість переміщення у трьох площинах. Освітлювальна система побудована на основі оптичних світловодів, має систему для минаючого світла на основі дихроїчного дзеркала, набір поляризаційних фільтрів, ультрафіолетове освітлення. На мікроскопі встановлено цифрову камеру, сполучену з комп'ютером, з можливістю використання програмного забезпечення «Video score».

Висновки. Розглянувши науково-технічне забезпечення розслідування злочинів, можна зазначити, що розробка техніко-криміналістичних засобів здійснюється доволі інтенсивно. Цьому сприяє зацікавленість у розвитку даного напрямку підприємницькими структурами, що, на нашу думку, цілком прийнятно. Основною проблемою у забезпеченні органів досудового розслідування та експертних установ сучасною технікою залишається недостат-

ність матеріальних ресурсів, що, в свою чергу, пов'язано зі складним соціально-економічним становищем у країні. Однак процеси, пов'язані з інтеграцією України до Європейського Союзу, вимагають дотримання європейських стандартів у багатьох галузях, включаючи і протидію злочинності, що неможливо без оснащення правоохоронних органів сучасними техніко-криміналістичними засобами.

Бібліографічні посилання

1. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
2. *Ищенко Е. П.* Вопросы классификации и эффективности научно-технических средств / Е. П. Ищенко // Межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1978. – Вып. 72. – С. 140–149.
3. *Гончаренко В. И.* Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – К., 1984.
4. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / М. В. Салтевський. – К., 2005.
5. *Белкин Р. С.* Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.sirchie.com>.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://expert-market.kiev.ua/ru/5343_catalog.htm.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://ivpz.org/naukova-laborator-ya>.
9. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М., 2001.
10. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.regula.ws>.

Пирог И.В., Прокопов С.А. Научно-технические средства получения информации на досудебном следствии. Рассмотрены актуальные проблемы научно-технического обеспечения деятельности по расследованию преступлений. На основе анализа мнений ученых дано определение экспертной техники и приведена классификация научно-технических средств, которые применяются в экспертной практике. Рассмотрено современное состояние технического обеспечения деятельности следователей и экспертов при проведении следственных (розыскных) действий и экспертов при производстве экспертиз и исследований.

Ключевые слова: *расследование, научно-техническое обеспечение, экспертная техника, собирання доказательств, експертиза.*

Pyrig I. V., Prokopov S. O. Scientific and technical means of obtaining information on the pre-trial investigation. In the article actual problems of scientific and technical support activities for the investigation of crimes. On the basis of opinions given by the definition of scientists and technology experts provides a classification of scientific and technical means, which are used in expert practice. The current state of logistics activities of investigators and experts during the investigation (investigation) activities and experts in the production of expertise and research. The characteristics and specifications of modern scientific and technical means used to identify, fix, seizure and forensic studies to investigate the important information.

Considering the scientific and technical support for the investigation of crimes, you can specify that the development of technical and forensic tools is carried out quite intensively. This assists the interest in the development of this direction of business structures, which is quite

natural and acceptable. The main problem in providing pre-trial investigation authorities and expert agencies with modern equipment is insufficient material resources, which, in turn, is associated with a complex socio-economic situation in the country. However, the processes related to the integration of Ukraine to the European Union, require compliance with European standards in many areas, including combating crime, which is impossible without equipping law enforcement agencies with modern technical and forensic tools.

Keywords: *investigation, scientific and technical support, expert advice, the gathering of evidence and expertise.*

Уваров В.Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98+342.7

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано проблеми гарантій прав і свобод людини при застосуванні інституту негласних слідчих (розшукових) дій, приведення національного законодавства у відповідність до принципів верховенства права, юридичної визначеності та інших Європейських стандартів правосуддя.

Ключові слова: *права і свободи людини, верховенство права, негласні слідчі (розшукові) дії, прецедент, практика Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена тим, що слідча практика застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій показує як на його недоліки, так і недостатню вивченість проблеми гармонізації чинного процесуального законодавства з європейськими стандартами. Проблеми реформування інститутів слідчих дій набирають обертів і все більше привертають увагу науковців [1–9, 11–22]. Але існуючі публікації не вичерпують усю складну і багатоаспектну проблему гарантій прав і свобод людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій.

Мета даної роботи – визначити орієнтири подальшого реформування законодавчих основ негласних слідчих (розшукових) дій у контексті міжнародних правових актів та практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Важливою гарантією правосуддя в цілому і прав та свобод людини зокрема виступає процесуальна форма кримінального провадження, система принципів кримінального процесу, як їх концептуальна

основа. Під час кримінального провадження слідчий (детектив) може робити тільки те, що законом передбачено, та у спосіб, який законом визначено (ст. 19 Конституції України) та з урахуванням принципу верховенства права, правової визначеності, пропорційності та інших засад судочинства.

Стаття 8 КПК України дуже вдало, як на наш погляд, акцентує увагу не тому, що «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини».

Прецедентна практика Європейського суду з прав людини – це, по-перше, джерело права, по-друге, джерело правових норм, зорієнтованих на забезпечення верховенства права через застосування міжнародного права на території суверенної держави, а отже, норм, які застосовуються незважаючи на те, стосовно якої країни винесене те чи інше рішення, по-третє, це потужний інструмент гармонізації законодавства європейських країн, по-четверте, важливий чинник зміцнення гарантій прав і свобод людини при здійсненні кримінальних проваджень.

Європейський суд з прав людини, використавши принцип пропорційності у 1968 році у справі «Ноймайстер проти Австрії», та неодноразово підтвердивши свою позицію в наступних своїх рішеннях (наприклад, "Волохи проти України" – Заява № 23543/02, рішення від 2 листопада 2006 року, «Класс та інші проти Німеччини»¹), визнає, що повноваження державних органів на проведення таємного спостереження за громадянами в ході кримінального розслідування визнаються Конвенцією в тій мірі, в якій вони є абсолютно необхідними (див. *mutatis mutandis*, рішення у справі *Klass and Others v. Germany*, від 6 вересня 1978 року, п. 42).

Тобто закон має чітко визначити легітимну і вагому мету, підстави обмеження прав та свобод, порядок їхньої реалізації, дискреційні повноваження публічної влади, пов'язані із втручанням у права та свободи. Разом з тим законодавець, здійснюючи правове регулювання, має впевнитися, що запроваджені ним засоби є «необхідними», тобто немає інших альтернативних засобів, які настільки ж ефективно сприяли б досягненню поставленої легітимної мети, з одного боку, та були менш обтяжливими для особи – з іншого [2, с. 22–24].

Принцип пропорційності, за визначенням В. М. Тертишника, – принцип кримінального процесу, згідно з яким мета процесуальних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини, застосування примусових, у тому числі запобіжних, заходів у вигляді арешту, застави та інших, може допускатися лише у випадках крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута [15, с. 154–155].

Дані фундаментальні концепти і засади сьогодні мають бути не тільки

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 4.

прописані в законі, а й використані для удосконалення слідчих дій взагалі і негласних слідчих (розшукових) дій зокрема.

З прийняттям нового КПК України виникла досить пікантна ситуація з визначенням меж втручання правоохоронних органів у приватне життя та інші права і свободи людини. При цьому пікантність полягає не стільки в конкуренції норм нового КПК України і законодавства про оперативно-розшукову діяльність, стільки в тому, що новий КПК України, звужуючи існуючі гарантії прав і свобод людини, надає правоохоронним органам практично необмежені можливості для тотального контролю за людиною, не створюючи для неї належних гарантій захисту прав і свобод.

У справі «Круслен проти Франції» ЄСПЛ вимагає, щоб була забезпечена певна «якість закону»: щоб він був доступний для людини і вона також могла передбачати наслідки його застосування, або щоб закон не суперечив верховенству права. Закон має містити досить зрозумілі й чіткі формулювання, які давали б громадянам належне уявлення стосовно обставин та умов, за яких державні органи уповноважені вдаватися до цього таємного і потенційно небезпечного втручання у право на повагу до приватного життя та кореспонденції.

У справі «Фуке проти Франції» (10828/84, рішення від 25 лютого 1993 року) ЄСПЛ підкреслив необхідність того, щоб «законодавство і практика передбачали достатні і ефективні гарантії проти зловживань».

В Україні робиться не перша спроба на законодавчому рівні детально регламентувати діяльність правоохоронних органів щодо зняття інформації з телекомунікаційних мереж (технічних каналів зв'язку), що, безумовно, відповідає вимогам ст. 19 Конституції України – «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Це співпадає з позицією Європейського суду з прав людини, який в останній третині ХХ століття зайнявся розробкою критеріїв для проведення законного і обґрунтованого прослуховування (справа Класа та ін. проти ФРН в 1978 р.; справа Малоуна проти Об'єднаного Королівства в 1984 р.; справа Ювіга проти Франції, справа Креслена також проти Франції в 1992 р. та ін.).

Фактично під «транспортними телекомунікаційними мережами», або «каналом зв'язку», розуміється технічний канал зв'язку, що забезпечує опосередковану передачу інформації між кореспондентами.

Законодавець передбачив у 4 ст. 249 КПК України, що загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені статтею 219 цього Кодексу. У разі, якщо така негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, та оголошена в розшук, вона може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

Отже, така слідча дія у разі нерозкриття злочину може проваджуватися фактично протягом строку давності за відповідний злочин.

Відповідно до концепції розумних строків провадження, доцільно обмежити строк застосування усіх негласних слідчих (розшукових) дій – до шести місяців. Якщо за цей термін особі, до якої застосовувалися указані дії, не повідомлено про підозру, провадження негласних слідчих дій стосовно відповідної особи має зупинитися.

КПК України слід доповнити нормою такого змісту: «Отримані в результаті проведення заходів щодо контролю і фіксації інформації, яка передається засобами телекомунікації, фактичні дані можуть бути використані як докази у кримінальному судочинстві тільки в тому випадку, якщо при їхній оцінці виявляються відомості, які необхідні для розкриття тяжкого чи особливо тяжкого злочину».

Чинним КПК України передбачено схожі за предметом дослідження три негласні слідчі дії: «аудіо-, відеоконтроль особи» (ст. 269 КПК України), «спостереження за особою, річчю або місцем» (ст. 269), «аудіо-, відеоконтроль місця» (ст. 270). У даних інститутів слідчих дій один і той же суттєвий недолік – неповна правова визначеність, що залишає місце для свавілля. Аналіз практики їх застосування вказує на недостатні гарантії прав і свобод людини при їх провадженні.

Думається, що варто об'єднати такі три слідчі дії, як «аудіо-, відеоконтроль місця», «аудіо-, відеоконтроль особи» та «спостереження за особою, місцем або річчю» в одну універсальні слідчу дію.

Від самої ідеї [18, с. 154–155] до становлення візуального спостереження як самостійної слідчої дії [16 с. 423–438; 17, с. 222–232; 19, с. 147–156] розроблялися різні варіанти вирішення даної проблеми. На основі їх узагальнення та аналізу європейських стандартів пропонуємо в новому КПК України викласти норму «Контроль і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів» такого змісту: «Контроль і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів – це діяльність правоохоронних органів з виявлення і попередження злочинів, отримання та фіксації доказової інформації, необхідної для вирішення завдань кримінального судочинства, яка здійснюється слідчим чи за його дорученням оперативними працівниками підрозділів, уповноваженими здійснювати оперативно-розшукову діяльність, чи підрозділами технічного документування, шляхом безпосереднього спостереження за особою та застосування аудіо-, відеоконтролю особи чи окремих місць, візуального спостереження за певними подіями, фактами або діями окремих осіб та технічного документування досліджуваних при цьому фактів, з метою виявлення, розкриття та припинення тяжких чи особливо тяжких злочинів і отримання необхідних відомостей і забезпечення умов для успішного затримання підозрюваного на місці злочину, фіксації обставин і доказів їх вчинення, отримання і фіксації даних про розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій, а також інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і

держави.

Контроль і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів, у тому числі шляхом аудіо-, відео контролю, може здійснюватися за наявності до того можливості та крайньої необхідності в будь-яких місцях, крім житлових помешкань громадян, а також території підприємств, установ і організацій та інших об'єктів, якщо це може потягти за собою розголошення відомостей таємного характеру.

Як виняток, за згодою мешканців житлового приміщення та за вмотивованою постановою слідчого судді, контроль за вчиненням суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів і технічне документування юридично значимих фактів може здійснюватися в житловому приміщенні.

За згодою володаря приватного володіння та за вмотивованою постановою слідчого і з санкції прокурора контроль і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів може здійснюватися в іншому, крім житлового приміщення, приватному володінні особи.

За згодою осіб, що займають службове приміщення, або за вмотивованою постановою слідчого з санкції прокурора аудіо-, відеоконтроль особи і технічне документування досліджуваних при цьому фактів може здійснюватися у службовому чи іншому приміщенні, що не є приватним володінням особи.

У процесі контролю і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів вивчаються та фіксуються обставини події злочину та дії запідозрених осіб, виявляються і закріплюються сліди злочину та інші фактичні дані, можуть здійснюватися аудіо-, відеоконтроль особи і місця, застосовуватися фотографування, кінозйомка, звуко- та відеозапис, використовуватися оптичні та інші необхідні технічні засоби.

Про провадження контролю і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів складається письмовий протокол слідчої дії.

Протокол за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається слідчим, співробітником оперативного чи оперативно-технічного підрозділу, що проводив негласну слідчу (розшукову) дію за дорученням слідчого.

У протоколі описується все: що спостерігалось, яким чином фіксувалося, відображаються відомості про порядок та результати застосування технічних засобів.

Матеріали аудіо-, відеоконтролю та фактичні результати технічного документування – фотознімки, кінофільми, фонограми, відеофільми та інші матеріали, отримані в результаті застосування технічних засобів при спостереженні, контролі та документуванні суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів, якщо за їх допомогою відтворені, закріплені та засвідчені обставини і факти, які мають значення для кримінального судочинства, не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються слідчому відповідальними особами, які здійснювали технічне документування, для перевірки,

оцінки, дослідження і використання в якості доказів у кримінальній справі.

Якщо протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію про приватне (особисте чи сімейне) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації про інших осіб.

Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством» [14, с. 245–247].

Згідно з ч. 3 ст. 271 КПК України, «під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні».

Подібні новели законодавства ставлять під сумнів можливість застосування для здобуття доказів такого заходу, як контрольована поставка.

Безумовно, мета даних заходів зрозуміла. Але в законі фактично відсутня регламентація порядку проведення даних дій. Як зазначає М. Шумило, – без чітко визначених засобів мета втрачає свою реальність [20, с. 454].

Європейський суд з прав людини у справі «Круслен проти Франції» підкреслив, що закон має містити досить зрозумілі й чіткі формулювання, які давали б громадянам належне уявлення стосовно обставин та умов, за яких державні органи уповноважені вдаватися до цього таємного і потенційно небезпечного втручання у право на повагу до приватного життя. Небезпека свавілля є особливо очевидною, коли влада здійснює свої функції таємно.

Включення до КПК України мають сенс тільки ті пізнавальні заходи, пізнавальна технологія яких здатна забезпечувати отримання достовірних доказових матеріалів, процедура яких може бути настільки прозорою, щоб бути детально регламентованою законом, настільки передбачуваною і контрольованою суспільством, щоб мати змогу зробити висновок про допустимість і достовірність отриманих доказів, а запроваджувана процесуальна форма їх проведення здатна створювати надійну систему стримувань і противаг проти свавілля, достатні в демократичному суспільстві гарантії прав і свобод людини.

Висновок. Відповідно до вимог Конституції України та рішень Європейського суду з прав людини, які орієнтують у законодавчій діяльності дотримуватися принципу верховенства права, юридичної визначеності та пропорційності, система слідчих дій має бути переглянута з урахуванням даних принципів, кодифікована з урахуванням існуючої міжгалузевої та внутрішньогалузевої конкуренції правових норм і інститутів, удосконалена в аспектах процесуальної форми і гарантій правосуддя.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці

пропозицій з удосконалення процесуальних гарантій прав і свобод людини стосовно інститутів окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Бібліографічні посилання

1. Гусаров С. М. Щодо законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності в Україні / С. М. Гусаров // Міліція України. – 2013. – № 3/4. – С. 20–22.
2. Євтошок Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтошок // Віче. – 2012. – № 22. – С. 22–24.
3. Карпіка С. М. Види слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі / С. М. Карпіка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2014. – № 12. – Т. 2. – С. 161–163.
4. Кирпа С. С. Співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій і принципів кримінального провадження / С. С. Кирпа // Право і суспільство. – 2015. – №1. – С. 235–239.
5. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: науково-практичний посібник / В. А. Колесник. – К. : Прецедент, 2014.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О. М. Бандурка, Э. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. – Х. : Право, 2012.
7. Лук'янчиков Є. Д. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Право. – 2014. – № 9-1. – С. 1–17.
8. Максимус Д. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / Д. О. Максимус, О. О. Юхно. – Х. : НікаНова, 2013.
9. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практ. посібник / С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Х. : Оберіг, 2013.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 4.
11. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 17.
12. Стратонов В. М. Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій / В. М. Стратонов, О. В. Стратонова // Науковий вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 2015. – С. 174–186.
13. Татаров О. Як удосконалити правову регламентацію негласної слідчої діяльності задля ефективної боротьби з корупцією та кіберзлочинністю / О. Татаров // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonaliti_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html
14. Теорія доказів : підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – К. : Алерта, 2015.
15. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина. Академічне видання : підручник / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014.
16. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. – Вид. 12-те доп. і перероб. / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2016.
17. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009.
18. Тертишник В. М. Непосредственное наблюдение: модель нового следственного

действия / В. М. Тертышник // Именем Закона. – 1993. – № 8.

19. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В.Г. Уваров; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012.

20. Уваров В. Г. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій / В. Г. Уваров // Юридичний часопис Нац. академії внутр. справ. – 2013. – № 2 (6). – С. 266–27.

21. Фаринник В. Негласні слідчі (розшукові) дії // Юридичний вісник України. – 2012. – № 26. – С. 108–114.

22. Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 452–462.

Уваров В.Г. Процессуальные гарантии прав и свобод человека при производстве негласных следственных (розыскных) действий в контексте практики Европейского суда по правам человека. Проанализированы проблемы гарантий прав и свобод человека при применении негласных следственных действий, приведение национального законодательства в соответствие с принципами верховенства права, юридической определенности, соразмерности и другим Европейским стандартам правосудия.

Ключевые слова: права и свободы человека, верховенство права, негласные следственные действия, прецедент, практика Европейского суда по правам человека.

Uvarov V.G. Procedural guarantees of human rights and freedoms in the proceeding of undercover investigative actions in the context of case law from the European Court of human rights. The article analyses problems of guarantees of human rights and freedoms when applying covert investigative activities, bringing national legislation into conformity with the principles of the rule of law, legal certainty, proportionality and the other European standards of Justice.

Keywords: rights and freedoms, Rule of Law, undercover investigations, precedents, European Court of Human Rights.

Шаблістий В.В.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Наведено аргументи на користь того, що роль міжнародного кримінального права у забезпеченні безпеки людини має транскордонний характер, оскільки виходить за юрисдикцію національного законодавства та здебільшого стосується колективних видів безпеки – держави, окремої нації, народу чи етнічної групи.

Ключові слова: безпека, безпека держави, безпека людини, міжнародні стандарти, міжнародне кримінальне право, анексія, агресія.

Постановка проблеми. 50-та ювілейна Міжнародна конференція з питань політики безпеки, у ході якої також обговорено і ситуацію в Україні кінця 2013 – початку 2014 року, проходила в Мюнхені з 31 січня до 02 лютого 2014 року. Близько 400 високопосадовців та експертів, у тому числі 20 глав держав та урядів і 50 міністрів закордонних справ та оборони, обговорювали у Мюнхені актуальні проблеми світової політики. Головні теми конференції – близькосхідне врегулювання, конфлікт у Сирії, Іран, безпека в кіберпросторі, питання енергетичної політики та проблеми клімату. У дискусіях брали участь, зокрема, держсекретар США Джон Керрі, генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен, президент Європейської ради Герман Ван Ромпей, глави МЗС ФРН та РФ Франк-Вальтер Штайнмайєр, Сергій Лавров та інші. Відкривалася конференція промовою президента ФРН Йоахіма Гаука. За останні роки Мюнхенська конференція, заснована ще в 1962 році, вийшла на рівень одного з найбільш представницьких дискусійних «майданчиків» з обговорення актуальних безпекових проблем [1].

Особливістю цього міжнародного форуму та йому подібних полягає в тому, що безпекові проблеми обговорюються за схемою «безпека людини – безпека держави», або «безпека держави виключно заради безпеки людини».

Саме тому слід охарактеризувати міжнародне кримінальне право в частині спрямованості на забезпечення безпеки людини, що і є **метою** цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розвиткові в тому числі міжнародного кримінального права присвячені праці П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, О.І. Бойка, В.І. Борисова, Г.М. Борзенкова, В.М. Бурдіна, С.Ф. Денисова, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, О.О. Житного, В.П. Ємельянова, М.Й. Коржанського, В.М. Куца, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.І. Осадчого, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, А.А. Тер-Акопова, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка та ін. Разом з тим лише вчені соціологи та міжнародники приділяють достатню увагу проблемі забезпеченні безпеки людини, тоді як праць вчених-криміналістів з цього приводу вкрай мало.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із цим актуальним є твердження про те, що не усі норми матеріального кримінального права України, що стосуються міжнародно-правових відносин або містять «міжнародно-правовий компонент», мають внутрішні чи зовнішні зв'язки з міжнародним правом чи іншим чином реалізуються в контексті міжнародних відносин (а таких норм значна кількість – про видачу та передачу злочинців, універсальну юрисдикцію закону про кримінальну відповідальність, дипломатичний та інші види імунітету від кримінального переслідування, про кримінальну відповідальність за посягання на представників іноземних держав, конвенційні та конвенціональні злочини) [2, с. 20].

Міжнародне кримінальне право – це галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якого регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій в боротьбі зі злочинністю [3, с. 9].

Міжнародне кримінальне право, на відміну від інших галузей сучасного

міжнародного права, некодифіковане. Джерелами цієї галузі є численні багатосторонні договори з питань міждержавного співробітництва в боротьбі з транснаціональною злочинністю з метою запобігання злочинам, переслідування і покарання винних осіб [4].

Вивчення різних наукових праць, присвячених міжнародному кримінальному праву, показало, що спочатку воно розвивалося виключно через діяльність різних разових судів та трибуналів. Потім були створені постійні міжнародні кримінальні суди.

Особливе значення в становленні й подальшому розвитку міжнародного кримінального права належить численним конвенціям з питань боротьби зі злочинами міжнародного характеру (транснаціональними злочинами) та угодам про співробітництво держав з питань надання правової допомоги.

Видається вдалим і зручним з точки зору розуміння та сприйняття короткий перелік окремих міжнародних договорів, розташованих у хронологічній послідовності, запропонований вченими-міжнародниками:

1) Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними, укладена в Женеві 12 вересня 1923 року;

2) Конвенція щодо рабства, укладена в Женеві 25 вересня 1926 року, зі змінами, внесеними Протоколом від 07 грудня 1953 року;

3) Міжнародна конвенція по боротьбі з підробкою грошових знаків, укладена в Женеві 20 квітня 1929 року;

4) Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, затверджена Резолюцією 317 (IV) Генеральної Асамблеї ООН від 21 березня 1950 року;

5) Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних з рабством, укладена в Женеві 07 вересня 1956 року;

6) Єдина конвенція про наркотичні засоби разом з Переліком наркотичних засобів, занесених до Списків I, II, III, IV, укладена в Нью-Йорку 30 березня 1961 року. У Конвенцію внесено поправки відповідно до Протоколу 1972 року;

7) Конвенція про злочини та деякі інші акти, що здійснюються на борту повітряних суден, укладена в Токіо 14 вересня 1963 року;

8) Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, укладена в Гаазі 16 грудня 1970 року;

9) Конвенція про психотропні речовини разом з Переліками речовин, включених до Списків I, II, III, IV, прийнята у Відні 21 лютого 1971 року, діє станом на 01 липня 1993 року;

10) Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, укладена в Монреалі 23 вересня 1971 року;

11) Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього, прийнята Резолюцією 3068 (XXVIII) Генеральної Асамблеї ООН 30 листопада 1973 року;

12) Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів,

прийнята Резолюцією 3166 (XXVIII) Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1973 року;

13) Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників, укладена в Нью-Йорку 17 грудня 1979 року;

14) Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або пригноблюючих гідність видів поводження і покарання, укладена 10 грудня 1984 року;

15) Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, укладена в Римі 10 березня 1988 року;

16) Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, прийнята у Відні 20 грудня 1988 року;

17) Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, укладена в Нью-Йорку 04 грудня 1989 року;

18) Конвенція по боротьбі з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій, прийнята Конференцією повноважних представників країн-членів ОЕСР у Стамбулі 21 листопада 1997 року;

19) Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, укладена в Нью-Йорку 15 грудня 1997 року;

20) Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, прийнята резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН 09 грудня 1999 року;

21) Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН 15 листопада 2000 року;

22) Конвенція ООН проти корупції, прийнята Резолюцією 58/4 Генеральної Асамблеї ООН 31 жовтня 2003 року;

23) Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, прийнята 13 квітня 2005 року та ін.

Вказані міжнародні конвенції з питань боротьби з транснаціональною злочинністю є універсальними за сферою дії і мають важливе юридичне значення, оскільки:

1) містять визначення і закріплюють кваліфікацію злочинів міжнародного характеру;

2) забезпечують невідворотність покарання злочинців, оскільки закріплюють зобов'язання тих держав, які беруть у них участь, по-перше, передбачити у своєму внутрішньодержавному праві норми про відповідальність за подібні злочини, по-друге, співпрацювати з питань попередження й припинення таких протиправних діянь;

3) встановлюють правила визначення юрисдикції держав щодо злочинів і передбачуваних злочинців;

4) містять норми про взаємодію держав у процесі здійснення кримінального переслідування винних осіб, включаючи надання правової допомоги [4].

Між тим початок XXI століття ознаменувався справжньою кризою міжнародного публічного права, у тому числі і міжнародного кримінального

права. Події 2013–2014 років яскраво продемонстрували неспроможність ООН впливати на держави, які є постійними членами РБ ООН, з тим, щоби припинити очевидне для усього світу, проте заперечуване самим агресором, порушення воєнної безпеки України.

Більш того, Президент України П. О. Порошенко слушно вказує на те, що назріла необхідність побудови нової глобальної системи безпеки і Україна готова брати у ній участь. Світ потребує побудови нової системи безпеки, оскільки післявоєнні структури, як європейські, так і світові, більше не ефективні та не здатні захистити жодну країну. Нова система безпеки буде спрямована не проти когось, у тому числі й Росії, але функціонуватиме для того, щоби захистити свою територію, зробити абсолютно неприпустимими порушення кордонів та агресію, мати ефективні механізми для збереження миру [5].

Таке твердження, на жаль, має місце та стосується державної безпеки, від непохитності якої прямо залежить безпека людини. Головне тут – щоби держава ніколи не ставила свою безпеку вище людської, адже істинна держава існує для задоволення потреб своїх громадян, а не навпаки.

Найтрагічнішим з точки зору формування особистості майбутніх поколінь є те, що цю кризу окремі визнані світом вчені намагаються використати для продукування різних «навчальних продуктів» для студентів ВНЗ, тобто таких, що будуть використовуватися в освітньому процесі вищої школи.

Яскравим прикладом цього є курс лекцій з актуальних проблем розвитку сучасного міжнародного кримінального права, підготовлений А.А. Арямовим [6]. У загальному методологічному обґрунтуванні змісту принципів міжнародного кримінального права (вступі до курсу лекцій) він загальновизнані людські цінності піддав сумніву, оскільки основою їх існування є ЄС, який разом з його інституціями на кшталт ЄСПЛ просто не може та не має права бути арбітром у міждержавних, локальних конфліктах та інших порушеннях міжнародного права. Навіть міжнародне співтовариство вживається в переносному значенні, у лапках.

Чого тільки варті такі безпідставні твердження, походження яких усім відоме. «Правовим парадоксом» названо визнання «світовим співтовариством» референдуму про відділення України від СРСР у 1991 році та невизнання референдуму про відділення АР Крим від України у 2014 році, і це при тому, що тоді не зафіксовано жодного військового конфлікту. Далі людина, яка іменується «вченим», веде мову про жахіття громадянської війни в Україні аж до застосування заборонених видів зброї... Повного цитування явно хворобливі вислови точно не заслуговують.

Що тут скажеш... мабуть аксіомою має стати те, що тільки «істинно великі» (а про істинно великих арійців світ пам'ятатиме вічно) росіяни можуть у XXI столітті щиро радіти анексії частини іншої суверенної держави, незалежність та безпеку якої письмово зобов'язалися поважати та захищати. Про дієвість міжнародних кримінальних трибуналів за розв'язання та підтримання війни в Донецькій та Луганській областях, сподіваємось, скоро стане відомо. Причому на лаві підсудних мають бути ті високопосадові особи, які

заперечують участь своїх регулярних військ на Сході України та всіляко підтримують кровопролиття, яке там відбувається.

Між тим є в РФ і справжні вчені, які розгляд актуальних проблем розвитку міжнародного кримінального права жодним чином не політизують. Так, Б. Д. Накашидзе розглянув актуальні питання класифікації злочинів у міжнародному кримінальному праві, виділив групи міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, показав взаємодію норм міжнародного кримінального права та національного законодавства для цілей Міжнародного кримінального суду [7, с. 304–312].

Вітчизняний вчений С. М. Мохончук вперше в Україні комплексно дослідив генезу, еволюцію, сучасну регламентацію міжнародних злочинів. Установив особливості кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства у міжнародному і вітчизняному кримінальному праві. Визначив стан імплементації норм міжнародного права у кримінальне законодавство України [8]. Безумовно, сформульовані ним висновки заслуговують схвалення та однозначно потребують впровадження передовсім у законотворчий процес.

У той же час В. О. Навроцький цілком слушно зауважує, що суспільна небезпека міжнародних злочинів виходить за межі однієї держави чи суспільства, що такі діяння посягають на цінності, які захищаються усіма представниками світової спільноти (мир та мирне співіснування народів, права людини, закони і звичаї війни, расова, релігійна, національна толерантність, антитерористична безпека тощо). Заподіяння шкоди об'єктам, які традиційно захищаються кримінальним законом держави (життю чи здоров'ю людини, власності, громадській безпеці тощо), може виступати однією з ознак міжнародного злочину [9, с. 439].

Висновки. Отже, роль міжнародного кримінального права у забезпеченні безпеки людини має транскордонний характер, оскільки виходить за юрисдикцію національного законодавства та здебільшого стосується колективних видів безпеки – держави, окремої нації, народу чи етнічної групи. Проте саме зараз воно переживає кризу через кричущі його порушення, а тому найдієвішими є саме міжнародні інституції, покликані забезпечувати індивідуальні види безпеки людини.

Бібліографічні посилання

1. В Мюнхене открывается международная конференция по безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rus/news/v_myunhene_otkrivaetsya_megdunarodnaya_konferentsiya_po_bezopasnosti_1599351.
2. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний. – Х., 2013.
3. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М., 1999.
4. Степенко В. Е. Источники международного уголовного права / В. Е. Степенко, О. А. Чернова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/legal-and-political-science-411/constitutional-and-international-law-411/11840-2011-12-21-13-35-51>.

5. Порошенко: наявні структури глобальної безпеки вичерпали себе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/124761>.

6. Арямов А. А. Актуальные направления развития современного международного уголовного права : курс лекций / А. А. Арямов. – М., 2015.

7. Накашидзе Б. Д. Классификация преступлений в международном уголовном праве / Б. Д. Накашидзе // Библиотека криминалиста : научный журнал. – 2014. – № 6 (17). – С. 304–312.

8. Мохончук С. М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі : монографія / С. М. Мохончук. – Х. : Право, 2013.

9. Навроцький В. Поняття та ознаки міжнародних злочинів / В. Навроцький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Вип. 38. – С. 437–444.

Шаблюстий В.В. Роль міжнародного уголовного права в обеспечении безопасности человека. Приведены аргументы в пользу того, что роль международного уголовного права в обеспечении безопасности человека имеет трансграничный характер, поскольку выходит за юрисдикцию национального законодательства и в основном касается коллективных видов безопасности – государства, отдельной нации, народа или этнической группы.

Ключевые слова: *безопасность, безопасность государства, безопасность человека, международные стандарты, международное уголовное право, аннексия, агрессия.*

Shablysty V.V. Role of international criminal law in ensuring of human safety. The article presents arguments in favor of that the role of international criminal law in ensuring of human security is transboundary in nature, as beyond the jurisdiction of national legislation and particularly applies to collective security types - state, single nation, people or ethnic group. But right now it is in crisis because of its flagrant violations, but because it is the most effective international institutions designed to provide individual types of human security.

The beginning of the XXI century was marked by a real crisis of public international law, including international criminal law. The events of 2013-2014 years clearly demonstrated the failure of the UN to influence countries that are permanent members of the UN Security Council so that it can stop the obvious to the world, but the impugned by the aggressor, breach of military security of Ukraine.

Not all rules of the substantive criminal law of Ukraine concerning international legal relations or contain "international legal component", with internal or external communications with international law or otherwise implemented in the context of international relations (and a significant number of such rules - extradition and transfer of criminals, universal jurisdiction of law on criminal liability, diplomatic and other immunities from prosecution of criminal responsibility for attacks on representatives of foreign countries, convention and conventional crimes).

The author has developed assertion that the world needs to build a new security system since the postwar structure, both European and world ones are no longer effective and are not able to defend any country. The new security system should be directed not against anyone, but operate in order to protect its territory, make absolutely unacceptable violation of borders and aggression have effective mechanisms to preserve peace.

This assertion takes place and concerns of national security from steadfastness of which depends human security. The main thing here - so the state never put its safety above man, because the true state exists to serve the needs of its citizens, and not vice versa.

Keywords: *safety, state security, human security, international standards, international criminal law, annexation, aggression.*

Надійшла до редакції 27.06.2016

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено питання реалізації прокурорського нагляду при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, а також поняття процесуального керівництва. Зазначено, що для реалізації прокурорського нагляду при обранні, продовженні та зміні порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження прокурор використовує певні форми і методи.

***Ключові слова:** прокурорський нагляд, заходи забезпечення кримінального провадження, процесуальне керівництво, обрання, продовження та зміна порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Прокурорський нагляд розглядають як одну із форм державної діяльності, що забезпечує точне і неухильне виконання законів в Україні, як одну з умов додержання конституційних гарантій з охорони прав і законних інтересів громадян.

Нагляд за додержанням законів органами дізнання та досудового слідства був пріоритетним напрямом у діяльності органів прокуратури як у дореволюційний період, так і за радянської доби, залишаючись актуальним і в даний час [1].

Щодо співвідношення понять «нагляд» і «перевірка» в діяльності прокурора на стадії досудового розслідування, маємо зауважити, що «нагляд» – поняття більш вузьке. Адже наглядова діяльність є одним зі способів організації перевірки виконання закону. Водночас поняття «перевірка дотримання законів» – це сукупність дій прокурора, спрямованих на встановлення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють, та вжиття заходів до їх усунення, відновлення порушених прав та законних інтересів громадян, притягнення осіб, які порушили закон, до відповідальності [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням питань, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження і прокурорського нагляду завжди привертала увагу вчених-процесуалістів, зокрема: Є.Г. Васильєва, Ю.М. Грошевого, Т.В. Данченко, З.З. Зінатулліна, В.Г. Капустянського, О.В. Капліної, В.М. Корнукова, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т.

Нора, М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова та інших.

Виклад основного матеріалу. Здійснення нагляду прокурором за органами досудового слідства – один із важливих напрямів у діяльності органів прокуратури. Це самостійна галузь державного нагляду за точним та неухильним виконанням законів. Важливою особливістю нагляду за досудовим слідством є наявність у прокурора владно-розпорядчих повноважень, що закріплені в законі [3].

Головну мету прокурорського нагляду В.М. Савицький вбачає у забезпеченні нормального, відповідно до законів, провадження розслідування, а також вчасного попередження порушень процесуальних норм [4], в тому числі при прийнятті рішень слідчим, прокурором щодо обрання, продовження та зміни порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Визначаючи статус і повноваження прокурора при здійсненні ним нагляду в стадії досудового слідства, А. І. Михайлов слушно підкреслює, що прокурор, який є представником державного органу, здійснює вищий нагляд за законністю в даній процесуальній стадії, наділений владно-розпорядчими повноваженнями, що створюють для нього можливість ефективно здійснювати нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства з тим, щоб забезпечити розкриття кожного злочину, а також всебічність і об'єктивність розслідування кожної кримінальної справи [5]. Ще у далекому 1990 році в окремій публікації на сторінках журналу «Социалистическая законность» (друкований орган Прокуратури Союзу РСР) автором обґрунтовано та запропоновано перейменувати поняття «старший помічник прокурора» та «помічник прокурора» на поняття «старший прокурор», «прокурор» відповідної прокуратури усіх рівнів з метою використання цих уніфікованих термінів у практичній діяльності [6]. Адже це тоді мало для кримінального процесу велике як теоретичне, так і практичне значення. У сучасних умовах запроваджені законодавством нововведення мають також велике значення і потребують окремого теоретичного осмислення й вжиття фундаментальних практичних заходів.

Прокурор здійснює нагляд при обранні, продовженні та зміні порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

На думку В.М. Юрчишина, процесуальне керівництво – це упорядкування досудового розслідування з використанням не внутрішніх організаційно-управлінських повноважень прокурора, які виконуються за межами кримінального судочинства, а специфічних кримінальних процесуальних повноважень владно-розпорядчого характеру, закріплених у ст. 36 КПК, і є специфічним видом керівництва кримінального процесуального спрямування, який направлений не на організацію праці підлеглих, а на забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення [7].

Процесуальне керівництво вбачається ефективним способом забезпе-

чення законності дій та рішень органів досудового розслідування та реалізації визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Прокурор за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовує хід та перебіг кримінального провадження на його досудових стадіях, цілеспрямовано впливає на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства.

Прикладом ефективного поєднання прокурором наглядових функцій з елементами процесуального керівництва у кримінальних провадженнях можна навести довід США, де аналогом прокуратури є так звана аторнейська служба. Для виконання зазначеної функції прокурор (аторней) наділений повноваженнями починати провадження, розслідувати правопорушення, притягувати осіб до кримінальної відповідальності, підтримувати обвинувачення в суді, проводити відповідні перевірки. Оцінюючи допустимість доказів, прокурор (аторней), по суті, здійснює ефективний контроль за роботою органів слідства. Проведення слідчих дій без неформальної згоди прокурора не має сенсу, оскільки в подальшому він може відмовитися використовувати їх результати в суді як докази у справі [8].

Основна функція прокурорського нагляду за додержанням законів у досудовому розслідуванні реалізується здебільшого прокурором вищого рівня (керівником органу прокуратури), а функція процесуального керівництва – переважно прокурором, який здійснює повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні (процесуальним керівником). Зі змісту визначення про те, що процесуальне керівництво прокурора – це організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів, стає зрозуміло, що цій прокурорській діяльності притаманні ознаки адміністрування, розпорядництва, а не нагляду. Керівництво – це різновид управління в структурі держави і суспільства, яке пов'язане з розв'язанням суспільно-управлінських завдань загальної компетенції. За змістом КПК, прокурор, як процесуальний керівник, перебуває вже «поруч і разом зі слідчим» та безпосередньо керує його діями щодо проведення певних процесуальних або слідчих дій, бере активну участь у проведенні будь-якої дії; відповідає за своєчасність та законність прийняття органами досудового розслідування процесуальних рішень, отримання доказів з підстав та у порядку, передбаченому у КПК, дотримання правил їх належності та допустимості [9].

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при обранні, продовженні та зміні порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та вживає заходи з метою дотримання слідчим засад кримінального провадження, передбачених ст. 7, 36 КПК.

Для реалізації прокурорського нагляду при обранні, продовженні та

зміні порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження прокурор використовує певні форми і методи. Під формами нагляду розуміються правові засоби реалізації повноважень прокурора. Вони визначені законом, а також наказами та інструкціями Генерального прокурора, якими на основі закону регулюється організація і діяльність органів прокуратури. Методи нагляду – це вироблені прокурорською практикою на основі науки і досвіду способи, прийоми, шляхи реалізації повноважень прокурора [10].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-ХІІ, до основних засобів реагування прокурора на порушення законності застосування заходів забезпечення кримінального провадження були подання про усунення порушень закону, причин та умов, що їм сприяли, вказівки та постанови.

Постанова прокурора – це процесуальний акт, спрямований на усунення порушень закону органами дізнання та досудового слідства, відновлення правового статусу суб'єктів процесу, а також забезпечення додержання норм КПК.

Письмові вказівки прокурора – письмовий документ, у якому прокурор визначає для слідчого обов'язкові для виконання ним процесуальні й організаційні дії, що скеровують хід розслідування і його результати. Кожна вказівка прокурора, яких би питань вона не стосувалася, має бути законною, обґрунтованою та мотивованою. Крім цього, вказівка прокурора повинна відповідати вимозі доцільності, тобто виходити зі слідчої ситуації, що склалася у справі, і реальності, мати можливість бути виконаною.

Прокурор може надавати письмові вказівки про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, про проведення інших процесуальних дій. Надання вказівок прокурором є процесуальною дією, а тому відповідно до врегульованої законом процесуальної форми здійснюється виключно в письмовій формі.

Під час досудового розслідування доцільно долучати вказівки до матеріалів кримінального провадження, а їхні копії зберігати у матеріалах наглядового провадження. У вказівці прокурор має право визначити строк її виконання, але при цьому він повинен бути реальним, відповідати тому обсягу дій, які пропонується виконати. Вказівки прокурора є обов'язковими для слідчих, керівників органу досудового розслідування (ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 39 КПК). У той же час прокурор повинен бути об'єктивно переконаний в тому, що існує реальна можливість її виконання; вказівка має бути надана своєчасно, виконання якої надасть можливість слідчому отримати докази чи відомості, що мають значення для проведення слідчим подальшого кримінального провадження, усі вказівки прокурора мають бути конкретними і аргументованими.

Попередженням порушень при обранні, продовженні та зміні порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження є погодження прокурором процесуальних рішень слідчого. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає коли для обрання, продовження та зміни порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження необхідно отримати згоду прокурора. Вважаємо, що передбачене у КПК отримання зго-

ди прокурора на усі заходи забезпечення кримінального провадження не є раціональним. При цьому необхідно враховувати, що керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування і наділений правом вживати заходи щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим, тоді доцільним було надати право погоджування клопотань слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, крім застосування запобіжних заходів, саме керівником органу досудового розслідування.

Необхідно звернути увагу на досвід зарубіжних країн у цій сфері. Так, кримінальне процесуальне законодавство РФ уповноважує прокурора лише на перевірку законності прийнятого рішення органами, які здійснюють попереднє слідство, та вжиття заходів щодо усунення порушення в разі їх виявлення. Також закон РФ не покладає на слідчого обов'язок виконувати вказівки чи доручення прокурора, такі вказівки для слідчого має право надавати лише керівник слідчого органу і вони для нього є обов'язковими для виконання [11].

При здійсненні прокурорського нагляду слід також враховувати, що прокурор повинен здійснювати нагляд не тільки на етапі застосування заходів забезпечення кримінального провадження, але також продовжувати здійснювати нагляд за виконанням покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків, зумовлених застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, і вживати відповідних заходів реагування у разі їх невиконання або неналежного виконання.

На сьогодні, відсутній механізм здійснення прокурором нагляду за виконанням покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків, зумовлених застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження. Заходи реагування прокурором вживаються тільки в разі порушення порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження не тільки підозрюваними, обвинуваченими, але і в деяких випадках самими слідчими.

Висновки. Прокурор, здійснюючи нагляд, виступає активним суб'єктом у кримінальному процесуальному механізмі щодо обрання, продовження та зміни порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, і від належного рівня прокурорського нагляду залежить не лише дотримання законності, а й ефективне застосування заходів забезпечення кримінального провадження та виконання завдань кримінального провадження. При оцінці ефективності прокурорського нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування необхідно враховувати стан охорони прав і свобод людини і громадянина та дотримання законності.

Бібліографічні посилання

1. Прокуратура України : навч. посіб. / В.М. Бесчастний, М.І. Мичко, О.В. Філонов та ін. ; за ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 1991.
2. Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий та ін. ; за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. – Х. : Право, 2010.
3. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 421.
4. Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроиз-

водстве / В. М. Савицкий. – М. : Наука, 1975.

5. Михайлов А.И. Прокурорский надзор в стадии предварительного расследования преступлений / Михайлов А.И. // Вопросы совершенствования предварительного следствия. – М., 1983. – С. 118.

6. Юрчишин В.М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В. М. Юрчишин // Адвокат. – 2012. – №7 (142). – С. 26–30.

7. Юрчишин В. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю у досудовому розслідуванні / В. Юрчишин // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10. – С. 71–78.

8. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : учеб. пособие / В.Н. Махов. – М., 1998.

9. Геселев О.В. Процесуальний статус та повноваження прокурора за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Геселев О.В. // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України (Київ, 26 квітня 2013 року) : зб. матер. міжвузівської наук. конф. – К. : Алерта, 2013.

10. Бакаев Д. М. Надзор прокурора за расследованием уголовных дел / Бакаев Д. М. – М., 1979. – С. 24–41.

11. Кримінальний процесуальний кодекс Російської Федерації від 18 грудня 2001 р. № 174-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_176383/.

Юнин А.С. О реализации прокурорского надзора при применении мер обеспечения уголовного производства. Исследован вопрос реализации прокурорского надзора при применении мер обеспечения уголовного производства, а также понятие процессуального руководства. Отмечено, что для реализации прокурорского надзора при избрании, продлении и изменении порядка применения мер обеспечения уголовного производства прокурор использует определенные формы и методы.

Ключевые слова: прокурорский надзор, меры обеспечения уголовного производства, процессуальное руководство, избрание, продление и изменение порядка применения мер обеспечения уголовного производства.

Yunin O.S. Realization of public prosecutor's supervision during the use of measures of support of criminal proceedings. The article investigates the implementation of Public Prosecutions in applying the measures of criminal proceedings. The concept of procedural management. Indicated that the implementation of Public Prosecutions in the election, and continuing changes in order to ensure application of the criminal proceedings the prosecutor uses certain forms and methods. Determined that the procedural guidance is seen an effective way to ensure the legality of the actions and decisions of pre-trial investigation and implementation of the Constitution of Ukraine the relevant supervisory authority. Indicated that procedural guidance prosecutor – an organization of the process of pre-determining the areas of investigation, coordination of proceedings, promote the creation of conditions for the normal functioning of investigative, enforcement in the investigation with the laws, it is clear that the prosecution of this. Inherent characteristics administration, not oversight. Guide – this kind of management structure in the state and society, which is associated with solving social and administrative problems of general jurisdiction. Under the supervision forms refers to legal means of implementing powers of the prosecutor. They are defined by law and the orders and instructions of the Attorney General, which by law is regulated the organization and operation of prosecution. Methods of supervision – a practice developed by the prosecution based on science and experience, methods, techniques, ways of implementing powers prosecutor.

Keywords: procurator, measures to criminal proceedings, procedural guidance, selection, extension and change the order of application of the measures of the criminal proceedings.

Надійшла до редакції 01.07.2016

Дячкін О.П.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.37

МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ЯК КРИТЕРІЙ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ

Досліджено поняття «суспільна небезпечність злочину» та «множинність злочинів» як об'єктивні категорії у кримінальному праві, що характеризують злочини як явища реальної дійсності та як ознаки складу злочину у нормах Особливої частини Кримінального кодексу. Зроблено висновки про відсутність прямого впливу кожного окремого злочину, що утворює множинність, на суспільну небезпечність одне одного, проте, суспільна небезпечність множинності злочинів завжди має більшу суспільну небезпечність, ніж кожен з її окремих або декілька злочинів, а вчинення особою декількох злочинів підвищує ступінь її суспільної небезпечності.

Ключові слова: множинність злочинів, суспільна небезпечність, покарання.

Постановка проблеми. Вчинення особою або групою осіб декількох (двох або більше) злочинів у теорії кримінального права визначається поняттям «множинність злочинів» [1, с. 219]. У Кримінальному кодексі України 2001 року (далі – КК) законодавець не вживає вказане поняття, але присвячує множинності злочинів цілий розділ. У Розділі VII Загальної частини КК «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» (ст.ст. 32–35 КК) закріплено інститут множинності злочинів та визначено її види, перелік яких відповідає назві самого розділу [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В теорії і практиці кримінального права проблеми визначення поняття і видів множинності злочинів, її ознак, правил застосування норм, якими передбачено множинність, та її правових наслідків розглядали у своїх наукових працях чимало вітчизняних та зарубіжних вчених, у тому числі: М.І. Бажанов, В.С. Батиргарєєва, Я.М. Брайнін, Ф.Г. Бурчак, Р.Р. Галіакбаров, Л.Д. Гаухман, О.О. Дудоров, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, А.К. Рарог, А.А. Стрижевська, М.І. Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Питанням застосування судами України законодавства про повторність, сукупність та рецидив злочинів, а також щодо судової практики у кримінальних провадженнях про окремі види злочинів та у конкретних кримінальних провадженнях систематично приділяв увагу й Пленум Верховного Суду України у постановках з цих питань. Отже, в теорії і практиці кримінального права інститут множинності злочинів є дослідженим

та відпрацьованим значною мірою. Але це ще не є запорукою вирішення усіх теоретичних і практичних питань у цій частині кримінального права на сьогодні і в майбутньому. До дискусійних питань інституту множинності злочинів у наш час О.О. Дудоров відносить такі: 1) співвідношення законодавчого утворення «повторність, сукупність і рецидив злочинів» та інституту множинності злочинів; 2) як слід називати передбачені у розділі VII Загальної частини КК прояви множинності злочинів (видами чи формами); 3) класифікація проявів множинності; 4) чи можуть вважатися елементами множинності злочинів злочини, за якими спливли строки давності, а також за вчинення яких особу було звільнено від кримінальної відповідальності умовно; 5) як належить кваліфікувати повторність тотожних злочинів; 6) чи можливий продовжуваний злочин з неконкретизованим умислом; 7) розуміння засудження особи з точки зору застосування статті 33 КК про сукупність злочинів, а також доцільність виокремлення реальної та ідеальної сукупності злочинів; 8) чи обґрунтовано використовувати спеціальний рецидив як кваліфікуючу ознаку [3, с. 434].

Окрім вказаних, до дискусійних питань, вбачається, також слід віднести й питання про зміст, сутність та значення суспільної небезпечності множинності злочинів. В тому, що суспільна небезпечність при вчиненні множинності злочинів зростає і будь-яка форма множинності є обставиною, що обтяжує покарання, єдині і законодавець, і науковці, і ті, хто застосовує норми закону. Але в науковій літературі немає єдності щодо визначення змісту та сутності суспільної небезпечності множинності злочинів. Існують дві основні точки зору з цього питання: 1) множинність підвищує суспільну небезпечність злочинів, що утворюють множинність; 2) множинність не впливає на зростання суспільної небезпечності злочинів, що її утворюють, а лише вказують на підвищену суспільну небезпечність особи, винної у вчиненні цих злочинів [4, с. 11; 5, с. 108; 6, с. 49, 50; 7, с. 132, 133; 8, с. 118; 9, с. 309].

Превалює точка зору, що повторність, сукупність і рецидив є ознаками підвищеної суспільної небезпечності винної особи, а не вчинених нею злочинів, наявності у неї стійких антисоціальних поглядів та звичок, її вірогідної невинності [10, с. 330; 11, с. 673; 12, с. 467; 13, с. 21]. Прихильники першої вважають, що попередня судимість змінює навіть об'єктивне значення діяння, змінює характер шкоди, страху, побоювання, навіюваного злочинним діянням [9, с. 309]. Автор віддає перевагу точці зору про те, що множинність злочинів не впливає на суспільну небезпечність злочинів, що її утворюють, але вбачає в ній певну неповноту оцінки суспільної небезпечності множинності злочинів, як явища реальної дійсності, та охоплення її проявів і впливу науково-теоретичними дослідженнями.

Повторність і рецидив, як форми множинності, поділяють на ті, що є кваліфікуючими ознаками злочину, і ті, що обтяжують покарання. Перші з них відносять до засобів диференціації кримінальної відповідальності, а у другі – індивідуалізації покарання, та вказують на те, що рецидив становить підвищену суспільну небезпечність і передбачає більш сувору відповідальність

порівняно з повторністю [10, с. 326]. Вбачається доцільним уточнити, що і повторність і рецидив, а також сукупність злочинів, є формами множинності останніх і усі вони обтяжують покарання за злочини, що їх утворюють. Тобто вони є обтяжуючими обставинами. Перші дві з них можуть передбачатися у статті Особливої частини як кваліфікуючі обтяжуючі обставини і в таких випадках, відповідно до ч. 4 ст. 67, суд не може їх ще раз враховувати при призначенні покарання як обставини, що обтяжують злочин. Але при цьому і повторність і рецидив, що впливають на кваліфікацію злочину, не перестають бути його обтяжуючими обставинами. Тому вбачається недостатньо переконливою пропозиція Т.Г. Черниченко щодо необхідності заміни у п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України сполучника «та» на «або» через те, що чинна редакція не виключає випадків одночасного врахування у якості обставин, що обтяжують покарання, і повторності, і рецидиву злочинів, які, в окремих випадках, не виключають одна одну, а в вину, як вказує авторка, може ставитися лише одна з них. Останнє відповідає тільки випадкам, коли вказані обставини виступають кваліфікуючими і слід керуватися ч. 4 ст. 67 КК, а в інших – закон не тільки дозволяє, але й зобов'язує, за винятком передбачених п.п. 2, 6, 7, 9, 10 та 12, враховувати усі наявні з передбачених ст. 67 КК обставини, що обтяжують покарання. Тому чинна редакція п. 1 ч. 1 ст. 67 КК цілком відповідає завданням Кодексу.

Ствердження про більшу суспільну небезпечність рецидиву злочинів від суспільної небезпечності повторності злочинів як доведений факт не завжди відповідає реальній дійсності. Наприклад, рецидив у випадку вчинення розбою, що не має інших кваліфікуючих ознак окрім повторності, особою, яка має судимість за розбій, не завжди є більш суспільно небезпечним, ніж повторність у разі вчинення розбою особою, яка раніше вчинила розбій, але не має судимості. Мірилом суспільної небезпечності діяння є його об'єктивні ознаки: об'єкт (предмет) посягання, діяння, що спричиняє суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або загрожує спричинити вказані наслідки, їх розмір, можливість їх усунення чи відшкодування, час, обстановка, спосіб та ін. «Единственным истинным мерилом преступлений служит вред, причиняемый ими обществу», – справедливо вказав вже більше ніж двісті років тому Ч. Беккарія [14]. Вказане залишається актуальним сьогодні і назажди. Можливо, слід підкреслити, що шкода, як мірило злочинів, мається на увазі та, що фактично спричиняється злочинами або реально загрожує їх вчиненням.

Суб'єктивні ознаки злочину: суб'єкт, вина, мета, мотив, емоційний стан, в основному, характеризують винну у злочині особу, за винятком мети, яка вказує ще й на об'єкт, на який особа бажала здійснити посягання і якого суспільно небезпечного наслідку (шкоди) вона прагнула. Підтвердженням того, що мірилом покарання за злочин є шкода, яка ним спричиняється або реальним настанням якої він загрожує, є диференціація злочинів за ступенем їх тяжкості відповідно до виду і розміру покарань, встановлених з урахуванням об'єкта посягання, а також шкоди, що спричиняється або загрожує злочином,

у ст. 12 КК, а також положення ч. 2 ст. 11 та 68 КК. Наприклад, протиправне заподіяння смерті іншій особі за своїм наслідком об'єктивно є однаково небезпечним для суспільства незалежно від форми і виду вини, індивідуальних ознак суб'єкта та інших суб'єктивних ознак складу злочину, бо являє собою безповоротну втрату життя людини, яке Конституцією України визнається найвищою соціальною цінністю. Смерть людини є однаково негативним наслідком для суспільства, а також її рідних і близьких, незалежно від того чи стала вона наслідком нещасного випадку, чи злочину, вчиненого умисно або з необережності, рецидивістом чи неповнолітньою особою вперше, на замовлення чи у стані сильного душевного хвилювання тощо. Перша із вказаних причин виключає кримінальну відповідальність, а за злочинне заподіяння смерті в цілій низці статей кримінального кодексу, кістяком яких є ст.ст. 115–119 КК, встановлено кримінальну відповідальність.

Базовою нормою про кримінальну відповідальність за протиправне заподіяння смерті іншій особі є ч. 1 ст. 115 КК, якою встановлено кримінальну відповідальність за умисне вбивство без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин (просте вбивство). В ч. 2 ст. 115 КК встановлено відповідальність за умисне вбивство, вчинене за обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин, у тому числі: двох або більше осіб; з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення; поєднане із згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, що мають ознаки або утворюють множинність злочинів. Вбивство, вчинене через необережність, відповідальність за яке встановлено в ст. 119 КК, спричиняє наслідок, аналогічний наслідку злочину за ч. 1 ст. 115 КК, а тому об'єктивно є таким же суспільно небезпечним. Але покарання за необережне вбивство, верхня межа якого втричі нижча ніж за умисне вбивство і яке може бути не пов'язане із позбавленням волі, не слід розглядати як визнання меншою суспільною небезпечністю спричинених злочином наслідків, а є оцінкою суб'єкта злочину, який становить значно меншу суспільну небезпечність, ніж суб'єкт умисного простого та кваліфікованого вбивства, а тому не потребує призначення суворого покарання для його перевиховання і запобігання вчинення ним нових злочинів. Ступінь суспільної небезпечності вбивства через необережність значною мірою зростає у разі заподіяння смерті не одній, а двом або більше особам, або кваліфікованого необережного вбивства. Вказане було враховано законодавцем у ч. 2 ст. 119 КК шляхом встановлення безальтернативного покарання у виді позбавлення волі строком від п'яти до восьми років. Не меншу від суспільної небезпечності вбивства через необережність двох або більше осіб має повторне вбивство, вчинене через необережність, тобто множинність вказаних злочинів. Два простих вбивства через необережність своїм наслідком мають протиправне заподіяння смерті двом або більше особам, але кваліфікація кожного з них має здійснюватися за ч. 1 ст. 119 КК і покарання за кожне з них, а також остаточне покарання не може перевищувати верхньої межі санкції, тобто позбавлення волі строком на п'ять років. Повторність у цьому випадку може

враховуватися лише як обставина, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК), а тому покарання за кожне повторне вбивство через необережність фактично поглинається покаранням за перше і їх вчинення залишаються безкарними.

Вказана ситуація притаманна і при повторності, сукупності та рецидиві інших злочинів. Кожен з одиничних злочинів, що утворює їх множинність, має певний ступінь і характер суспільної небезпечності, і кожен наступний з них в арифметичній прогресії збільшує загальну завдану суспільству шкоду, тобто збільшує загальну суспільну небезпечність злочинів та їх негативних наслідків на величину суспільної небезпечності, яку несе сам. При цьому об'єктивно факт повторного вчинення злочину не тягне автоматичного підвищення його суспільної небезпечності і тим більш суспільної небезпечності попереднього злочину. Повторний злочин може бути, навпаки, менш суспільно небезпечним. Наприклад, повторне вчинення крадіжки на суму в 200 гривень особою, яка раніше вчинила крадіжку за попередньою змовою групою осіб на суму, що дорівнює дев'яносто дев'яти неоподатковуваним мінімумів доходів громадян, або 68211 гривень. І перший, і повторний вказані злочини кваліфікуються за ч. 2 ст. 185 КК, але суспільна небезпечність повторної крадіжки у даному випадку є явно меншою від крадіжки, вчиненої вперше.

Таким чином, множинність злочинів прямо не впливає на характер і ступінь суспільної небезпечності кожного з них окремо, але в арифметичній прогресії збільшує їх загальну суспільну небезпечність як явища реальної дійсності, що визначається поняттям «злочинність». Саме в цьому полягає основна, об'єктивна ознака суспільної небезпечності множинності злочинів, яка наукою кримінального права визнається об'єктивною категорією.

Суб'єктивні ознаки злочину, за винятком мети, на що вже вказувалося, характеризують суб'єкт злочину, визначають його суспільну небезпечність, а не вчиненого ним діяння. Наприклад, вчинення злочину особою, яка нещодавно досягла віку кримінальної відповідальності, може вказувати на його випадковість та ситуативну обумовленість, а не наявність у такої особи стійкої антисоціальної установки, що має враховуватися судом при вирішенні питання про призначення їй покарання, яке має прагнути до найбільш м'якого виду та нижньої межі. Вчинення ж такого самого злочину особою, яка має значний життєвий досвід, особливо кримінальний, навпаки, може вказувати саме на стійку антисоціальну спрямованість її поведінки та небажання виправлення. Об'єктивно шкода суспільству, а отже і суспільна небезпечність злочинів, в обох випадках є рівною. Але у другому випадку суд має враховувати не тільки ступінь тяжкості вчиненого злочину і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, а й особу винного, тому покарання, що призначається, має прагнути до найбільш суворого, з передбачених санкцією, та його верхньої межі. У разі ж коли вчинений злочин утворює повторність, яка є кваліфікуючою ознакою, його кваліфікація здійснюється за нормою, якою встановлено відповідальність за кваліфікований склад злочину та передбачено більш суворі види і розміри покарання.

Таким чином, тотожні за зовнішнім і внутрішнім змістом та суспільною небезпечністю діяння, вчинені різними суб'єктами, що мають неоднакові юридично значущі ознаки, можуть кваліфікуватися за різними нормами Особливої частини КК як злочини різної тяжкості і, відповідно до закону, тягнути різні за видами та розмірами покарання.

Але суспільна небезпечність злочину та суспільна небезпечність суб'єкта злочину не існують незалежно одне від одного. Навпаки, вони взаємопов'язані та мають вплив одне на одного. Так, розмір шкоди, заподіяваної злочинцем, а також кількість вчинених особою злочинів вказує на ступінь суспільної небезпечності такої особи. А попереднє вчинення особою тяжкого або особливо тяжкого злочину, наявність у неї умислу на вчинення нового злочину, корисливий мотив і мета про заподіяння тяжкої шкоди можуть вказувати не тільки на її підвищену суспільну небезпечність і можливі проблеми з її виправленням та перевихованням, а й на зростання суспільної небезпечності її нового злочинного посягання, у тому числі через підвищений рівень її злочинної кваліфікації та цілеспрямованість, що сприяють доведенню її злочинного умислу до кінця.

Дійшовши висновку, що кожен із злочинів, що утворює множинність, спричиняє суспільно небезпечний наслідок окремо і винна особа зобов'язана понести за кожен з них відповідальність у межах, встановлених санкціями статей, якими передбачено відповідальність за них, констатуємо, що реалізувати вказане не дозволяють положення статей 70 і 71 КК, які обмежують остаточне покарання: межами, встановленими санкцією статті (частини статті), яка передбачає більш суворе покарання; максимальним строком, встановленого для даного виду покарання; п'ятнадцятьма та двадцятьма п'ятьма роками позбавлення волі, а також правилами кваліфікації при повторності. На це звертає увагу у своїх роз'ясненнях і Пленум Верховного Суду України: «Якщо ж злочини, які утворюють повторність, відповідають одному і тому самому складу злочину (наприклад, три крадіжки, поєднані з проникненням у житло, п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, тощо), їх кваліфікація здійснюється за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК. У таких випадках повторність злочинів повинна зазначатися у процесуальних документах, які стосуються обвинувачення особи, як кваліфікуюча ознака відповідних злочинів» [15, п. 7]. Наприклад, за вчинення двох і до безкінечної кількості крадіжок, які не мають інших кваліфікуючих ознак, окрім вчинення їх повторно або за попередньою змовою групою осіб, остаточне покарання не може перевищувати п'яти років позбавлення волі. Вчинення значної кількості таких крадіжок формально не є й перешкодою для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК. Вказане сприяє систематичному вчиненню злочинів, перетворюючи його у спеціалізований, «професійний» спосіб добування засобів для існування.

Висновки. Таким чином, множинність злочинів не впливає прямо на характер і ступінь суспільної небезпечності окремо кожного з злочинів, що її утворюють, але збільшує в арифметичній прогресії їх загальну суспільну не-

безпе́чність як явища реальної дійсності та значною мірою впливає на формування кількісних і якісних показників злочинності. В цьому полягає основна, об'єктивна ознака суспільної небезпечності множинності злочинів, яка, у свою чергу, є ознакою підвищеної суспільної небезпечності особи, що її вчинила, а тому, як правило, потребує призначення їй більш суворого покарання, ніж у разі вчинення такою особою одного злочину.

Покарання при множинності злочинів призначається за певними правилами і має встановлені законом обмеження, а тому остаточне покарання за них може не відповідати завданій ними спільній шкоді та її суспільній небезпечності. Чим більша кількість вчинених злочинів, що утворюють множинність, тим меншу «ціну» за кожен з них «платить» винна особа, а тому з кожним новим злочином у такої особи залишається все менше обмежень і того, що вона може втратити, а також стимулів до законослухняної поведінки.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.-Х. : Юрінком Інтер – Право, 2002.
2. Кримінальний кодекс України станом на 30.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
3. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013.
4. Бузынова С.П. Рецидив преступлений / Бузынова С.П. – М., 1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.twirpx.com/file/1451749/
5. Черниченко Т.Г. Множественность преступлений: вопросы квалификации и назначения наказания / Черниченко Т.Г. – Кемерово, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kpfu.ru/docs/F454030995/
6. Юшков Ю.Н. Последствия совершения рецидивистом нового преступления / Ю.Н. Юшков // Уголовный закон и совершенствование меры борьбы с преступностью. – Свердловск, 1981. – С. 49–50.
7. Яковлев А. М. Рецидив как объект уголовной политики / А.М. Яковлев // Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 132–133.
8. Буранов Г.К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Буранов Г.К. – М., 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/obstoyatelstva-smagchayushchie-i-otyagchayushchie-nakazanie-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-m
9. Таганцев Н.С. Русское уголовное право : лекции. Часть Общая : в 2-х т. / Таганцев Н.С. – Т. 2. – М., 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.twirpx.com/file/973684
10. Черниченко Л.М. Повторність і рецидив як обставини, що обтяжують покарання / Л.М. Черниченко // Держава і право: юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 62. – С. 326–331.
11. Козлов А.П. Единичные и множественные преступления / А.П. Козлов, А.П. Севастьянов. – СПб. : Юрид. центр-Пресс, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nlcg.spb.ru/book/-Edinichnye-i-mnozhestvennye-prestupleniia.html
12. Энциклопедия уголовного права. Т. 3. Понятие преступления. – СПб., 2005.
13. Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву : учеб. пособие // Акад. МВД СССР. – М. : 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lawlibrary.ru/izdanie12480.html

14. Беккарія Ч. О преступленнях и наказаниях / Ч. Беккарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/library/02_b/ek/karia2.html.

15. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 4 червня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10

Дячкин А.П. Множественность преступлений как критерий общественной опасности. Исследованы понятия «общественная опасность преступления» и «множественность преступлений» как объективные категории в уголовном праве, которые характеризуют преступления как явления реальной действительности и как признаки состава преступления в нормах Особенной части уголовного кодекса. Сделаны выводы об отсутствии прямого влияния каждого отдельного преступления, создающего множественность, на общественную опасность друг друга, но общественная опасность множественности преступлений всегда имеет большую общественную опасность, чем каждое из её отдельных либо несколько преступлений, а совершение лицом нескольких преступлений повышает степень его общественной опасности.

Ключевые слова: *множественность преступлений, общественная опасность, наказание.*

Dyachkin O.P. Multiplicity of crimes as criterion of public dangerousness. Due to the high social dangerousness and the presence of multiplicity of crimes and problems in criminal law related to the application of its rules with multiple crimes, the article explores the concept of "social dangerousness of crimes" and "multiplicity of crimes," their relationship and impact of multiplicity of crimes at social dangerousness of their subject and vice versa, and as well as penalties that may be imposed for various forms of multiplicity. The conclusions are as follows:

1) the multiplicity of crimes does not impact directly the nature and degree of public dangerousness separately each of the crimes of its form, but increases progressively their overall social danger of the phenomenon of reality and greatly influences the quantitative and qualitative indicators of crime. This is the basic, objective evidence of public danger of multiple crimes, which in turn is a sign of high social danger of the person who committed it, and therefore usually requires the imposition to him/her of more severe punishment than in the case if such a person has committed one crime;

2) punishment at multiplicity of crimes is imposed by certain rules and has the statutory limits, so the final punishment they may not meet the common damage caused to them and their social danger. The more committed crimes that constitute multiplicity, the lower is the "price" for each a guilty person "pays", but because with each new crime in that person there are fewer restrictions and that he/she could lose and incentives law-abiding behavior.

Keywords: *multiplicity of crimes, social dangerousness, punishment.*

Надійшла до редакції 10.06.2016

Єфімов В.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98 : 343.373

ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА ЯК МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ АПК УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми та особливості інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності під час оперативного обслуговування об'єктів АПК України. Наголошено, що ефективна організація інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності під час оперативного обслуговування можлива лише на основі всебічного уявлення оперативного працівника про виробничу, фінансово-господарську й іншу діяльність суб'єктів господарювання, якого можна досягти лише при правильно організованому інформаційному забезпеченні. Доминуючим у такому забезпеченні повинно бути активне використання інституту негласного співробітництва.

Ключові слова: оперативний працівник, економічні злочини у сфері АПК України, підрозділи захисту економіки, режими оперативного обслуговування, конфіденти.

Постановка проблеми. На виконання завдань, поставлених Президентом України та Урядом, щодо посилення протидії злочинам у сфері економіки у правоохоронних органах систематично аналізуються результати роботи підпорядкованих структурних підрозділів.

Аналіз статистичних даних свідчить, що у 2013 році в агропромислово-му комплексі (далі – АПК) викрито майже 3,5 тис. кримінальних правопорушень, за 2014 рік – майже 2,6 тис., за 2015 рік – майже 2,9 тис., за якими відкрито кримінальні провадження [1].

Отже, необхідно констатувати, що оперативним підрозділам захисту економіки Національної поліції України потрібно комплексно застосовувати усі наявні сили, можливості, аби не допустити послаблення оперативних позицій на об'єктах оперативного обслуговування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Про значимість організації інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності у протидії економічним злочинам й особливості здійснення цієї діяльності стосовно до окремих галузей економіки у спеціальній літературі говориться досить докладно, зокрема в роботах: К.В. Антонова, А.І. Берлача, В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, В.П. Захарова, В.С. Кубарева, М.І. Камлика, В.В. Матвійчука, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортинського, В.І. Литвиненка, В.І. Лебеденка, К.М. Ольшевського, І.В. Серве-

цького, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна; О.О. Савченка, А.І. Федчака та ін.

Вивчення названої проблеми дозволяє, з одного боку розробити диференційовані і науково обґрунтовані рекомендації, що стосуються підвищення рівня оперативної поінформованості про стан оперативної обстановки на об'єктах пріоритетних галузей економіки, а з іншого – ефективніше використовувати ці рекомендації в оперативно-розшуковій практиці, що сприятиме підвищенню результативності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції щодо попередження і документування злочинної діяльності у сфері економіки та безпосередньо на об'єктах АПК України.

Мета статті – розглянути сучасні проблеми та особливості організації інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування об'єктів АПК України.

Виклад основного матеріалу. При розробці науково обґрунтованої системи інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування об'єктів промисловості АПК необхідні правильний підхід і об'єктивно вірні початкові положення, які обов'язково варто враховувати, щоб досліджувати дану проблему.

Більшість авторів дотримується думки, що інформаційне забезпечення під час оперативного обслуговування повинне охоплювати усі об'єкти, на яких зосереджено матеріальні цінності і кошти, що можуть бути предметом злочинного посягання. Однак це не означає, що вони повинні обслуговуватися силами і засобами оперативних підрозділів з однаковою напруженістю. Характер і ступінь інтенсивності оперативного обслуговування визначаються "криміногенністю" об'єктів [5–11].

Аналіз спеціальної літератури дає підставу зробити висновок про те, що загальні підходи до організації інформаційного забезпечення повинні бути такими: визначення об'єктів для проведення оперативно-розшукових заходів, вивчення й оцінка криміногенної обстановки на них; закріплення за об'єктами конкретних підрозділів і оперативних працівників; визначення рівня і режиму оперативного обслуговування; підбір і розміщення джерел оперативно-розшукової інформації; забезпечення взаємодії між оперативними підрозділами та іншими зацікавленими службами Національної поліції, представниками державних, у тому числі контролюючих органів, служб безпеки комерційних структур.

Захист економічної діяльності від злочинних посягань здійснюється оперативними підрозділами за відповідними напрямками. Як вважається, сама сутність оперативного обслуговування проглядається в його першій частині, а саме: оперативне обслуговування – це система заходів, здійснюваних оперативними підрозділами щодо вивчення стану власності (а якщо розглядати ширше, то стосовно вивчення стану оперативної обстановки) і спостереження за нею. Далі визначаються цілі, для досягнення яких і здійснюється оперативне обслуговування [10, с. 352].

З практичної складової оперативні працівники, здійснюючи інформаційне забезпечення під час оперативного обслуговування: а) визначають джере-

ла інформації про стан оперативної обстановки; б) забезпечують функціонування зазначених джерел з метою отримання від них інформації.

Зміст інформаційного забезпечення включає ряд елементів діяльності оперативних працівників, до основних з яких належать: рівень оперативного обслуговування; принципи (види) оперативного обслуговування; первісний аналіз оперативної обстановки; режими оперативного обслуговування; розміщення конфідентів; взаємодія з різними суб'єктами з метою отримання інформації про оперативну обстановку; документальне оформлення результатів діяльності з оперативного обслуговування.

Вважається, що „розпилення”, що має місце, щодо оперативного обслуговування як самостійного напрямку діяльності оперативних підрозділів по різних нормативних документах не сприяє підвищенню його ефективності. У зв'язку з цим заслуговує на увагу й підтримка думки вчених, працівників-практиків щодо видання окремого нормативного акта, котрий регламентує правові й організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування, наприклад, розробка «Інструкції з особливостей організації діяльності оперативних підрозділів під час оперативного обслуговування». При цьому даний нормативний акт може бути універсальним для усіх служб органів внутрішніх справ, що здійснюють оперативне обслуговування. Такий підхід до визначення рівня оперативного обслуговування надасть можливість уникнути дублювання в роботі різних оперативних підрозділів і певною мірою полегшить її у зв'язку з дотриманням ієрархічної системи [11].

Удосконалення організації інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування підприємств АПК – проблема складна і багатогранна. Необхідність підвищення ефективності цієї роботи з урахуванням сучасних вимог до оперативно-розшукової діяльності в економічній сфері ставить перед дослідниками важливу задачу подальшого вивчення і всебічного осмислення названої проблеми.

Для належного інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування підприємств АПК оперативний співробітник повинен глибоко вивчити криміногенну ситуацію, що склалася на конкретному об'єкті. Для аналізу й оцінки криміногенної ситуації, як показали дослідження, необхідними є такі відомості: відомості про виявленні недостачі, надлишки товарно-матеріальних цінностей і коштів; відомості про виявлені і попереджені злочини економічної спрямованості та розміри заподіяного ними матеріального збитку; відомості про осіб, що раніше притягувалися до відповідальності за скоєння зазначених злочинів, особливо тих, що входили до складу організованих груп; відомості про осіб, які проходили фігурантами по заведених оперативно-розшукових справах категорії “Захист”, але не були притягнутими до відповідальності; наявна виразність умов, що сприяють злочинам у сфері економіки (порушення правил обліку, збереження і витрати матеріальних цінностей, порушення технологічних норм і режимів, відсутність і нестача необхідного устаткування (контрольно-вимірального, холодильного і т. ін.).

Проведений аналіз отриманих відомостей дозволяє визначити структурні ланки підприємств АПК, що вимагають підвищеної оперативної уваги, що припускає забезпечення поінформованості про стан оперативної обстановки на основі активного використання, насамперед, конфіденційних джерел, і на цій основі розробити і здійснити заходи для підбору і розміщення відповідних співробітників [5, с. 150].

Як показали результати дослідження, така інформація може міститися в документах, що відображають: рух державних цільових кредитів, які виділено підприємствам АПК у формі кредитів, компенсацій, дотацій; фінансову підтримку підприємств АПК, розподіл кредитних бюджетних коштів; законність і обґрунтованість видачі дозволів на право розміщення, переробку, складування і утилізацію відходів; результати контролю за обліком і оцінкою відходів виробництва, що утворюються, і відпрацьованих продуктів на підприємствах АПК, незалежно від форм власності; розпорядження про обмеження, призупинення, припинення діяльності об'єктів, що не відповідають вимогам природоохоронного законодавства; які відображають фінансове і матеріально-технічне забезпечення природоохоронних програм.

Аналіз оперативно-розшукової практики показує, що в даний час зловмисники, що діють в окремих ланках АПК, нерідко об'єднуються між собою і їх протиправні дії набувають міжрегіонального характеру. Тенденція до інтеграції (об'єднання) дій злочинців, що діють у зазначеній сфері, вимагає вдосконалення оперативного обслуговування об'єктів АПК, зокрема підвищення ефективності взаємодії оперативних підрозділів, на території обслуговування яких вони відбуваються. Справа в тому, що створення і реалізація надлишків продукції нерідко неможливі в одній ланці. У той же час розміщення підприємств іноді не збігається з розташуванням їх сировини і баз збуту. У результаті різні об'єкти АПК, що поставляють один одному сировину і реалізують готову продукцію, можуть знаходитися в різних районах і обслуговуватися різними оперативними підрозділами.

Необхідно також обов'язково використовувати, на наш погляд, результати оперативного обслуговування територій і об'єктів економіки підрозділами кримінальної поліції, що, у свою чергу, припускає найвищий рівень взаємодії. Зовсім очевидно, що складно-структурне побудування об'єктів АПК у цілому і необхідність їх комплексного оперативного обслуговування вимагає обов'язковості взаємодії різних оперативних підрозділів.

У сучасних умовах функціонування нового господарського механізму усе більшого значення набуває аналітична діяльність оперативних підрозділів.

Як показують наукові дослідження й аналіз стану протидії злочинам у сфері економіки, оперативні підрозділи рідко поєднують свої зусилля в розробці і реалізації програм економіко-правового аналізу в ході оперативного обслуговування об'єктів економіки, хоча така потреба є очевидною.

На нашу думку, стосовно до об'єктів промисловості АПК варто частіше практикувати проведення глибокого оперативно-економічного аналізу в таких випадках: коли отримано обґрунтовані оперативно-розшукові дані про

сформовані стійкі злочинні зв'язки, які діють на території обслуговування ряду органів Національної поліції; при оперативному обслуговуванні підприємств АПК, що мають тісні виробничо-господарські зв'язки чи міжрегіональну структуру.

Підкреслюючи дану обставину, слід зазначити, що за кримінальними провадженнями про економічні злочини, злочинні групи нерідко формуються за виробничим принципом. Це значною мірою диктується існуючим на підприємстві розподілом функцій розпорядження, контролю й обліку різного майна. Відповідно, до матеріальних цінностей і коштів мають відношення відразу багато осіб, які можуть скоїти, наприклад, замасковані викрадення тільки вступивши у злочинний зв'язок. Тому злочинні групи значною мірою повторюють формальну структуру підприємства, наслідком чого є поєднання злочинних дій з легальною господарською діяльністю.

У зазначених випадках можуть створюватися слідчо-оперативні групи, з певними задачами, які варто вирішити в першу чергу, колом питань, що підлягають дослідженню, порядком використання отриманих матеріалів. Зокрема, отримані результати можуть бути прийняті за основу при підготовці і проведенні негласних слідчих (розшукових) дій міжрегіонального характеру по виявленню та документуванню злочинної економічної діяльності на підприємствах АПК.

Для виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів, необхідно враховувати найбільш типові з них: безгосподарність; недбале ставлення службових і матеріально відповідальних осіб до своїх обов'язків, пов'язаних із забезпеченням цілості майна; порушення правил обліку матеріальних цінностей і грошових коштів та звітності; порушення правил контролю (відомчого, держфінінспекції, аудиту); порушення правил відображення в документах кількісних і якісних показників про матеріальні цінності; порушення правил списання майна на різноманітні втрати у процесі виробництва, збереження, транспортування, реалізації майна (природні відходи, псування та ін.); порушення правил транспортування вантажів; недоліки охорони матеріальних цінностей; порушення принципу підбору працівників за діловими і морально-етичними якостями; уникнення відповідальності службових осіб та інших працівників, які допускають порушення, що призводять до злочинних посягань на майно; порушення принципу оплати праці залежно від її кількості і якості (невиплати, затримання зарплати, незаслужене матеріальне заохочення тощо) та ін.

При оперативно-розшуковому забезпеченні розслідування слідчим і оперативним працівником враховуються типові обставини, що сприяють вчиненню корисливих діянь, тому під час досудового розслідування необхідно виявити не тільки обставини, що сприяють вчиненню злочинів, а й ті, які утруднюють або роблять неможливим їх вчинення. Знання таких обставин сприяє розробці ефективних заходів попередження злочинів. Для більш предметного їх використання необхідно добре знати особливості об'єкта, на якому вчинено злочин, систему обліку, контролю, організації і технології,

зв'язки між внутрішніми підрозділами і суміжними структурами та ін.

Висновок. Незважаючи на те що розвиток інституту оперативного обслуговування оперативними підрозділами Національної поліції галузей і об'єктів економіки протягом тривалого часу знаходиться під постійною увагою вчених і практиків, ефективне рішення його організації має певну складність.

Як один із результатів проведеного дослідження, необхідно зазначити, що ефективна організація інформаційного забезпечення під час оперативного обслуговування можлива лише на основі всебічного уявлення оперативного працівника про виробничу, фінансово-господарську й іншу діяльність суб'єктів господарювання, якого можна досягти лише при правильно організованому інформаційному забезпеченні. Доминуючим у такому забезпеченні повинно бути активне використання можливостей конфідентів.

Територіальна розкиданість підприємств АПК, вихід на зовнішньоекономічний рівень деяких з них, наявність у цій системі дій високоорганізованих злочинних формувань, об'єктивно потребує найвищого рівня взаємодії різних оперативних підрозділів Національної поліції, постійного обміну інформацією між ними в інтересах організації оперативного обслуговування досліджуваної сфери.

Бібліографічні посилання

1. Аналіз роботи підрозділів ДЕЗ Національної поліції України за 2013–2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://operativniyu-ekonomicheskij-analiz-391517.html>;
2. Берлач А. І. Зміст та особливості оперативного обслуговування фінансової діяльності суб'єктів сільгоспвиробництва / А.І. Берлач // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України (Ч. 2). – 2002. – № 2. – С. 80–90.
3. Сюравич В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / В.Г. Сюравич. – К., 2007.
4. Федчак І.А. Організація оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України : монографія / І.А. Федчак. – Львів, 2011.
5. Оперативно-розшукова діяльність (особлива частина) : навч. посібник / за заг. ред. Б.В. Щура. – Львів, 2010.
6. Организация оперативного обслуживания основных отраслей агропромышленного комплекса (АПК) : учебное пособие. – М., 1988.
7. Організація діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України : практич. посіб. / за ред. Л.П. Скалосуза, О.М. Бандурки. – К., 2006.
8. Попередження і розкриття злочинів підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю. Частина I : посібник / В.Я. Горбачевський, В.І. Василичук, К.М. Ольшевський та ін. – К., 2004.
9. Пчолкін В.Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В.Д. Пчолкін. – Одеса, 2005.
10. Ільницький О. Оперативне обслуговування об'єктів і галузей економіки підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ) МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1737/>;
11. Василичук В.І. Теоретико-методологічні засади оперативного обслуговування в сучасних умовах. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф. (Дніпропетровськ, 25–26 верес. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 3–4.

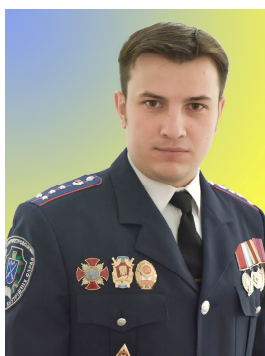
Ефимов В.В. **Экономическая разведка как механизм информационного обеспечения при оперативном обслуживании объектов АПК Украины.** В статье рассмотрены современные проблемы и особенности информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности во время оперативного обслуживания объектов АПК Украины. Отмечается, что эффективная организация информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности во время оперативного обслуживания возможна лишь на основе всестороннего представления оперативного работника о производственной, финансово-хозяйственной и другой деятельности субъектов хозяйствования, которого можно достичь лишь при правильно организованном информационном обеспечении. Доминирующим в таком обеспечении должно быть активное использование института негласного сотрудничества.

Ключевые слова: *оперативный работник, экономические преступления в сфере АПК Украины, подразделения защиты экономики, режимы оперативного обслуживания, конфиденты.*

Yefimov V.V. **Economic intelligence as mechanism of information support during operational service of objects of agrarian-industrial complex of Ukraine.** In the article modern problems are considered and features of the information support of operational search activity on objects agrarian industrial complex of Ukraine. Effective organization of the informative providing is possible only on the basis of all-round idea of operative worker about productive, financially-economic and other activity of subjects of menage that can be attained only at the correctly organized informative providing. In such providing it must be active the use of institute of secret collaboration.

Keywords: *operational officer, economic crimes in agrarian-industrial complex of Ukraine, economy defence units, regimes of operational service, informats.*

Надійшла до редакції 04.05.2016

Єфімов М.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА

Досліджено деякі аспекти розслідування хуліганства. Розглянуто організаційні і тактичні особливості проведення слідчого експерименту під час розслідування зазначеного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *хуліганство, громадський порядок, слідчий експеримент, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш складних слідчих (розшукових) дій за тактикою свого проведення є слідчий експеримент. Тому зрозуміло, що у криміналістичній літературі цьому питанню присвячено багато праць. Звичайно, важливість досліджень учених у даному аспекті є безперечною. В той же час під час розслідування хуліганства ця процесуальна дія має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення. Адже його вчинення пов'язане з виконанням правопорушником ряду різних дій: пересування певною територією, нанесення тілесних ушкоджень, використання зброї, розбиття вітрин, пошкодження меблів тощо. Для випробування можливості виконання цих дій та перевірки показань хулігана і проводиться досліджувана слідча (розшукова) дія.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Упродовж минулих десятиліть у розробку організаційних і тактичних аспектів проведення слідчого експерименту значний внесок зробили такі відомі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, С.П. Митричев, В.О. Образцов, І.Ф. Пантелєєв, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, Л.О. Сергєєв, В.Г. Танасевич, О.Г. Філіпов, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін. У свою чергу, його проведення при розслідуванні хуліганства розглядалося у працях Л.Ш. Берекашвілі, М.С. Бушкевича, Ю.А. Віленського, В.П. Власова, Л.Д. Гаухмана, В.І. Захаревського, А.О. Крикунова, М.І. Порубова.

Але в роботах зазначених науковців відсутні нововведення Кримінального процесуального кодексу України від 2012 року, адже вони були видані досить давно. Крім того, наше дослідження є комплексним підходом до визначення організаційно-тактичних особливостей проведення слідчого експерименту при розслідуванні хуліганства.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення слідчого експерименту при розслідуванні хуліганства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [9].

Як бачимо, в диспозиції статті визначено дві його цілі: перевірка показань на місці та безпосередньо слідчий експеримент. Зрозуміло, що вони вирішуються в рамках однієї процесуальної дії, але їх досягнення має певну специфіку. Так, перевірка показань на місці, як зазначає В.Г. Лукашевич, – це досудова слідча дія, яка полягає в зіставленні показань і порівнянні змісту сліду пам'яті суб'єкта кримінального процесу (свідка, потерпілого, підозрюваного) з реальною обстановкою на місці [10, с. 79].

Основний її зміст, як стверджує Г.А. Абдумаджидов, полягає в тому, що раніше допитана особа надає усну інформацію та демонструє конкретний мікрорайон, приміщення, предмети, що там знаходяться, обстановку чи обста-

вини, пов'язані з даними нею раніше показаннями. Водночас особа здійснює дії, що підтверджують її показання, спостерігаючи за якими слідчий отримує інформацію, як правило, більш змістовну, ніж інформацію, отриману на допиті [1, с. 22].

Предметом перевірки є показання, про що наголошують І.Є. Биховський та А.Р. Ратінов, пов'язані з конкретним місцем злочину, до якого можна віднести: місце події; місця переховування злочинців та знарядь злочинів; шляхи відходу з місць злочинів; місцезнаходження транспортних засобів тощо [3, с. 184]. Для розслідування хуліганства перевірка показань на місці має суттєве доказове і тактичне значення.

На думку С.О. Шейфера, перевірку показань на місці можна класифікувати за характером прийому її проведення. Дана класифікація має такий вигляд:

– правильність показань перевіряється шляхом пошуку ще не виявлених слідів події, які повинні бути, якщо в показаннях правильно відтворено хід події;

– правильність показань перевіряється шляхом виявлення таких об'єктів на місцевості, наявність яких може вплинути на хід події, що робить її можливою чи неможливою;

– правильність показань перевіряється шляхом виявлення «конкретної поінформованості» допитуваного;

– правильність показань перевіряється за допомогою протиставлення та поєднання деталей злочинного діяння, вказаного різними його учасниками [14, с. 121–126].

Перевірку показань на місці проводити доречно тоді, коли хуліганство вчинене групою осіб, а окремі члени групи намагаються взяти провину на себе. В даному випадку потрібно запропонувати таким особам виїхати на місце події і засвідчити, яким чином і де вони вчиняли певні дії. Якщо особа не може продемонструвати конкретні місця вчинення хуліганських дій та не вказує відповідні їм дії, стає зрозуміло, що кримінальне правопорушення учинено іншою особою.

Так, 17 грудня 2008 р. близько 20 год. гр. Б. та гр. П. вчинили хуліганські дії, перебуваючи у громадському місці – комп'ютерному клубі. Гр. П. свою вину заперечував, однак у ході відтворення обстановки та обставин подій стало зрозуміло, що гр. Б. одноособово не міг вчинити зазначені дії. Після цього гр. П. визнав свою вину [8].

У ході проведення слідчого експерименту, крім перевірки показань особи, можуть проводитися певні експериментальні дослідження. Тому слідчий експеримент В.В. Агафонов та О.Г. Філіппов визначають як пізнавальну дію, сутність якої полягає у проведенні спеціальних досліджень, пов'язаних зі встановленням, перевіркою або оцінкою можливості чи неможливості існування тих чи інших фактів, що мають значення для справи [2, с. 110].

Його проведення повинно забезпечуватися ретельним підготовчим етапом. Адже слідчий завдяки плануванню слідчого експерименту може спрог-

нозувати його результати.

Для цього необхідно достатньо повно вивчити та проаналізувати матеріали кримінального провадження, а також здійснити інші підготовчі заходи. На нашу думку, найбільш повний перелік підготовчих заходів до проведення слідчого експерименту наводить А.А. Ексархопуло:

- визначення цілей слідчого експерименту;
- з'ясування умов проведення (місце, час, обстановка);
- з'ясування змісту експериментальних дій та їх послідовності;
- підготовка реквізиту та реконструкція обставин;
- визначення кола учасників слідчого експерименту;
- підготовка техніко-криміналістичних засобів;
- складання плану слідчого експерименту [15, с. 195].

Крім того, на підготовчому етапі слідчого експерименту при розслідуванні хуліганства слідчому доцільно виїхати на місце майбутньої слідчої (розшукової) дії з метою з'ясування таких відомостей:

- обстановка збереглася на цьому місці;
- обстановка частково змінена;
- обстановка взагалі знищена.

Виїзд слідчого на місце його проведення, як зазначає Н.Г. Ковальова, здійснюється з метою рекогносцировки місця події, для того щоб визначити кількість необхідних учасників експерименту, яку, можливо, спеціальну техніку необхідно буде використовувати (трактори, машини, екскаватори та ін.) тощо [5, с. 76].

Під час розслідування хуліганства слідчий експеримент проводиться для досягнення такої мети:

- здебільшого для встановлення механізму вчинення злочину (56 % випадків);
- для визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину (15 %);
- для перевірки та оцінки висунутих версій (18 %);
- встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків (19 %).

Більш докладно розглянемо можливості проведення визначених видів слідчого експерименту.

Слідчий експеримент зі встановлення можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах, як зазначає В.Ф. Глазирін, загалом спрямований на встановлення як об'єктивної можливості здійснення яких-небудь дій, так і суб'єктивної здатності конкретної особи учинити такі дії за певних умов [4, с. 34]. Під час розслідування хуліганства він застосовується для встановлення можливості нанесення тілесних пошкоджень, порушення цілісності певних об'єктів та ін.

Так, 17 серпня 2013 року група осіб, діючи спільно з метою вчинення хуліганських дій, прибули на 24 сектор стадіону ФК «Севастополь», розташований за адресою: місто Севастополь, Нахімовський район, вул. Брестська,

21, де відбувався футбольний матч між командами Прем'єр-ліги ФК «Севастополь» – ФК «Дніпро» (м. Дніпропетровськ), та діючи умисно, безпричинно, з хуліганських спонукань, демонструючи явну неповагу до загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, грубо порушуючи громадський порядок, використовуючи надуманий привід про нібито образу на невибачення керівництва клубу ФК «Севастополь», за події, які мали місце у м. Запоріжжі, що виразилися у недопущенні на футбольний матч між командами Прем'єр-ліги ФК «Севастополь» та ФК «Запоріжжя» вболівальників команди ФК «Севастополь», підтримуючи ідею зірвати футбольний матч викрикуючи нецензурні вислови стосовно керівництва клубу ФК «Севастополь», ногою відбили сидіння, та піднявши, кинули їх у бік футбольного поля.

Під час проведення слідчого експерименту було з'ясовано, що вказані особи дійсно могли відбити сидіння та кинути їх у бік футбольного поля на відповідну відстань [12].

При проведенні слідчого експерименту по встановленню можливості учинення тих або інших дій за визначений проміжок часу головним чинником є час, оскільки, на думку В.Ю. Шепітька, викликає сумнів не сам факт можливості учинення певних дій, а час, протягом якого вони були учинені [6, с. 317]. Вказаний вид експерименту застосовується, коли у слідчого виникають сумніви не стосовно можливості учинення конкретною особою яких-небудь дій, а щодо можливості здійснення нею таких дій протягом певного проміжку часу. Він дозволяє встановити як об'єктивну, так і суб'єктивну можливість особи за певний проміжок часу здійснити характерні дії.

Слідчий експеримент по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство, є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. На думку М.В. Салтевського, він передбачає штучне створення обстановки, що спонукає особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема, про підготовку, вчинення та приховування злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін. [11, с. 389–390].

Крім визначення видів слідчого експерименту, які можуть проводитися під час розслідування хуліганства, потрібно визначити найбільш доцільні тактичні прийоми, що можуть при цьому застосовуватися.

Одним із найбільш доцільних тактичних прийомів при проведенні слідчого експерименту під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень є залучення відповідних спеціалістів. Якщо хуліганство було вчинене із застосуванням зброї або інших засобів, заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень, і ушкодження дійсно були нанесені учасникам злочину, то потрібно залучати судово-медичного експерта.

Так, 4 лютого 2010 року приблизно о 23 год. гр. В. прибув для відпочинку в ресторан «Золота підкова», що розташований за адресою вул. Леніна, 100, м. Світловодськ Кіровоградської області. Дана особа, знаходячись біля барної стійки приміщення ресторану, вживала спиртні напої. Гр. В., перебуваючи в залі ресторану, тримаючи в руці ніж, який був заздалегідь заготовле-

ний для нанесення тілесних ушкоджень, вчинив хуліганські дії.

Під час припинення протиправних дій одному з працівників охорони було нанесено тілесні ушкодження. Гр. В. вказував на те, що ці тілесні ушкодження наніс не він. Для проведення відтворення обстановки та обставин події було залучено судово-медичного експерта, який потім давав висновок про характер та тяжкість тілесних ушкоджень. У висновку на питання слідчого про можливість нанесення тілесних ушкоджень ножом, вилученим у гр. В., експерт дав ствердну відповідь [7].

У даних випадках також доречно використовувати натурні моделі. По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію у пам'яті моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. По-друге, це певним чином впливає на психологічні позиції злочинців, може викликати у них переживання, які виливаються у щире зізнання.

Та не слід забувати, що категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

Під час вчинення хуліганства групою осіб обов'язковим тактичним прийомом є проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою. В даному випадку К.О. Чаплинський зазначає, що проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є неприпустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження між ними своїх позицій та дій. Крім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер стосовно інших [13, с. 185]. Крім запобігання негативному впливу співучасників один на одного, даний тактичний прийом зменшує можливість їх попередньої змови.

Висновок. Отже, слідчий експеримент є однією з найбільш трудомістких і складних слідчих (розшукових) дій, адже під час її проведення задіяна значна кількість осіб. Під час розслідування хуліганства слідчий експеримент проводиться здебільшого для встановлення механізму вчинення злочину, для визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину, для перевірки та оцінки висунутих версій тощо. Найбільш доречними тактичними прийомами, що можуть використовуватися при проведенні слідчого експерименту під час розслідування хуліганства, є залучення відповідних спеціалістів, використання натурних моделей, проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою, використання відповідних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії. Використання зазначених тактичних прийомів відіграє важливу роль у процесі доведення вини усіх учасників хуліганства, особливо при їх відмові від раніше даних показань.

Бібліографічні посилання

1. Абдумаджидов Г. А. Проблемы теории, законодательного регулирования и практики расследования преступлений : автореф. дисс. ... доктора юрид. наук / Г. А. Абдумаджидов. – М., 1983.
2. Агафонов В. В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В. В. Агафонов,

А. Г. Филиппов. – М., 2006.

3. Быховский И. Е. Проверка показаний на месте / И. Е. Быховский, А. Р. Ратинов // Вопросы криминалистики. – № 5. – 1962. – С. 186–193.

4. Глазырин Ф. В. Следственный эксперимент : учеб. пособие / Ф. В. Глазырин, А. П. Кругликов ; под ред. Р. С. Белкина. – Волгоград, 1981.

5. Ковальова Н. Г. Особливості тактики слідчого експерименту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва / Н. Г. Ковальова // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 2 (65). – С. 74–80.

6. Криміналістика : підруч. / кол. авт. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.

7. Кримінальна справа № 1-12/11 – Архів Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області, 2011 рік.

8. Кримінальна справа № 1-121 – Архів Васильківського районного суду Дніпропетровської області, 2009 рік.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. / відп. за випуск В. А. Прудников. – Х., 2012.

10. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте) : учеб. пособие / В. Г. Лукашевич. – К., 1989.

11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / Салтевський М. В. – К., 2005.

12. Справа № 765/7726/13-к Нахімовського районного суду міста Севастополя від 23 грудня 2013 року.

13. Чаплинский К. О. Тактика проведения окремих слідчих дій : монографія / К. О. Чаплинский. – Дніпропетровськ, 2006.

14. Шейфер С. А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте / С. А. Шейфер // Вопросы борьбы с преступностью. – № 28. – 1978. – С. 116–133.

15. Эксархопуло А. А. Криминалістика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие / А. А. Эксархопуло. – СПб., 2002.

Ефимов Н.Н. Организационно-тактические особенности проведения следственного эксперимента при расследовании хулиганства. Рассмотрены некоторые аспекты расследования хулиганства, а также организационные и тактические особенности проведения следственного эксперимента при расследовании хулиганства.

Ключевые слова: хулиганство, общественный порядок, следственный эксперимент, тактический прием.

Yefimov M.M. Organizational and tactical features of conducting investigation experiment in cases of hooliganism. The scientific article deals with convey of some aspects of the investigation of the hooliganism. We consider the organizational and tactical features of investigation experiment in the investigation of the said criminal offense. To verify and clarify information relevant to the inquiries of criminal offenses, the investigating prosecutor has the right to conduct investigative experiment through play action, situation, circumstances of a particular event, the necessary experiments or tests.

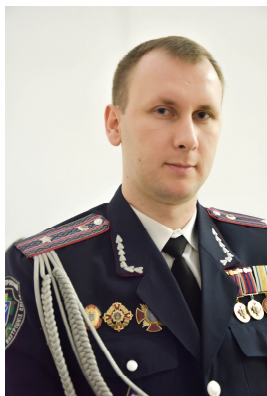
Investigative experiment is one of the most challenging and complex investigative (detective) actions, because when it involved a significant number of people. His conduct should be ensured thorough preparatory stage. After investigating through investigative experiment planning can predict the results. This requires sufficiently examine and analyze the criminal proceedings, as well as do a number of other preparatory activities.

During bullying investigation investigative experiment conducted primarily to establish the mechanism of the crime to determine the boundaries of awareness or ignorance perpetrators of a crime, for examining the versions made by others.

Receive the most appropriate tactic that can be used during the investigative experiment in the investigation of bullying, is the involvement of specialists, use of natural patterns of investigative experiment individually with each person, using appropriate means of fixing investigation (investigative) actions. Using these tactics play an important role in proving the guilt of all participants hooliganism, especially in their rejection of earlier data readings.

Keywords: *hooliganism, public order, investigative experiment, tactic.*

Надійшла до редакції 13.04.2016

Іваничук А.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Досліджено деякі аспекти розслідування вбивств через необережність. Розглянуто організаційні і тактичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування зазначеного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *вбивство через необережність, огляд місця події, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Огляд є поширеною слідчою (розшуковою) дією під час проведення досудового розслідування, що підтверджується вивченням кримінальних проваджень. Так, К.О. Чаплинський на базі вивчення 1270 кримінальних справ зробив висновок, що під час розслідування злочинів проти особи слідчі огляди було проведено у 100 % випадків [16, с. 22]. Одним з основних видів оглядів, що займають особливе місце серед усіх слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання інформації зі слідств-відображень, є огляд місця події. У свою чергу, проанкетовані працівники різних підрозділів поліції визначили її як найбільш ефективну слідчу (розшукову) дію при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 119 КК України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям питань стали роботи вітчизняних та іноземних вчених, зокрема В.Б. Аверьянова, Т.В. Авер'янової, І.А. Алієва, Л.Ю. Ароцкера, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, Г.Л. Грановського, В.К. Гіжевського, В.Г. Гончаренка, В.Г. Грузкової, В.І. Грязіна, І.В. Гори, Ф.М. Джавадова, О.В. Жгенті, А.В. Іщенко, Т.О. Коломоєць, В.О. Коновало-

вої, В.Б. Кисельова, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, Н.П. Майліс, І.В. Пирога, Г.В. Прохорова-Лукіна, О.Р. Россинської, О.І. Рощина, М.В. Салтевського, І.М. Сорокотягіна, Д.О. Сорокотягіної, О.М. Фількової, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та інших.

Метою даної статті є визначення особливостей організації і тактики огляду місця події при розслідуванні вбивств через необережність.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям огляду місця події В. П. Колмаков розуміє слідчу дію, у якій слідчий разом із зазначеними в законі особами безпосередньо сприймає, фіксує, досліджує й оцінює стан, властивості, ознаки матеріальних об'єктів, наявних на ділянках місцевості чи у приміщенні, з метою виявлення там слідів та інших речових доказів, з'ясування обстановки для встановлення істини у справі [5, с. 52–53]. А вже О. М. Васильєвим було надане таке визначення: «Огляд місця події – це слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні і фіксації слідчим обстановки місця події, а також у виявленні, фіксації, вилученні слідів і речових доказів для встановлення в можливих межах характеру й обставин події і винних осіб» [8, с. 253].

Огляд місця події у ході розслідування вбивств через необережність набуває визначального значення у зв'язку з тим, що слідчий безпосередньо сприймає результати злочинної події, сліди злочину, обстановку. Як показує слідча практика, огляд місця події починається через 20–50 хвилин після надходження повідомлення (як правило, до чергової частини райвідділу внутрішніх справ) і продовжується протягом значного часу. За даними дослідження О.В. Лускатова, терміновість проведення огляду місця події суттєво впливає на розкриття злочинів. Зокрема, щодо нерозкритих злочинів минулих років у 56 % кримінальних справ огляд місця події було проведено своєчасно, у 21 % виїзд було здійснено запізно, а у 23 % випадків слідча дія взагалі не проводилася [11, с. 74].

Завдяки дотриманню зазначених принципів, на наше переконання, можливе успішне досягнення завдань проведення вказаної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, можна знайти знаряддя вбивства, сліди ніг злочинця та жертви, сліди падіння або переміщення жертви, з яких можна зробити висновок про спосіб скоєння злочину. Зазначені завдання можна вирішити завдяки правильно обраній тактиці огляду при розслідуванні вбивств через необережність. Слід констатувати, що її окремі аспекти потребують додаткового розроблення.

Підготовчий етап огляду місця події має важливе значення. Так, прибувши на місце події, як доречно зазначає Р.С. Белкін, слідчий повинен здійснити такі дії:

- переконатися, що вжито заходи з охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків, та скласти план огляду;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і за необхідності опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;

- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- забезпечити збереження речових доказів та охорону обстановки місця події;
- організувати переслідування і затримання злочинців по “гарячих” слідах;
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження у місцях можливої появи хуліганів;
- використовувати (за необхідності) засоби масової інформації [9, с. 211].

Робочий загальний огляд починається з огляду місця події. Найбільш часто при проведенні огляду місця події застосовуються такі методи: концентричний; ексцентричний; фронтальний; секторний; за квадратами. При розслідуванні вбивств через необережність можна застосовувати кожен з них або декілька в певній сукупності. Зокрема, С. О. Голунський радить огляд місця події робити від центра до периферії [3, с. 165]. У свою чергу, І. М. Якимов зауважує, що оглядати обстановку місця події варто від периферії до центра, стверджуючи, що ніколи не слід розпочинати огляд із трупа, а передусім треба оглянути і вивчити оточення (місцевість, приміщення), шляхи до нього, входи й виходи, а вже потім переходити до головного предмета огляду [17, с. 79].

Секторний спосіб, як зазначав М.В. Салтевський, полягає у дослідженні території за секторами, при цьому слідчий, перебуваючи у центрі досліджуваної території, за компасом встановлює напрям магнітного меридіана (північ – південь) і за рухом годинникової стрілки визначає сектор, наприклад, з кутом 30 градусів. Оглянувши територію одного сектора, він визначає другий, після його дослідження – третій тощо, доки не дослідить усю територію [6, с. 146]. А фронтальний спосіб являє собою лінійний огляд площ від однієї з меж, прийнятої за вихідну, до іншої, досліджуючи послідовно кожен сектор (квадрат, ділянка). Іноді цей метод називають «прочісуванням» території, коли група шикуються у розгорнутій стрій і, рухаючись, обстежує відразу велику територію. На думку С.П. Єфімічева, М.І. Кулагіна та О.Ю. Ямпольського, лінія руху може бути прямою (наприклад, огляд траси, залізничної колії) або ламаною (наприклад, огляд узбережжя річки) [4, с. 19].

Також не менш важливим є визначення об'єктів огляду. Адже перед слідчим постає завдання встановити, які предмети, речі, сліди належать до даного злочину і можуть мати доказове значення. А.А. Леві до таких об'єктів відносить: а) встановлення того, що мало місце вбивство, самогубство чи нещасний випадок; б) встановлення часу вчинення передбачуваного злочину, часу, протягом якого злочинець знаходився на місці події; в) визначення місця вчинення злочину (чи трапилося вбивство там, де виявлено труп); г) вста-

новлення потерпілого, даних, що характеризують його особу; г) встановлення того, хто вчинив убивство (один чи декілька людей); д) встановлення способу і знарядь убивства; е) визначення мотивів і цілей злочину; є) виявлення шляху підходу й відходу злочинця(ців) з місця події; ж) виявлення шляхів підходу потерпілого; з) встановлення предметів, що зникли (які віднесли злочинці); і) встановлення можливих слідів, що могли залишитися на злочинцеві [12, с. 165].

Важливе значення під час огляду місця події при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень має визначення його меж. Помилки у їх визначенні, на чому наголошує К.О. Чаплинський, припускаються у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, хоча саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку потрібно ретельно оглянути. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть бути об'єкти, безпосередньо пов'язані зі злочинцем [16, с. 26]. Межі визначаються в ході огляду, а в подальшому підлягають уточненню і, як правило, розширенню.

Так, гр. Ю. 6 листопада 2011 року, приблизно о 19 годині, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, спільно з гр. В. та гр. Й. на автомашині Міцубісі, маючи при собі незареєстровану двоствольну рушницю ТОЗ-Б 20-го калібру, 1955 року випуску, що належить гр. Ю., з метою проведення неліцензованого полювання, приїхали на територію виноградної бригади № 10 агрофірми «Крим», розташованої між с. Вилино і с. Табачне Бахчисарайського району.

Далі, під час проведення полювання, підсудний гр. Ю. справив одиночний постріл з рушниці у зграю куріпок, убивши при цьому одну і поранив іншу куріпку, яка відлетіла убік. Після зробленого пострілу гр. Ю., в порушення вимог техніки безпеки при поводженні зі зброєю при проведенні полювання, допустив злочинну недбалість, що виразилася в порушенні порядку носіння та поводження із зарядженою зброєю під час полювання, а саме: після проведення одного пострілу залишив рушницю в зарядженому стані, не поставив на запобіжник. Потім, бажаючи добити підраненого птаха, підсудний підійшов до подранка і завдав удар прикладом по ньому, однак промахнувся і вдарив прикладом по землі, в результаті чого стався мимовільний спуск другого курка і постріл. У результаті мимовільного пострілу, потерпілому гр. В., що підійшов в цей час зі спини гр. Ю., було заподіяно вогнепальне дробове непроникаюче поранення, від якого потерпілий гр. В. помер по дорозі до медичного закладу [13].

Окресливши територіальні межі, слідчий планомірно піддає дослідженню усі без винятку ділянки місцевості та приміщення з метою виявлення предметів і слідів, що мають значення для дослідження. Межі огляду місця події включають в себе місце, де відбулася досліджувана подія або виявлені пов'язані з нею сліди або предмети, що мають ознаки речових доказів, а також приміщення або ділянка місцевості, де злочинець перебував безпосеред-

ньо перед вчиненням злочину.

Під час огляду місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень, про що доречно зазначає О.В. Лускатов, «...повинні вживатися заходи для встановлення можливих свідків. Для цього потрібно застосовувати поквартирні обходи. У ході пошуку свідків можуть бути виявлені особи, які періодично в той самий час доби перебувають у певному місці (прямують на роботу або повертаються додому, вигулюють собак, роблять пробіжки і т.ін.)» [10, с. 32].

Загалом, при огляді місця події у кримінальних провадженнях про вбивство через необережність повинні бути з'ясовані такі питання: а) чи мало місце ненавмисне або навмисне вбивство, самогубство чи нещасний випадок; б) час здійснення передбачуваного злочину, час, протягом якого злочинці перебували на місці події; в) місце вчинення злочину (чи відбулося вбивство там, де виявлено труп потерпілого); г) хто потерпілий, які дані, що характеризують його особу; д) хто скоїв убивство – одна людина або кілька, які дані, що характеризують особу злочинця; е) спосіб убивства, який вид знаряддя використовувався злочинцями; ж) мотиви і цілі злочину; з) шляхи підходу і відходу злочинців з місця події; і) шляхи підходу потерпілого до місця події; к) предмети, віднесені злочинцями з місця події; л) які ще сліди та інші речові докази є на місці події (у тому числі предмети або їх частини, залишені злочинцем); м) сліди, які ймовірно могли залишитися на злочинцях (кров, частинки ґрунту тощо) [15, с. 72].

Наприклад, гр. П. 2 серпня 2010 року близько 1 год. на території кафе-бару «Роза вітрів», що розташоване в м. Тальне Черкаської області, по вул. Зої Космодем'янської, 55, де він працював без укладення трудового договору охоронцем, у палатці з рекламою пива «Чернігівське», припиняючи конфлікт між відвідувачем кафе-бару, відштовхнув від місця конфліктної ситуації гр. Н. та вступив із гр. Б. в суперечку стосовно неправомірних дій гр. Б., вчинених останнім, наніс один удар рукою в область обличчя гр. Б., від чого гр. Б. упав на рівне асфальтоване покриття і ударився головою, отримавши тілесні ушкодження [14].

У стадії детального дослідження об'єкти і сліди спочатку вивчаються шляхом статичного, а потім динамічного дослідження. Як зазначає М.П. Яблоков, статичний метод – це метод дослідження і фіксації обстановки місця події і окремих її елементів у тому вигляді, в якому вони перебували до початку огляду [7, с. 117]. У слідчій практиці саме вивчення ведеться візуально, об'єкти не пересуваються і їх положення не змінюється, при цьому об'єкти в даному випадку фотографуються методом вузлової і детальної фотозйомки, а потім за допомогою вимірювань фіксується положення кожного з них щодо нерухомих орієнтирів обстановки й інших об'єктів. Вимірювання та описи повинні бути такої повноти і точності, щоб надалі на їх основі можна було легко відновити місце розташування будь-якого об'єкта і сліду. Динамічний метод допускає будь-які переміщення об'єктів і вимір їх положення, при цьому усі переміщення повинні проводитися з ретельною

акуратністю й обережністю, щоб не пошкодити сліди, не залишити відбитків своїх рук і не занести мікрочастинки зі свого одягу.

Огляд може проводитися в будь-який час доби. При несприятливих умовах сприйняття в нічний час огляд може бути продовжений вдень. Для забезпечення збереження обстановки в незмінному вигляді, слідчий вживає заходів щодо охорони місця події.

Вирішення загальних і окремих завдань огляду місця події вбивства, як зазначає А.В. Васильєв, сприяє реалізації таких вимог кримінально-процесуального закону: а) встановити, чи мало місце неумисне вбивство; б) з'ясувати, за яких обставин воно відбувалося (час, місце, спосіб); в) виявити винних осіб і мотиви їх дій; г) отримати дані про причини злочину і умови, які сприяють його здійсненню [2, с. 20].

Завданнями огляду місця події вбивства через необережність є також виявлення слідів злочину та інших речових доказів для вирішення таких питань: чи мав місце злочин, ким, з якою метою і за яких обставин він вчинений; з'ясування обстановки події, інших обставин; висунення версій про подію злочину і його учасників; отримання вихідних даних для проведення заходів з розшуку злочинця і проведення подальших слідчих дій. Відомості, отримані при огляді місця події, про що наголошує Л.П. Баканова, за своїм походженням мають комплексний характер й можуть бути використані багатопланово – для розшуку злочинця, побудови версій, допиту потерпілого, підозрюваного, свідка та ін. [1, с. 34].

Загалом, як показав аналіз анкетування працівників поліції, відомості, отримані у результаті огляду місця події (56 %) та предметів (речей, документів) (29 %), є джерелом інформації для висунення версій та проведення подальших слідчих дій.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень за ст. 119 КК України надає змогу констатувати, що заключний етап огляду місця події включає в себе такі стадії: складання слідчим протоколу огляду, необхідні плани, схеми і креслення; при необхідності дактилоскопія трупа і відправлення його до моргу (при розтині трупа на місці його виявлення слідчий після закінчення заключного етапу огляду бере участь в судово-медичному дослідженні трупа); упаковка об'єктів, вилучених з місця події; здійснення заходів щодо збереження тих об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно, але які мають доказове значення; здійснення заходів по заявах, які надійшли від учасників огляду та інших осіб, що стосуються огляду місця події.

Також потрібно розглянути особливості первинного, повторного та додаткового оглядів місця події при розслідуванні вбивств через необережність. Так, на первинному огляді слідчим проводиться огляд тих місць, які не піддавалися огляду органами досудового слідства, при цьому місце події оглядається цілком, в усіх деталях. При повторному огляді об'єктами можуть бути не усі, а лише окремі елементи місця події, при цьому зберігається уся послідовність і порядок огляду, а відмінною рисою є те, що в разі повторного огляду окремих об'єктів, мова може йти не про спосіб огляду в звичайному

розумінні, а про впорядкування переліку об'єктів, що підлягають огляду. Додатковий огляд відрізняється від повторного тим, що слідчий має справу з об'єктами, котрі раніше не оглядав, тобто стосовно них даний огляд буде початковим.

У випадку необережного вбивства, як показує практика, особливе значення надається пошуку і дослідженню різних слідів рук, ніг, взуття, транспортних засобів, знарядь, пошуку і дослідженню мікрослідів і мікрочастинок.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що огляд місця події є унікальною слідчою (розшуковою) дією, яка дає можливість працівникам поліції при розслідуванні вбивства через необережність особисто фіксувати матеріальну обстановку вчиненого злочину. При цьому враховуючи, що вказане суспільно небезпечне діяння характеризується різноманітністю місць скоєння, то огляд у кожному випадку має свої особливості. Зокрема, його можна проводити ексцентричним, концентричним, фронтальним або іншими методами тощо. Вірно обрана тактика допомагає при одержанні важливих доказів, що свідчать про причетність указаних осіб до вчинення вбивства через необережність.

В подальшому планується дослідження організаційних і тактичних аспектів проведення інших слідчих (розшукових) дій при розслідуванні вбивства через необережність.

Бібліографічні посилання

1. Баканова Л. П. Понятие и сущность осмотра места происшествия и получаемой информации / Л.П. Баканова // Вопросы криминалистической тактики : сб. науч. трудов ТВШ. – Ташкент, 1978.
2. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М., 1981.
3. Голунский С. А. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений : учебник для юристов / С. А. Голунский. – М., 1939.
4. Ефимичев С. П. Следственный осмотр : учебное пособие / отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград, 1983.
5. Колмаков В. П. Следственный осмотр / В. П. Колмаков. – М., 1969. – С. 52–53.
6. Криміналістика : підручник / М.В. Салтевський. – Х., 2001. – Ч. 2.
7. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.
8. Криминалистика : учебник / под ред. А.Н. Васильева. – М., 1980.
9. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 1999.
10. Лускатов О. В. Методика розслідування злочинів проти громадської безпеки : лекція / О. В. Лускатов. – Дніпропетровськ, 2003.
11. Лускатов О. В. Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років : монографія / О. В. Лускатов. – Дніпропетровськ, 2008.
12. Осмотр места происшествия : справочник следователя / рук. авт. кол. А. А. Леви. – М., 1979.
13. Справа №1/103/59/2012, Архів Бахчисарайського районного суду АРК, 2012 р.
14. Справа № 1-41/11 р., Архів Тальнівського районного суду Черкаської області, 2011 р.
15. Справочник следователя / под ред. А. А. Леви. – М., 1982.
16. Чаплинский К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду /

К. О. Чаплинський // Криміналістичний вісник. – 2011. – № 1 (15). – С. 22–29.

17. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика : практическое пособие / И. Н. Якимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.

Иваница А.В. Организация и тактика проведения осмотра места происшествия при расследовании убийства по неосторожности. Рассмотрены некоторые аспекты расследования убийства по неосторожности, а также организационные и тактические особенности проведения осмотра места происшествия при его расследовании.

Ключевые слова: убийство по неосторожности, осмотр места происшествия, тактический прием.

Ivanytsya A.V. Organization and tactics of crime scene examination in cases of reckless homicide. The scientific article deals with the convey of some aspects of the investigation of the reckless homicide. Inspection of the scene is paramount and urgent investigative (investigative) action in the investigation of crimes. I am not an exception and criminal proceedings on the fact of reckless murder. On the contrary, in the commission of these socially dangerous acts remains a large number of trace information, which can build version regarding the mechanism of the crime, its members, to determine the further investigative (detective) of action.

Inspection of the scene is urgent investigative action aimed at direct installation, acceptance, testing and fixing conditions of the site, traces of the crime and other evidence, which together can make a detailed opinion on the nature of the mechanism and motives of the crime, offender and other circumstances, subject to proof in the investigation of bullying. Using the sequence of actions, tactics, feasible at some point, will be key to its success. Properly chosen tactics it contributes to obtaining important evidence indicating the involvement of specified persons to commit socially dangerous acts. Tactics inspection of the site has some features that depend on the specific investigation of the situation or what looks: crime scene or the scene (section area, room or damaged homes, vehicles, fences, etc.).

Keywords: reckless homicide, crime scene examination, tactic.

Надійшла до редакції 23.06.2016

Каткова А.Г.

кандидат юридичних наук

(Харківський економіко-правовий університет)

УДК 343.98

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО, НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ ТА У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Досліджено проблемні питання, які виникають під час досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану й у районі проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, прокурор, слідчий суддя, превентивне затримання, обмеження прав і свобод громадян, закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми. Можливість оголошення на території України воєнного або надзвичайного стану передбачена статтею 64 Конституції України. При цьому у ч. 2 ст. 64 КУ зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Однак, враховуючи важливість такої особливої функції державної влади як правосуддя, а також з метою забезпечення безперервності в її реалізації, у ст. 11 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» встановлено заборону на припинення чи обмеження повноважень судів, органів прокуратури України, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування [2]. В той же час варто зазначити, що організація досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції має певні особливості, що не врегульовані чинним кримінальним процесуальним законодавством України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми кримінального судочинства та організації роботи органів внутрішніх справ у надзвичайних умовах розглядалися у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних процесуалістів: О.М. Бандурки, Р.С. Белкіна, О.П. Василеги, А. Н. Васильєва, В.Н. Григор'єва, О.В. Капліної, С.О. Кузніченка, В.А. Лаптія, Б.Я. Петеліна, В.Г. Полозова, А.Б. Сергєєва, В.Е. Суворова, М.С. Туркота, Ф.Н. Фаткулліна, А.А. Чуглазова та багатьох інших. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень даної проблеми, залишається ряд нагальних питань, що потребують свого вирішення.

Метою наукового дослідження є проведення аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України щодо здійснення досудового розслідування в умовах оголошення воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції, дослідження шляхів вирішення зазначеного питання у зарубіжному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. 12.08.2014 року до КПК України внесено зміни, відповідно до яких досудове розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції здійснюється із урахуванням особливостей, зазначених у Розділі IX-1 [3]. Цей розділ складається із однієї статті, в якій вказано, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 Кримінального кодексу України, повноваження виконує відповідний прокурор.

Аналіз ст. 615 КПК України дає можливість зробити висновок, що її положення регулюють досить вузьку групу кримінальних процесуальних відносин, які виникають у зв'язку із необхідністю тимчасового доступу до речей і

документів, обшуку, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які підозрюються у вчиненні певної категорії кримінальних правопорушень: пов'язаних із терористичною діяльністю, викраденням, привласненням зброї, посяганням на життя представників влади, злочинами проти основ національної безпеки тощо. При цьому особливий режим організації досудового розслідування зводиться до делегування прокурору певних повноважень слідчого судді, що не сприятиме полегшенню роботи органів досудового розслідування за вказаних надзвичайних умов. Автор законопроекту, щодо включення до КПК України Розділу IX-1, Г.Г. Москаль, обґрунтовуючи доцільність внесення зазначених змін вказує на те, що у процесі активізації бойових дій не виключені випадки відсутності фізичної можливості доставити затриману особу до суду для розгляду клопотання про обрання до нього запобіжного заходу відповідно до ст. 211 КПК України [4]. Погоджуючись із тим, що бойові дії ускладнюють здійснення досудового розслідування, вважаємо, що зазначені обставини можуть завадити і прокурору виконувати його обов'язки належним чином. Зазначений розділ КПК України не надає вичерпної відповіді на питання, що виникають у слідчого, прокурора під час реалізації ними повноважень щодо здійснення досудового розслідування у надзвичайних умовах. В одній статті кримінального процесуального законодавства неможливо вичерпно сформулювати увесь алгоритм дій, які необхідно здійснити слідчому, прокурору під час розслідування кримінальних правопорушень за вказаних обставин. Зокрема, невирішеними є питання здійснення кримінального провадження у випадку, коли неможливо допитати свідків або провести необхідні експертизи тощо, своєчасного доставлення затриманих осіб до органу досудового розслідування для проведення за їх участю слідчих (розшукових) дій, крім цього, процедура збирання доказів та визнання їх допустимими також потребує формулювання певних винятків. Безперечно, здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції значно ускладнено вказаними обставинами, тому законодавцем повинні бути сформульовані певні правила, дотримуючись яких слідчий, прокурор зможе виконати завдання кримінального провадження із забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та не порушити при цьому закон. За наявності вказаних надзвичайних обставин порушується звичний порядок діяльності підприємств, деякі з них припиняють свою діяльність, проводиться евакуація населення, потоки біженців також накладають відбиток на організацію проведення слідчих (розшукових) заходів, а іноді унеможливають їх здійснення. Особливий правовий режим, під час дії якого обмежуються деякі права та свободи громадян, вимагає специфічних заходів щодо організації досудового розслідування. У даному випадку мова йде не тільки про організаційні та тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій, а в першу чергу про належне правове забезпечення здійснення досудового розслідування, що складається з адекватного регулювання відносин, які виникають

у надзвичайних умовах у зв'язку із розслідуванням злочинів нормами різних галузей права [5, с. 324]. За надзвичайних умов особливої організації потребує не тільки організація слідчих (розшукових) дій, але і тактика їх проведення [6, с. 44].

Таким чином, слід погодитися із О.В. Капліною, яка вказує на доцільність приведення Розділу IX-1 КПК України у відповідність із його назвою та закріплення в ньому положень, які полегшать слідчим процедуру досудового розслідування, усунуть зайвий формалізм, але разом з тим дозволять не порушувати під час досудового розслідування закон та не перетворити закон на беззаконня [7, с. 50]. У своєму дослідженні В.А. Коростильов дійшов висновку про необхідність удосконалення порядку реалізації негласних слідчих (розшукових) дій на території проведення антитерористичної операції. Як слушно вчений, практика проведення вказаних слідчих (розшукових) дій у вигляді накладення арешту на кореспонденцію, огляду і виїмки кореспонденції, передбачає обов'язкове залучення широкого кола співробітників – операторів поштового зв'язку, які не мають допуску до державної таємниці. Таким чином, механізм практичного виконання вказаних негласних слідчих (розшукових) дій повинен бути чітко врегульований на міжвідомчому рівні, виходячи із принципів недопущення сторонніх осіб до інформації про виконання негласних слідчих (розшукових) дій [8, с. 53].

У контексті тематики дослідження слушною є думка В.М. Григор'єва, який підкреслює, що під час організації розслідування у надзвичайних умовах необхідно звернути особливу увагу на організаційні заходи, які виходять за рамки окремих кримінальних проваджень. Серед них: формування слідчих груп для роботи в надзвичайних умовах, їх матеріально-технічне постачання, забезпечення реальної участі різних суб'єктів у кримінальному процесі, організація взаємодії із місцевими органами державної влади та управління і т.д. Вчений слушно вказує на те, що у звичайних ситуаціях зазначені питання достатньою мірою врегульовані, натомість у надзвичайних умовах через дезорганізацію життєдіяльності регіону вони висувуються на перший план і набувають особливої гостроти [9, с. 330].

У зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві питання організації досудового розслідування в умовах надзвичайного, воєнного стану вирішено по-різному. Так, наприклад, відповідно до положень ст. 11 Закону Французької Республіки від 03.04.1955 р. «Про встановлення надзвичайного стану», адміністративним органам можуть бути надані повноваження щодо санкціонування проведення обшуків (ст. 11); у Канаді та Греції в умовах оголошення надзвичайного стану уряд має право вилучати власність, приймати рішення про проведення обшуків та затримання осіб без відповідних ухвал суду. У п. 2 ст. 115-з Конституції ФРН зазначено, що в період особливого стану на підставі федерального закону стає можливим встановлення терміну позбавлення волі до судового рішення до чотирьох днів, у той час як за звичайних умов таке затримання не може тривати більше 24 годин.

У положеннях ст. 137 КПК Республіки Казахстан «Порядок утримання

під вартою затриманих за підозрою в скоєнні злочину» зазначено, що в умовах режиму надзвичайного стану особи, затримані за підозрою у вчиненні злочину, можуть утримуватися в приміщеннях, пристосованих для таких цілей, що визначені комендантом місцевості [10]. Крім цього, відповідно до ст. 50 КПК Республіки Казахстан, наявність дії непереборної сили, що тимчасово перешкоджає подальшому провадженню у кримінальній справі, є підставою для її зупинення. У примітці до вказаної статті зазначено, що під дією непереборної сили, що перешкоджає подальшому провадженню у кримінальній справі, слід розуміти надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру, надзвичайний або військовий стан. Отже, кримінальне процесуальне законодавство Республіки Казахстан надає слідчому право зупинити будь-яке кримінальне провадження у випадку оголошення надзвичайного або воєнного стану, незалежно від особи правопорушника, а також від ступеня тяжкості вчиненого злочину. На нашу думку, така законодавча практика має застосовуватися диференційовано, залежно від ступеня тяжкості та виду кримінального правопорушення. Так, закривати кримінальне провадження доцільно щодо тяжких та особливо тяжких, а також усіх насильницьких злочинів. Що стосується злочинів невеликої тяжкості та ненасильницьких злочинів середньої тяжкості, до такого виду кримінальних проваджень доцільно застосовувати закриття на підставі ст. 48 КК України.

Відповідно до п. 82 Доповіді Робочої групи з безпідставних затримань Генеральної асамблеї ООН рекомендовано вводити надзвичайний стан і вживати пов'язані із ним заходи, включаючи позбавлення волі, тільки відповідно до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і при неухильному дотриманні принципу пропорційності. При цьому має зберігатися право на хабеас корпус [11]. У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошено, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [12]. Тобто будь-які обмеження прав та свобод особи повинні відбуватися в тій мірі, в якій це обумовлено надзвичайністю умов, що виникли. Оголошення режиму надзвичайного воєнного стану або проведення антитерористичної операції не повинні стати причиною для відступу від встановленого законом порядку обмеження права особи на недоторканність, свободу пересування тощо, а у випадку виникнення особливих обставин, порядок таких обмежень повинен бути закріплений у кримінальному процесуальному законодавстві.

У ракурсі тематики даного дослідження слід звернути увагу на процедуру превентивного затримання, що є новелою у законодавстві України. Так, превентивне затримання може бути застосовано у районі проведення антите-

рористичної операції. Метою такого затримання є запобігання терористичним загрозам. Превентивне затримання застосовується до осіб, причетних до терористичної діяльності, яким оголошено про підозру. Строк превентивного затримання може становити понад 72 години, однак не більше 30 діб. Рішення про застосування превентивного затримання приймається начальником Головного управління Служби безпеки України або начальником Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у відповідній області, містах Києві та Севастополі за згодою прокурора і без постанови слідчого судді, суду [13]. Поява даного терміна викликала низку дискусій з приводу його відповідності положенням міжнародних правових актів щодо захисту прав та свобод громадян. Так, Г. Токарев слушно зазначає очевидне порушення §1 та §3 статті 5 Конвенції з прав людини та основоположних свобод [14].

Крім цього, слід підкреслити, що у КПК України відсутні будь-які вказівки на можливість застосування превентивного затримання, що є неприпустимим, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України є основним нормативно-правовим актом у галузі кримінального процесу, в якому систематизовано кримінальні процесуальні положення щодо здійснення кримінального провадження. Решта законів та підзаконних актів не повинні вносити нові положення у процедуру розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вони можуть тільки деталізувати вже існуючі у КПК України інститути. Так, у положеннях ст. 211 КПК України вказано на те, що строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин, далі у тексті зазначеної статті не міститься жодних виняткових випадків, з настанням яких стає можливим продовження вказаного строку затримання. Також варто зазначити, що у положеннях КПК України передбачено вичерпний та досить широкий перелік можливостей для затримання особи як на підставі ухвали слідчого судді, суду (ст.ст. 187–191), так і без неї (ст.ст. 207–208) і знову – термін «превентивне затримання» у згаданих положеннях відсутній. У висновку до проекту Закону України про превентивне затримання особи Верховним Судом України наголошено, що превентивне затримання не є мірою запобіжного заходу, а також на тому, що у чинному законодавстві України інститут превентивного затримання відсутній. Отже, застосування превентивного затримання у кримінальному процесуальному законодавстві потребує перегляду та удосконалення з метою приведення у відповідність як до положень міжнародних правових актів у галузі захисту прав людини, так і до положень національного законодавства.

Висновки. Отже, із урахуванням викладеного, варто зробити висновок про те, що кримінальне процесуальне законодавство у сфері організації досудового розслідування в умовах оголошення воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції потребує внесення нагальних змін. На наш погляд, у Розділі IX-1 КПК України необхідно передбачити особливості визначення підслідності, зупинення та відновлення досудового розслідування, продовження строків тримання під вартою та строків досудо-

вого розслідування, а також особливості проведення певних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах оголошення воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28.06.1996 в ред. від 21.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрана.
2. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>. – Назва з екрана.
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12.08.2014 № 1631-VII // ВВР України. – 2014. – № 39. – Ст. 2008.
4. Шульгина А. Заменят ли прокуроры судей? / А. Шульгина // Судебно-юридическая газета. – 2014. – № 31–32 (249–250) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sud.ua/newspaper/2014/08/22/67165-zamenyat-li-prokurori-sydej/print>.
5. Руководство по расследованию преступлений : учебное пособие / рук. авт. кол. А. В. Гриненко. – М., 2002.
6. Егбарян В. Становление и развитие теоретических и практических подходов к расследованию массовых беспорядков / В. Егбарян // Вестник Ереванского университета. Юриспруденция. – 2015. – № 3 (18). – С. 43–49.
7. Капліна О. В. Проблеми застосування норм кримінального процесуального законодавства в умовах проведення АТО / О.В. Капліна // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. – Вип. 6. – 2014. – С. 46–51.
8. Карастильов В.А. Реалізація окремих норм Кримінального процесуального кодексу України в умовах проведення антитерористичної операції: проблеми, шляхи їх вирішення / В.А. Карастильов // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. – Вип. 6. – 2014. – С. 51–54.
9. Григорьев В.Н. Структура теории расследования преступлений в чрезвычайных условиях / В.Н. Григорьев // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2008. – № 2. – С. 330–333.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 206-І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442. – Назва з екрана.
11. Заохочення та захист усіх прав людини, цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних, в тому числі право на розвиток : доповідь Робочої групи з безпідставних затримань Генеральної асамблеї ООН від 10.01.2008 р.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
13. Про внесення змін до Закону України "Про боротьбу з тероризмом" щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години : Закон України від 12.08.2014 № 1630-VII // ВВР України. – 2014. – № 39. – Ст. 2007.
14. Токарев Г. Щодо обґрунтованості та доцільності проекту Закону України «Про превентивне затримання особи (осіб)» / Г. Токарев // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1395605285>.

Каткова А.Г. Некоторые вопросы осуществления досудебного расследования в условиях воєнного, чрезвычайного положения и в районе проведения антитерористической операции. Исследованы проблемные вопросы, возникающие во время досудеб-

ного расследования в условиях военного, чрезвычайного положения и в районе проведения антитеррористической операции.

Ключевые слова: досудебное расследование, следственные (розыскные) действия, прокурор, следственный судья, превентивное задержание, ограничение прав и свобод граждан, закрытие уголовного производства.

Katkova A.G. Some aspects of the pre-trial investigation under the military, a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation. The article is devoted of problem questions of arising during the pre-trial investigation under the military, a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation.

Organization of pre-trial investigation under the military, a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation has certain features that are not regulated by the existing criminal procedural legislation of Ukraine.

08.12.2014 the changes were introduced at the Criminal Procedure Code of Ukraine according to which the pre-trial investigation under the military, a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation carried out with the specifications referred to in section IX-1. Exploration of art. 615 Criminal Procedure Code of Ukraine makes it possible to draw a conclusion that its provisions regulate narrow group of criminal procedure relations arising in connection with the need temporary access to the things and documents, searches conducted undercover investigating (searching) action, as well as the choice of custody as a preventive measure for persons which are suspected of committing a certain criminal offenses. In this case special conditions of organization of pre-trial investigation are reduced to the delegation of certain powers of the investigating judge to the prosecutor that would not contribute to facilitate the work of pre-trial investigation's institution of these extreme conditions.

It is necessary to pay special attention to institutional arrangements which are beyond the scope of certain criminal proceedings. Among them: creation of investigative groups to work in extreme conditions, their material and technical supply, ensuring real participation of different actors in the criminal process, the organization of interaction with local state authorities and management, etc.

Applying preventive detention in the criminal procedure law also requires revision and improvement in order to bring in line both with the provisions of international legal acts in the field of human rights protection, as well as with national legislation.

Thus, in Section IX-1 Code of Criminal Procedure should be provided features of determining investigative jurisdiction, to defer and suspending of the criminal proceedings, the extension of the detention and pre-trial investigation, as well as the specific features of certain public and secret investigating (searching) action under the military, a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation.

Keywords: pre-trial investigation, the investigating (searching) action, the prosecutor, the investigating judge, preventive detention, restriction of rights and freedoms of citizens, to defer of the criminal proceedings.

Надійшла до редакції 16.06.2016

Коваленко А.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.353

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Здійснено кримінально-правову характеристику зловживання службовим становищем працівників Національної поліції України на основі даних про злочинність у сфері правоохоронної діяльності.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, представник влади, Національна поліція, кримінально-правова характеристика, службова злочинність, зловживання службовими становищем.

Постановка проблеми. Конституція України у ч. 2 ст. 6 проголосила, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Наведене положення Основного Закону свідчить про актуальність досліджень дотримання представниками влади принципу законності як під час виконання службових обов'язків, так і в повсякденному житті. Одними з них є працівники Національної поліції України, здійснення кримінально-правової характеристики зловживання службовим становищем яких видається доцільним та своєчасним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науці кримінального права існують різні точки зору стосовно того, які елементи мають входити до кримінально-правової характеристики того чи іншого злочину, але більшість є прихильниками чотириступеневої її структури: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Кримінально-правова характеристика будь-якого складу злочину полягає в аналізі його об'єктивних та суб'єктивних елементів, які деякі вчені отожднюють із його ознаками, що є не зовсім правильним, оскільки під елементом слід розуміти складову частину якого-небудь складного цілого, під ознакою – суттєві характеристики того чи іншого явища [1, с. 47].

Визначення службової злочинності через категорію інституційності та соціальних практик відображає структурно-функціональну її роль у механізмі державної служби, а також діяльнісну форму існування та відтворення. Принагідно зазначимо, що доцільність використання діяльнісного підходу у дослідженні злочинності обґрунтовується у працях В. М. Дрьоміна, А. Ф. Зе-

лінського, Д. А. Шесткава та інших науковців, методологічні позиції яких в означеному сенсі нами підтримуються.

Метою статті є здійснення кримінально-правової характеристики зловживання службовим становищем працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Вказівка у визначенні на понадсумативний характер злочинів є виразом методологічної настанови гештальт-теорії й системного підходу, які використовуються в нашому дослідженні та згідно з якими властивості злочинності принципово не зводяться до суми властивостей окремих злочинів, що її складають. Інституційний характер службової злочинності виявляє якісно відмінні ознаки від одиничних злочинів у їх сумі через свій сталий, відносно прогнозований характер та генетичний зв'язок на зразок такого ланцюга: «...соціальні протиріччя та напруженість – службова злочинність – дисфункція державної служби – соціальні протиріччя та напруженість...» і т. ін. Останнє актуалізує відому тезу Ф. фон Ліста про те, що найкраща кримінально-правова політика – це найліпша соціальна політика [2, с. 75].

Злочини, що утворюють службову злочинність, мають три загальні ознаки:

1) *належність особи, яка їх вчиняє, до службових осіб.*

Ознаки статусу службової особи визначені у ч.ч. 3, 4 ст. 18 та п. 1 примітки до ст. 364 КК. Так, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

2) *злочини вчиняються у сфері службової діяльності.*

До цієї сфери належить: виконання за уповноваженням функцій держави,

представника влади, повноважень, одержаних через обіймання посади, пов'язаної з організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими обов'язками, спеціально отриманих повноважень на виконання зазначених обов'язків. Внаслідок вчинення цих злочинів спричиняється істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб або навіть тяжкі для них наслідки. Визначення понять істотної шкоди та тяжких наслідків щодо службових злочинів міститься у пунктах 3 і 4 примітки до ст. 364 КК.

3) *використання службовою особою своїх службових повноважень при вчиненні злочинів*. Тобто вчинення злочинів службовою особою на побутовому ґрунті, загальнокримінальних злочинів не охоплюється категорією «злочинність у сфері службової діяльності».

Як справедливо відзначають О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, злочини у сфері службової діяльності належать до числа злочинів з високою латентністю, ступінь якої становить від 90 до 99 %. Разом з тим, беручи до уваги те, що у державній статистичній звітності знаходять своє відображення близько 10 %, останні становлять достатньо показову вибірку з усієї кількості службових злочинів, хоча і зі значним рівнем помилки репрезентативності.

Досить високий же ступінь латентності можна, на нашу думку, пояснити специфікою самих злочинів у сфері службової діяльності, вчинення яких у переважній більшості випадків пов'язане із взаємовигідним становищем взаємодіючих суб'єктів (службової особи та громадянина/юридичної особи), інтереси яких реалізуються всупереч інтересам служби, наприклад, при дачі/одержанні хабара, зловживанні владою або службовим становищем тощо. Крім того, при вчиненні службових злочинів їх суб'єкти використовують спеціальні знання та навички у сфері професійної службової діяльності, що значно ускладнює виявлення та розкриття таких злочинів.

Окремою сферою службової діяльності є правоохоронна діяльність, під якою в юридичній літературі прийнято розуміти діяльність державних та громадських організацій, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами та громадськими формуваннями шляхом застосування заходів юридичної відповідальності відповідно до закону та із дотриманням встановлених процедур [3, с. 11]. Злочинність у сфері правоохоронної діяльності, як специфічний різновид (складова) службової злочинності, спричиняє до: а) дисфункції правової підсистеми суспільства, адже кримінальні зловживання у сфері правосуддя, кримінального та адміністративного судочинства, юрисдикції підриває здатність держави реалізувати на належному рівні примус за невиконання (порушення) норм права. Останній виявляється вибірково, не забезпечує гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів, обумовлює правовий нігілізм та недовіру до органів державної влади; б) самодетермінації злочинності через здебільшого декларативний характер принципу невідворотності покарання; в) посилення соціальної напруженості, політичної нестабільності. У сукупності зазначені фактори здатні формувати загрозу національній безпеці в економічній, політичній, інформа-

ційній сферах тощо. Тому проблемі протидії саме службовій злочинності у сфері правоохоронної діяльності має надаватися одне з першочергових значень у системі кримінологічної доктрини й практики.

У зв'язку з наведеним слід звернути увагу, що до наукового обігу категорія «злочинність у сфері правоохоронної діяльності» була запроваджена О. В. Старковим, який обґрунтовано, на нашу думку, пропонує виділяти в її структурі дві групи злочинів:

1) злочини, вчинювані співробітниками (працівниками) правоохоронних органів та судів;

2) злочини, вчинювані проти співробітників (працівників) правоохоронних органів та суддів, пов'язані з виконанням ними своїх функціональних обов'язків та законних інтересів, а також щодо їх близьких та родичів [4, с. 142].

У структурі злочинів, вчинюваних співробітниками (працівниками) правоохоронних органів та судів, найбільшу питому вагу протягом останніх одинадцяти років традиційно мають злочини, вчинені працівниками Національної поліції.

Корисливе використання працівниками поліції свого професійного чи службового становища спричиняє суттєву шкоду суспільним відносинам у сфері правоохорони, що склалися з приводу безкоштовної, кваліфікованої діяльності Національної поліції з профілактики правопорушень і боротьби зі злочинністю, спотворює ці відносини, сприяє виробленню негативної думки людей про працівників поліції, звужує реальні можливості правоохорони до своєрідної купівлі-продажу. Працівники поліції, які корисливо використовують своє професійне чи службове становище, як свідчить практика, відрізняються низьким морально-етичним рівнем.

Одним із основних завдань поліції в Україні є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів. Дієва турбота про безпеку кожного громадянина відповідає принципам гуманізму та соціальної справедливості, слугує цілям подальшого розвитку сучасного цивілізованого суспільства. Конституційні права громадян України особистої недоторканості і безпеки, гарантії їх захисту закріплені у Конституції України (ст. 3, 16, 19, 21–68). Конституційне право громадян України на особисту безпеку і недоторканність, охорону власності, інших прав і свобод, забезпечуються комплексом гарантій, у тому числі й у галузі діяльності правоохоронних органів. Тому використання працівниками Національної поліції службових можливостей у власних інтересах, а не в інтересах суспільства, служби тягне за собою комплекс цих наслідків досить широкого спектра: від морально-етичних до матеріальних.

Держава кожного року виділяє кошти на утримання Національної поліції, виплату грошового утримання, пенсій, надбавок, премій, придбання спеціальної техніки, автомобілів тощо. У тих же випадках, коли працівник неправомірно використовує надані йому владні повноваження всупереч покладеного на нього обов'язку, тим самим він заподіює шкоду й державі, оскільки отримує від своєї службової та професійної діяльності не передба-

чені законом кошти та не виконує свої функціональні обов'язки. Державні кошти сплачуються та витрачаються марно, оскільки належної віддачі від працівника поліції-правопорушника немає.

Здійснюваний Україною курс на демократизацію та забезпечення верховенства права передбачає проведення в житті українського суспільства відповідної соціальної політики, послідовне утвердження принципів демократичного суспільства, у тому числі у сфері правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ.

Досягнення сучасної науки і техніки, диференціація та спеціалізація правоохоронної діяльності Національної поліції, необхідність максимального забезпечення належного рівня громадського порядку, зростання поінформованості населення про діяльність правоохоронних органів як в Україні, так і за кордоном, ставить підвищені вимоги до виконання працівниками поліції свого професійного обов'язку, до їх моральних якостей, їх спеціальних знань. Між тим нестабільність у суспільстві відбивається і на нестабільності системи Національної поліції. Часті кадрові ротації у структурі МВС України тягнуть за собою відповідні зміни керівництва Головних управлінь Національної поліції областей і міськрайлінорганів. Це відповідним чином впливає на діяльність усіх органів і структур поліції. Керівник підрозділу, не впевнений у своєму майбутньому, намагається за максимально короткий термін своєї «влади» (тобто перебування на керівній посаді) отримати якомога більше користі і переваг. Матеріали службових перевірок в органах і підрозділах внутрішніх справ свідчать про те, що факти зловживання службовим становищем керівного складу Національної поліції непоодинокі, але вони замовчуються або приховуються, щоб не підвищувати напруженість у суспільстві.

Суворе дотримання прав та свобод людини і громадянина в усіх сферах діяльності суспільства є головним завданням будь-якої держави. А для правоохоронних органів, головним завданням яких є забезпечення прав та законних інтересів, протидія злочинності є основною функцією. Як в усіх сферах діяльності, у правоохоронних органах нашої країни мають місце певні недоліки та порушення. Не є винятком і органи внутрішніх справ – один із правоохоронних органів. Службова злочинність працівників Національної поліції становить суттєву загрозу безпеці громадян та функціональності держави в цілому. Зловживання владою або службовим становищем працівників Національної поліції, як складова злочинності у сфері правоохоронної діяльності, підриває довіру населення до органів влади, до системи правоохорони, зумовлює поглиблення антисоціальних установок як в індивідуальній, так і у суспільній свідомості.

Службова злочинність працівників правоохоронних органів має тривалу передісторію розвитку. Так, зокрема, існування останньої у царській Росії викликало необхідність розроблення відповідного кримінального законодавства. Найвищим його досягненням можна вважати прийняте в 1845 році Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке містило в собі опис ознак службових злочинів. Варто наголосити, що це джерело кримінального

права ще й досі зберігає свою наукову цінність завдяки ґрунтовності, всебічності і точності юридичного аналізу окремих видів вказаних злочинів.

Після встановлення радянської влади на фоні тотального зубожіння населення та воєнізації пролетарської поліції відбулося значне зростання службових злочинів серед її працівників, приборкати яке вдалося лише наприкінці 20-х років ХХ сторіччя. Основними напрямками у справі вирішення цієї задачі були цілеспрямована нормотворча діяльність, чітка правова регламентація діяльності державних органів влади, проведення масових «чисток», спрямованих на покращення апарату поліції, запровадження міцної службової дисципліни. Не останню роль відіграло підвищення загального матеріального добробуту особового складу поліції.

Нині службові злочини працівників Національної поліції знаходяться в центрі уваги політиків і широкого загалу громадськості, оскільки є дестабілізуючим фактором, який вкрай негативно впливає на державу в цілому. Особливу стурбованість викликають факти зловживання владою або службовими повноваженнями, динаміка яких протягом останніх років демонструє несприятливі тенденції.

Зловживання службовим становищем в тому або іншому обсязі існує в будь-якому суспільстві. Розглянемо цей феномен з позиції соціології девіантної поведінки. Девіантна поведінка – це вчинок, діяльність людини, соціальне явище, які не відповідають існуючим у даному суспільстві нормам, стереотипам, зразкам поведінки. Найважче визначити конкретну поведінку як девіантну, оскільки усі люди тією чи іншою мірою девіанти. Німецький соціолог Е. Дюркгейм дійшов висновку, що аномія (девіантність) – це нормальний стан суспільства. Усі девіантні процеси мають об'єктивні причини й навіть виконують окремі соціальні функції, наприклад: алкоголь знімає напруження, уряди окремих держав вводять в оману свій народ для запобігання соціальним катаклізмам тощо.

Висновки. У зловживаннях службовим становищем існує дві сторони: з однієї сторони – працівник Національної поліції; з іншої – особа, заінтересована в прийнятті (неприйнятті) того чи іншого рішення. Основним зв'язковим елементом виступає загальний інтерес сторін. Він заснований на подвійному бажанні учасників використовувати можливості один одного з метою одержання вигоди обома сторонами, тобто взаємне задоволення корисливих інтересів. Треба зазначити, що правові норми здійснюють консервативний вплив на суспільну поведінку, у свою чергу, незаконні посадові дії, навпаки, нестійкі та змінюються під впливом різних чинників (перерозподіл у суспільстві влади та власності, неефективність влади, виникнення нових політичних та економічних інститутів). З цієї причини свобода волі учасників незаконних відносин проявляється в можливості задоволення своїх інтересів у рамках неформального, постійно змінюваного соціально-професійного середовища, що склалося в певний період. Тому зловживання владою або службовим становищем працівниками Національної поліції має яскраво виражену соціально-детермінаційну природу.

Бібліографічні посилання

1. Марцев А. И. Преступление. Сущность и содержание : учебное пособие / А. И. Марцев. – Омск : ВШМ, 1986.
2. Лист Ф. фон. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. фон Лист. – М. : НОРМА, 2004.
3. Шапкин М. А. Правоохранительные органы Российской Федерации / М. А. Шапкин, Ю. А. Дмитрев. – М., 2004.
- 4 Старков О. В. К вопросу о предмете и системе криминопенологии / О. В. Старков // Проблемы юридической ответственности и исполнения уголовных наказаний. – Рязань, 1985. – С. 137–143.
5. Про надзвичайну подію в УМВС України у Сумській області та покарання винних : наказ МВС України від 16 серпня 2002 р. № 548. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua>.

Коваленко А.В. Уголовно-правовая характеристика злоупотребления служебным положением сотрудниками Национальной полиции. Дана уголовно-правовая характеристика злоупотребления служебным положением сотрудников Национальной полиции України на основе данных о преступности в сфере правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, представитель власти, Национальная полиция, уголовно-правовая характеристика, служебная преступность, злоупотребление служебным положением.

Kovalenko A.V. Criminal-legal description of abuse of power by National police officers. Crimes, constituting official criminality, have three common signs: 1) belonging of the person who commits them to officials; 2) crimes are committed in the field of official activities; 3) the use by an official of his/her official powers during crime commitment.

Thus crime commitment by an official in everyday life, general criminal crimes are not covered with the category «criminality in the field of official activities».

Crimes in law-enforcement as specific kind (element) of official crimes causes: a) the disfunction of legal subsystem of the society, so criminal abuses in justice, criminal and administrative proceedings, jurisdiction discredit the ability of the government to realize on the proper level the coercion for non-execution (violation) of the legal rule. The letter is considered to be selective, it doesn't ensure guarantees of protection of rights, freedoms and legal interests, causes legal nihilism and mistrust for public authorities; d) the self-determination of crime through mostly declarative character of the principle of inevitability of punishment; в) the aggravation of social tension, political instability.

There are two parties in abuses of power: one is the National police officer; the other is the person, who is concerned in making (non-making) of a decision. The main linking element is the parties' common interest. It's grounded on the double participants' desire to use each other's possibilities to obtain benefit by both parties, so the mutual satisfaction of mercenary interests. It's necessary to note, that legal rules influence the social behavior conservatively, so in turn, illegal official actions, vice versa, are not settled and change under the influence of various factors (reapportion of power and property in the society, ineffectiveness of power, emergence of new political and economic institutions). For this reason the freedom of the will of participants' illegal relations is displayed in the possibility to satisfy their interests in the scopes of informal, constantly changeable social-professional environment, built in the given period. So the abuse of power or malfeasance by the National police officers has a strongly pronounced social determinative nature.

Keywords: law-enforcement, representative of power, National Police, criminal-legal description, malfeasance, abuse of power.

Luskatova T.O.
candidate of legal sciences

Luskatov O.V.
candidate of legal sciences, docent

*(the Dnipropetrovs'k State University
of Internal Affairs)*

УДК 343.98

TACTICAL TASKS OF INVESTIGATIVE EXPERIMENT IN THE INVESTIGATION OF GRIEVOUS BODILY HARM CAUSING VICTIM'S DEATH

Лускатова Т.О., Лускатов О.В. Тактичні завдання слідчого експерименту при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Досліджено тактичні завдання слідчого експерименту при розслідуванні умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Проаналізовано наявні у юридичній літературі точки зору з цього питання. Запропоновано низку питань, на вирішення яких може бути спрямований слідчий експеримент з метою з'ясування механізму учинення злочину в цілому чи в ході окремих його стадій.

Ключові слова: *слідчий експеримент, тактичні завдання, тілесні ушкодження, дослідження, злочин.*

Statement of the problem. Investigation experiment in the investigation of intentional grievous bodily harms causing victim's death, alongside with reviews, interviews and expert opinions most often provides significant criminalistic information to the law enforcement. Accordingly determine tactical tasks of the first of these proceedings is a prerequisite for targeted and effective investigator in the criminal proceedings on the specified type of acts.

Analysis of publications which discuss the solution to this problem. Many scientists such as A.R. Belkin, V. H. Drozd, V.A. Konovalova, O.R. Ratynov, S.O. Safronov, K.O. Chaplynskyi, O.K. Chernetskyi, V.Yu. Shepitko, etc. have considered the characteristics of investigative experiment tactics in their studies. However, not enough attention has been paid to characteristics of investigative experiment tactics in the investigation of intentional grievous bodily harms causing victim's death. At the same time this question has certain specifications and requires more thorough research, which determines timeliness of this article's topic.

The **purpose** of this paper is studying the tactical tasks of investigative experiment in the investigation of intentional grievous bodily harm that caused victim's death.

Basic content. Describing the concept of experiment in general, V.A. Konovalov and V.Yu. Shepitko mention that it has a wide range of cognitive properties, flexibility, variability and ability to detect something new that goes beyond the frames of hypothesis, which is verified and its consequences [7, p. 244]. A.R. Belkin stresses that the experiment is more effective method of studying than observation, without which is also an inalienable part of investigative actions. Having been developed on the basis of observation, experiment includes intervention into the event observed and its active transformation and changing of its course and the conditions under which it occurs [4, p. 370]. According to K.O. Chaplynskyi, investigative experiment is a strong psychological means of impact on its participants, as the results achieved can confirm the presence or absence of a particular phenomenon or event, and it is quite difficult for a suspected person to dispose of them [12, p. 148].

By means of the above mentioned proceedings, verifying and clarifying the testimony of witnesses, victims and suspects and various data obtained during the inspection of the sites and during other investigative (detective) actions are implemented. Due to the investigative experiments, it is possible to verify the ability to perceive certain objects and events and carry implement certain actions in certain circumstances (see, hear, recognize), and also verify the possibility of a certain actions' result occurrence or technical state and interaction of mechanisms of any aggregate [2, p. 123-124]. During the interrogation, investigator receives evidence only from people's reports, and during the inspection, search and certification, the investigator sees things, tracks etc. During the investigative experiment, the actual data are represented by the immediately perceived possibility or impossibility of acting in a certain manner and the consequences of these actions, which are described by the interrogated persons [11, p. 138]. The process of investigation of intentional grievous bodily harms causing victim's death may require solving a number of different tasks requiring experimental verification.

In general, the investigative experiment tasks include the following: verifying and clarification of evidence obtained from the results of certain investigatory actions; establishment of the exact mechanism of crime commitment; verifying the versions; detection (removal) of contradictions in the testimony of suspects, witnesses, victims, etc; determination of the boundaries of awareness or ignorance of the perpetrators; receiving new legal fact, etc. [8, p. 301].

V.H. Drozd mentions that the verification of testimony in the cases of bodily harms allows precise, detail and specify the place, time, method and other circumstances of the incidents and specify the compliance of this information to that obtained from other sources available to the investigator. This verification allows to: get assured of the compliance of a person's report to the actual situation at the crime scene; define the means used by a criminal to arrive to the crime scene and to leave it; find out the new evidence (objects concerning which it was informed by the criminal) and new crime traces or possessions; define witnesses, victims and suspects unknown to the investigator; find out real situation at the

crime scene; obtain data on a person's awareness of the place and circumstances of the crime in which this person participated or witnessed [5, p. 169].

The study of sentences and archival materials of criminal cases showed that during the investigation of intentional grievous bodily harms causing victim's death, investigative experiments (reconstructions of the situation and circumstances of the crime events) usually carried out in order to determine the following: localization of the crime scene within a specific area; the relative situation of direct participants and other persons present at the scene; manner and circumstances of the act commitment; the nature and mechanism of causing bodily harm by the perpetrator.

For example, according to the sentence of Tyachivskiy district court in Zakarpattia region, on January 22, 2013, about 9:00 PM, citizen B., being in his own home situated at the address: Peremohy str., Dulovo village and being under the influence of alcohol, saw his friend D. on the windowsill of the hall, who tried to get into the house get through the window. B. told D. that it is necessary to enter his house through the door, stabbed D's left leg with a kitchen-knife causing him a grievous bodily harm. Having received this harm, the victim D. jumped out of the window and ran away from the yard, but then he fell and died due to essential blood loss. During the investigatory experiment, B. demonstrated the place and means of the crime commitment and D's situation in relation to him at the moment of causing the harm and the mechanism and location of stabbing [3].

As S.O. Safronov mentions, during the investigation of crimes concerning bodily harms, task of defining means by which the crimes were committed is faced by the investigators. Sometimes this task can be accomplished only by means of the investigatory experiment. In addition, it is necessary to identify the possibility or impossibility of causing an injury caused to the victim in a particular scene and the weapon, manipulation and method, which mentioned in the testimony. For example, by means of investigative experiment, it can be determined whether a person being pressed against the wall would be able to make an arm swing of the big amplitude; or there is a possibility to determine the dynamics of the fall of the body using a mannequin as the example. In conducting the proceedings one should take into account the admissibility and validity of the methods of experimental research. Thus, to determine the trajectory of the fall of man from a height, a mannequin should be used with the physical characteristics most similar to the body of the fallen person (weight, length, while the center of gravity in the mannequin should be located in the same center of gravity of the body in the falling position) [10, p. 154].

The study of archival materials of criminal cases showed that investigative experiments (reconstructions of the crime events) are usually (64%) carried out with the participation of the suspect, in some cases – in the presence of forensic expert, particularly in establishing a method of taking offense and the mechanism of causing bodily harms by the guilty person.

Investigatory experiment is one of those kinds of investigative (detective) actions, which is mostly often to be held not at the beginning of the investigation,

but only after it lasted for some time, and the law enforcement officers have a significant amount of information at their disposal, that in general allows to make a picture of investigation of crime but it still lacks some details. Thereby, O.K. Chernetskyi states that the initial information on the circumstances is at the disposal of an investigator before the investigative experiment to be held, this information includes: the testimony of interrogated person to be further checked, the information regarding the inspection of the scene, forensic examination conclusions, the testimony of other participants, etc. [14, p. 232]. Therefore, it is possible to conduct a thorough preparation for the implementation of these complex legal proceedings that is one of the main conditions for the implementation of the tasks to clarify, refine and confirm the specific circumstances of the incident under investigator's attempts to clarify by means of the investigative experiment. During such training, the reconstruction of the situation in a certain place of its conducting is carried out; the items to be gathered (their analogs or models) that have been directly used by the persons involved in the criminal events; the necessary number of participants is involved etc. During the preparation of such events the investigator should consider the general conditions of the tactical investigative experiment to predict the possibility of direct compliance with his performance.

According to K.O. Chaplynskyi, the general conditions are as follows: 1) conducting investigative experiments in conditions close to those, in which the event, fact or phenomenon has taken place; 2) to use the same experiment equipment, machinery, devices and materials that have been used during the criminal event, and if not possible – to use their analogues or the field layouts; 3) repeated and gradual experimentation and repetition of test actions in changing circumstances; 4) a limited number of participants and experimental research actions most similar to those that occurred in reality (in sequence method, character, tempo, etc.); 5) involvement of a witness, victim or suspect prior to the experiment; 6) conducting separately such proceedings for each suspect [13, p. 145-150].

Under the provisions of article 240 of the Civil Procedural Code of Ukraine the investigative experiment can be conducted not only by experiments or trials, but also by means of play actions, conditions, circumstances of the specific event. Thus, Yu. P. Alenin indicates the following main objectives of these procedural steps: specification of the previously established evidence, the detection of a new evidence, clarification and elimination of the contradictions in the testimony, exposing false testimony. In addition, scientist determine the objectives having psychological nature: 1) search for material evidence or trace of events; 2) determining the elements of environment space, the presence of which can affect the course of events, making it fit, possible or not; 3) clarifying the awareness of persons testimony being under the audit, regarding the details of the material conditions, etc. 4) comparing the details of criminal events listed by the different participants of the event [1, p. 179-180].

Considering the progress of the said action, L.Ye. Kalyuzhna notes that it is

advisable to carry out the verification of evidence in cases of physical damage in the following order: first, the person shows the place where the bodily harm took place, and the objects that are situated there and related to the events; further, he/she explains the mechanism and features of bodily injury to the victim; the next step is to demonstrate the act committed in relation to the victim (including acts using weapons or other items); at the last stage the investigator compares the findings with the situation on the spot and the information contained in the file [6, p. 109]. In such cases, the significant terms of the investigative experiment are those to provide the full initiative to the person whose testimony is under consideration; excluding any influence on the person, whose testimony is under consideration, this includes: guidelines, advice or tips on route, finding the place of the crime or its concealment, circumstance, situation venue of the proceedings and the location of it traces, objects, documents, mechanism and action, and the sequences of the participant's actions.

According to Ye.R. Ratinov, the results of the investigative experiment to become more evidential in case of the most complete reproduction of all the factors that can influence them, because the opportunity to perceive a fact in real and staged situations are not always identical, in fact, not everything depends on the objective conditions and the very significant effect can make a difference in the mental state of the person at the time of the events and the time of the performance of research activities.

In view of the above, the scientist distinguishes three components in the structure of the investigating experiment: modeling the objective factors, modeling the subjective factors and modeling and simulation of research actions, events or phenomena [9, p. 324-325]. Certainly, these processes should be considered by an investigator in the preparation for test actions.

When exploring the features of investigation of the intentional infliction of severe and moderate physical damage, S.O. Safronov found it necessary and recommend to determine the following regarding the reproduction of action with the purpose to check the testimony: 1) the feasibility of raising questions about the purpose and desired outcome of committing criminal acts; 2) asking questions about why and what is the purpose to chose such a character of actions (if during the reproduction of the events of the crime there will be a set of another possibilities or the alternative behavior); 3) the need for raising questions about a person to realizes the danger of his/her actions; his/her prediction of occurrence of dangerous consequences, the desire or conscious assumption of occurrence of these consequences; motive and pretext that prompted a person to commit criminal acts; 4) issues aimed to explain the inconsistencies of character actions being shown, named with the purpose of these actions specified (only in case of such fact) [10, p. 156]. In our opinion, it should be added that during the formulation of questions and in general during the investigative experiment, the police officer should pay attention to non-verbal information that comes from the participant of this (investigation) action. For example, such information is able to tell how he/she is focused on the scene. His/her physiological (cardiovascular, respiratory, secretory)

reactions will obviously indicate it in case of direct perception of the situation and recall of some details of the event, perhaps even considering a place of concealment of weapons or leaving other traces of the crime, as well as the person to try the investigator lead astray.

Conclusion. Summing up, it should be noted that the investigative experiment to determine the mechanism of commission of crime in general or during specific stages can be aimed at addressing a number of issues, including the establishment of: 1) a particular place or defining the boundaries of the site where the victim has suffered a physical damage (to assess the capability of the terrain, placement of furniture or other objects in the room to influence the offender, etc.); 2) the relative position and poses of the suspect and the victim when causing bodily ushkod, their movements, in particular the suspect, in order to catch the victim and the latest efforts to avoid attacks or in carrying out resistance; 3) a method to cause bodily harm, namely by means of weapon usage or avoiding to use it; the nature of holding weapons, including one or both hands; the trajectories of causing damage; usage of weapons remotely (fire, throwing weapons, etc.) or by direct contact and others; 4) the possibility to cause harm by means of the the certain postures specified by the person and the relative position of the suspect and the victim; the conformity of the physical damage and marks on the body and clothing of the victim; on the body and clothing of the suspect under the conditions of the victim's to maintain resistance; on the elements of the venue; 5) the possibility of leaving the victim in certain circumstances (in terms of high or low temperatures, etc.) that can cause physical damage; 6) the possibility to cause physical damage by himself/herself.

An investigatory experiment to determine whether the victim orientates at the place of commission of a crime, can be carried out with the suspect, who had never been acquainted with persons on the territory of which e/she happened to be and caused bodily harm to the victim; or when the event has been held at the draw area (open area). In such case, the following things should be investigated: 1) the route of the guilty person to the point of taking offense; 2) the place of ambush arrangement (if it was carried out in an open area); 3) location of premises (rooms) inside the house or apartment, the procedure of movement directly on the site and the relative position with respect to the victims and other participants (if they were present); 4) the way to cause bodily harm to the victim, the list of the further actions in relation to the victim (if they have occurred); 5) the place where the weapon has been found (if it has happened accidentally) and getting rid of it (if it has been thrown or concealed); 6) the route of the scene; 7) a meeting place with some familiar persons (if such a meeting has taken place immediately or shortly after the event) and others.

The further study of the problem can be recommend to further development of the tactics to carry out investigative experiments in the investigation proceeding of the studied type of crime.

References

1. Аленин Ю. П. Процессуальные особенности производства следственных действий / Ю. П. Аленин. – К., 2002.
2. Афонін Д. С. Особливості тактики проведення слідчого експерименту та роль спеціаліста під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту / Д. С. Афонін // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 123–127 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/krvis_2013_2_20.pdf.
3. Архівна кримінальна справа № 307/993/13к у Тячівському районному суді Закарпатської області щодо злочину, кваліфікованого за ст. 121 ч. 2 КК України.
4. Белкин А. Р. Теория доказывания : научно-методич. пособие / А. Р. Белкин. – М., 2000.
5. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні особливості розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дрозд Валентина Георгіївна. – К., 2009.
6. Калюжна Л. Є. Особливості підготовки та проведення судових експертиз за результатами відтворення обстановки та обставин події / Л. Є. Калюжна // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – № 2. – С. 108–111.
7. Коновалова В. О. Юридична психологія: академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2004.
8. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014.
9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001.
10. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : науково-практ. посібник / С. О. Сафронов. – Х., 2003.
11. Усманов У. А. Справочник следователя / У. А. Усманов. – М., 2001.
12. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2004.
13. Чаплинський К. О. Слідчий експеримент як об'єкт криміналістичного дослідження / К. О. Чаплинський // Вісник Академії митної служби України (Серія «Право»). – 2011. – № 2. – С. 145–150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsup_2011_2\(7\)_25.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsup_2011_2(7)_25.pdf).
14. Чернецький О. К. Прогностична діяльність слідчого при проведенні слідчого експерименту / О. К. Чернецький // Учебные записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского (Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25 (64). – № 2. – С. 232–237.

Лускатова Т.А., Лускатов А.В. Тактические задачи следственного эксперимента при расследовании умышленных тяжких телесных повреждений, повлекшие смерть потерпевшего. Исследованы тактические задания следственного эксперимента при расследовании умышленных тяжких телесных повреждений, которые повлекли смерть потерпевшего. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе точки зрения по этому вопросу. Предложена совокупность вопросов, на решение которых может быть направлен следственный эксперимент с целью выяснения механизма совершения преступления в целом или в ходе отдельных его стадий.

Ключевые слова: следственный эксперимент, тактические задания, телесные повреждения, исследования, преступление.

Luskatova T.O., Luskatov O.V. Tactical tasks of investigative experiment in the investigation of intentional grievous bodily harm that caused victim's death. The article examines tactical tasks of investigative experiment in the investigation of intentional grievous bodily harm that caused victim's death. Analyzes available in terms of legal literature on the subject. A number of issues on which decision may be directed investigative experiment to determine the mechanism of commission of the offense as a whole or in the course of its separate stages.

The investigative experiment to determine the mechanism of commission of crime in general or during specific stages can be aimed at addressing a number of issues, including the establishment of: 1) a particular place or defining the boundaries of the site where the victim has suffered a physical damage (to assess the capability of the terrain, placement of furniture or other objects in the room to influence the offender, etc.); 2) the relative position and poses of the suspect and the victim when causing bodily ushkod, their movements, in particular the suspect, in order to catch the victim and the latest efforts to avoid attacks or in carrying out resistance; 3) a method to cause bodily harm, namely by means of weapon usage or avoiding to use it; the nature of holding weapons, including one or both hands; the trajectories of causing damage; usage of weapons remotely (fire, throwing weapons, etc.) or by direct contact and others; 4) the possibility to cause harm by means of the the certain postures specified by the person and the relative position of the suspect and the victim; the conformity of the physical damage and marks on the body and clothing of the victim; on the body and clothing of the suspect under the conditions of the victim's to maintain resistance; on the elements of the venue; 5) the possibility of leaving the victim in certain circumstances (in terms of high or low temperatures, etc.) that can cause physical damage; 6) the possibility to cause physical damage by himself/herself.

The further study of the problem the author recommends to further development of the tactics to carry out investigative experiments in the investigation proceeding of the studied type of crime.

Keywords: *investigative experiment, tactical job injuries, research, crime.*

Надійшла до редакції 30.06.2016

Людвік В.Д.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.434

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЖУРНАЛІСТА

Надано кримінально-правову характеристику посягання на життя журналіста. Розглянуто об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону злочину.

Ключові слова: *об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, журналіст, посягання, життя, законна професійна діяльність.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, викорис-

товувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1].

Громадяни України реалізують зазначене конституційне право, серед іншого, і шляхом законної професійної діяльності журналістів. З метою підвищення гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів Верховна Рада 14 травня 2015 року прийняла ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» № 421-VIII [2].

Цим законом було внесено зміни до ст. 18 ЗУ "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" та до Кримінального кодексу України шляхом зміни назви розділу XV Особливої частини, а також доповнення цього кодексу низкою статей. Однією з цих статей стала ст. 348-1 КК «Посягання на життя журналіста».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Комплексного вивчення даного питання не проводилося, але окремі питання розглядалися у роботах таких українських вчених: Р. В. Вереша, С. Я. Лихова, І. Б. Медицький, В. І. Павликівський, Є. О. Письменський, Н. А. Савінова, В. В. Шаблистий, Л. В. Ярмол та ін.

Метою статті є дослідження кримінально-правової характеристики норми, що передбачає відповідальність за посягання на життя журналіста.

Виклад основного матеріалу. Склад злочину, передбачений ст. 348¹ КК, як і будь який інший, складається з таких елементів: об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Родовим об'єктом злочину, виходячи з розташування статті, виступають суспільні відносини у сфері охорони авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та у сфері охорони законної професійної діяльності журналістів.

Не можна погодитися з точкою зору С.Я. Лихової, яка стверджує, що родовим об'єктом злочинів, які посягають на інтереси журналістів, слід визнавати правові відносини, які складаються у процесі реалізації права журналістів на свободу слова [3, с. 274]. Таким чином, не можна погодитися із законодавцем, який все ж таки розмістив злочини проти журналістів у XV розділі Особливої частини КК.

Безпосереднім основним об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують здійснення законної професійної діяльності журналістами.

Законною діяльністю журналіста визнається така його діяльність, яка відповідає вимогам Конституції України, Законам України, іншим нормативно-правовим актам України та міжнародним договорам, ратифікованим Україною.

Відповідно до примітки ст. 345¹ КК, під професійною діяльністю журналіста у цій статті та статтях 171, 347-1, 348-1 цього Кодексу слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет [4].

Але будь-яка професія є законною по факту, професійно можна займатися та бути професіоналом тільки тоді, коли ця професія внесена до відповідного класифікатора професій. У зв'язку з цим не викликає заперечень пропозиція В.В. Шаблистого про виключення з диспозицій злочинів проти журналістів слова «законна» по відношенню до професійної журналістської діяльності [5, с. 70–71].

Безпосереднім додатковим об'єктом виступають суспільні відносини у сфері охорони життя журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї.

Під життям слід розуміти особливу форму існування людського організму, що полягає в активному, поєднаному з витратою отриманої ззовні енергії, підтриманні та самовідтворенні специфічної структури. Життя людини характеризується реактивністю, диханням, мисленням, чутливістю, баченням, спілкуванням, харчуванням, ростом, рухом, обміном речовини, розмноженням тощо. Також термін «життя» розуміють як індивідуальний розвиток людського організму з моменту його зародження до його смерті (онтогенез) [6, с. 287].

Потерпілим від цього злочину виступає лише журналіст, його близькі родичі чи члени сім'ї.

Журналіст – творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначено в державному класифікаторі професій України (ст. 1 ЗУ «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») [7].

Близькі родичі чи члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК) [8].

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у вчиненні посягання на життя журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї.

ПОСЯГАННЯ, я, с. Дія за знач. посягати. На усіх етапах розвитку соціалістичної держави її кровною справою був і залишається захист завоювань соціалізму від посягань сил контрреволюції і світового імперіалізму (До 100-річчя В. І. Леніна, 1970, 21); Щоб убезпечити Київ від посягань інших князів, він [Юрій Долгорукий] у стратегічно важливих пунктах – Вишгороді, Білгороді, Каневі і Переяславі – садить княжити своїх синів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 569) [9].

У кримінальному праві під посяганням на життя розуміють умисне вбивство або замах на умисне вбивство.

Відповідно до ч. 1 ст. 115 КК, під вбивством слід розуміти умисне про-

типравне заподіяння смерті іншій людині.

Смерть – це момент, коли внаслідок припинення роботи серця розпочався незворотний процес розпаду клітин центральної нервової системи. Виділяють клінічну та незворотну (біологічну) смерть.

Біологічну смерть необхідно відрізнити від клінічної, коли, незважаючи на припинення дихання і серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути відновлені. Навмисне приведення людини у стан клінічної смерті у випадку, коли біологічна смерть не настала, може кваліфікуватися як замах на вбивство [10, с. 18].

З об'єктивної сторони діяння, направлені на вбивство або замах на вбивство, можуть полягати як у вчиненні дії (нанесення удару ножом, постріл з вогнепальної зброї, удушення, отруєння тощо), так і бездіяльності (наприклад ненадання життєво необхідної медичної допомоги тощо).

Обов'язково при розслідуванні та кваліфікації цього злочину встановлюється, що злочин вчинено саме у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності. У випадку, якщо це не підтверджується матеріалами справи, дії винного (винних) кваліфікуються за іншими статтями КК проти життя та здоров'я особи. Якщо ж такі дії вчинені у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності, то вони кваліфікуються лише за ст. 348-1 КК.

Посягання на життя журналіста або його близьких родичів чи членів сім'ї, скоєне безпосередньо після погрози вчинити такі дії, не потребує додаткової кваліфікації за ст. 345-1 Кримінального кодексу [11].

Злочин вважається закінченим з моменту замаху на життя потерпілого. Додаткової кваліфікації ще й за ст. 15 КК в такому випадку не потрібно.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла віку, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Законодавцем при прийнятті законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» було допущено суттєву помилку. Не були внесені відповідні зміни до ст. 22 КК. Враховуючи це можна стверджувати, що кримінальна відповідальність за вчинення цього злочину може наставати лише з 16-річного віку. Тим самим було створено ситуацію, при якій життя журналіста має меншу цінність, ніж, наприклад, життя державного діяча або життя працівника правоохоронного органу, оскільки відповідальність за посягання на цих потерпілих настає з 14-річного віку. Таким чином, необхідно внести зміни до ч. 2 ст. 22 КК, додавши в перелік злочинів, за які настає кримінальна відповідальність з 14 років, ст. 348-1 КК.

У випадку вбивства потерпілого особою, яка досягла 14-річного віку, дії винного необхідно кваліфікувати за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (до внесення змін в ч. 2 ст. 22 КК).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Вбивство може бути вчинено як з прямим, так і з непрямым умислом, тобто винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, усві-

домлює, що вона своїм діянням позбавляє життя журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, передбачає настання смерті потерпілої особи і бажає настання таких наслідків, або не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Замах на вбивство, відповідно до ч. 1 ст. 15 КК, може бути вчинений лише з прямим умислом, тобто винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, усвідомлює, що вона своїм діянням намагається позбавити життя журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності і бажає так діяти.

Мотиви вчинення злочину можуть бути різноманітними, але обов'язково, щоб вони були пов'язані із здійсненням журналістом законної професійної діяльності.

Висновки. Отже, з огляду на викладене можна стверджувати, що злочин, передбачений ст. 348-1 КК, є усіченим складом злочину, який вважається закінченим вже з моменту замаху на життя потерпілого. При кваліфікації за цією статтею необхідно встановити, що винний посягав на життя потерпілого саме у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності. Пропонуємо внести зміни до КК, додавши в ч. 2 ст. 22 КК ст. 348-1 КК.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/421-19>
3. Лихова С.Я. Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти журналістів як приклад порушення принципу структурності кримінального закону / С.Я. Лихова// Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовчій діяльності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 270–274.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Шаблистий В.В. Про кримінально-правове забезпечення однієї найзаконнішої професії в Україні / В.В. Шаблистий // Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина : матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 10 березня 2016 р.) / за ред. В.М. Огаренка, Т.А. Денисової. – Запоріжжя : КПУ, 2016. – С. 68–71.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016.
7. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – С. 393.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – Т. 2: Особлива

частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – К., 2013.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92/print1463653388043274>

Людвик В.Д. Уголовно-правовая характеристика посягательства на жизнь журналиста. Дано уголовно-правовую характеристику посягательства на жизнь журналиста. Рассмотрены объект преступления, объективная сторона, субъект, субъективная сторона.

Ключевые слова: *объект преступления, объективная сторона, субъект, субъективная сторона, журналист, посягательство, жизнь, законная профессиональная деятельность.*

Lyudvik V.D. Criminal-legal characteristic of the attempt on the life of a journalist. The article deals with the study of the composition of the crime under article 348¹ of the Criminal code of Ukraine. The article deals with patrimonial and direct objects of a crime, victims of crime, objective aspect of crime, subject of crime, and subjective aspect of the crime.

The author believes that the generic object of crime under article 348¹ of the Criminal code are the social relations in the sphere of protection of authority of bodies of state power, bodies of local self-government, associations of citizens and protection of the lawful professional activities of journalists, and the direct - social relationships underpinning the implementation of the lawful professional activities of journalists. The actus Reus of the crime consists of murder or attempted murder of the victim.

The author argues that compulsory clarification subject to the fact that the offence is committed in connection with the exercise of a journalist's legitimate professional activities. The subject of the crime is the physical responsible person who, at the time of the offence attained 16 years of age. On the subjective side of a crime is characterised by deliberate form of guilt.

The author came to the conclusion that the offence under article 348¹ of the criminal code is a truncated part of the crime, which is considered ended from the moment of the attempt on the life of the victim. If you are qualifying under this article must establish that the offender has endangered the lives of the victim in connection with the exercise of a journalist's legitimate professional activities. The author offers to amend the criminal code by adding article 22, part 2 of the criminal code. 348¹UK.

Keywords: *object of crime, objective aspect, subject, subjective side, journalist, attempt, life, legal professional activities.*

Надійшла до редакції 30.05.2016

Плетенець В.М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПІД ЧАС ДОПИТУ

Розглянуто особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допитів. Наголошено на важливості встановлення психологічного контакту за усіма допитами.

Ключові слова: допит, слідча (розшукова) дія, психологічний контакт, тактичний прийом, розслідування.

Постановка проблеми. Встановленню психологічного контакту з різними категоріями осіб при проведенні їх допитів приділяли увагу багато вчених. У той же час дана проблема у практичній діяльності так і не набула вирішення. Зазначене обумовлює необхідність приділення даному питанню постійної уваги з боку науковців. Це обумовлено як змінами у злочинній діяльності, так і проведенням новітніх досліджень з криміналістики, психології тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми встановлення психологічного контакту при проведенні допиту розглядали такі вчені, зокрема: Р. С. Белкін, В. П. Бахін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та багато інших.

Метою даної статті є висвітлення організаційно-тактичного забезпечення встановлення психологічного контакту при проведенні допиту.

Виклад основного матеріалу. Із впевненістю можна сказати, що жодне розслідування не обходиться без проведення такої процесуальної дії як допит.

Допит визначається М.В. Салтевським як досудова, слідча і судова дія, у процесі якої орган розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі [1, с. 358]. Загальновідомо, що найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого, є допит [2, с. 282]. У той же час зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Незважаючи на те, що останній є найбільш повторюваною процесуальною дією, однак залишається складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді – неповторною. Проведення допиту передбачає вербальну комунікацію між слідчим та допитуваним.

Будь-яке спілкування між учасниками досудового розслідування передбачає здійснення впливу один на одного. У судово-психологічній та криміналістичній літературі цілком обґрунтованим вважається твердження про те, що без психологічного контакту не можна обійтися у жодній слідчій дії, що пов'язана зі спілкуванням [4, с. 12]. Зазначене твердження є безперечним і якщо мова йде про таку складну слідчу дію як допит. Допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлено психологічного контакту між слідчим та допитуваним [5, с. 67].

Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна "атмосфера" допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між учасниками, певний "настрій" на спілкування [6, с. 197]. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер, його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому. Існує двосторонній контакт, в якому допитуваний відчуває, що він становить для слідчого певний інтерес. Тому встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знання психології допитуваного. Він повинен враховувати його індивідуально-психологічні особливості, типологічні якості, психічний стан на момент допиту, життєвий досвід та ін.

Установлення психологічного контакту, наголошує В. О. Коновалова, передбачає вивчення даних про особу допитуваного: матеріали кримінального провадження, показання свідків чи обвинувачених, характеристики, отримані в результаті оперативно-розшукової діяльності. Аналіз даних дозволяє скласти припущення про психологічний та соціальний портрет особи, з якою має відбутися розмова. Це свого роду перша стадія підходу до спілкування. Друга стадія має місце у процесі допиту, де слідчий чи суддя отримують безпосереднє враження про особу допитуваного під час допиту. В усіх випадках під час допиту необхідно створювати психологічну атмосферу, яка налаштує допитуваного на спілкування, що передбачає прагнення з боку офіційної особи до усунення конфліктних ситуацій, до виникнення у допитуваного зацікавленості у спілкуванні [7, с. 66]. Опитані нами слідчі визначили, що здебільшого (98 %) здійснюють дії, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваними. Серед причин невстановлення психологічного контакту перед проведенням допиту визначалися: вже встановлений раніше психологічний контакт, негативне ставлення допитуваного, що обумовлювало перенесення допиту на інший час. Наведені нами дані визначають, що встановлення психологічного контакту слідчими розглядається як один з найбільш ефективних тактичних прийомів при проведенні допиту.

У ході встановлення психологічного контакту може бути з'ясована позиція та, відповідно, ставлення особи до проведення допиту. При цьому, як наголошує Є.І. Макаренко, потерпілих можна розділити на дві групи: ті, що бажають, та ті, що не бажають давати правдиві свідчення [8, с. 120]. Визначення зайнятої допитуваним позиції сприятиме отриманню слідчим інформації, необхідної для вірного визначення напрямку проведення допиту.

Під час допиту певна кількість осіб відмовляється від дачі свідчень або

дає неправдиві свідчення. Трапляються й такі свідки, які бажають виправдати близьку їм людину чи з інших мотивів приховують відомі їм факти чи дають завідомо неправдиві показання [9, с. 107].

У процесі розкриття та розслідування злочинів слідчий, оперативний працівник вступають у різноманітні відносини з особами, які беруть участь у справі. Ці відносини можуть мати безконфліктний або конфліктний характер [10, с. 97]. Незалежно від зайнятої підозрюваним на допиті позиції слідчому необхідно брати до уваги такі його властивості: злочинний досвід у минулому; досвід протидії розслідуванню – участь у розслідуванні, використання пасток зі здійснення протидії, їх результативність, реагування на застосування тактичних прийомів, методів, засобів розслідування; інтелектуальні якості – знання кримінального, кримінально-процесуального законодавства, прийомів, пасток протидії, уява, вміння швидко аналізувати ситуацію та робити висновки, давати об'єктивну оцінку становища, що склалося, приймати рішення; морально-вольові якості – схильність до неправди, незважаючи на несприятливе положення або відсутність такої схильності, оцінка своїх дій, наявність або відсутність схильності до каяття та відкритого визнання своїх помилок, наполегливість у досягненні поставленої мети, упертість; емоційні властивості – ступінь збудження (слабкий, сильний, середній), схильність до переживання страху, напруженості, вміння керувати власним емоційним станом, рухливість емоційних переживань і т. п.; комунікативні якості – замкнутість, спроможність до легкого налагодження контактів або навпаки, вміння підтримувати спілкування на рівні власних інтересів, спроможність до викладення власних думок, маскуванню справжніх намірів [11, с. 64].

Під час допиту особи не слід забувати, що в цей момент слідчий робить типову, звичну справу, а допитуваний, можливо, запам'ятає це на роки. Він для слідчого – один з багатьох. Слідчий для нього представник органів державної влади. Потрібно бути уважливим, коректним, серйозним та справедливим, тому що від роботи та поведінки слідчого складеться враження про роботу усіх представників правоохоронних органів. Це потрібно пам'ятати при кожному допиті [12, с.12]. Одним із головних методів психологічного впливу при допиті є *переконання*. Суть його полягає у використанні слідчим матеріалів конкретної справи і даних суспільної практики, а також позитивних прикладів, почерпнутих з літератури або життя, для досягнення перебудови суб'єктивних позицій допитуваного, переконання його в необхідності змінити свою поведінку. Це, по суті, дія на інтелектуальну і емоційну сферу допитуваного із завданням опанування його вольових процесів [13, с. 364].

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє наголосити, що встановлення психологічного контакту є необхідною умовою при проведенні допиту. Це забезпечить отримання позитивного результату не тільки даної, а й інших слідчих (розшукових) дій з відповідною особою у подальшому.

Тобто встановлений позитивний психологічний контакт може бути результативно використаний слідчим при проведенні інших слідчих (розшукових) дій. Як наслідок, витратиметься менша кількість часу, сил та засобів

для досягнення позитивного результату проведення допиту. Це неодмінно сприятиме покращенню якості розслідування.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на висвітлення підготовчих дій до проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Бібліографічні посилання

1. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2006.
2. Криміналістика : учеб. / под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М., 1998.
3. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В.К. Весельський. – К., 1999.
4. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий / А. Н. Васильев. – М., 1981.
5. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Мн., 1971.
6. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. – 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В. Ю. – Х., 2005.
7. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Х., 1999.
8. Макаренко Е. И. Использование виктимологических данных при допросе потерпевших по делам о квартирных кражах / Е.И. Макаренко // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий : сб. науч. трудов. – Ташкент, 1982.
9. Расследование преступлений против личности, порядка управления, общественного порядка и общественной безопасности : учебно-практ. пособие. – К., 1975.
10. Белкин Р. С. Криміналістика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криміналістики / Р. С. Белкин – М., 2001.
11. Карагодин В. Н. Разработка и использование программ допроса / В. Н. Карагодин // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1989.
12. Настольная книга следователя / кол. авт. – М., 1949.
13. Крылов И.Ф. Криміналістика / И.Ф. Крылов. – Л., 1976.

Плетенец В. Н. Особенности установления психологического контакта во время допроса. Рассмотрены особенности установления психологического контакта при проведении допросов. Указана важность установления психологического контакта по всем допросам.

Ключевые слова: допрос, следственное (розыскное) действие, психологический контакт, тактический прием, расследование.

Pletenets' V. M. Features of establishing psychological contact during interrogation. The features of establishing psychological contact during interrogations. It indicated the importance of establishing psychological contact for all interrogations.

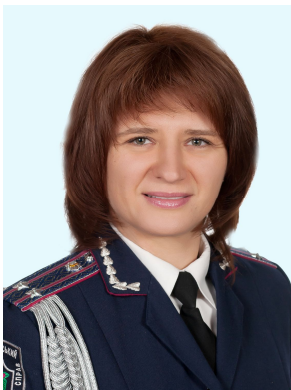
The article discusses the importance of establishing psychological contact during interrogation. Analysis of opinions of scientists set their similar positions on the need to establish psychological contact during all interrogations. It is stated that the establishment of a contact includes the study of the psychological personality interrogated both before the interrogation and during the meeting. In all cases, during the interrogation is necessary to create a psychological atmosphere that is configured to communicate interrogated.

Interviewed investigators indicated that the establishment of psychological contact is the most effective tactics during the interrogation of different categories of persons.

It is pointed out that the established positive psychological contact can be efficiently used and conducting other investigative (search) operations. This, of course, will help improve the quality of investigations.

Keywords: interrogation, investigative (detective) action, psychological contact, tactical approach, investigation.

Надійшла до редакції 30.12.2015

Філяніна Л.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1 + 341.241.3

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЕКСТРАДИЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Досліджено правові підстави проведення процедури екстрадиції відповідно до міжнародних договорів, укладених між Україною та державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав. Надано пропозиції щодо вдосконалення процедури екстрадиції.

Ключові слова: *видача особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, підстава видачі, клопотання.*

Постановка проблеми. Розширення правового співробітництва держав, поглиблення зв'язків України зі світовим співтовариством сприяє ефективній взаємодії компонентів правової допомоги.

Злочинні діяння, що викликають занепокоєння усього міжнародного співтовариства, не повинні залишатися безкарними. Ефективна боротьба з міжнародною злочинністю може здійснюватися тільки шляхом взаємодії усіх компетентних структур і установ зацікавлених держав при безумовному виконанні взятих на себе міжнародних зобов'язань. Україна активно здійснює співробітництво з іншими державами й міжнародними організаціями.

Важлива роль у цій діяльності приділяється наданню правової допомоги у кримінальних провадженнях. Традиційно СРСР, а потім Україна брали участь у боротьбі зі злочинністю, укладаючи міжнародні договори про правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, договори про видачу й про передачу засуджених для відбування покарання в державах, громадянами яких вони є. У рамках Співдружності Незалежних Держав було прийнято багатосторонню Конвенцію про правову допомогу й правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р. Таким чином, уперше в практиці міждержавних відносин країн Співдружності вдалося досягти єдності позицій колишніх союзних республік СРСР щодо широкого кола правових питань. Це свідчило, з одного боку, про однорідність завдань, що стояли перед країнами, а з іншого – про узагальнюючі концепції в їхньому рішенні. Підписання Україною Конвенції про правову допомогу й правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 2002 р. значною мірою вдосконалює процес взаємодії правоохоронних органів держав-

учасниць.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання правових підстав екстрадиції досліджувалися у працях В. Антипенка, В. Березняка, О. Виноградової, С. Вихриста, Л. Галенської, Н. Зелінської, І. Капеця, О. Копиленка, А. Маланюка, А. Мацка, Г. Мурашина, С. Нестеренко, Н. Сафарова та інших. Ними вивчалися відносини, що виникають при здійсненні екстрадиції, а саме: генезис міжнародно-правового інституту видачі злочинців, принципи міжнародного співробітництва, правові підстави для видачі та відмови у видачі осіб, які скоїли злочин.

Мета статті – дослідження правових підстав екстрадиції відповідно до міжнародних договорів, підписаних та ратифікованих Україною, і національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Світова практика підтвердила, що правові засоби протидії злочинності не мали повного успіху, а єдиним можливим шляхом вирішення такої проблеми є інтеграція на договірній основі в умовах взаємності. У зв'язку з цим одним із суттєвих заходів ефективної протидії міжнародній злочинності є якісна правова регламентація взаємодії правоохоронних органів держав як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Основний комплекс правових норм, який регулює відносини держав щодо надання правової допомоги, включаючи й видачу особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння (екстрадицію), є норми, що належать до двосторонніх та багатосторонніх договорів. Перевагою є створення міцної основи для співробітництва держав шляхом встановлення взаємних правил поведінки, які можливо перебачити.

У сучасних умовах видача особи, яка скоїла злочин, відіграє важливу роль у зміцненні та розвитку міжнародного співробітництва держав. Видача злочинців належить до тих інститутів міжнародного права, що знаходяться на стику міжнародного і внутрішньодержавного. Для проведення процедури екстрадиції держави посилаються як на міжнародно-правові норми, так і норми національного кримінального і кримінально-процесуального права. Таким чином, видача злочинців має комплексний характер.

Сучасна наука міжнародного права з питань співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права виходить із принципу державного суверенітету і суворої поваги до внутрішньої компетенції держави. Національна правова норма, що належить до питань міжнародного права, може стати і стає міжнародною-правовою нормою тільки в тому випадку, якщо вона закріплена в міжнародному договорі або через міжнародну практику набула характеру міжнародної звичаєвої норми. З іншого боку, міжнародне право впливає на внутрішньодержавне право новими нормами, конкретизуючи і розширюючи його. Так, Н. Зелінська зазначає, що узгодження національного законодавства із міжнародно-правовими формулюваннями є обов'язком держав-учасниць конвенцій. Відповідно, посилення на специфіку кримінально-правової системи не можуть служити підставою для відмови держав від прийнятих на себе зобов'язань з огляду на відомий принцип «договори повинні

дотримуватися» [1, с. 210].

Відомі українські фахівці О. Копиленко, Г. Мурашин зазначають, що перетворення усього українського правового простору адекватно існуючим соціально-економічним і політичним реаліям і потребам сьогодення зі спрямуванням на вирішення найскладніших проблем нашого суспільства у кризовий період його розвитку має супроводжуватися системним переглядом чинних і запровадженням нових правових норм... Для того щоб законодавство відповідало своєму високому призначенню, ефективно виконувало покладену на нього соціальну місію, виправдовувало закладені в ньому суспільні очікування, воно перш за все повинно відповідати виробленим і адресованим до нього теорією і практикою таким вимогам: наукова обґрунтованість і належна якість законів, їх системна узгодженість з нормами і принципами міжнародного права [2, с. 133].

Отже, комплексний характер процедури екстрадиції визначає, що джерелами правового регулювання видачі осіб, які скоїли злочин, є національне законодавство держав, їх конституції, двосторонні та багатосторонні договори (угоди, конвенції).

Практика застосування національного законодавства значною мірою будується з урахуванням світового досвіду, насамперед досвіду країн з розвинутими правовими системами. Підтвердженням тому є Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 2002 р. (далі – Конвенція 2002 р.).

Проаналізувавши положення Конвенції 1993 р. та Конвенції 2002 р., ми вважаємо необхідним звернути увагу на те, що остання конвенція більш уніфікована, сучасна та адаптована до національного законодавства держав-учасниць цього договору.

Конвенція – це багатостороння міжнародна угода, яка укладається зі спеціальних питань, виходячи з принципів вільної згоди й сумлінності сторін [3]. Конвенція 1993 р. широко використовує при запиті надання правової допомоги термін «вимога видачі»¹ (вимога – звернення до будь-кого, висловлена так, що не припускає заперечень) [4, с. 100], що, на нашу думку, не є коректним стосовно іншої держави. Таким зверненням ми не залишаємо вибору запитуваній державі щодо надання правової допомоги та видачі особи, яка скоїла злочин, незважаючи на те, що ст. 57 Конвенції 1993 р. прямо передбачає випадки відмови у видачі. У Конвенції 2002 р. поняття «вимога» толерантно замінено на *запит* про видачу, що є більш доцільним у міждержавному спілкуванні.

Узагальнення практики видачі свідчить про те, що в основній своїй масі вимоги щодо проведення процедури видачі дотримуються. Водночас є причини суб'єктивного та об'єктивного характеру, які впливають на позитивне та своєчасне вирішення питання видачі особи, яка скоїла злочин. Наприклад,

¹ Див.: ст. 58 «Вимога видачі» Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах країн СНД 1993 р.

інколи запитуюча сторона звертається з клопотанням про видачу для притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, яке за законом запитуваної сторони не визнається злочином. З цією метою державам-учасницям конвенцій щодо надання правової допомоги та кримінального судочинства доцільно було б створити узагальнюючий перелік злочинів, за які проводиться процедура видачі. Такий перелік, на нашу думку, повинен містити не стільки чітку назву статті закону про кримінальну відповідальність, скільки об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки того чи іншого злочинного діяння, його особливості та санкцію.

Складно на практиці вирішується питання щодо з'ясування належності особи, яка підлягає видачі, до громадянства тієї чи іншої держави. Інколи не є можливим терміново з'ясувати, громадянином якої держави вона є, або необхідно перевірити законність набуття цього громадянства. Справа в тому, що в рамках СНД окремі громадяни, маючи намір ухилитися від притягнення до кримінальної відповідальності або відбуття покарання, отримують громадянство держави запитуваної сторони. В таких ситуаціях відповідні перевірки проводяться у взаємодії з правоохоронними органами запитуючої сторони.

Наявність у особи, яка підлягає видачі, громадянства запитуваної сторони, відповідно до законодавства держав СНД, виключає можливість її видачі, але це не є підставою для автоматичного звільнення від кримінального покарання за вчинене нею діяння в державі, в яку направлено запит.

Видача злочинців є одним із засобів реалізації кримінальної юрисдикції держави, яка має право на її здійснення. Втеча особи, яка вчинила злочин, на територію іншої держави з метою уникнути відповідальності за вчинений злочин вважається тією обставиною, яка породжує видачу. Підставою для видачі є міжнародні договори, які укладені відповідними державами. Держава, яка потерпає від вчиненого злочину, не може реалізувати своє право на кримінальне переслідування винного, що, в свою чергу, ускладнює криміногенну ситуацію не тільки в цій країні, але і в інших країнах, де переховується така особа, тому що створює загрозу латентної злочинності.

Видача злочинців на території України відбувається на підставі чинних міжнародних договорів України при наявності клопотання компетентного органу. За відсутністю міжнародного договору з відповідною державою допомога щодо видачі особи, яка скоїла злочин, може бути надана чи запитана на засадах взаємності.

Клопотання про видачу особи, яка скоїла злочин, направляється в разі, коли справа підсудна суду України, а також якщо стосовно даної особи є невиконаний вирок суду України.

Компетентним органом, який направляє клопотання про видачу, є: щодо обвинуваченого – Генеральна прокуратура України за поданням прокурора, який здійснює нагляд за розслідуванням справи, матеріали такого клопотання готуються органом досудового слідства, в провадженні якого знаходиться кримінальна справа; щодо підсудного – з метою судового провадження або відбування покарання у вигляді позбавлення волі направляє Міністерство

юстиції України за поданням суду, в провадженні якого знаходиться справа.

Видача злочинців на території України відбувається на підставі чинних міжнародних договорів України при наявності клопотання компетентного органу. *Клопотання про видачу особи* – це спеціальний процесуальний документ, складений компетентним органом відповідно до чинного законодавства держави, що вимагає видачі у зв'язку з кримінальним переслідуванням особи, яка скоїла злочин, або для виконання вироку, що набув чинності. За відсутності міжнародного договору з відповідною державою допомога щодо видачі особи, яка скоїла злочин, може бути надана чи запитана на засадах взаємності.

Для прийняття рішення про передачу засуджених для відбуття покарання в державі громадянства такої особи необхідно обов'язкове виконання умов, визначених у двосторонніх договорах про такі дії. У разі відсутності договорів або передбачених у договорі умов передачі засуджена особа не може бути видана для відбуття покарання в державу її громадянства.

Вважаємо за доцільне доповнити ст. 65 Конвенції 1993 р. ч. 2 і викласти її в такій редакції: «При вирішенні питання про видачу запитувана сторона надає перевагу державі, громадянином якої є особа, що підлягає видачі. У разі задоволення такого клопотання держава, громадянином якої є особа, що підлягає видачі, бере на себе зобов'язання здійснити юрисдикцію у повному обсязі відповідно до національного законодавства і на основі міжнародних договорів».

Висновки. Отже, на аналізуючи міжнародно-правові акти, що регулюють діяльність держав Співдружності щодо надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах, доходимо висновку, що правовими підставами екстрадиції відповідно до міжнародних договорів України та держав-учасниць СНД є: наявність двостороннього або багатостороннього договору про взаємну правову допомогу, що включає в себе видачу особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння; можливість та порядок видачі особи, яка скоїла злочин, передбачена у національному законодавстві держав-учасниць договору; клопотання (запит) про видачу особи, яка скоїла злочин; документи, що підтверджують громадянство особи, яка підлягає екстрадиції; екстрадиційність злочину.

Врахування даного переліку підстав при оформленні документів та проведенні процедури екстрадиції надає змогу державам якісно і в стислій термін надавати правову допомогу у кримінальних провадженнях, забезпечити дотримання одного з принципів кримінального судочинства – невідворотності покарання за вчинений злочин та виконати у повному обсязі міжнародні зобов'язання відповідно до норм міжнародного права.

Бібліографічні посилання

1. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11. / Зелінська Наталія Анатоліївна. – Одеса, 2006.
2. Копиленко О. Деякі методологічні аспекти наукового забезпечення законодавчого процесу / О. Копиленко, Г. Мурашин // Вісник Академії правових наук України. –

№ 2 (33) – 3 (34). – С. 132–141.

3. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 г. // ВВР Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

4. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х., 2006.

5. Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики / Н.А. Сафаров. – М., 2005.

6. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность : монография / Н.А. Зелинская. – Одесса, 2006.

7. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза» / О.І. Виноградова. – Х., 2000.

8. Дремина (Зелинская) Н.А. Международно-правовые обязательства Украины по договорам о выдаче осужденных лиц и предполагаемых преступников в контексте защиты прав человека / Н.А. Дремина (Зелинская) // Актуальні проблеми держави та права. – 1999. – № 7. – С. 23–31.

9. Конвенція про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. // ВВР України. – 1998. – № 23. – Ст. 130. Конвенція про передачу засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання від 6 березня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

11. Угода про порядок передачі і транзитного перевезення осіб, взятих під варту 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

12. Угода про правову допомогу і співробітництво між Генеральною прокуратурою України і Прокуратурою Республіки Грузія від 4 липня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 10. – Ст. 675. Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах між Україною і Республікою Молдова від 13 грудня 1993 р. // Україна в міжнародних відносинах. Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. Кн. І. – К., 1996. – С. 943–981.

13. Договір про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах між Україною і Республікою Грузія від 9 листопада 1995 р. // Україна в міжнародних відносинах. Боротьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. Кн. І. – К., 1996. – С. 878–904.

14. Договір між Україною і Туркменістаном про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 23 березня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

15. Договір між Україною і Республікою Узбекистан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

16. Договір між Україною і Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 17 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

17. Договір між Україною і Республікою Вірменія про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 1 березня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Филянина Л.А. Правовые основания экстрадиции в соответствии с международными нормами и национальным законодательством Украины. Исследованы право-

вые основания проведения процедуры экстрадиции в соответствии с международными договорами, в которых принимает участие Украина в рамках Содружества Независимых Государств. Подготовлены предложения по усовершенствованию процедуры экстрадиции.

Ключевые слова: *выдача лица, которое совершило общественно опасное деяние, основания выдачи, ходатайство.*

Filyanina L.A. Legal framework of extradition under international rules and national legislation of Ukraine. The author has studied legal bases of the procedure of extradition according to international treaties in which Ukraine participates within the scope of The Commonwealth of Independent States.

The legal grounds for extradition under international treaties of Ukraine and the CIS are: the availability of bilateral or multilateral treaty on mutual legal assistance includes the extradition of a person who committed socially dangerous act; the possibility and the procedure for extradition of the person who committed the crime under national law States Parties to the treaty; petition (request) to extradition the person who committed the crime; documents confirming the citizenship of the person to be extradited; crime as an object of extradition.

There are suggestions to improve the procedure of extradition.

Keywords: *extradition of person, who has committed social dangerous act; reasons of extradition; request.*

Надійшла до редакції 15.04.2016

Христов О.Л.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ «РЕЙДЕРСЬКИМИ» ЗАХВАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ

Розкрито особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із «рейдерськими» захопленнями. Зроблено висновок, що особливість початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із «рейдерськими» захопленнями підприємств, в першу чергу залежить від характеру і повноти отриманої від заявника інформації про протиправні діяння осіб, які, в свою чергу, можуть мати ознаки різних складів злочинів.

Ключові слова: *слідчі (розушукові) дії, рейдерство, підприємство, початковий етап розслідування.*

Постановка проблеми. Сьогодні проблема незаконних поглинань та силових захоплень бізнесу в Україні торкається інтересів як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів господарювання та інвесторів. Ці явища є реальною загрозою економіці, що руйнують вітчизняний бізнес, підприємництво і вироб-

ництво, посилюють напругу в економічному просторі країни, сприяють тінізації економіки.

Незважаючи на загрозливні наслідки цих кримінальних проявів, до сьогодні Кримінальним кодексом України (далі – КК України) не встановлено відповідальності за «рейдерство», хоча окремі норми цього Закону передбачають набуття юридичної відповідальності за діяння, що пов'язані із рейдерськими захопленнями. Так, ст. 206-2 КК України передбачено кримінальну відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації. Проте склад злочину за ст. 206-2 КК України передбачає низку окремих діянь, за які встановлено кримінальну відповідальність.

У зв'язку з цим наявна конкуренція норм КК України негативно позначається як на ефективності розслідування цих злочинів, так і розгляді даної категорії кримінальних проваджень у суді. Свідченням такого стану є офіційні статистичні показники протидії зазначеним злочинам. Так, **протягом 2014 року** було обліковано 25 кримінальних правопорушень за ст. 206-2, із яких за 24 на кінець звітного періоду не прийнято рішення про закінчення або зупинення, у 2015 році – 13 і 10 відповідно [1]. Одночасно слід зазначити, що згідно з Єдиним реєстром судових рішень, протягом 2014–2015 років судьями України було винесено 20 вироків за результатами розгляду кримінальних проваджень, що віднесені у Єдиному реєстрі судових рішень до категорії злочинів, відповідальність за які передбачено ст. 206-2 КК України. Проте, аналіз зазначених вироків свідчить, що жодного разу не виносився обвинувальний вирок суду за вчинення протиправних діянь, визначених ст. 206-2 КК України, – винність осіб визнавалася у вчиненні злочинів, передбачених такими нормами КК України: ст. 203-2 КК України («Заняття гральним бізнесом»); ст. 205 КК України («Фіктивне підприємництво»); ст. 205-1 КК України («Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців»); ст. 396 КК України («Приховування злочину») [2].

Певною мірою зазначена проблематика виникає внаслідок неякісного проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із «рейдерськими» захопленнями підприємств, що, в свою чергу, визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню проблематики рейдерських захоплень підприємств в останні роки приділялося чимало уваги вченими у різних галузях наук, зокрема правових та економічних, серед яких: С.В. Албул, О.М. Брисковська, Т.В. Булах, О.А. Бурбело, Т.С. Гудіма, О.М. Заєць, В.Є. Ковригіна, С.О. Кузніченко, О.М. Кузьменко, С.К. Рамазанова, Г.Ю. Узунова, В.С. Шапір. Однак до сьогоднішнього дня даний напрямок досліджень не вичерпав своєї актуальності. Питання щодо особливостей початкового етапу розслідування цих

злочинів знаходиться у малорозробленому стані, що потребує окремого наукового дослідження.

Метою даної статті є спроба на науково-теоретичному рівні, з урахуванням сучасних потреб визначити особливості початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із «рейдерськими» захопленнями підприємств.

Виклад основного матеріалу. Практика розслідування рейдерських захоплень показує, що майже в усіх випадках допомогу рейдерам надають чиновники органів державної влади і місцевого самоврядування. По багатьох кримінальних справах ухвалюються неправосудні судові рішення, в яких право власності на захоплене майно визнається за рейдерами. Нерідко співробітники правоохоронних органів, керуючись рішеннями судів, фактично теж сприяють «загарбникам», вилучаючи носії інформації з реєстрами акціонерів, до яких потім вносяться зміни, а також порушують, на замовлення рейдерів, кримінальні справи. Участь у рейдерських захопленнях може бути притаманна й представникам виборних органів. Вони ініціюють депутатські запити, спотворюють зміст висвітлення подій для ЗМІ, виконують інші замовлення рейдерів [3].

Поряд із зазначеними негативними явищами, є істотні недоліки і у розслідуванні злочинів, пов'язаних з рейдерством, до яких Г.Ю. Узунова відносить: нечітке визначення особливостей предмета доказування; відсутність встановлення усіх злочинів, вчинених підозрюваними, неувага до їх злочинних зв'язків; особливості складності та багатоаспектності даної злочинної діяльності [4, с. 259].

На нашу думку, слід зазначити, що сьогодні не існує законодавчого визначення поняття «рейдерство», хоча цей термін є широковживаним, у тому числі і в нормативно-правових актах. До таких, зокрема, належать: указ Президента України «Про посилення протидії рейдерству» від 19.03.2014 № 313/2014 [5]; Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» щодо унеможливлення використання органів державної реєстрації у рейдерських схемах» від 09.06.2009 № 1488-VI [6]; наказ Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Положення про здійснення державного нагляду за додержанням законодавства у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 12.02.2014 № 326/5 [7]; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» від 09.06.2010 № 1199-р. [8] та ін.

Беручи до уваги відсутність законодавчого визначення поняття «рейдерство», його тлумачення може бути лише доктринальним. Зокрема, науковці під рейдерством (від англ. raid – набіг або raider – грабіжник [9, с. 575]) розуміють дії, спрямовані на протиправне поглинання підприємств, захоплення керування активами або захоплення майнових комплексів юридичних осіб проти волі законних власників, які мають переважне положення в даному пі-

дприємстві, і/або його керівника, що здійснюються за допомогою шахрайських операцій, підробки документів, вимагання, силового захоплення підприємства без правових підстав. Захоплення бізнесу шляхом рейдерства називають «рейдерським захопленням». Метою рейдерства є одержання юридичного й (або) фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника [10].

Враховуючи вищезазначене, а також нещодавні зміни у законодавстві, які відбулися у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 10.10.2013 № 642-VII [11], кримінальна відповідальність за рейдерське захоплення підприємств настає за ст. 206-2 *Кримінального Кодексу України (далі – КК України) «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»* [12]. Зокрема, об'єктивна сторона цього складу злочину полягає у протиправному заволодінні майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації.

Під протиправним заволодінням слід розуміти дії, направлені на позбавлення законного права власника володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. У ст. 41 Конституції України зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Суб'єктами права власності є фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи (господарські товариства, професійні спілки, громадські, релігійні об'єднання тощо), держава. Їх рівність перед законом і забезпечення захисту їхніх прав державою закріплено у ст. 13 Конституції України [13].

Під правочином, відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України «Щодо форми правочинів» від 19.04.2011 № 0028323-11, слід розуміти дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [14].

Об'єктивна сторона кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 206-2 КК України, полягає у вчиненні того самого діяння повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднанні з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна.

Об'єктивна сторона особливо кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 206-2 КК України, полягає у вчиненні того самого діяння службовою особою з використанням службового становища або якщо вони заподіяли велику шкоду чи спричинили інші тяжкі наслідки.

Матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У випадку недосягнення злочинного результату, а саме *заволодіння майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів і за неможливості довести мету, спрямовану на його досягнення*, в діях злочинців слід вбачати ознаки інших складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК України, зокрема:

1) злочини у сфері господарської діяльності (ст. 205-1 підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців; ст. 206 – протидія законній господарській діяльності; ст. 219 – доведення до банкрутства; ст. 223-1 – підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів; ст. 223-2 – порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів тощо);

2) злочини проти власності (ст. 190 – шахрайство; ст. 186 – грабіж; ст. 187 – розбій; ст. 189 – вимагання тощо);

3) злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 364 – зловживання владою або службовим становищем; ст. 364-1 – зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; ст. 365 – перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу; ст. 365-2 – зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги; ст. 366 – службове підроблення; ст. 368 – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; ст. 368-3 – підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; ст. 368-4 – підкуп особи, яка надає публічні послуги тощо);

4) злочини проти правосуддя (ст. 375 – постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; ст. 382 – невиконання судового рішення; ст. 384 – завідомо неправдиве показання тощо);

5) злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст. 341 – захоплення державних або громадських будівель чи споруд; ст. 343 – втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби; ст. 356 – самоправство; ст. 357 – викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; ст. 358 – підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів тощо);

б) злочини проти громадського порядку та моральності (ст. 293 – групове порушення громадського порядку; ст. 294 – масові заворушення тощо).

Враховуючи широкий спектр ознак злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, слід говорити, що у практичній діяльності є додаткові труднощі під час першочергового етапу розслідування зазначених злочинів.

У цьому контексті Г. Ю. Узунова зазначає, що труднощі з виявлення, розкриття та розслідування злочинів викликані тим, що члени організованих злочинних груп, які здійснюють свою протиправну діяльність у цьому секторі економічної діяльності, володіють великими матеріальними ресурсами, високою технічною оснащеністю, що забезпечує вдосконалення кримінальних способів недружнього поглинання і відповідний рівень конспірації своєї діяльності. Говорячи про організацію розслідування рейдерських захоплень, слід розуміти, що кожен раз при розслідуванні рейдерського захоплення доводиться мати справу з нестандартною ситуацією, до якої не можна підходити з типовими шаблонами [4, с. 259].

У зв'язку з цим перелік слідчих (розшукових) дій залежить від тих обставин, які необхідно встановити. В більшості випадків головними завданнями першочергового етапу розслідування є виявлення, огляд (ст. 237), вилучення (п. 5 ст. 237 КПК) і забезпечення збереження документів і інших носіїв інформації [15, с. 183].

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що особливість початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із «рейдерськими» захопленнями підприємств, у першу чергу залежить від характеру і повноти отриманої від заявника інформації про протиправні діяння осіб, які, у свою чергу, можуть мати ознаки різних складів злочинів. У зв'язку з цим послідовність проведення слідчих (розшукових) дій залежить від слідчих ситуацій, які склалися на даному етапі розслідування.

Бібліографічні посилання

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування протягом 2014–2015 років / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень / Офіційний сайт Державного підприємства «Інформаційні судові системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
3. Булах Т. В. Рейдерство в Україні : особливості методів та засобів захисту від рейдерських захоплень / Т. В. Булах, В. С. Шапір // Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 21–22 травня 2015 р.). – Суми : Сумський держ. у-нт, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/42341/1/Bulakh_Shapiro.pdf.
4. Узунова Г. Ю. Незаконне захоплення майнових комплексів (рейдерство): особливості розслідування / Г. Ю. Узунова // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 258–260.
5. Про посилення протидії рейдерству : Указ Президента України від 19.03.2014 № 313/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>.
6. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» щодо унеможливлення використання органів державної реєстрації у рейдерських схемах : Постанова Верховної Ради України від 09.06.2009 № 1488-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T091488.html.
7. Про внесення змін до Положення про здійснення державного нагляду за дотри-

манням законодавства у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : наказ Міністерства юстиції України від 12.02.2014 № 326/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0277-14>.

8. Про затвердження плану заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.06.2010 № 1199-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1199-2010-p>.

9. Англо-русский словарь – 23-е изд., стер. – М., 1990.

10. Албул С. В. Рейдерство: до питання вироблення державної стратегії протидії / С. В. Албул, С. О. Кузніченко // Правничий часопис Донецького університету : науковий журнал. – 2013. – № 2 (4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/16/343/12036#chlist>.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 10.10.2013 № 642-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/642-18>.

12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

13. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

14. Щодо форми правочинів : роз'яснення Міністерства юстиції України від 19.04.2011 № 0028323-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0028323-11>.

15. Брисковська О. М. Особливості організації початкового етапу розслідування за фактами протиправних поглинань та захоплень підприємств / О. М. Брисковська // Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 183–186.

Христов А.Л. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с «рейдерскими» захватами предприятий. Раскрыты особенности первоначального этапа расследования преступлений, связанных с «рейдерскими» захватами. Сделан вывод, что особенность первоначального этап расследования преступлений, связанных с «рейдерскими» захватами предприятий, в первую очередь зависит от характера и полноты полученной от заявителя информации о противоправных деяниях лиц, которые, в свою очередь, могут иметь признаки различных составов преступлений.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, рейдерство, предприятие, первоначальный этап расследования.

Khrystov O.L. Particularities of initial stage of investigation of crimes related to "raider" seizure of enterprises. The article reveals the peculiarities of the initial stage of investigation of crimes related to "raider" seizure. The author comes to the conclusion that the feature of the initial stage of investigation of crimes related to "raider" seizure of enterprises primarily depends on the nature and completeness of the applicant information about the wrongful acts of individuals, which in turn may have signs of various offences. In this regard, the sequence of the investigative (search) actions depend on the investigation of the situation at this stage of the investigation. The difficulty of investigating these crimes due to the fact that members of organized criminal groups have more material resources, high technical equipment that ensures the improvement of the criminal ways of a hostile takeover, and the appropriate level of secrecy of their activities.

Keywords: investigative (search) actions, raiding, enterprise, initial stage of investigation.

Надійшла до редакції 29.04.2016

Бідняк Г.С.

викладач

(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

УДК 343.985

ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ

Висвітлено окремі питання можливостей технічної експертизи документів під час розслідування шахрайств.

Ключові слова: технічна експертиза документів, розслідування шахрайств, печатки, штампи, рукописний текст, підпис, об'єкти, що досліджуються.

Постановка проблеми. Під час розслідування злочинів будь-якої категорії, шахрайств у тому числі, нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних знань. Найбільш ефективною формою використання таких знань на досудовому слідстві є призначення судових експертиз. Згідно із ст. 2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. [1], одним із основних видів експертиз, які проводяться в експертних установах, є криміналістична, різновидом якої є технічна експертиза документів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання про призначення та проведення експертиз у наукових працях висвітлювали такі вчені-криміналісти: Т.В. Авер'янова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Останнім часом проблематика цього питання досліджувалася Л.М. Головченко, А.І. Лозовим, І.В. Пирогом, Е.Б. Сімаковою-Єфремян. Безумовно, ці науковці зробили вагомий внесок у науковий розвиток та методологію експертиз. Але на сьогодні існують певні проблеми під час їх призначення. Нерідко особи, які призначають експертизу, у недостатньому обсязі володіють інформацією про можливості технічної експертизи документів, поставлені на їх вирішення питання виходять за межі компетенції експерта або взагалі не потребують спеціальних знань. Непоодинокими є випадки неправильного поводження з документами, що досліджуються, неякісного відібрання зразків для порівняння та не в повному обсязі, або представлені зразки мають сумнівне джерело походження і не можуть використовуватися як достовірні.

Помилки та недоліки, яких припускаються суб'єкти доказування під час

призначення технічної експертизи документів, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що негативно впливає на процес розслідування. Все вищевказане й обумовлює актуальність теми статті.

Мета даної роботи полягає у дослідженні особливостей технічної експертизи документів при розслідуванні шахрайств.

Виклад основного матеріалу. Результати узагальнення та аналізу кримінальних проваджень про шахрайство показують, що предметом шахрайства в 45 % випадків від загальної кількості справ про шахрайство є грошові кошти (українські гривні, долари США, російські рублі та євро), квартири та будинки – 10 %, вироби з дорогоцінних металів – 13 %, побутова техніка – 7 %, оргтехніка – 3 %, сільськогосподарська продукція – 5 %, паливно-мастильні матеріали – 6 %, земельні ділянки – 2 %, автотранспорт – 4 %, цінні папери – 5 %. Наведені дані свідчать про широту діапазону предмета злочинного посягання і про те, що більшість шахрайств вчинюється за допомогою різноманітних документів у широкому розумінні (письмових, графічних, електронних тощо). Важливо на початковому етапі розслідування встановити яким саме чином підроблявся документ, що буде підґрунтям для подальшого розслідування (висунення версій, встановлення способу вчинення шахрайства, встановлення злочинців тощо).

Техніко-криміналістична експертиза документів включає дослідження матеріалів документів та дослідження реквізитів документів. При розслідуванні шахрайств використовуються обидві групи.

Науково-технічний прогрес сприяє застосуванню більш досконалих способів фальсифікації документів. Для того щоб підробити документ шляхом монтажу, раніше клеювалися частини інших документів, а потім окремі частини «дороблялися» шляхом внесення класичних часткових змін, таких як підчистка, дописка, дорисовка, травлення, змивання. Виявити ознаки такої підробки було нескладно. Але з появою копіювально-множувальної техніки вказаний спосіб підробки використовується для виготовлення проміжного документа, з якого потім робиться електрофотографічна копія. Ще одним варіантом, який використовують шахраї, є сканування оригіналу документа з комп'ютерною обробкою та роздрукуванням на струменево-крапельному чи лазерному принтері. У вказаному способі труднощі полягають у тому, що різноманітні комп'ютерні програми типу «Fotoshop» дозволяють внести зміни в документ і не залишити ознак цих змін.

У практиці проведення експертиз проблемним питанням є дослідження відбитків печаток та штампів. Раніше штемпельно-граверні майстерні діяли згідно з Інструкцією про порядок видачі міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, підприємствам, установам, організаціям, господарським об'єднанням та громадянам дозволів на право відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів, а також порядок видачі дозволів на оформлення замовлень на виготовлення печаток і штампів та затвердження умов і правил провадження дія-

льності з відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів [4]. Експерти мали інформацію про технології виготовлення печаток та штампів, знали вимоги, які до них пред'являлися, і, звісно, мали можливість за певними ознаками відрізнити кліше одне від одного. Ситуація ускладнилася після того як наказ МВС № 5 від 11.01.2011 р. скасував вказану Інструкцію, що сприяло законодавчій неврегульованості. Новітні технології дозволяють застосовувати легке у користуванні обладнання для виготовлення кліше печаток та штампів сучасними способами, яке використовують у своїй злочинній діяльності і шахраї. Усе це негативно впливає не тільки на роботу експертів, а і підвищує рівень злочинності, зокрема, сприяє вчиненню шахрайств.

Основними сучасними способами виготовлення печаток та штампів є:

- фотополімерний спосіб;
- лазерне гравірування по гумі (з використанням апаратів LaserGraver, Basel-Sheel, TROTEC тощо);
- вулканізація гуми з матриць, які отримані у процесі фрезерування.

Виготовлення підробок вказаними способами потребує певних матеріальних витрат. Чим більша майбутня вигода, тим більше часу і коштів шахраї витрачають на підробку і тим якісніша остання. Нерідко злочинці використовують більш прості загальнодоступні способи. Серед них ми можемо виділити малювання відбитка печатки безпосередньо на документі, малювання на кліше з подальшим нанесенням на документ, вологе копіювання, перенесення відбитка зі справжнього документа в підроблений за допомогою різних кліше (яйце, відфіксований фотопапір), із застосуванням поліграфічних форм плоского або високого друку, із застосуванням копіювально-множувальної техніки шляхом монтажу або безпосередньо. Встановити їх можна за певними ознаками.

Технічна підробка підпису, як зазначає В.Ю. Шепітько, являє собою наслідування почерку особи, від імені якої виконується підпис, або з використанням різних технічних засобів. Підпис може бути підроблений шляхом: 1) виконання підпису звичайним наслідуванням іншої особи; 2) копіюванням підпису «на просвіт»; 3) передавлювання через копіювальний папір; 4) передавлювання дійсного підпису загостреним предметом на інший документ з наступним обведенням; 5) виготовлення факсиміле зі справжнього підпису; 6) використання комп'ютерних можливостей сканування справжнього підпису з наступним принтерним роздрукуванням на документі [5, с. 100]. В.В. Бірюков додатково виділяє копіювання перенесенням барвника штрихів підпису-оригіналу [2, с. 183].

Зазначимо, що у разі виконання підпису з наслідуванням почерку іншої особи проводиться почеркознавче дослідження і при наявності відповідного порівняльного матеріалу зазвичай нескладно провести ідентифікаційне дослідження. Але якщо наявна підробка підпису з використанням технічних засобів, проводиться техніко-криміналістична експертиза документів. У даному випадку ідентифікація такого підпису ускладнюється або є зовсім

неможливою, тому що ознаки почерку виконавця не відображаються.

Складною є ситуація при проведенні комплексної експертизи (почеркознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів), коли на дослідження надаються не оригінали документів з підписами та короткими рукописними записами, а їх копії. Спочатку вирішується питання стосовно монтажу. Особливо звертається увага на ознаки перетинання рукописів, підписів з відбитками печаток (штампів), лініями графлення, друкованим текстом, текстом бланка тощо. При категоричній негативній формі висновку можливе подальше почеркознавче дослідження. Так, у 2005 році при розслідуванні шахрайства у сфері нерухомості оперуповноваженим ДСБЕЗ УМВС України в Дніпропетровській області були зроблені ксерокопії ряду документів, у тому числі трудової книжки. В процесі кримінального провадження оригінал трудової книжки був знищений шахраями. Тому на вирішення експертизи були поставлені питання стосовно копій документа. Експерт надав відповідь у категоричній формі: «Оригіналом для копіювання підпису у графі «Підпис директора» у трудовій книжці, копія якої надана на дослідження, послужив підпис, виконаний громадянином Н.». Суд, допитавши експерта, прийняв такий висновок як доказ.

Висновки. Таким чином, у кримінальних провадженнях про шахрайства об'єктами техніко-криміналістичних експертиз найчастіше є відбитки кліше печаток (штампів); підписи, що перетинаються з відбитками печаток, бланком документа; підписи, виконані за допомогою технічної підготовки; безпосередньо бланк документа тощо. Нерідко призначається комплексна експертиза – почеркознавча та техніко-криміналістична експертиза документів. Тоді до вищезазначених об'єктів додаються підписи та короткі рукописні записи. Зазначений перелік не є вичерпним, так як способи шахрайства постійно удосконалюються і залежно від них змінюються об'єкти технічної експертизи документів.

Бібліографічні посилання

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р.
2. Криміналістичне документознавство : практ. посібник / В.В. Бірюков, В.В. Коваленко, Т.П. Бірюкова, К.М. Ковальов ; за заг. ред. В.В. Бірюкова. – К., 2007.
3. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України. – К., 2007.
4. Про визнання таким, що втратив чинність, наказ МВС від 11.01.99 № 17 : наказ МВС № 5 від 11.01.2011 р.
5. Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х., 2005.
6. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М., 1979.

Бидняк А.С. Техническая экспертиза документов при расследовании мошенничеств. Рассмотрены отдельные вопросы, касающиеся возможностей технической экспертизы документов, которые возникают при расследовании мошенничеств.

Ключевые слова: техническая экспертиза документов, расследование мошенничеств, печати, штампы, рукописный текст, подпись, исследуемые объекты.

Bidnyak G.S. Technical and forensic examination of documents in investigations of frauds. The article deals with problematic issues which arise when assigning a of technical and forensic examination of documents.

Technical and forensic examination of documents include reaserch of the materials of the documents and details of the documents. In investigation of fraud, both groups are used.

Scientific and technological progress promotes application of more sophisticated methods of documents falsification. Earlier in order to forge a document by inserting certain parts of other documents were glued in and then particular parts were “improved” by making classical changes such as erasure, adscript, drawing, removal by chemical action, flushing. Identifying such signs of falsification was simple. However, with the advent of copying machines the abovementioned method of falsification applied to create transitional document, which is further used for copying electrophotographically. Another option, used by fraudsters is scanning of the original document with subsequent computer editing and printing on ink-jet or laser printer. Major challenges, connected with this method involve usage of various computer programs such as «Fotoshop» which allow make changes to the document without traces of such changes. In the expertise practices, problematic issues include research of seals and stamps.

The latest technologies allow usage of userfriendly equipment for manufacture of seals and stamps cliches with modern means, which fraudsters use in their criminal activity. This negatively affects on expert’s work and increases the level of crime, including commission of fraud.

Elaboration of forged documents by such means requires certain material costs. The higher future possible profits the more time and money fraudsters spend on falsification and the better quality is the forgery. Often, criminals use simple publicly shared methods. Among them such as: drawing of seal on document, drawing on cliché with further transferring on document, wet copying, application, transferring of imprint from original document to the forged document with different types of cliché, using of flat or letter printing forms, using copying machines.

Situation is getting difficult when for comprehensive expertise (handwriting, technical and forensic expertise) instead of originals of documents with signatures and short handwritten records copies presented for studying. Initially the issue regarding editing have to be resolved. During comprehensive expertise special attention paid to the sequence of application of strokes (signatures, stamps, drawing lines, printed text, etc).

Keywords: *technical and forensic examination of documents, fraud investigations, handwriting, signature, studied objects.*

Надійшла до редакції 30.05.2016

Замкова Я.В.

суддя Дніпровського районного суду
м. Кам'янського
Дніпропетровської області

ОБВИНУВАЛЬНИЙ АКТ ЯК ПІДСТАВА ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Досліджено проблемні питання, пов'язані із складанням обвинувального акта.

Ключові слова: закінчення досудового розслідування, ухвала суду, формулювання обвинувачення, зміст обвинувального акта, засада доведеності вини.

Постановка проблеми. Новий Кримінальний-процесуальний кодекс України 2012 року (далі – КПК України) не тільки змінив назву першої судової стадії кримінального процесу з попереднього розгляду справи суддею (за КПК 1960 р.) на підготовче судове провадження, а і визначив інші повноваження і рішення суду щодо початку судової діяльності по матеріалах проведеного досудового розслідування.

Частина 1 ст. 314 КПК України передбачає: «після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження» [1, с. 4].

Таким чином, отримання судом обвинувального акта є підставою для здійснення судом першої інстанції підготовчого провадження.

Новелою КПК України 2012 року є те, що матеріали проведеного досудового розслідування, зосереджені у кримінальному провадженні (яке раніше іменувалося кримінальною справою), не направляються до суду одночасно із обвинувальним актом. Таким чином, суд до початку судового розгляду не має можливості безпосередньо ознайомитися із доказами, зібраними слідчим під час досудового розслідування.

Незважаючи на це, ч. 3 ст. 314 КПК України покладає на суд обов'язок у підготовчому судовому засіданні прийняти одне із таких рішень:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468–475 цього Кодексу;

2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених пунктами 4–8 частини першої або частиною другою статті 284 цього Кодексу;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Якого ж змісту має бути обвинувальний акт, щоб суд, розглянувши його у підготовчому судовому засіданні, мав змогу ухвалити законне і обґрунтоване рішення?

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В юридичній літературі проблемам законності та обґрунтованості процесуальних рішень завжди приділялася значна увага. Вагомий внесок у розвиток теорії процесуальних рішень зробили вчені-процесуалісти різних часів, зокрема: М.І. Бажанов, М.М. Гродзинський, Н.В. Глинська, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, А.Я. Дубинський, П.А. Лупинська, О.Р. Михайленко та інші. Проблемам форми та змісту документа, яким завершується досудове розслідування (обвинувального висновку чи обвинувального акта), присвятили свої роботи Ю.В. Гришин, В.С. Зубарев, Л.П. Крисін та В.Ф. Статкус, С.П. Єфімічев, А.К. Звірбуль, С.К. Пітірцев, В.А. Коханов і А.В. Савкин, А.Г. Каткова, Т.В. Каткова та інші. Але ці дослідження були проведені до прийняття нового КПК України. Деякі аспекти змісту обвинувального акта останнім часом розглядалися в роботах К.В. Легких [2, с. 90–91], Т.В. Каткової [3, с. 73–75] та інших.

Мета даної статті – визначити необхідні критерії до змісту обвинувального акта, який є підставою для прийняття та розгляду судом першої інстанції рішень у підготовчому провадженні.

Діючий КПК України у п. 3 ч. 2 ст. 283 та у ст. 291 передбачає, що однією із форм закінчення досудового розслідування є складання слідчим обвинувального акта, який затверджений прокурором. Цей документ за змістом суттєво відрізняється від обвинувального висновку, яким закінчувалося досудове розслідування за КПК 1960 року.

Відповідно до ч. 2 ст. 291 КПК України, обвинувальний акт має містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;

5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правова кваліфікація кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону

України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

б) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;

8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

9) дата та місце його складення та затвердження.

До обвинувального акта додається:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297-1 цього Кодексу);

4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;

5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Як бачимо, стаття 291 КПК України не зобов'язує слідчого надати аналіз зібраних у досудовому провадженні доказів і обґрунтувати своє рішення про необхідність направлення кримінального провадження до судового розгляду.

Натомість, у теорії кримінального процесу і практикою застосування кримінально-процесуальних норм доведено, що будь-яке процесуальне рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Конституція України однією із засад кримінального судочинства (п. 3 ч. 3 ст. 129) визначає засаду забезпечення доведеності вини [4, с. 64]. Це конституційне положення знайшло відображення і у п. 10 ч. 1 ст. 7 та ст. 17 КПК України.

Яким же чином засада доведеності вини реалізується у процесуальних рішеннях слідчого, прокурора та суду?

Стаття 110 КПК України визначає, що процесуальними рішеннями є усі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. У цій статті, зокрема, викладено вимоги, які пред'являються до обвинувального акта та постанов слідчого. Слід зазначити, що ч. 4 ст. 110 КПК України є відсилочною до ст. 291 КПК України, яка передбачає зміст обвинувального акта і згідно з якою обвинувальний акт не має містити аналізу доказів, зібраних досудовим розслідуванням, та вмотивованості рішення слідчого щодо направлення кримінального провадження до суду.

А постанова слідчого відповідно до п. 2 ч. 5 цієї самої статті 110 КПК має бути обґрунтованою та вмотивованою.

Як вірно зазначає Т.В. Каткова, складається парадоксальна ситуація – в основному документі досудового розслідування слідчий на свій розсуд формує обвинувачення і додає до нього лише перелік документів (реєстр матеріалів досудового розслідування) і не дає аналізу зібраних доказів, хоча ст. 94 КПК України передбачає, що слідчий, прокурор за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні усіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Авторка зазначає, що ні в повідомленні про підозру, ні в обвинувальному акті слідчий, прокурор не дають оцінки доказам [3, с. 74].

Вивчення обвинувальних актів, що надходять до суду для призначення підготовчого судового засідання, свідчить про те, що зі змісту обвинувальних актів у багатьох випадках незрозуміло, чому описова частина обставин того чи іншого діяння обвинуваченого має невідповідну кваліфікацію за вказаною в обвинувальному акті статтею Кримінального кодексу України (наприклад, описова частина грабіж, а кваліфікація як розбійний напад), а також не містить фактичних обставин кримінального правопорушення.

Як приклад можна навести обвинувальний акт у кримінальному провадженні по обвинуваченню громадянина П. за ч. 3 ст. 187 КК України, який був розглянутий у підготовчому судовому провадженні Жовтневим районним судом м. Кривого Рогу 10 грудня 2015 року.

Під час судового розгляду прокурор вважає, що обвинувальний акт складений із дотриманням встановлених вимог, підстав для закриття справи, внесення подання про визначення підсудності немає, просив призначити справу досудового розгляду.

Потерпіла та її представник підтримали прокурора та просили призначити обвинувальний акт до судового розгляду, а також визнати потерпілу цивільним позивачем.

Захисник обвинуваченого вважав за необхідне повернути обвинувальний акт прокурору через наявність у ньому внутрішніх суперечностей, граматичних помилок і описок, а також невідповідності реєстру матеріалів досудового розслідування вимогам ч. 2 ст. 109 КПК України. Також надав скарги на бездіяльність слідчого та прокурора у порушенні порядку розкриття матеріалів кримінального провадження та ознайомлення з доказами, порушення встановленого законом порядку вручення обвинувального акта обвинуваченому, на дії слідчого з неправильної кваліфікації злочину.

Обвинувачений підтримав свого захисника та просив повернути обвинувальний акт прокурору для усунення недоліків, зазначив, що йому було надано обвинувальний акт слідчим, а не прокурором.

Прокурор, потерпіла та представник потерпілої заперечував проти задо-

волення скарг захисника, зазначивши, що матеріали досудового розслідування, обвинувальний акт та реєстр матеріалів до нього було надано обвинуваченому та його захиснику, про що свідчить розписка в матеріалах справи. Стосовно кваліфікації дій вказали на те, що вказані питання мають вирішуватися під час судового розгляду справи.

Суд, заслухавши думку учасників судового провадження, вивчивши обвинувальний акт та долучений до нього реєстр матеріалів досудового розслідування, прийшов до такого висновку.

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України, обвинувальний акт є процесуальним документом, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування.

Обвинувальний акт повинен відповідати вимогам, передбаченим ст. 291 КПК України, яка, у свою чергу, містить вичерпний перелік відомостей, які повинен містити обвинувальний акт, і вони є обов'язковими для їх виконання слідчим і прокурором.

Так, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України, обвинувальний акт має містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті КК України та формулювання обвинувачення. При цьому, за змістом цієї норми, формулювання обвинувачення в обвинувальному акті викладається після викладу фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, та правової кваліфікації кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті Закону України про кримінальну відповідальність.

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 337 КПК України, судовий розгляд проводиться не в межах повідомлення особі про підозру, а в межах висунутого їй обвинувачення відповідно до обвинувального акта, який є важливим процесуальним документом і основою для захисту обвинуваченого в суді.

Формулювання обвинувачення повинно містити посилання на обставини, які відповідно до положень ст. 91 КПК України входять до предмета доказування: це подія злочину, форма вини, мотив вчинення кримінального правопорушення, вид і розмір шкоди, завданої правопорушенням.

Обов'язок доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК України випадках – на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України). Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий чи прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

З обвинувального акта вбачається, що останній своїми діями заподіяв

майнову шкоду потерпілій на загальну суму 9300 гривень. Однак, з обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування не вбачається, що по кримінальному провадженню проводилася експертиза для визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, проведення якої, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України, є обов'язковим і непроведення якої є порушенням вимог ст.ст. 91, 92 та 242 КПК України та порушенням права на захист обвинуваченого через неконкретизацію обвинувачення.

Також, згідно з положеннями п. 9 ч. 2 ст. 291 КПК України, обвинувальний акт має містити дату і місце його складання та затвердження.

Як вбачається із наданого до суду обвинувального акта, його було складено 15 вересня 2015 року в приміщенні Тернівського РВ КМУ ГУМВС України в Дніпропетровській області, за адресою: м. Кривий Ріг, вул. Бірюзова, 2, проте подія злочину відбулася 17 вересня 2015 року, про що внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань 18 вересня 2015 року. Також із реєстру матеріалів досудового розслідування вбачається, що повідомлення про підозру було пред'явлено 18 вересня 2015 року.

Крім того, у датах затвердження вказаного обвинувального акта маються виправлення, які унеможливають встановлення дати його затвердження та які не засвідчені належним чином. Таким чином, через вказані виправлення у даті затвердження суду не можна достовірно встановити дату затвердження обвинувального акта.

Зазначені неузгодженості обвинувального акта унеможливають перевірку судом дотримання строків та порядку здійснення досудового розслідування.

Вказані невідповідності обвинувального акта вимогам ст. 291 КПК України не дозволили колегії суддів провести підготовку до судового розгляду і постановити ухвалу про призначення судового розгляду, тому колегія суддів прийшла до висновку, що згідно з вимогами п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України даний обвинувальний акт необхідно повернути прокурору для усунення виявлених недоліків.

Слід зазначити, що ст. 225 КПК України (1960 р.) передбачала, що в описовій частині обвинувального висновку слідчий зазначав обставини справи, які встановлено на досудовому слідстві: місце, час, способи, мотиви і наслідки злочину, вчиненого кожним обвинуваченим, а також докази, які зібрані у справі, відомості про потерпілого, показання кожного із обвинувачених по суті пред'явленого обвинувачення; доводи, наведені ними на свій захист, і результати їх перевірки, наявність обставин, які обтяжують та пом'якшують покарання. При посилянні на докази обов'язково зазначалися аркуші кримінальної справи [5].

Ці вимоги обвинувального висновку цілком відповідали принципу доведеності вини і забезпечення права на захист. Складений таким чином підсумковий документ досудового розслідування дозволяв обвинуваченому і його захисникові підготуватися до попереднього розгляду справи в суді, своєчасно

заявити клопотання про спростування доказів або про їх визначення, та виробити позицію захисту під час судового розгляду.

Слід підтримати точку зору Ю.О. Гришина, який ще у 2000 році, досліджуючи процесуальні особливості закінчення досудового слідства складанням обвинувального акта, довів, що це рішення слідчого має «виражати не просто думку слідчого про винність обвинуваченого, але і його внутрішнє переконання, як результат оцінки зібраних у справі доказів. Це зводить обвинувальний документ до особливо відповідальних актів досудового розслідування» [6, с. 12].

Нині діючий КПК України зводить нанівець діяльність слідчого, оскільки перекладає на прокурора, який особисто на розслідує кримінальне провадження, а лише підтримує державне обвинувачення в суді, робити в усній формі у підготовчому провадженні висновок про необхідність призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта.

Такий порядок не надає можливості суду ознайомитися із матеріалами кримінального провадження і упевнитися, чи обґрунтована позиція державного обвинувача матеріалами кримінального провадження.

Слід зазначити, що після прийняття нового КПК України прокурори здійснюють не тільки функції нагляду за додержанням закону органом досудового розслідування та підтримання державного обвинувачення в суді, що передбачено у ст. 121 Конституції України, а і здійснюють функцію процесуального керівництва, що, по суті, суперечить конституційній нормі [4, с. 61].

Як свідчить судова практика, прокурори місцевого рівня здійснюють процесуальне керівництво в середньому у 200 провадженнях щомісячно. При такому навантаженні бути ознайомленим з усіма подробицями кримінального провадження, яке особисто не розслідував, прокурор не може. А це призводить в багатьох випадках до формальної участі прокурора у підготовчому судовому засіданні.

Уникнути таких порушень можна завдяки закріпленню в КПК України вимог обґрунтованості і вмотивованості обвинувального акта.

Як вірно зазначає Н.В. Глінська, «обґрунтованість – це підтвердження правильності усіх висновків, що містяться в конкретному акті, посиланнями на відповідні норми права, сукупністю зібраних доказів і взаємопов'язаних з ними переконливих доводів... Встановлення правової вимоги обґрунтованості усіх правових рішень мало б важливе значення для забезпечення прав учасників кримінального процесу, оскільки, з одного боку, унеможлиблюють прийняття голослівних рішень, а звідси й безпідставне обмеження прав і законних інтересів особи, а з другого – забезпечують право на їх оскарження, оскільки обізнаність особи в підставах прийняття того чи іншого рішення дозволяє належним чином обґрунтувати скаргу чи клопотання» [7, с. 17].

Висновки. На нашу думку, вимоги обґрунтованості і вмотивованості мають бути закріплені в КПК України не тільки до постанови слідчого (ч. 5 ст. 110 КПК) та вироку суду (ст. 370 КПК), а і до обвинувального акта.

Тому пропонуємо ч. 2 ст. 291 КПК України доповнити положенням та-

кого змісту: «в описово-мотивувальній частині обвинувального акта після викладення встановлених у досудовому розслідуванні обставин вчиненого кожним із підозрюваних кримінального правопорушення мають бути викладені аналіз доказів, які зібрані стороною обвинувачення; показання кожного підозрюваного по суті висунутої підозри; доводи, наведені ним на свій захист, і результати їх перевірки слідчим. Обвинувальний акт направляється до суду разом із усіма матеріалами досудового розслідування».

Слід також передбачити у КПК України можливість надання до суду стороною захисту, після отримання обвинувального акта, захисного висновку, який буде розглядатися судом у підготовчому судовому засіданні разом із обвинувальним актом за участю сторін при вирішенні питання про призначення судового розгляду.

Такі доповнення до КПК України посилять відповідальність слідчого та прокурора за результати своєї діяльності, будуть суттєвою перепорою від необгрунтованого обвинувачення невинуватих осіб та стануть надійним фільтром недопущення до судового розгляду неякісно розслідуваних кримінальних проваджень.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х., 2012.
2. Легких К.В. Використання недоліків обвинувального акта стороною захисту як форма кримінального позову / К.В. Легких // Кримінальне провадження : новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матеріали науково-практ. конф., 18–19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта / відп. ред. М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко; Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2013.
3. Каткова Т.В. Чи відповідає форма і сутність обвинувального акта засадам кримінального судочинства / Т.В. Каткова // Кримінальне провадження : новації процесуальної теорії та криміналістичної практики : матеріали науково-практ. конф., 18–19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта / відп. ред. М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко; Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2013.
4. Конституція України (з постатейними матеріалами). – Х., 2007.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х., 2012.
6. Гришин Ю.О. Закінчення досудового слідства із складанням обвинувального акта : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.09 / Ю.О. Гришин. – Х., 2000.
7. Глинська Н.В. Обгрунтування рішень у кримінальному процесі : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.09 / Н.В. Глинська. – Х., 2003.

Замковая Я.В. Обвинительный акт как основание подготовительного производства в суде первой инстанции. Исследованы проблемные вопросы, связанные с составлением обвинительного акта.

Ключевые слова: окончание досудебного расследования, решение суда, формулирование обвинения, содержание обвинительного акта, принцип доказанности вины.

Zamkova Ya. V. The indictment as a reason for preparatory production of the court of first instance. The article deals with the problematic issues related with drawing up of indictment.

The Criminal Procedural Code of Ukraine determined the new powers and the court decision on the beginning of the judicial activity based on materials of pre-trial investigation.

Getting of indictment by the First Instance Court is the basis of beginning of preparatory production. Prior to the beginning trial, the court is not able to get acquainted with the evidence gathered by investigators during the pre-trial investigation.

Art. 291 Code of Criminal Procedure requires investigators to provide analysis of evidence, which have been gathered during the pre-trial evidence, and justify its decision to the direction of criminal proceedings for trial

Instead, the theory and practice of criminal proceedings proved that any procedural decision must be lawful, justified and motivated. There is a situation in which basically document the preliminary investigation the investigator, the prosecutor in charge formulates its discretion, without providing analysis of collected evidence.

Study of indictments which are coming to the court, indicating that their content in many cases it is not clear, position of the public prosecutor is not justified the materials. To avoid this situation possible due to the consolidation in CPC of Ukraine requirements of reasonableness and motivate of guilty act. These requirements are consistent with the principle of proof of guilt and ensure the right to protection.

It should also make available to the defense to give to the court a protective opinion after receiving the indictment act, which will be considered by the court at the preliminary court session with the indictment involving the parties.

These additions to the CPC of Ukraine increase responsible of investigator and prosecutor for results of its activities and will be a substantial barrier to unjustified accusations.

Keywords: *the end of the pre-trial investigation, the court's decision, formulation of the accusing, the content of the indictment, the principle of proof of guilt.*

Надійшла до редакції 16.06.2016

Сорока І.В.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОБСТАНОВКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАДІЖОК ЧУЖОГО МАЙНА ГРОМАДЯН, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розглянуто такий структурний елемент криміналістичної характеристики крадіжок чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми, як обстановка. Проаналізовано позиції вчених щодо змісту та значення розглядуваного компонента. За результатами проведеного дослідження наведено зв'язок між місцем та часом вчинення крадіжки чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, обстановка вчинення, місце, час крадіжки, неповнолітні.*

Постановка проблеми. Статистичні дані Генеральної прокуратури України визначають, що за 2014 р. обліковано 226756 крадіжок, з яких повідомлення про підозру вручено у 70502 випадках. У той же час у 2015 р. обліковано вже 321336 фактів, з яких повідомлення про підозру вручено у 93894

випадках.

Заслуговує на увагу й те, що серед загальної кількості крадіжок у 2014 році неповнолітніми було вчинено 4566, а в 2015 – 5073. Наведені дані демонструють суттєве збільшення як кількості зазначених кримінальних правопорушень взагалі, так і вчинення їх неповнолітніми зокрема.

Серед причин значної кількості кримінальних правопорушень, за якими не встановлено зловмисників, у тому числі й неповнолітніх, можна назвати приділення неналежної уваги з боку правоохоронців місцю та часу, що є невід'ємними складовими компонентами обстановки вчинення крадіжок чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми. Зміна ситуації можлива у першу чергу забезпеченням працівників правоохоронних органів рекомендаціями з використання відомостей про обстановку як з метою розслідування, так і профілактики вчинення неповнолітніми крадіжок чужого майна громадян.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Обстановка є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочину, що завжди входить в контакт із злочинцем, наголошує В.І. Куликов [1, с. 16–17].

Подія злочину, підготовка до нього (якщо вона була) і, відповідно, подальше за ним приховування слідів вчиненого діяння відбуваються, стверджує М.П. Яблоков, у конкретних умовах місця та його речової обстановки, часу, освітлення, проявів певних природно-кліматичних факторів, виробничої діяльності, побуту тощо. Зазначені умови у вказані моменти в різному ступені проявляються та впливають на протиправну подію [2, с. 51]. При цьому зазначені фактори можуть як сприяти вчиненню та приховуванню кримінального правопорушення, так і перешкоджати досягненню винуватцем очікуваного результату.

Метою даної статті є висвітлення обстановки як елемента криміналістичної характеристики крадіжки чужого майна громадян, вчинених групами неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Обстановка являє собою свого роду поле діяльності (дій) злочинця, яке той обирає заздалегідь або виявляється в ньому випадково. У кожному з випадків обстановка відіграє різну роль.

Специфічність обстановки злочину полягає в особливостях зв'язку суб'єкта злочину і того середовища, в якому готується, вчинюється і приховується злочин, його злочинний характер, сліди злочинця [3, с. 49].

Пізнання, як стверджує В.П. Анциферов, здійснюється шляхом поділу цілого на складові (ознаки, частини, обставини), послідовного вивчення частин, їх взаємозв'язку, а потім синтезування отриманих знань (інформації) у цілісну інтегративну систему – картину [4, с. 10]. Таким чином, варто розглядати обстановку з позиції її складових, що сприятиме змістовному її дослідженню. Обстановка, будучи об'єктивним фактором зовнішнього середовища, може впливати на дії особи при вчиненні суспільно небезпечного діяння. В.Г. Танасевич та В.О. Образцов стверджують, що злочин, як і всякі інші по-

дії, вчиняється у певних умовах місця та часу, несе на собі відбиток багатогранних зв'язків та відносин з іншими взаємопов'язаними й взаємообумовленими факторами, котрі йому передували, а також сприяли йому в момент вчинення. Повторюваність змін, що проходить під час підготовки, вчинення та приховування злочинів, прямо залежить від рівня збігу умов, в яких відбувається цей процес [5, с. 23].

Місце і час є обов'язковими обставинами, що мають бути встановлені при розслідуванні кожного кримінального провадження. Знання точного місця і точного часу розслідуваного діяння складає базу; це необхідні точки відліку, фундаментальні положення, спираючись і орієнтуючись на які, йде процес виявлення носіїв інформації, оволодіння інформацією і її використання з пошуково-пізнавальною метою [6, с. 91].

Місце крадіжки досить часто може визначати причетність неповнолітніх до вчинення крадіжки чужого майна громадян. Так, цими місцями здебільшого можуть бути: комерційні кіоски, шкільні буфети та їдальні, навчальні кабінети тощо.

За характером зв'язку злочинних дій з особливостями місця їх вчинення можна виділити три різновиди крадіжок:

а) місце заздалегідь обирається злочинцем і є одним із чинників формування способу приготування і вчинення крадіжки. Так, квартирні крадіжки вчиняються здебільшого у містах, переважно у районах новобудов. При цьому використовуються зручні для злодія конструктивні особливості входних дверей (наявність щілин, відкривання всередину житла, недосконалість засувних пристроїв тощо), відсутність охоронної сигналізації, «вразливість» перших і останніх поверхів багатоквартирних будинків, обмежена кількість квартир на сходових площадках тощо;

б) місце, яке пов'язане з предметом крадіжки (склади, будівельні майданчики та ін.);

в) крадіжки, в яких вибір місця реалізації злочинних дій є випадковим (кишенькові крадіжки) [7, с. 419].

При плануванні злочину особа оцінює обстановку, з'ясовує та аналізує умови, що сприяють або перешкоджають реалізації її намірів. Оскільки умови, в яких знаходиться об'єкт, що цікавить злочинця, є динамічними у тому чи іншому ступені, він намагається підібрати для здійснення його замислу найбільш сприятливі [8, с. 84]. Тобто неповнолітні можуть прилаштуватися до умов оточуючої обстановки з метою отримання очікуваного результату – вчинення крадіжки.

Обстановка злочину містить важливу інформацію про обставини вчиненої події, що об'єктивно відображається у навколишньому середовищі у вигляді слідів злочину, злочинців; дає уявлення про місце, час, механізм, сліди злочину; вказує на закономірний зв'язок слідів з обстановкою події та шляхи їх виявлення [9, с. 198].

Наприклад, інформація про зникнення неповнолітніх прохідними дворами, провулками, другорядними, малолюдними вдень, неосвітленими вночі

парками (скверами), вулицями та інші відомості дозволяють охарактеризувати особистість неповнолітнього крадія. Місце й час, спосіб проникнення та залишення місця вчинення крадіжки може свідчити про те, що неповнолітні знали місце події (як відвідували особисто, так і зі слів інших осіб). З іншого боку, ці відомості можуть вказувати й на можливу підготовку до вчинення, групове вчинення, кількість учасників, не виключено із розподілом ролей, участь у групі осіб, що мають кримінальний досвід, раніше вчинювали корисливі суспільно небезпечні діяння, притягувалися до кримінальної відповідальності.

Обрання певного місця вчинення та предмета злочинного посягання може характеризувати вибірковість дій неповнолітніх. Значний вплив на вчинення кримінального правопорушення складає те, наскільки потерпілий або сторонні особи вживають заходів щодо збереження відповідних цінностей (включена сигналізація, наявність охорони, відеоспостереження, використання замикаючих пристроїв тощо). Так, стосовно підприємств (установ, організацій) крадіжки більшою мірою вчиняються у неробочий час доби та день тижня. Тобто неповнолітні, намагаючись уникнути можливого затримання, користуються відсутністю охорони або недостатньо організованою охороною відповідного об'єкта, проникають на його територію, де вчинюють крадіжки. При цьому таємне викрадення чужого майна здійснюється з відкритих ділянок охоронюваної території, що добре проглядається. Цим забезпечується можливість своєчасного виявлення наближення охорони, сповіщення про це учасників з метою залишення місця події.

Проникнення до охоронюваних приміщень можливе у першу чергу у тих випадках, коли особливості будови, прилеглої території, організації охорони не забезпечують необхідного рівня збереження матеріальних цінностей. Тобто наявність проламів у заборах, відсутність ґрат на вікнах, недостатнє освітлення території, наявність можливостей непомітного наближення до місця вчинення крадіжки та його залишення, відсутність сторожових собак тощо. Ці відомості значною мірою впливають на прийняття неповнолітніми рішення про вчинення крадіжки.

Заслужують на увагу й факти вчинення неповнолітніми крадіжок з автомобілів, розташованих у неосвітлених дворах багатоповерхових будинків. При цьому моментом вчинення переважно є вечірній та нічний час доби. Статистичні дані Генеральної прокуратури України визначають, що крадіжки з автомобілів за 2015 рік неповнолітні вчинювали 140 разів.

Автомобілями, з яких переважно здійснюються крадіжки, виступають автомобілі радянського та імпортного виробництва минулого сторіччя. Це обумовлено тим, що зазначені авто здебільшого не обладнані сигналізацією та складними замикаючими пристроями. Тому для їх відмикання неповнолітнім не потрібні спеціальні знання, навички та обладнання.

Дещо інша ситуація простежується з часом вчинення крадіжок майна з приватних домогосподарств та квартир. Так, за часом крадіжки вчинюються удень, коли власників немає вдома. Статистичні дані Генеральної прокуратури-

ри України визначають, що за 2015 рік неповнолітні вчинювали крадіжки з квартир 184 рази, з дач, садових будинків – 140, худоби – 49.

Заслуговує на увагу й те, що крадіжки у людних місцях (магазини, ринки, громадський транспорт тощо) вчиняються удень у тих випадках, коли власники не контролюють належні їм речі. Статистичні дані Генеральної прокуратури України визначають, що за 2015 рік неповнолітні вчинювали крадіжки у пасажирів громадського транспорту у 3 випадках, кишенькові – 58.

Дані про час вчинення і приховування злочинів дозволяють точніше оцінювати обставини події злочину, звужувати коло підозрюваних і вирішувати інші пов'язані з цим завдання кримінального провадження [10, с. 157]. Зазначені відомості вказують на необхідність приділення уваги працівниками правоохоронних органів зазначеним місцям у відповідний час. Так, удень мають здійснюватися заходи запобігання вчиненню крадіжок у людних місцях, з приватних домоволодінь та квартир. Вночі та у неробочі дні тижня зусилля правоохоронців мають бути спрямовані на недопущення крадіжок з підприємств (установ, організацій), а також з автомобілів, розташованих на неохоронюваних паркувальних майданчиках у дворах багатоповерхових будинків.

Обстановка вчинення може характеризувати поспішність дій злочинців. Тобто, якщо у приміщеннях обстановка порушувалася частково або хаотично, викрадені речі характеризуються у першу чергу не вартістю, а значенням для неповнолітніх (мобільні телефони, планшети), можна припустити, що діяли неповнолітні.

У той же час, якщо на місці події спостерігатиметься вибіркового характеру відшукування цінних речей у їх схованках, можна припустити про володіння злочинцями інформацією про місце крадіжки. Ця інформація може бути отримана злочинцями як від неповнолітньої особи, що мешкає у цьому приміщенні, так і від його товаришів, що відвідували це помешкання. Не виключені випадки співучасті неповнолітнього у крадіжці з будинку (квартири) своїх батьків. Ці відомості мають сприяти правоохоронцям у визначенні напрямків пошуку підозрюваних у вчиненні крадіжок осіб.

Урахування часового фактора при розслідуванні дає змогу визначити час події злочину, встановити часові зв'язки між фактами, з'ясувати черговість подій, дії або фактів та обчислити їх тривалість [11, с. 184]. Подібну позицію щодо властивостей часу висловлює й В.М. Мешков [12, с. 9].

Заслуговує на увагу й те, що в обстановці вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних діянь розглядуваної категорії утворюються та зберігаються сліди. Останні повною мірою характеризують об'єкти, що їх утворили. Тобто виявлені за розмірами сліди ніг, пролом у стіні або отвір, через який було здійснено проникнення, та інше можуть визначити причетність до вчинення неповнолітніх. У той же час кількість, місця розташування слідів, інші зміни в обстановці можуть характеризувати здійснення правопорушниками заходів підготовки та приховування своїх протиправних дій. Таким чином, обстановка об'єднує у собі відомості й про інші елементи криміналістичної характеристики крадіжок чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми.

Висновки. Проведене нами дослідження дає можливість зазначити, що обстановка є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики крадіжок чужого майна громадян, вчинених неповнолітніми. Вона характеризується двома основними складовими, а саме: місцем та часом. Найбільш поширеними місцями вчинення крадіжок виступають приватні домогосподарства та підприємства (установи, організації) у нічний час, а квартири та у громадських місцях – удень. Таким чином, зазначені відомості сприятимуть правоохоронцям у протидії вчиненню неповнолітніми крадіжок чужого майна громадян.

Подальші наші дослідження будуть спрямовуватися на висвітлення тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні крадіжок майна громадян, вчинених неповнолітніми.

Бібліографічні посилання

1. Куликов В.И. Обстановка совершения преступления и ее криминалистическое значение : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. – М., 1983. – С. 16–17.
2. Яблоков Н. П. Обстановка совершения преступления как элемент его криминалистической характеристики / Яблоков Н.П. // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. – М., 1984.
3. Гавло В. К. Обстановка преступления как структурный компонент криминалистической характеристики преступления / В. К. Гавло // Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений : сб. науч. тр. – Иркутск : Иркутский гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1980.
4. Анциферов В. П. К вопросу о структуре криминалистических характеристик преступлений / В. П. Анциферов // Вопросы совершенствования криминалистической методики : сб. научн. трудов (МВД СССР, Высшая следственная школа). – Волгоград, 1991.
5. Танасевич В. Г. Методика расследования и криминалистическая классификация преступлений // Танасевич В.Г., Образцов В.А. // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. – Вып. 69. – Свердловск : УрГУ, 1978.
6. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / Образцов В. А. – М. : Юрист, 1997.
7. Маркусь В.О. Криміналістика : навч. посібник. – К. : Кондор, 2007.
8. Советская криминалистика : учеб. / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1979.
9. Криминалистика : тактика, организация и методика расследования преступлений : учебник / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной, Ю. В. Харченко. – Волгоград : ВА МВД России, 2000.
10. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / Е. Ф. Ермолович. – Мн. : Амалфея, 2001.
11. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практ. посібник / Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Одиссей, 2010.
12. Мешков В.М. Установление фактора времени при расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.М. Мешков. – К., 1990.

Сорока И.В. Обстановка как элемент криминалистической характеристики краж чужого имущества граждан, совершенных несовершеннолетними. Рассмотрен такой структурный элемент криминалистической характеристики краж чужого имущества граждан, совершенных несовершеннолетними, как обстановка. Проанализированы позиции ученых относительно содержания и значения рассматриваемого компонента. По результатам проведенного исследования установлена связь между местом и временем совершения кражи чужого имущества граждан, совершенных несовершеннолетними.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, обстановка совершения, место, время кражи, несовершеннолетние.

Soroka I.V. Situation as an element criminological characteristics theft of another's property committed by juveniles citizens. This article deals with structural elements of criminological characteristics theft of another's property of citizens committed as minors environment. The paper analyzes the position forensic scientists about the content and significance of the investigated element. It is noted that the situation is an integral part of the structure of criminological characteristics. It is noted that the analysis of the components of the situation, namely the place and time contributes to a range of suspected criminal offenses of minors. Also observed natural relationship between elements of the situation and the object of theft. The attention that the day must be carried out measures to prevent theft in public places from private households and apartments. At night and on holidays week law enforcement efforts should be aimed at preventing theft of enterprises (institutions, organizations), and the cars located in areas not protected parking in the yards of multistory buildings.

Also noteworthy is the fact that the situation juveniles committing socially dangerous acts under examination categories are created and saved tracks. Last fully characterize the objects they created.

Keywords: forensic characterization, setting, place, time theft, minor.

Надійшла до редакції 17.06.2016

ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Грибан В.Г.

доктор біологічних наук, професор,
заслужений працівник народної освіти України,
академік АН вищої школи України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 612.1/.8

ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто особливості фізичної підготовки працівників Національної поліції, формування фізичних якостей та способи контролю за фізичним навантаженням.

***Ключові слова:** Національна поліція, рухові навички, фізичні якості, сила, швидкість, спритність, точність, витривалість, фізичний вплив, суб'єктивні та об'єктивні методи оцінки.*

Постановка проблеми. Діяльність органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку, громадської безпеки і боротьби зі злочинністю має різнобічний, багатогранний характер, вона здебільшого не прогнозована і не передбачувана, що залежить від породжених екстремальних ситуацій, які, як правило, характеризуються невизначеністю, складністю прийняття рішення, гострою конфліктністю, стресовим станом та несуть загрозу життю і здоров'ю працівника, вимагають максимальної мобілізації резервних можливостей його організму [3].

На думку А.І. Папкіна [6], визначальним чинником особистої безпеки працівника ОВС є професійна захищеність його особистості, яка, поряд з іншими елементами (правовим, організаційним, кадровим, матеріально-технічним, економічним, соціальним, психологічним), передбачає високу фізичну підготовленість, тобто володіння ефективними руховими навичками та руховими якостями.

На службу в поліцію, згідно зі ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію»[1], можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які, окрім інших вимог, мають відповідні фізичні якості. Фізичний стан перевіряється і під час атестації працівників.

Поліцейський мусить володіти різноманітними фізичними навичками і фі-

зичними якостями. Згідно зі ст. 42, поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати фізичний вплив (силу). Під фізичним впливом слід розуміти застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби (рукопашного бою), з метою припинення протиправних дій правопорушників, для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

Поліцейський, на відміну від спортсмена, який відмінно володіє лише характерними для певного виду спорту руховими навичками та фізичними якостями, мусить знати і уміло володіти усіма прийомами фізичного впливу і мати добре розвинуті усі фізичні якості – силу, витривалість, швидкість, спритність тощо. Протягом усієї служби він мусить активно працювати над підтримкою та вдосконаленням їх, адже від цього часто-густо залежить життя як особисто його, так і інших людей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В основі підвищення фізичної працездатності людини лежить принцип взаємозв'язку структури і функції, при провідній ролі функції, яка базується на відповідній структурі і активно впливає на її розвиток (П.Ф. Лесгафт). Саме на цьому ґрунтуються методи впливу на фізичний розвиток організму людини через використання різноманітних вправ. Питання взаємозв'язку між фізіологічним станом людини та її фізичною активністю висвітлено в роботах В.В. Васильєва, А.Б. Гандельсмана, М.Я. Горкіна, Н.В. Зимкіна, М.Е. Маршака, В.В. Розенבלата, В.С. Фарфеля, Ю.И. Данько, А.Г. Дембо, В.Л. Карпман, С.П. Летунова, Е.Б. Сологуб, В.П. Філіна і багатьох інших.

Відомий шведський фізіолог Р. Хедман [7] порівнює організм людини з працюючою машиною, зокрема з автомобілем. Двигуну автомобіля відповідають мільйони мікроскопічних клітин м'язів – міоцитів, а енергією для їх функціонування є АТФ, що утворюється в процесі обміну речовин. Дякуючи зворотним зв'язкам, що здійснюються через сенсорні системи, центральна нервова система безперервно оповіщається про функціональний стан м'язів та внутрішніх органів і на основі цього здійснюється взаємозв'язок між цими системами [5].

Метою статті є розкриття фізіологічних основ при формуванні фізичних якостей організму людини.

Виклад основного матеріалу. Фізична діяльність людини базується на певних засвоєних рухових навичках та фізичних якостях: сили, швидкості, точності, спритності, витривалості [4]. Ступінь прояву фізичних якостей залежить від віку, статі, функціонального стану м'язів (їх збудливості, скоротливості, лабільності), характеру нервової регуляції, рівня діяльності вегетативних систем. Для кожної фізичної якості існує свій сенситивний період, тобто найбільш сприятливий період життя для ефективного її розвитку.

Сила м'язів – це максимальна їхня напруга, яку доволіно може розвинути людина. Вона буває абсолютною та відносною, коливається в межах 6–8 кг на 1 см² площі розтину м'яза в поперечному напрямку його м'язових волокон. Ма-

ксамальний прояв сили м'язів має місце у першій період зрілого віку (23–25 років у жінок і 26–30 років у чоловіків). Більша маса та сила м'язів у чоловіків, порівняно з жінками, пояснюється статевими відмінностями, а саме: у чоловіків андрогени утворюються в сім'яниках і наднирниках, а у жінок – лише у наднирниках. Загалом у жінок м'язова сила на 20 % менша, ніж у чоловіків однакового віку й маси, проте, якщо у жінок з якихось причин збільшується утворення андрогенів, то відповідно зростає маса м'язів та їхня сила.

Перші ознаки зниження сили спостерігаються уже в кінці першого періоду зрілого віку, однак різке падіння її зареєстровано після 50 років.

Під впливом тривалих періодичних фізичних навантажень зростає анатомічний мускульний поперечник, тобто виникає робоча гіпертрофія м'язів, яка може бути саркоплазматичною та міофібрилярною. Динамічні мускульні вправи з відносно невеликим навантаженням сприяють розвитку саркоплазматичної гіпертрофії, коли збільшується об'єм саркоплазми, енергетичні резерви, тобто вміст глікогену, креатинфосфату, міоглобіну тощо. Це забезпечує збільшення витривалості, проте сила зростає несуттєво. Ізометричні вправи з використанням великих мускульних зусиль (понад 2/3 від їхньої максимальної можливості) забезпечують розвиток міофібрилярної гіпертрофії, коли збільшується кількість скоротливих білків, що підвищує силу м'язів.

Величина м'язової сили людини залежить насамперед від її здоров'я, а також від психічного стану та тривалості фізичного тренування, яке впливає на кількість одночасно задіяних мускульних груп та ступеня довільного керування їхньою роботою.

Швидкість руху досягає максимуму в 14–20 років, в період з 22 років до 50 років знижується. Тренування підвищує швидкість довільних рухів і скорочує тривалість прихованого періоду реакції.

Точність руху відображає ступінь координації рухових актів, який залежить від розвитку рухового аналізатора. Зростання точності починається з 6–7 років, досягаючи максимуму у 25–30 років, а в подальшому погіршується.

Спритність, тобто здатність максимально швидко виконувати необхідний рух, є комбінацією двох рухових якостей – швидкості і точності. Вона розвивається після 6 років і досягає максимуму у 17 років.

Витривалість. Розвиток витривалості відбувається повільно, переважно в період статевого дозрівання. Максимальний прояв витривалості спостерігається у чоловіків у 18–19 років, у жінок – в 14–16 років, у 25–29 років витривалість стабілізується, а після 30 і до 50 років – різко спадає. Фізичні вправи підвищують витривалість. Зміни, які виникають у результаті тренування, мають специфічний характер. Так, з метою підвищення загальної витривалості застосовують тривалі навантаження, а з метою формування швидкісної витривалості використовують інтенсивні короткотривалі навантаження.

Причини порушення фізичних можливостей обумовлені внутрішніми і зовнішніми факторами. Зниження сили обумовлено зменшенням активної маси м'язів, а також вмісту води, кальцію і калію в м'язовій тканині, які сприяють еластичності м'язів. Погіршення витривалості пов'язано з пору-

шенням функції киснево-транспортної системи, падіння швидкості – зі зниженням м'язової сили, швидкості скорочення м'язів, функцій енергозабезпечуючих систем та проведення збудження у нервових центрах. Координаційна реакція знижується у зв'язку з погіршенням рухливості нервових процесів. Погіршення гнучкості пов'язане із змінами в опорно-руховому апараті.

Зниження фізичних якостей організму людини в 30–50 років має зворотний, функціональний характер. Під дією фізичних вправ вдається в повному об'ємі відновити фізичну працездатність і підготовленість. Через це навіть у віці старше 50 років у людей, які займаються тривалий час фізичними вправами, фізична підготовленість перебуває на високому рівні.

При виконанні статичних і швидко-силових вправ найбільше зусилля розвивається при затриманні дихання, найменше – при вдиху.

Оскільки фізичне тренування пов'язане з високим і систематичним напруженням функціональних можливостей систем організму, слід розглядати тренувальний процес у взаємозв'язку з фізіологією м'язової діяльності. Ці дві проблеми – педагогічна і біологічна – мають тісний взаємозв'язок. Розглядання фізичної підготовки працівників поліції під таким кутом зору дозволяє розробити ефективну методику проведення занять зі спеціальної фізичної підготовки, зробити їх більш безпечними. Компонентами тренувального навантаження є вправи, для яких характерні п'ять параметрів: інтенсивність, тривалість, величина інтервалів відпочинку між вправами, характером відпочинку у паузах між їх виконанням і числом повторних вправ. Їх різноманітна комбінація визначає метод тренування.

Спостереження лікарів довели, що надто велика м'язова активність призводить до виснаження нервової системи, розвитку небажаних, а згодом патологічних змін в організмі людини. Тому кожна людина, яка займається фізичними вправами, мусить пам'ятати про поступовість нарощування навантажень. Ніколи не можна надто поспішати у досягненні високих фізичних здібностей. «Поступовість, поступовість і поступовість!» – писав М.М. Амосов [2].

Фізичні навантаження, незважаючи на загальний характер правил тренування і рухового вдосконалення, для кожної людини повинні бути індивідуальними. У зв'язку з цим важливу роль набуває самоконтроль за станом організму і його реакціями на фізичні навантаження.

Існують суб'єктивні та об'єктивні методи самоконтролю. Суб'єктивні методи – це самоспостереження й контроль самопочуття, апетиту, сну, фізичної та розумової працездатності, настрою, адекватних реакцій на побутові та соціальні фактори.

Кращий і водночас достатньо точний показник відповідності навантаження фізичній підготовці людини – це її самопочуття. Проте самопочуття – поняття занадто широке, тому необхідно розглянути саме ті елементи, на які слід звертати увагу.

Першим відчуттям людини, яка раніше ніколи не займалася фізичними вправами або мала велику перерву в заняттях, буде біль у м'язах. Такий біль – явище нормальне, заняття при цьому слід продовжувати. Через декілька

днів біль сам по собі зникне, але це можна прискорити тепловими водними процедурами (ванна, душ, парна лазня) та масажем або самомасажем. Слід зазначити, що коли навантаження відповідає фізичній підготовці, то після тренування має виникати таке відчуття, яке передається виразом «приємна втома у м'язах».

Існує певна залежність між фізичними навантаженнями і сном. Відоме таке правило – не слід займатися фізичними вправами перед сном, щоб уникнути безсоння. Як правило, помірні навантаження прискорюють засипання, поглиблюють сон, а надмірні, особливо, якщо вони повторюються, мають прямо протилежний ефект. Приблизно такий самий взаємозв'язок між фізичними навантаженнями та апетитом. Їсти слід через 40–60 хвилин після тренування, в цей час апетит підвищується.

Якщо відчувається дискомфорт, подразливість, в'ялість, порушення сну, коли виконання фізичних вправ не приносить задоволення, погіршується настрій, виникає головний біль та інші негативні явища, слід припинити вправи і звернутися до лікаря.

До найбільш доступних об'єктивних методів самоконтролю належать: визначення динаміки зміни частоти серцевих скорочень, наслідки виконання ортостатичної проби та інші.

За частотою серцевих скорочень оцінюють стан серцево-судинної системи та реакцію організму на фізичне навантаження. У здорового дорослого чоловіка пульс при стоянні дорівнює 60–80 ударів за 1 хвилину, при лежанні – менше на 10–14. У жінок пульс є більшим у середньому на 10 %, ніж у чоловіків.

Частота пульсу у спокої дозволяє зробити висновок щоденної рухової активності. Найповільніший пульс у тих, хто займається вправами на витривалість, такими, як біг на довгі дистанції, ходіння на лижах, плавання тощо. Частота пульсу у цих людей є у середньому 50 ударів за 1 хвилину, а в окремих спортсменів навіть 35–40.

Контролюючи навантаження за показниками пульсу, треба звернути увагу на якісні його характеристики – наповнення та ритми. Нарешті, найважливіший показник відповідності навантаження стану людини та рівню її натренованості – це швидкість відновлення пульсу після навантаження, тобто повернення частоти пульсу до рівня, який був у стані спокою. З цього приводу розроблено спеціальні дозовані навантаження. Наприклад, 20 присідань або 60 підстрибувань за 30 с. Сприятливою реакцією на таке навантаження вважається почастішання пульсу в межах 50–70 % порівняно з вихідним рівнем і відновлення його рівня протягом 2–3 хвилин.

Самоконтроль за діяльністю системи дихання можна здійснити, використовуючи проби Штанге і Генчі.

Проба Штанге. У положенні сидячи зробити глибокий вдих, закрити рот, ніс зажати пальцями і затримати дихання. Зафіксувати час затримки дихання, який у здорових нетренованих людей може тривати до 40–45 с, а у більш підготовлених – до 60–90 с.

Проба Генчі. Затримати дихання після видиху. Здорові нетреновані лю-

ди здатні витримати 25–30 с, а фізично натреновані понад 40–60 с.

Показники самоконтролю дозволяють за динамікою результатів фізичних вправ своєчасно виявляти слабку підготовку в окремих видах вправ і підготовленість взагалі.

Визначають фізичну працездатність людини за пробою Мастера (степ-тест). Показником працездатності є також рівень максимального споживання кисню (МСК). Він визначається на основі функціональної проби PWC₁₇₀.

Висновки. Формування рухових навичок і рухових здібностей людини ґрунтується на фізіологічних змінах в її організмі при виконанні фізичних вправ. Знання таких змін дозволяє викладачу фізичної підготовки (тренеру) раціонально планувати навантаження з урахуванням особливостей розвитку втоми та відновлення працездатності після виконання вправ різного характеру і інтенсивності, сприяє пошуку шляхів для мобілізації функціональних резервів організму курсанта (слухача) та підвищення його фізичної працездатності.

Використовуючи знання законів фізіології, можна знайти більш досконалі й ефективні засоби розвитку організму, мобілізацію його резервних сил, розширення об'єму функціональних можливостей, що забезпечить високу працездатність працівника поліції.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 2 липня 2015 року.
2. Амосов Н. М. Раздумья о здоровье / Н.М. Амосов. – М. : Физкультура и спорт, 1987.
3. Ануфрієв М.І. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України : навч.-метод. посібник / Ануфрієв М.І., Венедиктов В.С., Негодченко О.В. та ін. – Дніпропетровськ, 2000.
4. Зимкин Н.В. Физиологическая характеристика силы, быстроты и выносливости / Н.В. Зимкин. – М., 1966.
5. Мельников В.Л. Физиологические основы физического воспитания и видов спорта / В.Л. Мельников. – Уральск, 2012.
6. Папкин А.И. Личная безопасность сотрудников органов внутренних дел. Тактика и психология безопасной деятельности / А.И. Папкин. – М., 1996.
7. Хедман Р. Спортивная физиология / Р. Хедман ; пер. со швед. – М. : Физкультура и спорт, 1980.

Грибан В.Г. Физиологические основы физической подготовки полиции. Рассмотрены особенности физической подготовки работников Национальной полиции, формирования физических качеств и способы контроля за физической нагрузкой.

Ключевые слова: *Национальная полиция, двигательные навыки, физические качества, сила, скорость, ловкость, точность, выносливость, физическое воздействие, субъективные и объективные методы оценки.*

Gryban V.G. Physiological bases of physical training of police. The article discusses the features of the physical training of the National police force, the formation of the physical qualities and ways of monitoring the exercise.

Keywords: *National Police, moving skills, physical qualities, strength, speed, agility, accuracy, stamina, physical impact, subjective and objective evaluation methods.*

Надійшла до редакції 18.05.2016

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бідняк Ганна Сергіївна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Богуславський Віктор Володимирович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Буржинський Василь Антонович – директор Департаменту інформаційних технологій МВС України, кандидат юридичних наук

Гаркуша В'ячеслав Вікторович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Глуховеря Олександр Віталійович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Головіна Ольга Володимирівна – доцент кафедри філософії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, академік Академії наук вищої школи України

Долгополова Марина Михайлівна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Дячкін Олександр Петрович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Євтушенко Ігор Володимирович – аспірант кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ємельянова Ольга Олександрівна – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Єфімов Володимир Веніамінович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Жбанчик Андрій Васильович – старший викладач кафедри тактико-

спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Замкова Яна Василівна – суддя Дніпровського районного суду м. Кам'янське Дніпропетровської області

Золотоноша Олег Вікторович – здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Іваниця Андрій Володимирович – заступник начальника відділу кадрового забезпечення Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Каткова Антоніна Геннадіївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права Харківського економіко-правового університету, кандидат юридичних наук

Кіріленко Федір Олександрович – заступник начальника управління міжвідомчої і міждержавної інформаційної взаємодії Департаменту інформаційних технологій МВС України, кандидат юридичних наук

Коваленко Андрій Васильович – начальник кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кузьменко В'ячеслав Віталійович завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Лісняк Владислав Ігорович – здобувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лускатов Олександр Віталійович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Лускатова Тетяна Олександрівна – старший викладач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Мінаєва Ольга Михайлівна – суддя Харківського апеляційного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

Мінка Тетяна Павлівна – начальник кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Молчанов Ростислав Юрійович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету

внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Пиріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Плетенець Віктор Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Прокопов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри інформатики та інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Скоров Олександр Іванович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Сорока Ірина Вікторівна – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Уваров Володимир Геннадійович – професор кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, доцент, заслужений юрист України

Філянна Людмила Анатоліївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Христов Олександр Леонідович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чудновський Олександр Вікторович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шаблистий Володимир Вікторович – начальник кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Юнін Олександр Сергійович – декан факультету заочного навчання працівників поліції ННІ ПОЗН Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Минка Т.П.

Особенности паспортизации и регистрации
физических лиц в районах проведения АТО 7

Буржинский В.А., Кириленко Ф.А.

Основные положения информатизации
Министерства внутренних дел Украины 11

Долгополова М.М.

Отдельные вопросы применения специальных средств
подразделениями Национальной полиции 19

Жбанчик А.В.

Пути совершенствования взаимодействия Национальной полиции
и Национальной гвардии Украины в сфере обеспечения
публичной безопасности и порядка 27

Богуславский В.В.

Организационно-правовые основы обеспечения
личной безопасности сил охраны правопорядка 35

Евтушенко И.В.

Организационно-правовые основы взаимодействия сил охраны
правопорядка с международными организациями при урегулировании
вооруженного конфликта на территории Украины 43

ФИЛОСОФСКИЕ, ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ И КОНСТИТУЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Кузьменко В.В.

Онтология семиотико-математических построений
Мухаммада Ибн Мусы Ал-Хорезми 53

Собакарь А.А.

Развитие законодательства об авиационном транспорте
в Украине: историко-правовая экспозиция 66

Головина О.В.

Российская правая идеология в Украине в начале XX в.
как предпосылка современных политических процессов 74

Нестерцова-Собакарь А.В.

Женское начальное и среднее образование:
правовые основы функционирования на украинских землях
во второй половине XIX – в начале XX в. 80

Сердюк И.А.

Классификация правовых актов:
анализ существующих и новые подходы 87

Талдыкин А.В.

Административно-полицейский аппарат
на землях Украины в конце XVIII века 94

Чудновский А.В.

Правовые основы обеспечения свободы слова в Украине 102

ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО И ФИНАНСОВОГО ПРАВА

Гаркуша В.В.

Полномочия патрульной полиции по рассмотрению дел
об административных правонарушениях
в сфере безопасности дорожного движения 109

Минаева О.М.

Нормотворческие процедуры в сфере налогообложения 114

Глухова А.В.

Понятие и содержание дисциплины в органах прокуратуры Украины 122

Емельянова О.А.

Суть и назначение механизмов отсрочки и рассрочки денежных
обязательств или налогового долга налогоплательщика 127

Золотоноша О.В.

Нормативно-правовые основы публичного администрирования
в сфере экономики: исторический аспект 133

Лисняк В.И.

Установление налоговых льгот как базовая правовая форма
реализации стимулирующей функции налога 141

Молчанов Р.Ю.

Новеллы законодательного регулирования административной
ответственности в сфере безопасности дорожного движения 148

Скоров А.И.

Административные акты МВД Украины в сфере обеспечения
безопасности дорожного движения и их место в системе
актов органов публичной администрации 154

**БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ: ПРАВОВОЕ
И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Пирог И.В., Прокопов С.А.

Научно-технические средства получения
информации на досудебном следствии 160

Уваров В.Г.

Процессуальные гарантии прав и свобод человека при производстве
негласных следственных (розыскных) действий в контексте
практики Европейского суда по правам человека 168

Шаблистый В.В.

Роль международного уголовного права
в обеспечении безопасности человека 175

Юнин А.С.

О реализации прокурорского надзора при применении
мер обеспечения уголовного производства 182

Дячкин А.П.

Множественность преступлений
как критерий общественной опасности 188

Ефимов В.В.

Экономическая разведка как механизм
информационного обеспечения при оперативном
обслуживании объектов АПК Украины 196

Ефимов Н.Н.

Организационно-тактические особенности проведения
следственного эксперимента при расследовании хулиганства 202

Иваница А.В.

Организация и тактика проведения осмотра места происшествия
при расследовании убийства по неосторожности 209

Каткова А.Г.

Некоторые вопросы осуществления досудебного расследования
в условиях военного, чрезвычайного положения и в районе
проведения антитеррористической операции 216

Коваленко А.В.

Уголовно-правовая характеристика злоупотребления служебным
положением сотрудниками Национальной полиции 224

Лускатова Т.А., Лускатов А.В.

Тактические задачи следственного эксперимента
при расследовании умышленных тяжких телесных
повреждений, повлекшие смерть потерпевшего 231

Людвик В.Д.

Уголовно-правовая характеристика
посягательства на жизнь журналиста 238

Плетенец В.Н.

Особенности установления
психологического контакта во время допроса 244

Филянина Л.А.

Правовые основания экстрадиции
в соответствии с международными нормами
и национальным законодательством Украины 248

Христов А.Л.

Особенности первоначального этапа расследования преступлений,
связанных с «рейдерскими» захватами предприятий 254

Бидняк А.С.

Техническая экспертиза документов
при расследовании мошенничеств 261

Замковая Я.В.

Обвинительный акт как основание подготовительного
производства в суде первой инстанции 266

Сорока И.В.

Обстановка как элемент криминалистической характеристики краж
чужого имущества граждан, совершенных несовершеннолетними 274

ВОПРОСЫ ПОЛИЦЕЙСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Грибан В.Г.

Физиологические основы физической подготовки полиции 281

Авторы 287

TABLE OF CONTENT

CURRENT ISSUES OF NATIONAL SECURITY SECTOR

Minka T.P.

Particularities of passport system and registration
of persons in the zone of anti-terror operation 7

Burzhynsky V.A., Kirilenko F.A.

The main provisions of informatization
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 11

Dolgopolova M.M.

Some issues of the use of special means by the National police units 19

Zhbanchyk A.V.

Ways of improvement of interaction between
The National police and The National guard of Ukraine
in the field of public order and safety maintenance 27

Bohuslavskiy V.V.

Organizational and legal framework personal safety enforcement 35

Yevtushenko I.V.

Organizational and legal framework force enforcement interaction with interna-
tional organizations in the settlement armed conflict in Ukraine /..... 43

PHILOSOPHY, GENERAL THEORETICAL, HISTORICAL AND CONSTITUTIONAL ASPECTS OF STATE AND LAW

Kuzmenko V.V.

Ontology of semiotic-mathematical constructions
by Mukhammad Ibn Musa al-Khorezmi 53

Sobakar' A.O.

Evolution of legislation on aviation in Ukraine: historical-legal exposition 66

Golovina O.V.

Russian right ideology in Ukraine early in XX century
as precondition of contemporary political processes 74

Nestertsova-Sobakar' O.V.

Female primary and secondary education: legal framework of functioning
in the Ukrainian lands in the second half of XIX – early in XX century 80

Serdyuk I.A.

Classification of legal acts:
analysis of existing and modern approaches 87

Taldykin O.V.

Administrative and police apparatus in the lands
of Ukraine at the end of the XVIII century/..... 94

Chudnovskyy O.V.

Legal bases of ensuring of freedom of speech in Ukraine 102

ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Garkusha V.V.

Powers of patrol police in cases of administrative violations in road safety 109

Minayeva O. M.

Rulemaking in the area of taxation 114

Hlukhoverya O.V.

Concept and essence of discipline in public prosecutor bodies of Ukraine 122

Yemelyanova O.O.

Essence and purpose of mechanisms of deferral and installment
of monetary obligations or tax debt of the taxpayer 127

Zolotonosha O.V.

Normative-legal bases of public administration
in the field of economic: historical aspect 133

Lisnyak V. I.

Tax exemptions' establishment as a basic legal form
of realization of tax' stimulating function 141

Molchanov R.Y.

Novels legislative regulation of administrative responsibility
in the field of road safety 148

Skorov O.I.

The MIA's of Ukraine administrative acts in ensuring of road safety
and their place in the system of acts of public administration bodies 154

FIGHTING CRIME: LEGAL
AND ORGANIZATIONAL SUPPORT

Pyrig I. V., Prokopov S. O.

Scientific and technical means of obtaining information
on the pre-trial investigation 160

Uvarov V.G.

Procedural guarantees of human rights and freedoms
in the proceeding of undercover investigative actions in the context
of case law from the European Court of human rights 168

Shablystyy V.V.

Role of international criminal law in ensuring of human safety 175

Yunin O.S.

Realization of public prosecutor's supervision during the use
of measures of support of criminal proceedings 182

Dyachkin O.P.

Multiplicity of crimes as criterion of public dangerousness 188

Yefimov V.V.

Economic intelligence as mechanism of information support during
operational service of objects of agrarian-industrial complex of Ukraine 196

Yefimov M.M.

Organizational and tactical features of conducting investigation
experiment in cases of hooliganism 202

Ivanytsya A.V.

Organization and tactics of crime scene examination
in cases of reckless homicide 209

Katkova A.G.

Some aspects of the pre-trial investigation under the military,
a state of emergency and in the area of anti-terrorist operation 216

Kovalenko A.V.

Criminal-legal description of abuse of power by National police officers 224

Luskatova T.O., Luskatov O.V.

Tactical tasks of investigative experiment in the investigation
of intentional grievous bodily harm that caused victim's death 231

Lyudvik V.D.

Criminal-legal characteristic of the attempt on the life of a journalist 238

Pletenets' V. M.

Features of establishing psychological contact during interrogation 244

Filyanina L.A.

Legal bases of extradition according to international-legal
rules and national legislation of Ukraine 248

Khrystov O.L.

Particularities of initial stage of investigation
of crimes related to "raider" seizure of enterprises 254

Bidnyak G.S.

Technical expertise of documents in investigation of frauds 261

Zamkova Ya.V.

Indictment as reason of preparatory
proceeding in court of first instance 266

Soroka I.V.

Situation as element criminological characteristics
of theft of another citizens property committed by minors 274

POLICE EDUCATION

Gryban V.G.

Physiological bases of police physical training 281

Authors 287

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2016. – № 2 (81)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*
Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 22.07.2016 р. Формат 60x84/16. Друк цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 17,75. Обл.-вид. арк. 18,75. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, *текст на 2000-2500 знаків з пробілами*, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчене звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронні носії рукопису та фото автора (у форматі jpeg) – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до опублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня